

Pécseli Király Imre

**BEVEZETÉS
A RETORIKÁBA
KÉT KÖNYVBEN**

Pécseli Király Imre:

BEVEZETÉS A RETORIKÁBA

két könyvben

Pécseli Király Imre

BEVEZETÉS
A RETORIKÁBA
két könyvben

Anyanyelvápolók Szövetsége

Trezor Kiadó

Budapest, 2017

Fordította:
Constantinovitsné Vladár Zsuzsa

A latin eredetivel egybevetette:

Adamik Tamás

A jegyzeteket készítette:

Adamik Tamás,
Adamikné Jászó Anna,
Constantinovitsné Vladár Zsuzsa

Az utószót írta:

Adamikné Jászó Anna

A kötet megjelenését támogatta:

**Emberi Erőforrások Minisztériuma
Tudományos Ismeretterjesztő Társaság
Károli Gáspár Református Egyetem**

Szakmai támogató:

Magyar Nyelvtudományi Társaság

*A borítón levő képen Antonius (Charlton Heston) mondja híres beszédét a megölt Caesar holtteste fölött.
A képet Stuart Burge 1970-ben Shakespeare Julius Caesar című drámája nyomán forgatott filmjéből vettük.*

ISBN 978-963-8144-50-8

Kiadja a Trezor Könyv- és Lapkiadó, Terjesztő Bt.
1149 Budapest, Egressy köz 6.
Telefon/fax: 363-0276, e-mail: trezorkiado@t-online.hu
Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>
Felelős kiadó: Benczik Mónika

Bevezetés

A RETORIKÁBA

két könyvben,

melyek közül az első a feltalálást és az elrendezést,
a következő pedig az ékesszólást tárgyalja.

MAGYARORSZÁG ISKOLÁINAK használatára,

Arisztotelésszel, Ciceróval, Quintilianusszal és más
régi és új szerzőkkel röviden ékesítve, valamint világ-
gos és szokott példákkal mindenhol úgy megvilágítva,
hogy
mind a szabályok hasznos magyarázatát, mind pedig
az ékesszólást tanulók számára azok elsősorban és
főleg szükséges könnyű alkalmazását, azaz a gyakor-
latot magukba foglalják.

A magyar
PÉCSELI KIRÁLY IMRE
munkájával és gondozásával.

*Harmadik, jelentősen javított és bővített
kiadás*

Wolfgang Endter
nürnbergi könyvkereskedő költségén
1639

*Arisztotelész így szól Nagy Sándornak ajánlott retorikájában:
Amint a hadvezér hadseregének megőrzője, úgy az ékesszólás
a bölcsességgel együtt az emberi élet kormányzója.¹*

---

¹ Rhetorica ad Alexandrum.

AZ IGEN TEKINTÉLYES, NEMES, SERÉNY ÉS TUDÓS BÍRÁKNAK, HADNAGYOKNAK, SZENÁTOROKNAK,

továbbá tiszteletre méltó, neves férfiúknak, DOBRONOKI F. MIKLÓS
püspök úrnak,²
az előkelő származású BÖLCSKEI ISTVÁN úrnak
és a híres Komárom szabad királyi város
minden egyes lakosának.

A kegyességgel, bölcsességgel, tudománnyal, tapasztalattal, vitézi jártassággal és más erényekkel ékeskedő férfiúknak, alázatosan és örökre tisztelt patrónusaimnak örök üdvösséget könyörgök Krisztusban, az egyetlen igaz üdvösségben.

Annaeus [Senecánál], a kiváló tehetségű és szellemességű látnoknál, ő igen tekintélyes, nemes és tudós férfiak, nagy becsben álló pártfogóim, a *Jótéteményekről* értekező könyvében³ egyebek közt ezt az igen választékos és nagyon komoly buzdítást olvashatjuk:

Az elfogadott jótéteményt, úgymond, örökre az emlékezetünkbe kell vésnünk. Íme, maga ez az intés is az örök emlékezet kincsestárába való. A filozófus e mondásának és komoly tanításának szikrájával gyújtotta meg kegyes és atyai intésének fáklyáját maga Bernát⁴ is, így szólván: Tanuld meg, hogy ne légy rest vagy lusta a hála kimutatásában, tanuld meg, hogy minden jótéteményért mondj hálát!

E két buzdítás, melyet gyakorta átgondoltam, és a nekem adott jótéteményeitek örök emlékezete lelkemben ismételten felidézve, erős ösztökeként sarkallt arra, hogy az érdemeiteknek méltán kijáró hálaadást híven nyilvánítsam, és ne habozzak az eddigieknél is láthatóbb jellel nyíltan és nyilvánosan megmutatni, hogy teljesen és örök hálára vagyok kötelezve irántatok, kiváló és nagy tiszteletben tartandó mecénásaim. De miközben

---

² Dobronoki F. Miklós a Felső-Dunamellék református püspöke volt (1592–1614). Az ő vezetésével ült össze Galántán 1592 elején az a zsinat, amely megalkotta a hitéleti és szervezeti kánonokat (Zoványi Jenő 1910, A csallóköz-mátyusföldi ref. egyházkerület keletkezése. *Kisebb dolgozatok a magyar protestantizmus történetének köréből*. Sárospatak: Thury Etele 1998/1908, *A Dunántúli Református Egyházkerület története*. Pozsony: Kalligram, 131. kk.). Bölcskei István a Komáromban letelepedett tolnai jobbágyok református lelkésze volt (Kecskés László 1984, *Komárom, az erődök városa*. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 184).

³ Seneca *De beneficiis* című munkájában a Pécseli által idézett *Acceptum beneficium aeternae memoriae infigendum* mondás nem fordul elő, de egyik szinonimája igen: 1, 4, 5: *pertinax sit memoria debentium*.

⁴ Bernát, Clairvaux-i Szent (1090–1153) francia egyházi író, hittudós, clairvaux-i apát; *Epistulae* 384. Műveinek kiadása: *Patrologia Latina* 182–185. kötet.

erre az egyre törekszem, és érzéseimnek és őszintén hálás lelkemnek kötelességét szeretném leróni, szívem mélyén érzem, hogy ajkamat is, tollamat is megbénítja a jóságok nagysága, mellyel nemcsak illetetek, de teljesen el is borítottatok engem, amint ezt tisztán felismerem és hálásan erősítgetem. Ugyanis, hogy ne is említsem bőkezűségetek más jótéteményeit, melyekkel engem egész idő alatt, míg a kiváló férfiaknál tanultam, elhalmoztatok: íme lassan végéhez közeleg és lejár a három év, ami alatt nagyvonalúságotok jóságosan és állandóan a költségek bőkezű fedezésének arany szelével dagasztotta tanulmányaim, szorgos erőfeszítéseim vitorláját a hercegségnek ezen az igen híres és régi akadámiáján. Ennek a nagyszerű jótéteménynek és szívességnak a tanulmányaimra fordított költsége révén, melyért joggal és méltán adhatok hálát, a háromszor nagy kegyelmes Atyaisten bölcs rendelkezésének megfelelően lehetővé vált, hogy a kenyér és más dolgok e hosszantartó szorongató ínségében, mellyel a legutóbbi időben Mars isten gyászos kockajátéka, azaz a polgárháború átkozott vihara sújtotta e vidéket, én a kegyes Múzsák lakhelyén lakhattam, és az oly kiváló és igazhitű teológusok (akiket itt a tanítók, lelkünk atyjai iránti szeretet és köteles tisztelet és a jótevőink iránti hála név szerint tiszteletteljesen említeni parancsol): a tiszteletre méltó és kiváló Pareus Dávid úr, a szentírás primárius professzora, és ennek az egyetemnek akkori tekintélyes rektora; továbbá a híres Quirinus Reuterus úr, a szent teológia jeles doktora és a bölcsesség nevezetes kollégiumának praeceptor primáriusa; továbbá a tiszteletre méltó Bartolomeus Coppenius úr, a szent teológia doktora, az érvforrások kiváló professzora, örök emlékezetre és örökké tartó hálára méltó tanítók,⁵ akiknek fáradsága és munkája nyomán nyilvánosan és főként magánúton szerencsésen előbbre juthattam a teozófia tudományában és pályáján, melynek kedvéért Krisztus születése 1609. évének elején hazai földről Németországba indultam az eklézsia javának gyarapítását és a res publica litteraria jövőjét tartva szem előtt. Ó, az irgalmas, és az üdvömré kegyesen vigyázó Jehova atya isteni és alázatosan imádandó gondoskodása! Ó, ti églakó szellemetek páratlan jósága! Ó, boldog idő! amikor támogatásotok által megadatott nekem, hogy ezen az igen híres akadémián, a ritka erények és csiszoltabb tudomány honában, sőt, az ortodoxia és a tiszta vallás táplálók forrásánál időzzek, és szőlővesszejéről a tudomány méznél és nádcukornál édesebb szemeit szedegethessem, mintegy üdvöt hozó gyógyírként a hányatott vándorélet siralmas keserveire, más nemzetek kiváló tanuló társaival egyetemben! Tudom hát, tudom, és teli to-

---

⁵ David Pareus (1548–1622), Quirinus Reuterus (1558–1613), Bartholomaeus Coppenius (Koppen, 1565–1617) református teológusok, vö. RetRef 266–267.

rokkal kiáltom, hogy ezeket a jótéteményeket az isteni és örök emlékezetre méltó bőkezűség ereje valósította meg, olyannyira, hogy – ahogy mondani szokták – nagy szegekkel kell a Hála és az Emlékezet kimagasló világítótornyára szegezni őket, és kötelességem örökké emlékezni rájuk, mindezt készséggel és örömmel ismerem el, kiváló férfiak. Eközben azonban, mivel úgy vélem, nem tudok kellő hálát adni ezen jótéteményeitekért, elsősorban Neked, kegyelmes Isten, minden jó áradó forrása, aztán pedig nektek, tanulmányaimat támogató, hálára méltó mecénásaim; kérlek, könyörgöm, ezt ne annyira akaratomnak tulajdonítsátok, mely reményeim szerint az égi Kegyelem Szellemétől lángra kapva a határtalan hála bejárásának vágyától lobog, mint inkább erőim és lehetőségeim gyengeségének, mely Ádámtól kezdve mindannyiunk lelkében fészkel, és bennem is megvan.

Hanem meg lehet, a ti jótéteményeteknek, ó Mecénásaim, honom legjobbjai, akkora a nagysága és a súlya, hogy tudatuk ólomsúlyként nehezede rám, nincs erőm felegyenesedni, és méltó módon templomotok oltárára helyezni és megszentelni fogadalmi ajándékaimat, és a szándékomhoz és repesve készséges lelkemhez illő áldozatot felajánlani: de mégse lássék és ítéltessék a lelkem úgy, mintha gyáván és dicstelenül teljesen belesüllyedt volna ama vétkes romlásba és ragályba, amely arra lett, hogy a hálátlan lusta embereket megfertőzze, és amelynél rútabbat még nem szült a föld, mert ennek perzselő és szikkasztó levegője tüstént kiszárítja a Hála és a Kötelességtudás buzgó forrását. Íme, a jóságos Istennel visszatérve elétek hozom és nektek ajánlom Hálám valamiféle kezeseként és őszinte ragaszkodásom világos jeleként ezt a Bevezetést a retorika avagy a szívhez szóló szónoki képesség mesterségébe, amit tanulmányaim sűrűbb elfoglaltsága közben, ahogy mondani szokták, töredék óráimban állítottam össze ezen az akadémián a kezdők számára, a kiműveltnek és jól beválnak tapasztalt és megismert szerzőkből, és azt szorgos igyekezettel alkalmaztam ama iskolátok tanulmányaihoz és használatára, melynek igazgatására tudomásom szerint engem szántatok.

Ezt tehát mintegy lelkem magzatját, tekintélyes férfiak, jóindulatú színek elé bocsátom, és hön szerető oltalmatokba és atyai gondjaitokba ajánlom és adom. Ezt a tanuló ifjúság kegyes társaságának szeretném testvéreileg és barátilag ajánlani mintegy az irántuk érzett szeretetem és krisztusi kegyességem jeleként. Ezért e könyvecskémet, ó bőkezű mecénásaim, mint a kiváló rétorok hívogatóan zöldellő kertjében növényező örökzöld babérfáról tanulmányaim fürgé késével vágott, szorgalommal és munkával szemzett hajtást, amely most először hajt ki a fényre a Jóság és a Kötelességtudás emel-

vénye előtt a házatok csemetés kertjébe hálás és termékeny földbe szúrom le, ültetem, és kérlek, könyörgöm, örvendező tekintettel és atyai vigyázással őrizzétek. Bárcsak Bölcsességeitek és Gondosságotok bőven áradó forrásával öntözve szeretőn táplálnátok és nevelnétek, hogy hálámnak és buzgó lelkemnek viruló hajtása úgy viruljon, hogy Aonia ifjúságának, a haza és a tudományos közélet⁶ reménységének hasznára, épülésére és díszére az égi kegyelem kegyes szellőjétől simogatva csemetévé és babérfává erősödjék. Nem találnám méltatlannak, ha a jótéteményetek aranyláncával hozzátok bilincselte lélek tehetségének gyümölcseit a magatok és a tieitek hasznára szüretelnétek le és fordítanátok.

Bevallom, e babérfa oltóágacskája önmagában még gyöngye, talán a vártnál vékonyabb, törékenyebb, és szemetekben első pillantásra talán értéktelennek tűnhet, ó, kiváló férfiak. Mégis ha a hála kinyilvánításának és a közjó érdekében a magasabb műveltség terjesztésének vágyától felgyulladt és lángoló lélek, mely az efféle szerény ajándékok egyetlen értékmérője szokott lenni, az igazságosabb mérlegelés serpenyőjébe kerül, és ott méretik meg, akkor, úgy vélem, nem alaptalanul születhet majd az óhajtott és megérdemelt kedvező ítélet erről a hajtásról, melyről látszik, hogy az állam javára készült.

Ezért bizvást merem ígérni én is, tekintélyes férfiak, hogy e művecske a jóindulat és a kedvesség mércéjével mérve megfelel majd. Hiszen Artaxerxes perzsa király is (emlékezetes példája mindenki számára örök csodálatra és dicséretre méltó) egy szegény földműves által a tisztelet jeléül, hálájának kifejezésére felajánlott maréknyi vizet olyan becsesnek tartott, hogy azt ezer arannyal és arany kancsóval viszonozta.⁷ Hasonlóképp az Ószövetségben is szívesen fogadták a kecskeszőr felajánlását az Úr sátrának építéséhez azoktól,⁸ akik nem tudtak aranyat vagy ezüstöt hozni. És ami még fontosabb:

Hogyha az Isten szólt így: tiszteljék csak a földön,
S egy kupa olcsó, ám életető friss vizet is.⁹

Miért ne bízzam hát én is abban, hogy jóindulatúan fogadjátok, ó kegyességgel és műveltséggel ragyogó kiváló férfiak e csekély és kicsiny kis ajándé-

---

⁶ Aonia Boiótiára, a múzsák székhelyére utal.

⁷ Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*, II, 991: Artaxerxes 5.

⁸ Kiv. 25, 4.

⁹ Fordította Constantinovits Milán András.

komat, melyet jámbor lélekkel szánok, ajánlok, szentelek az Úr házának, azaz az Egyháznak az építésére, melynek fontos részei az Iskolák is.

Ha e kívánságom teljesül, biztosan új lendület viszi tovább törekvéseimet, új erőre kapnak, és ezért egykor Isten segítségével, ha megérem, nagyobb dolgokra is vállalkozhatok. A mostani zsenge hajtásomról, azaz művecskémről, jövőendő hasznáról és gyümölcseről pedig csak a régi írók szájával szólva annyit mondhatok: Minden kezdet kicsiny, de növekedvén nő a haszna is, ahogy Cicero írja. És Ovidius így ír erről:¹⁰

Múló évek műve: kocsányán duzzad a szőlő,
Érve kicsattan a szem majdnem a nedveitől;
Múló hosszú időtől szökken a búza kalászbá
S érlel fát az idő: alma fanyar ne legyen.

És Mantuanusszal szólván:¹¹

Semmi se érték nélküli, még ha ma látszik is akképp,
Kellő percben majd haszna lesz annak is ám!¹²

Így mondom és óhajtom én is:

Háromszor több majd a gyümölcs is, mit terem akkor
Ágascánk, ha az Úristen is így akará.¹³

A végcéljához, azaz kikötőjébe siet már beszédem hajója, és részemről szentül fogadom Nektek, bőkezű mecénásaim, hogy jótéteményetek emlékét örök hálával fogom mindig tisztelni, nem csupán addig, míg az isteni akarat e törekeny test börtönébe zárja lelkemet, de jóságotokra örökké emlékezni fogok akkor is, amikor e gyászos és gyenge földi életből már a mennyei paradicsomba szólítottam. Hálám kimutatására hát ismét megfogadom, kiváló férfiak, és tanúsítani igyekszem, hogy sosem fog belőlem hiányozni a szorgalom, hogy az ifjúságot kegyes tudományokra oktassam, sem a jóakaró hála, hogy erényeiteket buzgón megénekeljem, sem a szorgalom és a hűség a

---

¹⁰ Ovidius: *Tristia* 4, 6, 9–12. Ovidius: *Keservek (Tristia)*, fordította Erdődy János. Szerkesztette, a fordításokat válogatta, a jegyzeteket és a nevek mutatóját írta Teravagimov Péter, az utószót írta Adamik Tamás. Budapest: Magyar Könyvklub, 2002, 93.

¹¹ Baptista Spagnuoli Mantuanus (1447–1516) olasz karmelita reformátor, humanista, költő.

¹² Fordította Constantinovits Milán András.

¹³ Fordította Constantinovits Milán András.

keresztyén köztársaság javára váló más feladatokban. Közben a háromszorosan legjobb és leghatalmasabb Atyaistenünkhöz könyörgök, hogy óvja és vigyázza a Államnak és Egyházatoknak e jól felszerelt hajóját, melyet korábban az élet számtalan vihara tépázott, de már régóta épségben és sértetlenül áll az isteni bölcsesség és a ti gondoskodásotok kettős horgonyával lehorgonyozva, mind az isteni Ige táplálékával, mind a művelt irodalom méztengerével körbehullámozva. Amen. Heidelbergben, a kegyelem 1611. évében, november hónapban.

EPIGRAMMÁK A SZERZŐHÖZ

Ezt a Királynak, mert ujjában rejlik a rétor
Mesterségéhez minden erő meg a szín.
(Méltatlak most Tégedet én, amiképpen a példás
Könyved is, ó! fénnel majd övez egykoron ám.)
Fejlődjön a Komáromban ma nagy iskola Véled,
Isten küldjön erőt már oda Nektek ezért!
Kívánom, mikor arra vezet majd jó utad, azt, mit
Tisztelt Háromság, látni akarhat akár.
Kristóffal versengő szónok, Pécseli mester,
Pécseli, az, ki magyar földön örökön a fény,
Kezdd hát bátran az ifjú lelkeknél az okítást,
Testit nem tudok, ám lelki erőt adok én.

Idősebb Rudolphus Goclenius, a filozófia egykori előjárója, most pedig a marburgi akadémia rektora így kívánt szerencsét Imréjének Wormsban, 1611. október 3-án¹⁴

Ékesszólásunknak mestersége veszélyes,
Bárki gyakorlatban él vele esztelenül.
Minden jó rendelkezik ezzel, minden olyan jó,
Miknek előnyeit ím érzi az ember előbb.
Mint tudjuk, a hatalmi meg ékes pénzügyi helyzet,
Rosszra, ha fordítják, árthat a lelkeink is.

---

¹⁴ Fordította Constantinovits Milán András; azonos epigrammát találunk itt görög és latin nyelven; a görög változatot elhagytuk, csak a latin fordítását közöljük.

Csak ne tagadjam, hogy mikor ezt hűséges igaz szív
Hajtja előrébb, úgy védi az embereket!¹⁵

Simon Stenius epigrammája

Szent tudomány és emberi bölcsesség az, amit Te
Alkotsz, így szeret is Tégedet az, ki követ.
Eggyé forr most égi poézis a rétori művel,
Munkáddal hasznot hajtva hazádnak is így.
Közben feltárod népednek a Szent Ige titkát,
Ifjakkal hintvén jó tudománymagokat.
Mert a talentumodat megcsillogtattad az ékes
Hangoddal, dallal, stílusod által is ám!
Műved fontosságát tükrözi sok-sok ajándék,
Így bizony újra reményt hoz minekünk eme könyv.¹⁶

Szenci Molnár Albert költötte 1611. október 14-én Oppenheimben.

A TANULÓ IFJÚSÁGHOZ

Ifjúság, ha te mesteri művet vágyakozol most,
Mely helyes úton jár, s nyújtja a rétorikát,
Jól megtartani gyorsan, szépen tűrve a munkát:
Vedd eme könyvet, mert szónoki kincseket ér.
Hellász régi kecsességét és Tullius ékét,
Nyelv törvényeit is benne ma megleden itt!
Szóképek minden báját, az alakzatokat mind
Megkapod; ő ennek mestere: láthatod is!
Rétor: fékezi ő tudomány robogó szekerét és
Még a hajókat lám tengeren ott ural ő;
Bár lehet az, hogy túlzottan bölcselkedik olykor,
Vagy lehet úgy is, hogy sál fedi tán füleit!¹⁷
Pilefalvi Filiczki János, a hodiegovai cseh nagyságos és művelt báró urak
kísérője

---

¹⁵ Fordította Constantinovits Milán András.

¹⁶ Fordította Constantinovits Milán András.

¹⁷ Fordította Constantinovits Milán András.

MÁSİK EPIGRAMMA

Itt eme munkánk fényesen úgy példázza: miként méh

Jár be mezőt, erdőt, májusi kerteket is,
Harmatot és szép Hübla virágának porait, meg

Isteni nektárral tölti a sejteket is:

Legjobb dogokat összeszed itt most Pécseli ekképp,

Forgatván ama nagy férfiak írt anyagát.

Kellemnek forrását és báját a szavaknak

ő gyűjtötte e könyv lapjain össze bizony,

Az, ki ma ékesszólni akar Pécseli által,

jó kijelölt úton jól halad ő szaporán!¹⁸

Szepsi Korocz György

Így te tanulj a tudóstól, ámde tanítsd a tudatlant,

Ím ez, amit Cato régi, de bölcs szava int!

És aki Krisztus-követőként megszívleli itt ezt,

Joggal az Istentől illeti őt jutalom!

Vissza, ha indulsz méltóan híres majorodba,

Sok tudománnyal már mesteri Pécseli úr,
hogy a tanítványoknak lelked kincseit átadd,

Ím: a jutalmad, tudd, elnyered, elkapod ott!

Heimersheimi Petrus Trappius

gróf, az oppenheimi egyház diakónusa

E kettőt viseled sziveden, Imrém: mü meg Isten,

Ketten néked örök hírnevet hoznak oda.

Minden tettedben Isten van, benne segítve,

És bármit kezdesz, jó fele elviszi azt.

Mesterségben jártas vagy te, ki merje tagadni,

Rétorikád olvasván, nem lehet oly pimasz az.

Isten s mü a tiéd, többet nem kér a szived már.

Müvel a föld, győztes, Isten az égbe emel.¹⁹

Varsányi Dániel

---

¹⁸ Fordította Constantinovits Milán András.

¹⁹ Fordította Constantinovits Milán András.

A szerző NYOLCSOROSa Könyvéhez

Indulj hát, kicsi könyvecském, hova küldelek én most!

Nyájunkból ma te tégy ép, takaros köröket!

Bár kicsi vagy, a diákok nagy számára elég vagy,

Elhiszem én, indulj hát kicsi könyv sebesen!

Rettegsz, hogy netalán a gonosznak irigy foga mar majd?

El nem emészthet, megvéd az igaz becsület!

Reszkessen csak irigy, mint hogyha vadult böngöly üzné,

Mert ő az, ki magát tépheti, marja csupán!²⁰

ÜDV ÉS KÖSZÖNTÉS MAGYARORSZÁG TANULÓ IFJÚSÁGÁNAK.

A kiváló és hön szeretett Trapezuntius²¹ súlyos panasza: amikor – úgymond – eszembe jut, hogy milyen méltósága és hasznossága van a szónoklat mesterségének, kénytelen vagyok mélyen fájlni, hogy a mai időkben szinte egyetlen szépmesterséget sem vetnek meg és utasítanak el ennyire. Hiszen mégha néhány szabad művészet, mint a geometria, az aritmetika és más effélék teljesen kiesnek a használatból, nem mondanám, hogy nem érintené súlyosan a műveltséget, mégsem szenvednénk általuk akkora csapást, mint amekkorát a műveltségnek eme legkiválóbb és leginkább szükséges művészete révén. Nem kétlem, hogy ez a jogos panasz könnyen találkozik minden művelt ember helyeslésével. Én tehát a magasabb megfontolás mércéjével mérve, azon munkálkodom, hogy amennyire csak tehetem, e nagyon hasznos mesterség elesett állapotának és elhagyatottságának segítségére siessek. Összeállítottam hát ezt a Bevezetést, avagy gyors megvilágítást, hogy e kihunyóban levő fény erejét növeljem vele: s ezzel hazánknak, melynek, mint szüleinknek, méltán és sokkal tartozunk, s amelynek a gyarapodására gondolni jó lélekre vall, valamiféle hasznára válhassak. Ezt visszafogott rövidséggel, és véleményem szerint könnyű módszer szerint úgy állítottam össze, hogy tudatosan vagy készakarva semmit sem hagytam el abból, ami szerintem akár a teljesen kezdők számára különösen szükséges összefoglalás helyes módjához, akár ezek általános használatához és hasznosságához tarto-

---

²⁰ Fordította Constantinovits Milán András.

²¹ Trapezuntius, Georgius, azaz Trebizond, George (1395–1474?) Kréta szigetén Hérakleionban született, majd Itáliában működő görög retorikus, fordító, tanár. Nagy műve: *Rhetoricorum libri V* (A retorikák öt könyve), 1433 vagy 1434. Méltatói szerint ő tárgyalja a legalaposabban az érvelést a latin világban, a humanista mozgalom első és legeredetibb retorikája, vö. a RetLex *Trapezuntius* szócikkével.

zik. Kis árkokat, csatornácskákat ástam, melyeken át Cicero forrásának vizét, Quintilianus és más kipróbált hitelű és közismert tekintélyű szerzők forrásából eredő patakokat, a beszéd mesterségének (*ars dicendi*) szabályait vezetem át a komáromi szemináriumba, melynek sokkal tartozom, hogy öntözzem velük tehetségek virágait, hogy bő termést hozzanak. Királyi és az irodalomban elődeink által kitaposott utat²² mutatok nektek, amelyen a leginkább használatos szabályok Merkúr-szobrait állítom fel útmutatónak; azt remélem, ha ezeket tartjátok mindig szem előtt tanulmányotok pályáját bejárva, akkor Cicerónak, az igazi ékesszólás igaz atyjának, aki felé köztudottan törekednetek kell, a tanításától sosem tévedtek el. Ha viszont figyelmen kívül hagyjátok a kitérőknél és az akadályoknál, amelyek eltorlaszolják a tanulmányok útját, teljesen megakadtok. Nem tanácsos járatlan utat követni: gyakran tévútra viszi a vándort az új, nem bejárt ösvény. Hogy megkíméljem magamat a diktálás, tanítványaimat az írogatás unalmas és fárasztó terhétől, ezt a könyvecskét nyomattam ki. Jól tudom, hogy némely ködös tudatlan és születetten gyűlölködő irigy művemet felesleges és vénasszonyos csúfbeszédnek (*kakologia*) fogja tartani. De nem törődöm velük. Miért is törődnék, mikor pártoskodó századunkban azt látjuk, hogy a féktelen irigység senkit sem kímél? Közös bajunk ez, ezért könnyebben tűrjük. Azt hiszem, én azok közt vagyok, akiket nem vakít el a hamis dicsőség, és nem rettent a hazug rágalom.²³ Isten veletek, drága ifjaim, legyetek kegyesek hozzám. Oppenheimben, Eminnen Haza Térésem Esztendejében (EHTE=EzerHatszázTizenEgyben).²⁴

Hűséges hívetek:
Pécseli Király Imre

---

²² A királyi út – ahogyan a szövegkörnyezetből kiderül – az egyenes, járható utat jelenti.

²³ Horatius: *Epistulae* 1, 16.

²⁴ Az eredetiben: Anno hInC abeVnDVM, ahol a nagybetűk (ICVDVM) összeolvasva: MDCVVI, azaz 1611.

Általános bevezetés a retorikába

A retorika a jól beszélés mestersége (*ars bene dicendi*), amely képes a meggyőzésre.²⁵ Jól beszélni annyi, mint tudósan és ékesen szólni a hallgatósághoz.

Meggyőzni annyi, mint elérni, hogy valaki elhiggye, amit akarunk. A cél tehát a meggyőzés, eszköze a szónoklat.²⁶

Mesterség, amely a helyesen és ékesen szólás útját és módját tanítja.

Az *utat* szócskát, amely módszert jelent, a magyarázat kedvéért, metaforikusan, azaz átvitt értelemben használtam. Amint ugyanis a rövid út avagy ösvény nem hosszas kitérőkkel kerülget, hanem egyenesen vezet a kitűzött célhoz: ekképp a retorikai módszer is azt mutatja meg, hogyan kell a legrövidebb úton, helyesen és rendben haladni a szónoklattan pályáján.²⁷

A retorika a görög *ἔρπω* [*eiró*] vagy *ῥέω* [*rhéó*] szóból ered, latinul mindkettő jelentése 'mond' (*dico*), illetve 'árad' (*fluo*), mivel ez a művészet arra tanít, hogy a jó és szükséges dolgokról bőven (*copiose*) és áradóan (*fuse*) szóljunk. Innen van a *ῥήσις* [*rhészisz*], azaz beszélés (*locutio*). A *reto-*

---

²⁵ Vö. a grammatikadefiníciók hasonló szerkezetével: a grammatika a helyes beszéd és írás mestersége (*ars recte loquendi scribendique*); vö. C. Vladár Zsuzsa 2016, *A korai magyar grammatikák*. Budapest: Tinta Könyvkiadó; A. Jászó Anna főszerk. 2007, *A magyar nyelv könyve*. Nyolcadik kiadás. Budapest: Trezor Kiadó, 728.

²⁶ A retorikát hosszú története folyamán sokféleképpen határozták meg. Az ókori meghatározásokat áttekintí az Osiris-Retorika (17–19): „Szakszóként a *rhétór* Arisztophanésznél fordul elő először (frg. 945), a *rhétoriké* pedig Platónnál, aki a rábeszélés mestereként határozta meg Gorgiaszsal (*Gorgiasz* 453a), később pedig ő maga így definiálja a retorikát: „a lelkek irányítása beszédek révén” (*Phaidrosz* 261a). A retorikának ez a meghatározása, amely a meggyőzésben látja a retorika lényegét, többé-kevésbé általánossá vált az ókortól kezdve egészen napjainkig.” Arisztotelész a retorika meghatározásában nem a meggyőzést, hanem a meggyőzés tanulmányozását hangsúlyozta: „Fogadjuk el, hogy a retorika olyan képesség, amely minden egyes tárgyban feltárja a meggyőzés lehetőségeit” (ArisztRét 1355b). Quintilianus külön fejezetet szentel a retorika meghatározásának. Tizenöt meghatározás kritikai átvizsgálása után Kleanthész meghatározását fogadja el: „a retorika a jó beszélés tudománya” (Quint 2, 15, 34). Kitágította a retorika határait azáltal, hogy a „meggyőző” igét a „beszél” igével helyettesítette, mivel nem mindig a meggyőzés a cél. Az idézet folytatása: „mert a beszéd összes erényét egyszerre felöleli, egyszerűen mind a szónok erkölcsseit is, mivel jól csak a becsületes ember beszélhet.” A *jó* tehát jelenti a szakmailag jó beszédet, valamint az erkölcsileg jó beszédet, ezért a szónok „derék és a beszédben jártas férfi” (Quint 12, 1, 1). – Pécseli összeegyezteti a jó beszédet és a meggyőzést. A *bene dicendi* Quintilianus meghatározásában nemcsak a művészi szépséget, hanem az etikai szépséget is jelenti (ő maga fejtegeti hosszan a 12. könyv elején); némileg másképp Kecskeméti (MRH 82), azt mondja ugyanis, hogy Quintilianus retorikafelfogása „belletrisztikus”; ezzel a megállapításával nem értünk egyet. Vö. a RetLex *retorika* szócikkével; a retorika 20. sz.-i irányzataira és meghatározásaira vö. Osiris-Retorika 141–150; a retorika tágabb meghatározására ld. a 188. utalást.

²⁷ A görög terminus összetett szó: *meta+hodosz*, átvezető út, a tudáshoz vezető út, ezt értelmezi Pécseli.

rika szót kétféleképpen használják: első értelmében a szellemnek szabályokkal, gyakorlással kialakított képessége, avagy az a tudás és erő, hogy a dolgokat bölcsen, bőségesen, dolgokkal és szavakkal megvilágítva, ritmikusan mondja el. Ezért a szónokot *ῥήτορ*-nak [*rhétor*] mondják, azaz ékesszólónak (*eloquens*), aki Fabius [Quintilianus] szerint derék és a beszédben jártas férfi.²⁸ *Derék férfi*, tudniillik erényei miatt és minden tisztességes és igazságos dolog elsajátítása miatt. *A beszédben jártas*, tudniillik sokféle dolog ismerete miatt.

Második értelmében a retorikai szabályok módszeres összefoglalása, amely a helyesen szólás mesteriségét tanítja. Emiatt *rhétornak* nevezik azt, aki a beszédet módszeresen tanítja. Mi itt most csak az említett szellemi képesség megszerzéséhez akarunk szabályokat adni a kezdők számára, noha e képességnek, azaz a szabályok helyes megalkotásának alapelvét már korábban meghatároztuk. A retorika tehát nem kézműves, hanem szellemi mesteriség, mégpedig *ποιητική* [*poiétiké*], azaz létrehozó, cselekvő (*fabricatrix*): létrehozza ugyanis a beszédet, és ez a hatása, azaz eredménye.

Elérésének két eszköze van, akárcsak más tudományokban: a természet és a kiművelés (*cura*).²⁹ A természet hajlandóság avagy természetes hajlam és alkalmasság avagy törekvés az ékesszólásra. Mindenekelőtt ezt kívánja meg az ékesszólás tanulmányozása. Ezért mondja Crassus Cicerónál *A szónokról* című művének első könyvében: „Úgy vélem tehát, hogy először a született tehetség kölcsönzi a legnagyobb erőt a szónoklásnak.”³⁰ A természet ajándékai fellelhetők mind a testben, mind a lélekben. A lélekben megkívántatik 1. a jellem és az ítélőképesség helyes volta. 2. Hú emlékezet, amely megragadja és megtartja a dolgokat. 3. Nagylelkűség és a szív lángolása.

A testben 1. kellemes hang, 2. arányos testalkat, 3. a végtagok szépsége és ékessége.

E természeti ajándékok a mesteriség alapjaiként szükségszerűen megkívántatnak a jövőző szónokban, ha nem is kiemelkedő, de legalább közepes mértékben, ezek kimunkálásához járul a mesteriség kiművelése, hiszen ettől tökéletesedik a természettől nem annyira termékeny föld, mely a földműves művelése és szorgalma által sokkal bővebb termést szokott hozni, mint saját természete szerint.

---

²⁸ Quint 12, 1, 1.

²⁹ ArisztRét 1354a: „A hétköznapi emberek közül egyesek ezt ösztönösen teszik, mások gyakorlással szerzett jártasságból. Mivel mindkét út járható, nyilvánvaló, hogy e tárgyat lehet módszeresen is művelni; mert feltárható az oka annak, miért érnek el sikereket egyesek gyakorlással, mások ösztönösen. Abban pedig már mindenki egyetérthet, hogy ez a vizsgálat egy mesteriség feladata.”

³⁰ Cicero: *A szónokról* 1, 25, ld. CicORM.

A retorika kiművelése mind a mesterséget, mind a gyakorlást érinti. Az első a rendszert alkotja meg, a másik a beszélés gyakorlására vonatkozik, aminek a legnagyobb része utánzás.³¹ A mesterség kiművelése a szabályok módszeres összefoglalását jelenti, amely részben a retorika mesterségének tárgyától, részben pedig céljától függ. Ennek a tudománynak vagy ismeretnek a tárgya elsődleges és másodlagos. Elsődleges az ember akarata és érzelme: a szónok ugyanis elsősorban a szívet célozza meg, ezt akarja gyönyörködtetni, megindítani és különböző érzelmekre indítani. Másodlagos a hallgató értelme: alapvetően a szónok ezzel kevesebbet foglalkozik, megelégszik azzal, hogy közérthetően és oldottan tanítsa és képezze a hallgatóság elméjét.³²

Továbbá a cél is lehet végső és közbenső. A végső ismét kétféle: alapvető és kevésbé fontos. A kevésbé fontos maga a világosan tanítás, ami inkább a logika eszközével valósul meg, mint ezen mesterség eszközével. Az alapvető cél a beszéd által gyönyörködtetni és megindítani, avagy rábeszélni, a szónok mindent ennek kedvéért tesz.

Arisztotelész *Rétorikájának* első könyvében a 2. fejezet végén a meggyőzést nevezi alapvetőnek. Ennek a résznek a feladata, hogy átadja mindazt, ami a meggyőzéshez kell. Ugyanis tanítani, ahogy említettem, csak kevésbé lényeges feladat: a szónok ugyanis csak annyira tanít, mint egy szónok, és nem annyira, mint egy logikus.³³ A megindítással, a gyönyörködtetéssel és a meggyőzéssel foglalkozik a retorikai tanulmány, ezt tartják e mes-

---

³¹ Az utánzást fontosnak tartották: ezért olvasható a retorikákban gazdag példaanyag; ezért szorgalmazták a beszédek elemzését, Pécseli is felhívja a figyelmet az érvelésre, a szerkezetre széljegyzeteiben. Az *utánzás* szót azonban nem szabad mai köznyelvi jelentése alapján értelmezni, tulajdonképpen a szónoki mesterség fortélyainak megfigyelését és elsajátítását jelenti. Hosszan ír róla Quintilianus, 10, 2, 1–28. A követendő példa a reformáció korában Cicero volt, követőit ciceróniánusoknak nevezték. Petrus Ramus *De imitatione (Az utánzásról)* c. dialógusában hosszasan ír a szóhasználatról, a helyes szókötésről, s azt hangsúlyozza, hogy minden kiváló író követendő példa lehet (részlete magyarul olvasható: RetRef 133–149). „Ámde mi is az, kérdezheted, amit ciceróniánizmusnak nevezel? Azt tartom kiváltképp annak, *ami a helyes és kifogástalan nyelvszokáshoz illik, és annak mindig is megfelelt*. Ezt az alapelvet ugyanis maga Cicero tűzte ki maga elé. Sőt, ha valaha e tudomány oktatása el is térne a helyes szokástól, akkor *a nép beszédmódjának adok igazat*, mondogatta volt maga Tullius, *az elméletet megtartom magamnak*. Mert minden korszaknak megvan a megfelelő gyakorlata” (i. m. 133–134). Ramus hivatkozik Quintilianusra is, mindketten hangsúlyozzák az írás fontosságát a gyakorlásban.

³² A belső érveknek három csoportjuk van: *logosz*, *éthosz*, *pathosz*; az érzelmi-etikai hatást mindig erősebbnek tartották, vö. az Íliász 9. énekében a három szónoklattal (Osiris-Retorika 22): Akhilleuszt három követ próbálja meg rábeszélni arra, hogy térjen vissza a harctérre. Odüsszeusz észérveket sorakoztat fel (*logosz*); Phoenix az erkölcsi dicsőségre hivatkozik (*éthosz*), végül az indulatos Aiasz érzelmi kitörése hat (*pathosz*).

³³ A retorikai és a formális logikai érvelés különbségére ld. Perelman–Olbrechts-Tyteca: NR, PerelmanER, PerelmanRR; valamint a RetLex *logika, dialektika, filozófia, retorika* szócikke; bővebben: a 157. utalás.

terségben a legnagyobb tökéletességnek és dicsőségnek. Erre céloz Szent Ágoston *A keresztény tanításról* c. műve negyedik könyvének 17. fejezetében, mondván: Aki beszéddel készül meggyőzni valami jóról, e három dolgot tartsa szem előtt: tudniillik a tanítást, a gyönyörködtetést és a megindítást: így fogják ugyanis figyelmesen, kedvvel és engedelmesen hallgatni, s ha ezt elérte, méltán lehet ékesszólónak nevezni. Hasonlókat mond a 11. fejezetben, ahol ezt is hozzátesszi: beszélni szükségszerű, gyönyörködtetni kellemes, meggyőzni maga a győzelem.³⁴ Ha a szónok esetleg nem érné el ezt a célt, ez nem a mesterség hibája, hanem a sokféle akadályé, melyek közül a legfontosabb, ahogy Arisztotelész mondja, a *μοχθηρία τοῦ ἀκροατοῦ* [*mohthéria tu akroatu*], azaz a hallgatóság rosszkedve és visszautasítása.³⁵ A mesterség ugyanis arra született és alkalmas arra, hogy beteljesítse feladatát. Lásd Quintilianus³⁶ 2. könyvének 18. fejezetét, és Keckermann retorikáját.³⁷ Ezenkívül a retorika közbenső célja a beszéd kigondolása, lejegyzése és előadása hanggal és gesztussal.

Ez a cél a végső felé mutat, azaz meggyőzni a beszéddel: az egész beszéd ugyanis azért van felékesítve, hogy e végső célt elérje, miként az orvos is azért rendel el kezelést, hogy az egészséget, ami az ő végső célja, megóvja, vagy ha elveszett, visszaállítsa.

A retorika részei: feltalálás, elrendezés, kidolgozás, emlékezetbe vésés, előadásmód (*inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio*).³⁸

A feltalálás (ahogy Cicero meghatározza), valós és valószerű, azaz szükségszerű és lehetséges dolgok kigondolása, amelyek az ügyet (*causa*), azaz az ügyállást (*status*) vagy a [bizonyítási] kérdést (*questio*) valószínűvé

---

³⁴ Szerzőnk itt téved, mert a szóban forgó témák *A keresztény tanításról* című ágostoni műnek nem az első, hanem a negyedik könyvének 17. és 11. fejezetében találhatók meg; vö. Szent Ágoston *A keresztény tanításról*. Fordította Böröczki Tamás, Kairosz Kiadó, 250–251; 240–241.

³⁵ Arisztotelész szerint a „hallgatóság gyarlósága miatt” van szükség előadásmódra is: ArisztRét 1404a.

³⁶ Quintilianus 2. könyve 18. fejezetének témája: „Az iskolai próba- és mintabeszédek haszna.” Nehézségük abból adódik, hogy a fórumra szánt beszédre készítenek fel, de nem a fórum hallgatósága előtt hangzanak el, hanem mesterséges szituációban.

³⁷ Keckermann, Bartholomeus (1572–1609), a heidelbergi szellemi környezethez tartozó német retorikus; számos magyar barátja volt, közöttük Szenci Molnár Albert. Összegező műve: *Systema Rhetoricae (A retorika rendszere)* 1608, Danzig (Gdansk). Retorikája nálunk is népszerű volt, vö. RetLex Keckermann szócikkével. Több részlete olvasható magyarul: RetRef 189–259. Vö. KecskemétiMRH 99.

³⁸ Pécseli retorikája a klasszikus felosztást követi, de nem az eredeti arányokat követve: invenció 162, diszpozíció 7, élokúció 107 oldal (vö. KecskemétiMRH 81), a retorika két pillérét, két legfontosabb részét, az invenciót és az élokúciót, vagyis az érvelést és a stílust tárgyalja alaposan, a diszpozíció rövid terjedelmet kapott, teljesen kimaradt a memória és a pronúciáció részletezése, ez sok korabeli és későbbi retorikára jellemző.

teszik. (Vagyis amelyek elhítetik mindazt, amit a szónok mond a meggyőzés céljából.) Avagy: a mondandó dolgok alkalmas kigondolása.

Az elrendezés a dolgok sorrendje és felosztása, amely megmutatja, mit hova kell helyezni.

A kidolgozás a megfelelő szavak és mondatok alkalmazása a feltaláláshoz illően. Az alkalmas szavak világosak, átláthatók, és a lehető legjobban megfelelnek a dolgoknak, melyekről szólnak.

Az emlékezetbe vésés a dolgok és szavak sorrendjének szilárd megjegyzése. Azaz a memória a dolgok és szavak (*res et verba*) megőrzése.

Az előadás a hang, a tekintet és a gesztusok méltóságteljes és kellemes irányítása a beszéd közben.

Cicero *A szónokról* c. művében alkalmazza ezt a felosztást, mondván: a szónok minden ereje és képessége öt részre osztható: először fel kell találnia, mit mondjon, azután a feltalált dolgot nemcsak sorrendileg, de jelentősége és megítélése szerint is el kell osztania és rendeznie, azután ezeket beszéddel kell felöltöztetnie és ékesítenie, azután emlékezetébe kell vésnie, végül méltósággal és kellemmel elő kell adnia. Emiatt Cicero az előadást a kidolgozás kísérőjének nevezte: úgy tűnik ugyanis, hogy valamiféle természetes szövetség köti össze őket, hiszen soha semmit sem dolgozol ki megfelelően, ha nem adod jól elő.³⁹ Quintilianus is *Szónoklattanának* 3. könyve 3. fejezetében azt mondja, hogy minden szónoki beszéd a legtöbb nagy szerző hagyománya szerint öt részből áll: feltalálás, elrendezés stb. Némelyek ezeket a részeket a szónok feladatainak nevezik, de más szempontból, amennyiben ugyanis a cselekvést nézzük, az a módszer érvényesül, ami a feltalálás, elrendezés stb. szabályain alapul. Ezek közül az első kettő a dolgokra, a kidolgozás viszont a szavakra vonatkozik.⁴⁰ És mivel minden szónoklatban elsősorban azt nézzük, ki beszél, miről, milyen helyen és sorrendben, végül pedig milyen szavakkal, ezeket a szónokok általában e háromnak nevezik: feltalálás, elrendezés, kidolgozás, ezért e háromban szinte az egész mesteriség összefoglalható. Ezért Arisztotelész is e hármat tárgyalja: *πίστις* [*pisztisz*], *τάξις* [*taxisz*] és *λέξις* [*lexisz*]. Ezért elsősorban ezekről fogunk ezután Isten segédelmével biztos szabályokat adni. A két utolsót inkább a természet, a gyakorlás avagy használat és az utánzás segítségével, mintsem szabályok alapján lehet elsajátítani. Nézzük meg Arisztotelész 3. könyvének

---

³⁹ Vö. Cicero: *A szónokról* 1, 142; ld. CicÖRM.

⁴⁰ *res/verba*, azaz dolgok/gondolatok és szavak – ezen alapul a gondolatalakzat és a szóalakzat felosztás, vö. Quint 9, 2. és 3. fejezet.

1. fejezetét, Cicerónak *A szónokról* írt művét, Fabius [Quintilianus] 11. könyvének 2. fejezetét.⁴¹

---

⁴¹ Pécseli retorikájának szerkezete követi Matthaëus Dresser retorikai tankönyvének szerkezetét, vö. KecskemétiMRH 83; vö. Dresser, Matthaëus, azaz Drescher (1536–1607): *Rhetoricae inventionis, dispositionis et elocutionis Libri Quattuor, Illustrati quamplurimis exemplis; Sacris & Philosophicis: De integro correcti accurate ab Autore. Cum Indice Rerum et verborum copioso*, 1606; részletei olvashatók magyar fordításban: *Az erfurti Matthaëus Dresserus Retorikájának négy könyve, melyekben kidolgozást nyer a feltalálás, az elrendezés és a kifejezés; a lehető legtöbb példával illusztrálva a teológia és a filozófia területéről*, RetRef 89–128.). Azonos a hármas felosztás, valamint az a tény is, hogy a beszédfajták tárgyalását mindketten a tanító beszéddel kezdik. A mai olvasó számára érdekes, hogy Dresser a törvényszéki beszéd tárgyalásakor idézi Antigoné és Kreón összecsapását. Dresser tkp. Melanchthon retorikai munkásságának követője, így Melanchthon-hatásról is beszélhetünk. Vö. a RetLex Dresser szócikkével.

BEVEZETÉS A RETORIKÁBA

I. KÖNYV első rész a feltalálásról

I. FEJEZET *Az ügyek fajtájáról általában*

A retorika részei közül az első a feltalálás, amely két dologból áll: először az ügy vizsgálatához és bizonyításához szükséges érvek vizsgálatából. Másodszor a megindításból avagy az érzelmek felkeltéséből.

Cicero a *Szónoki felosztások*⁴² azt írja, hogy ezért a szónok első feladata, hogy megtalálja, hogyan keltsen bizalmat azokban, akiket meg akar győzni, és hogyan indítsa meg szívüket. A feltalálásnak tehát két célja van, tudniillik a bizalom és a megindítás. Ezért tehát először azokat az érveket kell a szónoknak szorgalmasan megvizsgálnia, amelyekkel a kitűzött tételt megerősíti, és mintegy valamiféle védelemmel látja el, aztán azt a módot kell kitalálni, amivel a hallgatóságban felkelti és felkavarja az érzelmeket.

II. Meg fogjuk vizsgálni sorban, és fel fogjuk találni a bizonyításhoz szükséges érveket azokból a helyekből, amelyek az ügyek fajtáihoz tartoznak.

Hogy a dolgok változatosságában és nagy sokaságában bármely tárgyban könnyebben meg lehessen találni mind a kifejtés útját és módját, mind a szükséges érveket, a szónokok a határozatlan kérdéseket (*quaestio*), illetve a határozott kérdéseket (*causa*)⁴³ dolgozták ki, és mindegyikhez saját helyeket (*locus*) rendeltek, amelyeket a retorikát tanulmányozónak szorgalmasan követnie kell.⁴⁴

---

⁴² Cicero: *A szónoki felosztások*. CicÖRM, 455–498.

⁴³ „A kérdés (lat. *quaestio*, gör. *theszisz*) tanát Hermagorasz dolgozta ki részletesen. Két fajtája van, az egyik a határozatlan kérdés vagy tétel, ezt Cicero *consultatió*nak nevezi, a görögök *theszisz*nek. Azért határozatlan tétel vagy kérdés, mert konkrét helyek, időpontok és személyek nem szerepelnek benne, például: „Helyes és dicséretes-e megölni a tyrannust?” A másik a határozott kérdés vagy tétel, ez latinul *causa*, görögül pedig *hüpotheszisz*. Azért határozott, mert konkrét személyhez, helyhez vagy időhöz van kötve, például: „Helyes és dicséretes volt-e, hogy Harmodiosz és Arisztogeitón megölték Hipparkhosz tyrannust?” Vö. Cicero: *De oratore* 2, 133–143. (CicÖRM, 456)

⁴⁴ Vö. *Az általános érvek (közhelyek)*: ArisztRét 1397a–1400b; *A helyek (topica)*: CicÖRM, 691–720. A helyek tkp. az érvforrások, vagyis olyan helyek, ahonnan érveket vehetünk; görög: *toposz*, *topoi*, latin:

III. Az ügyek fajtái tehát közös helyek osztályai vagy gyűjteményei, melyekből, mint valami közös kincsestárból, a szónok mindenféle kérdéshez érvet, azaz bizonyítékot és beszédéhez anyagot meríthet.

IV.⁴⁵ Háromféle beszéd van: törvényszéki, tanácsadó és bemutató, amelyhez ma a tanító beszédet is hozzászámítjuk.⁴⁶

A törvényszékiével vádolunk vagy védünk. A tanácsadóval rábeszélünk vagy lebeszélünk. A bemutató tartalma dicséret vagy feddés.

Ez a felosztás a háromféle hallgatósághoz igazodik: a hallgatóság ugyanis vagy valóban csak hallgat, s nem hoz döntést, őket Arisztotelész *θεωρὸς*-nak [*theórosz*], azaz nézőnek nevezi, Cicero pedig hallgatónak (*auscultator*); vagy azért hallgat, hogy döntést vagy ítéletet hozzon egy ügyben: itt ismét vagy múltbéli dolgokról hoz ítéletet mint bíró; vagy a jövőbeliekről mint szenátus. Az első fajtájú hallgatósághoz, akik csak a hallgatás kedvéért figyelnek, a bemutató beszéd illik.⁴⁷ A második fajtájú, amelybe a bírák tartoznak, a törvényszékit igényli. A harmadik, amelybe a tanácskozők tartoznak, a tanácsadót igényli. Ebből már világosan kitűnik a háromféle ügy között az első különbség, ez a hallgatóságból ered.

Ezenkívül feladatuk avagy részeik szerint így lehet osztályozni őket: a törvényszékiével vádolunk vagy védünk, a tanácskozőval rábeszélünk vagy lebeszélünk, a bemutatóval dicsérünk vagy feddünk.

Emellett céljukban is eltérnek: 1. a dolgok elrendezésében, 2. a hallgatóság vagy az érzelmek tekintetében.⁴⁸ A dolgok elrendezésében, mivel a törvényszéki beszéd célja az igazság és a méltányosság, a tanácsadóé a hasznosság, a bemutatóé a tisztesség. A hallgatóság avagy az érzelmek tekintetében, mivel a törvényszékiben a bíró könyörületességét vagy szigorát célozza, emezt a védelem, amazt a vád esetén; a tanácsadóban a tanácskozők reményét vagy elrettentését: emezt a rábeszélés, amazt a lebeszélés esetén, végül pedig a bemutató beszédben a hallgatóság gyönyörködtetését.

---

locus, loci. Pécseli az *érvhely* terminust használja. Minden retorika tárgyalja őket, bár csoportosításuk különbözik. Walter Ong a retorikai logikát toposz-logikának nevezi (*topical logic*) Petrus Ramusról szóló monográfiájában: *Ramus. Method, and Decay of Dialogue*. Harvard University Press, 1958, 104. kk.

⁴⁵ **Margón:** Ariszt. *Rét.*, Cic. *A feltalálásról* 1, *A szónokról* 1,1, *A szónokról* 1,3, *A helyek*, Quint. is mind ezt a felosztást adják. (Pécseli ezeket a megjegyzéseket a margón közli.)

⁴⁶ A tanító beszéd-fajtát (*genus didascalicum*) Philipp Melanchthon (1497–1560) vezette be, vö. RetRef 57–61. Ez a megkülönböztetés nem állandósult, mivel a tanító beszéd közel áll a bemutató beszéd-fajtához, a katolikus retorikák sem vették át, vö. Osiris-Retorika 138; RetLex Melanchthon szócikk; KecskemétiMRH 363. kk.

⁴⁷ **Margón:** Az ügyek fajtáit feloszthatjuk 1. a hallgatóság fajtája szerint, 2. a feladat alapján, 3. a cél szerint.

⁴⁸ **Margón:** Cic. a *Helyekben*, a *Feltalálásról* 2.

Végül pedig különböznek idejük szerint: a törvényszéki a múlttal, a tanácsadó a jövővel, a bemutató a jelennel foglalkozik.⁴⁹

Két általános szabály

1. Amikor egy dologgal szóközi szempontból kell foglalkozni, rögtön az elején gondolja meg a szóköz, hogy a fenti fajtákból melyikről van szó.

Először tekintetbe kell venni, hogy milyen érvhelyek vannak. Másodszor az ügy fajtáját felismerve szem előtt kell tartani a beszéd megírásának és megtartásának célját. Az ügyek fajtái ugyanis felölelik az összes, szóközi szempontból felhasználható anyagot, és azokat a felhasználás adott helyeire avagy osztályaiba osztják szét. Ezért a szóköz elméletét bizonyos korlátok közé szorítják, amikor adott érvforrásokat biztosítanak, melyeket a megírás és az előadás során a dolgok sokféleségének labirintusában Thészeusz fonalaként hasznos és kell követnünk, hiszen a beszéd írójának és szóközának a gondolatok hullámain hanyódo elméletét kormányozzák, és elvezetik a kikötőbe, megmutatván a kezdetet és a véget.

2. Ha beszéddel kell foglalkozni, kiindulásként gondosan ki kell deríteni, hogy vajon vegyes-e, azaz több ügyfajtába is beletartozik-e, vagy csak egybe.⁵⁰

Megesik ugyanis, hogy egy és ugyanazon beszéden belül keverednek az ügyfajták, vagyis a törvényszékibe és a tanácsadóba olykor bemutató is vegyül, ahogy láttuk Cicerónál az Archias,⁵¹ a Pompeius,⁵² a Coelius⁵³ mellett, illetve az Oppianicus,⁵⁴ a Catilina⁵⁵ és a Pisók⁵⁶ stb. ellen tartott beszédekben. S ámbár talán nincs Cicerónak vagy a többieknek sem egyetlen

---

⁴⁹ Ez a felosztás (a hallgatóság, a beszéd célja, a beszéd ideje szerint) és indokolása Arisztotelészre megy vissza: ArisztRét 1358b.

⁵⁰ A tiszta beszéd típus nem túl gyakori, keverednek a beszéd típusokra jellemző sajátosságok, ezért meg szokták különböztetni a vegyes típusú beszédet is, pl. *hybrid genres* szócikk szerepel az egyik retorikai enciklopédiában: Sloane, Thomas O. ed. 2001, *Encyclopedia of Rhetoric*. Oxford etc.: Oxford University Press. A beszéd fajtá meghatározásakor valóban a legfontosabb a beszéd céljának a megállapítása.

⁵¹ Archias Licinius antiokheiai görög költő (kb. 112 – 62 után). Római polgárjogát 62-ben kétségbe vonták, Cicero védte érdekeit.

⁵² Pompeius Magnus érdekében Cicero 66-ban mondta *De imperio Cn. Pompei* vagy *De lege Manilia* című beszédét, amelyben azt bizonyította, hogy csak Pompeius lehet a Mithridatész elleni háború fővezére.

⁵³ Marcus Caelius Rufus 83 előtt született; Cicero védőbeszédet mondott érdekében, amikor Clodia vádat emelt ellene.

⁵⁴ Cluentius gyilkossággal vádalta Oppianicust, Cicero képviselte a vádat; Oppianicust elítélték.

⁵⁵ Cicero négy beszédet mondott Catilina ellen Kr. e. 63-ban; közülük leghíresebb az első beszéd.

⁵⁶ C. Calpurnius Piso 67-ben volt konzul; Caesart bevádolta; Lucius Calpurnius Piso Kr. e. 74-ben Verresszel együtt volt praetor.

olyan beszéde, melyben a három említett beszéd fajta legalább részben ne keveredne; mégis mindig az egyik fajta az elsődleges, és ezt kell különösen és leginkább tekintetbe venni. Például: a *Pro Marco Marcello*, amelynek elsődleges célja az, hogy köszönetet mondjon Caesarnak, amiért megkegyelmezett Marcellusnak:⁵⁷ bemutató beszéd, amennyiben köszönetet mond, a jótéteményt dicséri és magasztalja; viszont törvényszéki, amennyiben védelmébe veszi azokat, akik Caesar feltételezése szerint csapdát állítottak neki. Végül pedig tanácsadó, amennyiben arra buzdítja Caesart, hogy a köz-
üdv érdekében gondoljon az ő üdvére is. Hasonlóképp a többi esetében is.

II. FEJEZET

A beszéd részeiről és elsőként a bevezetésről

Szóltunk az ügyek fajtáiról általánosságban, most következnek a szónoki beszéd részei. Hat rész van: bevezetés, elbeszélés, tétel, bizonyítás, cáfolás és befejezés.⁵⁸ Az elbeszélés és a bizonyítás az ügy megismertetésére, a bevezetés és a befejezés a lelkek megindítására szolgálnak, azaz az előbbiek a hitelessé tevésre, az utóbbiak az érzelmekeltésre. Jónak tetszik, hogy az egyes ügyfajták előtt általánosságban ezekről szóljunk: részben mivel ezek ismerete bármely fajta ügy tárgyalásához és megismeréséhez szükséges, részben mivel ezeket megismerve amazok felé is szabadabb és tágasabb út nyílik a szónoklatot tanulók számára.

II. A bevezetés tehát a beszéd kezdete, amellyel a hallgatóságot előkészítjük a befogadásra.

III. Lehet folyamatos és meghökkentő.

IV. A folyamatos apránként és lassan, szinte ólomlábon közeledik a tételhez. Ezzel a bevezetéssel akkor kell élni, ha olyan tárgyról vagy dologról akarunk beszélni, amely első hallásra meghökkentő, hogy egy elfogadható kiindulást adva óvatosan, lépésről lépésre közelítsünk a tételhez. Lásd *Agricola* 3. kv. 4. fejezetét,⁵⁹ ahol ugyanezt mondja.

---

⁵⁷ Marcus Claudius Marcellus a Caesar-ellenes vonal egyik képviselője. A polgárháborúban Pompeius híve, majd száműzetésbe ment. Hazatérése érdekében Cicero 46-ban mondott beszédet.

⁵⁸ Arisztotelész két kötelező beszédrészt határozott meg: a tételt és bizonyítást. Ezeket foghatta közre a bevezetés és a befejezés, ld. ArisztRét 1414b. A hatos felosztás a RhetHer-ből terjedt el (1, 3, 4), és ez állandósult; ezt alkalmazza Pécseli is. Később Quintilianus részletesen tárgyal egy hetedik beszédrészt, ez a kitérés (*egressus, digressus, digressio*), ld. Quint 4, 3, 1–17.

⁵⁹ *Agricola*, Rudolphus, azaz Roelof Huysman (1443–1485). Német humanista író, retorikus; fő műve: *De inventione dialectica libri tres* (*A dialektikus feltárásról három könyvben*), 1515. A logikai kompetencia

V. Ez ismét kétféle: közvetlen (*rectum*) és közvetett (*obliquum*). Cic. *A feltaalálásról* 1. kv., Quint. *Szónoklattan* 4. kv. 1. fej. és követőik ugyanígy osztályozzák.⁶⁰

VI. A közvetlen rögtön és nyíltan megragadja a hallgatóság figyelmét mondandónk befogadására. Így szokott lenni tisztességes és becsületes ügyeknél, mint Cicerónak a *Pro Quintio*⁶¹ és a *Pro Archia poeta* c. beszédeiben.⁶² Ilyen a Catilina elleni 3. beszéde:⁶³ „*Római polgárok! látjátok, hogy bölcsességem és fáradozásom megőrizte és megóvta az államot, valamennyiőtök életét, javait és vagyonát*” stb.

VII. Közvetett bevezetésnél nem nyíltan, hanem rejtve, valamiféle színleléssel ébresztjük fel a hallgatóság figyelmét. Görögül ez az *ἐπὶ ᾧ δῖον* [*epódion*]. Titkos, közvetett és kanyargós kerülőút a hallgatóság figyelmének felkeltéséhez, ha egyenes és nyílt kezdéssel sehogy sem lenne megbékíthető.

Másik neve *insinuatio*, ezt használjuk, ha kétes, becstelen, rút ügyet⁶⁴ kell védenünk, ha a hallgatóságot már befolyásolták, vagy valami mást kell rejtegetned, mint ahogy Cicero tette a *Pro lege Manilia*,⁶⁵ a *Pro Milone*,⁶⁶ a *Contra legem agrariam*⁶⁷ c. beszédeiben, Iszokratész az *Ad Daemonicumban*⁶⁸ stb. Ilyen bevezetést használ Sinón Vergiliusnál:

*Megvallok mindent, bármint alakuljon a sorsom
S nem tagadom, hogy ahonnét származom: Argolis, – inkább
Evvel kezdem; ahogy nyomorulttá tette az élet,
Úgy, uram, ámitóvá tenni Sinónt sose fogja.*⁶⁹

---

fontosságát hangsúlyozza, vö. RetLex *Agricola* szócikkével. Logikájáról: Ong, Walter 1958, *Ramus. Method, and the Decay of Dialogue*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 98–130.

⁶⁰ A közvetlen és a közvetett bevezetés megkülönböztetése Cornificiusra megy vissza: RhetHer 1, 4, 6.

⁶¹ A Publius Quintius érdekében tartott beszéd Cicero legkorábbi szónoki megnyilatkozása: 81-ben, Sulla alatt mondta el egy civiljogi perben.

⁶² Ld. az 51. lábjegyzetben.

⁶³ Ld. az 55. jegyzetben.

⁶⁴ A rút (*turpe*) ügyet Quintilianus különböztette meg, vö. Osiris-Retorika 41. Az inszinuáció tipikus példája Antonius beszéde Shakespeare *Julius Caesar*ájában.

⁶⁵ Ld. az 52. lábjegyzetben.

⁶⁶ Milo fegyveresei 52-ben meggyilkolták Clodiust, s ezért, bár Cicero védte, elítélték. Száműzetését Massiliába töltötte. 49-ben tért vissza Itáliába.

⁶⁷ E törvény ellen, amely az állami földek kiosztását tervezte, Cicero 63 elején fellépett, és megakadályozta életbe léptetését.

⁶⁸ Iszokratész *Démonikoszhoz* című beszédét Kr. e. 374–370 között írta meg, amelyben életviteli tanácsokkal látja el a címzettet; a szakirodalomban olykor mondásgyűjteménynek értelmezik.

⁶⁹ Vergilius: *Aeneis* 2, 77–80, Lakatos István fordítása.

Ilyen bevezetést használunk tehát:

először is akkor, ha ellenséges hallgatóságunk van, amely nincs jóindulattal irántunk, ennek a figyelmét hízelgéssel, lopva kell magunkhoz édesgetnünk;

másodszor akkor, ha az ügyben van becstelenség, amelyet kendőzni, enyhíteni, mentetni kell a közvetett bevezetéssel, mintha valaki a részegségről szeretne beszélni;

harmadszor akkor, ha alkalmatlan helyen és időben kell beszélnünk.

Pererius Benedictus⁷⁰ a *Genesis* 18. fejezet 24., 25. verséhez: A szónokok, úgymond, kétféle bevezetést ismernek: a közvetlent és a közvetettet: az előbbi tisztességes és hihető ügyekben ajánlják használni; az utóbbit pedig akkor, ha becstelen az ügy: akkor ugyanis lopva és mintegy kanyarokkal és kerülő úton kell a hallgatóság lelkéhez férkőzni. Erre a szónoki fogásra és fortélyra igen világos példa Ábrahámnak az a beszéde, melyben a szodomiták védelmét és oltalmát leplezve, a becsületesek ügyét képviseli stb.

VIII. A meghökkentő bevezetés hirtelen és váratlanul mindenféle kifejtés nélkül mintegy a dolgok közepébe vág.⁷¹

Ez főleg akkor lehetséges, ha erősebb érzelmeket akarunk felkelteni, megindítani. Ez a bevezetés gyakori Horatius ódáiban és Livius történeti munkájában.

IX. Szem előtt kell tartani a bevezetés célját és a közbenső, a célhoz vezető részeket.

X. A bevezetés célja háromféle: a jóindulat elnyerése, a figyelem felkeltése, a tanulókonnyá tétel, vagyis hogy a hallgatókat jóindulatúvá, figyelmessé, tanulókonnyá tegyük.

A jóindulat a személyekre vonatkozik, a figyelem és a tanulókonyság a dolgokra. A figyelem felébreszti a hallgatót, a tanulókonyság kiműveli. De ezek nem annyira a bevezetés sajátjai, mint a beszéd többi részéé, ezért az egész beszédet át kell hatniuk.

XI. A célhoz kétféle közbenső rész vezet: a szeretetreméltóság avagy választékosság és a rövidség.

XII. Választékosak azok a bevezetések, amelyek a személyekből vagy a dolgokból indulnak ki, vagy olyanokból, amik a személyekkel vagy a dolgokkal kapcsolatban vannak.⁷²

---

⁷⁰ Pereira, Benedict (1536–1610); itt említett műve: *Commentariorum et disputationum in Genesim tomi quattuor* (Róma, 1591–1599).

⁷¹ Ilyen például a Cicero Catilina elleni első beszédének bevezetése.

XIII. A személy lehet saját magunk vagy az ügyfelünk, vagy az ellenfél avagy a vádló, vagy a hallgatóság.

XIV. Saját személyünköt szeretetre méltóan indulunk el, ha tetteinkről és szolgálatainkról gőg nélkül szólunk: azaz ha megerősítjük, hogy a barátság, a rokonság, a közjó vagy valami más tisztes ügy avagy kötelesség vezérel minket, és nem a gyűlölet, a rosszindulat, a hízelkedés vagy a panaszkodás: vagy ha tehetségünket és szónoki képességünket kissé lebecsüljük stb. A magukról félénken és szerényen vélekedők iránt természetes jóindulattal vagyunk; ellenben gyűlöljük a gőgös és arrogáns embereket. Kézenfekvő példák vannak Cicero beszédeiben: *Pro Deiotaro*,⁷³ *Pro Sestio*,⁷⁴ továbbá *Pro Roscio*,⁷⁵ *Pro Archia poeta*,⁷⁶ *Pro lege Manilia*,⁷⁷ *Pro Caio Rabirio*,⁷⁸ *Pro Sulla*.⁷⁹

XV. Ügyfelünk személyétől akkor indítunk helyesen, ha erényeit és érdemeit hozzuk fel, melyek alapján mindenki jóindulatára és elismerésére méltó: így ha derék és szabad embernek mondjuk, vagy ha szóba hozzuk korát, egészségi állapotát, nincstelenségét, magányát, veszteségét és hasonlókat, amikkel szánalmat ébreszthetünk iránta, vagy ha barátainak nincstelensége fojtogatja, ha öreg, ha szegény, ha kiskorú, néma, vak, gyengélkedik, özvegy. A személytől indul el Cicero a *Pro Sestio*,⁸⁰ *Rabirio*,⁸¹ *Roscio*,⁸² *Flacco*,⁸³ *Amerino*⁸⁴ c. beszédeiben.

---

⁷² Quintilianus első helyen tárgyalja a személyekből és a dolgokból vett érveket, ezzel nyitja a belső érvek tárgyalását, Quint 5, 10, 23–53. Azzal indokolja sorrendjét, hogy minden a személyek és a dolgok körül forog. Kétségtelen tény, hogy ezek gyenge érvek, mert könnyen cáfolhatók, de több közülük ügyesen csoportosítva hatásos lehet.

⁷³ Déiotarosz a kis-ázsiai Galatia nyugati részének tetrarkhája, Róma barátja. Caesar elleni összeesküvéssel 45-ben bevádolták; Cicero védte.

⁷⁴ Sestius 57-ben sokat tett Cicero visszahívásáért. Amikor pedig Clodius az erőszakosság vádjával törvényt elé idézte 56-ban, Cicero védőbeszédet mondott érdekében, és felmentették.

⁷⁵ Roscius Amerinust apagyilkossággal vádolták. Kr. e. 80-ban Cicero védőbeszédet mondott érdekében, és felmentették.

⁷⁶ Ld. az 51. lábjegyzetet.

⁷⁷ Ld. az 52. lábjegyzetet.

⁷⁸ 63-ban T. Labienus néptribunus bevádolta az idős Rabirius szenátort gyilkosságért; Cicero a szenátus elleni támadásnak tartván a vádat, védőbeszédével felmentette a vád alól.

⁷⁹ 62-ben Sullát bíróság elé állították azzal a váddal, hogy részt vett Catilina összeesküvésében; Cicero védőbeszéde alapján felmentették a vád alól.

⁸⁰ Ld. a 74. lábjegyzetet.

⁸¹ Ld. a 78. lábjegyzetet.

⁸² Ld. a 76. lábjegyzetet.

⁸³ Flaccust 58-ban zsarolás vádjával bíróság elé állították, Cicero védőbeszéde alapján felmentették. E beszéd töredékesen maradt fenn.

⁸⁴ A *Pro Amerino* beszéd azonos a *Pro Roscio beszéddel*; e beszédet *Pro Roscio Amerino* címen szokták idézni. Tévedésről lehet szó, hogy Rosciusnak is és Amerinusnak is tulajdonít szerzőnk egy-egy beszédet; ld. a 75. lábjegyzetet.

XVI. Ellenfelünk személyéből helyesen indulunk ki, ha őt ellen-szenvessé tesszük, göggel, kegyetlenséggel, hitszegéssel és hasonlókkal vádolva meg. Így a *Pro Roscio*⁸⁵ bevezetése Chrysogonus fősvénységét osto-rozza; vagy irigységet keltünk vele szemben, önbizalmát, hatalmát, vagyo-nát, barátai sokaságát, nemességét stb. hozva fel. Így a *Pro Quinctio*⁸⁶ beve-zetésében S. Naevius hatalma kerül elő; vagy megvetést ébresztünk iránta, feltárva lustaságát, hanyagságát, gyávaságát, pazarlását, hitványságát stb. Mindezekben ügyelni kell arra, hogy kerüljük a gyűlölködést, és ne essünk túlzásba, hogy ne tűnjön úgy, mintha érvek helyett rágalmazással küzde-nénk. Lásd Cicero *Pro Caecináját*.⁸⁷

XVII. A hallgatóság személyétől ügyesen indulhatunk ki, ha dicsér-jük erényeiket, főként bölcsességüket a megismerésben, állhatosságukat a megítélésben, ha megjósoljuk tisztos vélekedésüket, korábbi dolgaikat, az arra alapozott reménykedésünket, főleg akkor, ha kijelentjük, hogy ügyük és érdekeik összeköttetésben állnak a mienkkel.

Mindezt úgy kell kivitelezni, hogy ne essünk a parazita hízélgés gyanújába, lásd, ahogy a Roscius-beszédben⁸⁸ M. Fannius, a Quinctius-beszéd⁸⁹ bevezetésében C. Aquilius jóindulatát keresi Cicero. A Milo-beszéd⁹⁰ bevezetésében Pompeiust dicséri. Továbbá: *Pro Quinctio*,⁹¹ *Sex. Roscio*,⁹² *M. Marcello*,⁹³ *Q. Ligario*.⁹⁴ Lásd Pál bevezetését az *Apostolok cselekedeteinek* 26. fejezetében, továbbá Pálnak a rómaiakhoz írt levelében a bevezetést, ahol a rómaiak hitét dicséri.

XVIII. Továbbá alkalmasan indulunk ki a dolgoktól, ha ügyünket és azt, ami különösen megnyerőnek tűnik, dicsérettel magasztaljuk, az ellenfe-lekét viszont megvetéssel kisebbitjük; továbbá ha megerősítjük, hogy a dol-log a hallgatóság hasznára lesz, mint Cicero a *Pro Milonéban*.⁹⁵

---

⁸⁵ Ld. a 75. lábjegyzetet.

⁸⁶ Ld. a 61. lábjegyzetet.

⁸⁷ Cicero Kr. e. 69–68-ban mondta el *A. Caecina érdekében* című beszédét egy örökösödési perben, amelynek vitatott tárgya egy földterület volt.

⁸⁸ Az itt megnevezett *Rosciana oratio* a *Pro Q. Roscio comoedo* – a *Q. Roscius színész érdekében* elmon-dott beszédet jelenti; ebben a beszédben szerepel ugyanis Fannius, akit szerzőnk is megnevez. Cicero e beszédét Kr. e. 76-ban mondta el; a beszéd töredékesen maradt ránk.

⁸⁹ Ld. a 61. lábjegyzetben.

⁹⁰ Ld. a 66. lábjegyzetben.

⁹¹ Ld. a 61. lábjegyzetben.

⁹² Ld. a 84. lábjegyzetben.

⁹³ Ld. az 57. lábjegyzetben.

⁹⁴ Cicero *Pro Ligario* című beszédét Kr. e. 46-ban mondta el azzal a céllal, hogy Caesar a Pompeius-párti Ligariusnak megbocsásson, és a száműzetéstől mentesítse.

⁹⁵ Cicero a Milo érdekében mondott beszédének a bevezetésében hangsúlyozza, hogy a mindenfelé látha-tó felfegyverzett katonaság a tárgyalás békés lefolyását biztosítja.

A bölcs írók igen gyakran kezdik magától a dologtól, amint azt a legjobb költőknél lehet látni.

Vergilius: *Harcokat énekelek s egy hőst*⁹⁶ stb.

Ovidius: *Új alakokká vált testekről indít a lelkem.*⁹⁷

Lucanus: *Testvérharcnál itt én többet énekelek most!*⁹⁸

XIX. Szép bevezetések lehet kezdeni továbbá a személyekkel vagy ügyekkel kapcsolatos dolgokból, mint a rokonságból, a barátságból, az időből, a helyből, a bírák vélekedéséből, hírnevéből, a tömeg várakozásaiból.

A személyekhez tartoznak ugyanis nemcsak a zálogok, a szülők, a házastársak, de a barátságok, a tájak, a városok és más hasonlóak, amiket el lehet mondani az ügy szereplőjéről. Az üggyel kapcsolatosak az idő, a hely, a bíróság szokása vagy formája; a tömeg elvárása, a bírák hírneve, véleménye stb. Ezek közül semmi sincs a dolgokban vagy az ügyekben, mégis hozzájuk sorolják. Így Cicero a Caelius-⁹⁹ és a Deiotarus-védőbeszédet¹⁰⁰ a helylyel és az idővel kezdi, továbbá a fórum szokásával a Milo-beszédet;¹⁰¹ a véleménnyel a Verres elleni beszédet.¹⁰²

Két dolgot kell figyelembe venni

1. Néha kételkedéssel, csodálkozással, fogadkozással vagy akár fohással kezdünk; fohással ma elsősorban főként a keresztyén hitszónokoknak illik ünnepélyesen kezdeniük, egykor viszont gyakori volt ez a régi szónokoknál.

2. Kiindulhatunk egy szentenciából is, egy históriából, egy nem várt dologból, példákból,¹⁰³ szokásokból, törvényekből, a népek intézményeiből, vagy valamiféle hasonló külhoni dologból, és tőlünk távol eső intézményből (ezért ezeket külföldi kezdésnek is nevezik), de a szónoklat többi részével összekapcsolva és ahhoz alkalmazva.

XX. A figyelmet úgy is felkelthetjük, ha azt ígérjük, hogy nagyszerű, híres, új, komoly, szükséges, hasznos, szokatlan, hihetetlen és a hallgató-

---

⁹⁶ Vergilius: *Aeneis* 1, 1; fordította Lakatos István.

⁹⁷ Ovidius: *Metamorphoses* 1, 1; fordította Devecseri Gábor.

⁹⁸ Lucanus: *Pharsalia* 1, 1; fordította Constantinovits Milán András.

⁹⁹ Ld. az 53. lábjegyzetet.

¹⁰⁰ Ld. a 73. lábjegyzetet.

¹⁰¹ Ld. a 67. lábjegyzetet.

¹⁰² A Verres elleni első beszéd Kr. e. 70. augusztus 5-én hangzott el.

¹⁰³ **Margón:** Dávid mondja: *Ímé tenyérynivé tetted napjaimat* (39. zsoltár).

ságot közlelő érintő dolgokról fogunk szólni. Így Horatius az Ódák 3. könyv 1.-ben, így Cicero a saját háza érdekében¹⁰⁴ és a Cluentius érdekében¹⁰⁵ mondott beszédében.

XXI. Tanulékonyra tesszük a hallgatóságot, ha röviden és világosan előadjuk a dolog summáját. Ez gyakran tétellel és felosztással történik, mint ahogy Cicero tette a Milo- vagy a Roscius-védőbeszédben. Ilyen a bevezetés eleganciája, következik a rövidsége, amelyet két aforizmával mutatunk meg.

I. Rövid a bevezetés, ha két, három, de legfeljebb négy körmondat hosszúságú.

II. A bevezetésnek tehát négy, vagy mások szerint öt része van:

1. *πρότασις* [*protaszisz*] vagy a bevezetés tétele, azaz valamilyen első helyre tett vélemény, akár saját szavainkkal, akár egy híres mondással, akár történettel, akár hasonlósággal megfogalmazva.
2. *αἰτιολογία* [*aitiologia*] azaz a tétel indoklása, avagy az előre tett vélemény bizonyítása, a bevezetésnek ez a két része enthümémát alkot.
3. Az indoklás bővítése vagy megelőlegezett ellenvetés (*occupatio*) vagy ellentétes szócskák segítségével.
4. *ἀξιώσις* [*axiószisz*], azaz kérés, hogy a szónokot jóindulatúan hallgassák. Ez a bevezetés lezárása.
5. *ἀπόδοσις* [*apodoszisz*], azaz visszatérés, amikor mintegy lezárásként összekötjük valamivel a korábban elhangzottakból. Megtaláljuk a bevezetésnek ezeket a részeit Cicero Milo-beszédében. Hiszen például a tétel a következő: *Felkavar engem a bíróság ezen új formája*. Aitiológia, azaz indoklás: *Hiszen a fórum fegyveres csapatokkal van körbeke- rítve*. Ellenvetés: *De mégis úgy érzem, ezeket a fegyvereket nem ellenünk, hanem értünk és közös nyugalunkért szege- zik*. Axiószisz, avagy következtetés: *Ezért arra biztatlak benneteket, bírák, hogy félretéve félelmeteket a fegyverek- től, szabadon ítéletek erről a kiváló polgárról*.

Nem minden bevezetésben vannak meg ezek a részek, ezért az ékes- szólást tanulónak nem kell aggályos gonddal ragaszkodni hozzájuk.

Így a megszákított bevezetésben sem alkalmazzák, és a folyamatos- ban is ritkábban: kétféle bevezetés van ugyanis, kifejtő és bizonyító. Ezért a

¹⁰⁴ Cicero ezt a beszédet azért mondta el Kr. e. 57-ben, hogy száműzetése alatt lerombolt házának telkét visszakapja.

¹⁰⁵ Ld. az 54. lábjegyzetet.

bizonyító bevezetésekben sokszor megtaláljuk ezeket a részeket, míg a magyarázók ritkán alkalmazzák (Keck. 166).¹⁰⁶ Gyakran azt látjuk, hogy három részre oszlik: témamegjelölés (*protaszisz*), indoklás és visszatérés, mint Szent Pál *Filemonhoz*.¹⁰⁷

A bevezetés témamegjelölése a hálaadás és köszönet: Hálát adok az én Istenemnek mindenkor, emlegetvén téged az én imádságaimban. Mert hallom a te szeretetedet és ama te hitedet, mely van benned az Úr Jézushoz és minden szentek irányában.

Indoklás: *Mert sok örömiünk és vigasztalásunk van a te szeretetedben, hogy a szenteknek szíveik megvidámodtak te általad, atyámfia.*

Visszatérés, avagy a bevezetés lezárása a 8–9. versben: *A szeretetért kérlek, hogy fogadd magadhoz Onesimust.* Ezt a rábeszélő érvekkel támasztja alá, ahogy családi levelezésben szokásos.

A bevezetés általános követelményeit ezek a szabályok tartalmazzák

I. A bevezetésnek igen tetszetősnek kell lennie.

Amint a szép és elegáns bejárat inkább vonzza a nézőket, hogy belépjenek az épület belsejébe, úgy a beszéd szép és elegáns bevezetése várakozatosan vonzza a hallgatókat, hogy a beszéd többi részét is meghallgassák. Törekedni kell hát a szép bevezetésre: nagyon fontos ugyanis, hogy ne sértsük meg mindjárt a beszéd elején a hallgatóságot: mert ha így történik, akkor az épületben, azaz a beszéd többi részében nem sok jóindulatot remélhet magának a szónok.

II. A bevezetést nem szabad túl terjengőssé hagyni.

Amint csúfnak tartjuk, ha a törzsön a fej túl nagy vagy széles, éppígy visszatetsző, ha túl hosszú a bevezetés.

III. A bevezetést nem szabad messziről kezdeni vagy távolról indítani, hanem a bevezetésnek jól kell illenie a témához.

Ügyelni kell arra, hogy ezeket úgy alkalmazzuk a beszédben, ahogy a szónokok általában beszélnek, hogy úgy tűnjék, a dolog lényegéből fakad, és annak a természetét tárja fel.

IV. A bevezetés ne legyen terjengős, nagyszabású és túl érzelgős, hanem szerény, visszafogott és alázatos. Quintilianus: *Minden keresettség*

---

¹⁰⁶ Bartholomaeus Keckermann: *Systema Rhetoricae Hanoviae*, 1618.

¹⁰⁷ A *Filemonhoz* írt levél Szent Pál legrövidebb levele: alig egy oldal terjedelmű. Témája: Onesimus, a rabszolga megszökik urától; Pál megkereszteli, és mint keresztény testvér visszaküldi urához.

visszatetsző.¹⁰⁸ A gög és az arrogancia nem tud nem gyűlöletes lenni, és az ügyre is, de főként a szónokra a szemérmertlenség árnyát veti.

V. A bevezetés ne legyen túlságosan általános és közönséges, amit bármiféle témához lehet alkalmazni.

Az ilyen bevezetést ellenfelünk is éppúgy alkalmazhatná, mint mi, ez pedig káros és ártalmas. A kitűzött célunkat sem éadjuk el vele, mivel a hallgatóság unottá és figyelmetlenné válik.

VI.¹⁰⁹ A bevezetésben a megszokott szavakat és kifejezéseket kell használni. Ügyelni kell arra is, hogy a bevezetéshez illeszkedjék az ige, amivel az érzelmet jelöljük: *örvendek, fájlalom, csodálkozom, hálát adok, óhajtom, tartok tőle, könyörgök, búsulok* stb.

VIII. A bevezetést inkább velős mondásokkal, mint szavakkal kell díszíteni.

VIII. A bevezetés ne legyen felületes, könnyelmű vagy komolytalan. A bevezetésben elkerülendő hibákról lásd Cicero *A feltalálásról* 1. könyv.¹¹⁰

III. FEJEZET

Az elbeszélésről

I.¹¹¹ Láttuk a bevezetést, következik az elbeszélés (*narratio*), vagyis annak a felidézése, hogyan történtek vagy történhettek a dolgok. Azaz az elbeszélés azt mondja el a hallgatónak, hogy miről is van szó.

II.¹¹² Az elbeszélésnek három fajtája van: polgári peres, kitérő és távol eső.

III. A polgári peresben magát az ügyet és a szorosan hozzá tartozó dolgokat adják elő, vagyis az ügy célszerű kifejtését és a vitás kérdés teljes érvrendszerét.¹¹³ Ezt a fajta elbeszélést a bevezetéshez szokták kapcsolni, és az a célja, hogy a bizonyítás kiindulása és megalapozása legyen: ugyanis el kell hinteni benne az érvek csíráit, melyeket a bizonyításban majd bővebben kifejünk. Nincs mindig szükség erre a bevezetésre, ugyanis ha az ügy is-

---

¹⁰⁸ Quint 1, 6, 40.

¹⁰⁹ **Margón:** Lásd Quintilianus 1, 1, 4., és Herennius.

¹¹⁰ Ld. CicÖRM 81–137. Heinrich Plett a következőképpen foglalja össze a bevezetés közhelyeit (toposzait): a felkészületlenség, a bizonytalanság, a ráigérés, a megbízatás, az ajánlás, a felszólítás, a belső kényszer toposza: Retorika és stilisztika. In: Kanyó Zoltán – Síklaki István szerk. 1988. *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó, 140, ld. bővebben KMR 274.

¹¹¹ **Margón:** Cicero: *A feltalálásról*.

¹¹² Trapezuntius: *Rhetoricorum libri V*, 1, 1.

¹¹³ **Margón:** Cicero: *A szónokról* 2, *A feltalálásról* 1, Fabius [Quintilianus] 1. 4. Mikor kell, és mikor nem kell használni elbeszélést, azaz nézd meg Cicero *A szónokról* 2. kv.

mert, és nincs kétség, hogy mi történt és hogyan; akkor sem kell elmesélni, ha az ellenfelünk már előadta, kivéve, ha meg akarjuk cáfolni.

IV. A kitérés (*digressio*) az ügyön kívül eső témával foglalkozik: ez gyönyörködtető megpihenés egy tetszetős helyen.

E kitérés célja lehet nagyítás, gyönyörködtetés, vádaskodás, átvezetés, dicséret vagy más ok, de nem lehet a szóban forgó ügytől távol eső, és nem alkalmazhatjuk az igazi elbeszélés helyett, kivéve a kérdés megvitatásában vagy magyarázatában. Ügyelni kell arra, hogy a kitérés meggondolt és célszerű legyen, és utána simán kanyarodjunk vissza.¹¹⁴

V. A távol esőnek nincs köze a polgári peres ügyhöz, és többnyire csak gyakorlás kedvéért alkalmazzák.

Ez az elbeszélés messze a leghasznosabb a kezdőknek, és ebben kell gyakoroltatni az ifjúságot, hogy minél ügyesebben tudják majd később a valódi és éles ügyben alkalmazni az előbbi két elbeszélésfajtát. A személyek leírását gyakran haszonnal alkalmazzák itt a szónokok, az emberek szokásait, jellemét és életét dicsérettel vagy elmarasztalással említve meg. Olykor helyek és idők is szerepelnek, de ezek inkább a költőknél és történetíróknál szokásosak.

VI.¹¹⁵ Cicero szerint ez az elbeszélés ismét kétféle lehet: az egyik események elbeszélésével foglalkozik, aminek ismét három része van: mesés, történeti és valószerű.

A mesésben nincsenek sem valós, sem valószerű dolgok, például Aesopus meséi olyan dolgokról szólnak, melyek sohasem történhetnek meg.

¹¹⁶A történeti elbeszélés megtörtént, de korunktól messze eső dolgok felidézése, mint Nagy Sándorról szóló vagy más történeti, valós elbeszélések.

A valószerű kitalált dolog, ami azonban megtörténhetett volna: a komikus és bizonyos tragikus elbeszélések valószerűek, mert olyasmikről szólnak, amik megtörténhettek volna.¹¹⁷

VII. A másik fajtájú elbeszélés személyekkel foglalkozik, ami egyúttal dialógizmus is, mivel benne a dolgokkal együtt a személyek beszédét és

---

¹¹⁴ A kitérést Quintilianus részletesen ismerteti: Quint 4, 3, 1–17, vö. a RetLex kitérés szócikkével.

¹¹⁵ **Margón:** Herenniusnak ajánlott retorika 1.

¹¹⁶ **Margón:** Cicero: *A szónokról* 1. kv. A történelmet elegánsan az idők tanújának, az igazság megvilágítójának, az emlékezet éltetőjének, az élet tanítómesterének, a régiség hírnökének nevezi.

¹¹⁷ Az elbeszéléssel alaposan foglalkozik a RhetHer; tkp. az antik retorika műfajelmélettel is foglalkozott, felfigyelt az új műfajra, a regényre, vö. Osiris-Retorika 50.

jellemét is meg lehet ismerni, ilyenformán: *sűrűn meglátogat lármázva: „Micio, mit művelsz? Miért rontod meg ifjan?”*¹¹⁸

Az elbeszélés e fájának tartalmaznia kell ünnepélyességet, a jellemek sokféleségét, komolyságot, könnyedséget, reményt, félelmet, gyanakvást, vágyat, színlelést, szánalmat, a dogok változatosságát, a szerencse forrandóságát, váratlan kellemetlenséget, hirtelen örömet, a dolgok szerencsés kimenetelét, ahogy a komédiákban lehet látni.

Az elbeszélés követelményeit ezek a szabályok tartalmazzák

1. Az elbeszélés legyen valószínű, azaz hihető és valószínű.¹¹⁹ Ez által valósul meg, ha ügyelünk arra, hogy amit mondunk, a személyeknek, időeknek és helyeknek megfelelően, összhangban legyen a természettel, a törvénnyel, a szokásokkal. Ha a tömeg szóbeszédehez, a hallgatóság véleményéhez igazítva beszélünk: ha a szándékok indoklása helytálló, ha valamely tett okait mutatjuk meg. Emlékeztetünk azonban, hogy a beszédünkben ezeknek nem annyira bizonyításnak, mint elbeszélésnek kell lennie. Ragyogó példát látunk a *Pro Sex. Roscio Amerino*¹²⁰ és a *Pro Q. Ligario*¹²¹ c. beszédekben.
2. Az elbeszélés legyen rövid, kellemes és világos, azaz átlátható mind szavait, mind érveit tekintve.¹²²

Rövid az elbeszélés, ha a dolgot nem idézzük fel a szükségesnél hosszabban, és a kellő helyen hagyjuk abba: ha összefoglalóan és nem részletezve mondjuk el, azonban úgy, hogy a rövidség ne tegye homályossá az ügyet, ugyanakkor ne mondjunk többet a kellenénél. Kellemes lesz, ha csodálkozást, várakozást, váratlan kimenetelt, a lélek változó indulatait,¹²³ személyek beszélgetéseit, fájdalmat, haragot, örömet, vágyakat és hasonló érzelmeket tartalmaz; és ha okosan szőjük közbe azokat az ismereteket, amelyek a hallgatóságot az elbeszélés hasznára vagy alkalmazására figyelmeztet-

---

¹¹⁸ Terentius: *Adelphoi*. Az itt következő szöveg szó szerinti átvétel Cicero *A feltalálásról* c. művéből, magyar fordítása Simon. L. Zoltán, in: CicÖRM 101.

¹¹⁹ **Margón:** A valószínűség hitelessé tesz.

¹²⁰ Ld. a 75. lábjegyzetet.

¹²¹ Ld. a 94. lábjegyzetet.

¹²² **Margón:** A rövidség az emlékezést szolgálja. A kellemesség és a gyönyörködtetés hatásos, tudniillik amikor a gesztusokat és a lélek érzelmeit fejezzük ki. Cicero *A szónoki felosztások* és *A szónokról* 2., Quint. 1., 4.

¹²³ **Margón:** Erre remek példát ad Cicero Verres elleni beszéde, ahol efféle eszközökkel jeleníti meg a szónok Filodamus halálát.

tik, mint a *Pro Cluentio*¹²⁴ és a *Verres elleni 7 beszéd*.¹²⁵ Végül pedig világos lesz, ha megfelelő és mindennapi szavakkal, a dolgok rendjét és az időrendet megtartva szólunk, torzítás, zavarosság és kétértelműség nélkül, mint a *Pro Milone*,¹²⁶ a *Pro Quinctio*.¹²⁷

3. Az elbeszélés legyen összefüggő és kerek, fonala ne szakadjon meg, minden körülményt ismertessen, és utaljon arra, amit elhagyott.
4. Az elbeszélésnek a dolgok történésének rendjét és a természetes rendet kell követnie.

Ilyen az, ha először a szándékokat, aztán a tetteket, aztán az eseményeket és az események okait említjük, például.¹²⁸

Szándékok: P. Clodius elhatározza, hogy mindenféle gonoszságot követ el a köztársaság ellen.

Cselekedetek: A megelőző napon útnak indult, hogy a birtoka előtt csapdát állítson Milónak.

Esemény: Clodiust megölték.

Ok: Az erőszakot legyőzte az erőszak, vagy inkább a vakmerőséget az erény.

Ez a sorrend látható az okosan írt történeti elbeszélésekben.

IV. FEJEZET

A tételről

Ennyit az elbeszélésről. A tétel (*propositio*) röviden összefoglalja az egész ügy állását és lényegét.

Mivel a tétel az ügy feje, az egész szóban forgó ügy fő része, avagy a főkérdés, ezért nem lehet elhagyni a beszédből, vagyis szükséges, hogy kimondva vagy kimondatlanul beillesszük a beszédbe, hogy a beszéd többi része hozzá illeszkedhessen.¹²⁹

II. Lehet határozott és meghatározatlan.

---

¹²⁴ Ld. az 54. lábjegyzetet

¹²⁵ A Verres elleni beszédek száma, ha beleszámítjuk a *Divinatio in Caeciliumot* is, amelyet Cicero a vádló jogának megszerzéséért mondott el, hét. Ezek közül elmondta ezt a beszédet, továbbá a Verres elleni első beszédet. A Verres elleni második beszéd öt részből áll: 1. *De praetura urbana*, 2. *De praetura Siciliensi*, 3. *De re frumentaria*, 4. *De signis* és 5. *De suppliciis*. A 2. beszéd részeit nem mondta el, ezeket olvasásra szánta. Ezek szerint a szerzőnk által említett 7. beszéd a *De suppliciis*.

¹²⁶ Ld. a 66. lábjegyzetet.

¹²⁷ Ld. az 61. lábjegyzetet.

¹²⁸ **Margón:** A *Pro Milone* c. beszédben.

¹²⁹ Arisztotelész szerint a beszédnek két kötelező, elhagyhatatlan része van: a tétel és bizonyítása. ArisztRét 1414b.

III.¹³⁰ A meghatározatlan általánosságban állít vagy tagad valamit, a személyek, helyek, időpontok és hasonlóak megjelölése nélkül, mint: A házasságtörés büntetendő.

IV.¹³¹ A határozott avagy meghatározott tétel viszont egyedi dolgokat állít, illetve tagad valamit, személyekhez, helyekhez, időpontokhoz és hasonlókhöz kötve, mint: Aegysthus házasságtörő, Athénban szeptember 5-én halálbüntetéssel kell sújtani.

Cicero azt tanácsolja, hogy a határozott kérdést vigyük el az általános irányába: az utóbbi nélkül ugyanis nem lehet megindokolni az előbbit, ha például azt a határozott kérdést tesszük fel, hogy vajon Clodius meggyilkolása jogos volt-e.¹³² Ezt nem lehet bizonyítani, ha nem állapítottuk meg, hogy minden cselvető meggyilkolása jogos.¹³³

A általános tételt *ὑπόθεσις* [hüpotheszisz] alkalmas ponton vissza kell vinni a határozott tételhez, hiszen így nyer a szónok élénkséget, világosságot és bőséget. Így a S. Roscius érdekében¹³⁴ mondott beszédében az apagyilkosságra vonatkozó általános érvforrásra tér ki Cicero, az M. Murena érdekében¹³⁵ mondott beszédében a jogtudományra, az Archias érdekében mondott beszédében a humán tudományokra. Lásd lejjebb a 16. fejezet 3. szabálya alatt.

V. A tétel ismét kétféle. Az egyik fajta egyszerű, a másik összetett témájú.

VI. Egyszerű, amikor egyszerű téma tárgyalását tűzzük ki. Vagy az, amelynek csak egy kitűzött célja van; például: Archias római polgár.

VII. Összetett viszont, amikor összetett témát tűzünk ki. Azaz összetett avagy egybefűzött tételnél párhuzamosan két vagy több tétel egyszerre való tárgyalását tűzzük ki, mint Archias római polgár avagy nem az, de műveltsége folytán méltó a római polgár címére.

---

¹³⁰ *Margón*: Görögül: θεσις [theszisz].

¹³¹ *Margón*: Görögül: ὑπόθεσις [hüpotheszisz].

¹³² Cicero több helyen tárgyalja a meghatározatlan és határozott kérdést: *A szónokról* 1, 31, 138; *Szónoki felosztások* 18, 61; *Topica* 21, 79.

¹³³ Ez tkp. a szillogizmus nagypremisszájára, vagyis a cáfolhatatlan igazságra való hivatkozás.

¹³⁴ Ld. a 75. lábjegyzetben.

¹³⁵ Lucius Licinius Murena Kr. e. 62-ben konzul. Miután megválasztották, megvesztegetés miatt perbe fogták. Cicero védte; felmentették.

A tétel jellemzői, azaz szabályai

1. A tételnek igen kevés, két vagy három részből kell állnia. Így ugyanis egyszerűbb, és rendezettség és átláthatósága miatt világosabb lesz a hallgatóság számára.

2. A részeket ugyanolyan sorrendben kell majd tárgyalni a beszédben, ahogy a tételben kitűztük.

3. A tárgyalás ne legyen eltérő a tételtől, hanem illeszkedjék hozzá.

Mivel a tételhez mint a dolog fejéhez kell mindent viszonyítani, gondosan ügyelni kell arra, hogy ne szóljon másról a tétel és maga a beszéd: visszatetsző és rossz hallgatni, ha, ahogy a mondás tartja, mást zeng a húr, és mást a lant.

4. Ha nem egyszerű tételről van szó, azaz ha több tétel, azaz ügy van, tételosztást alkalmazunk.

Bizonyos tételfajtát felosztás (*κατάστασις, κατά διαίρεσιν* [*katasztaszisz, kata diairészin*] avagy *μερισμός* [*meriszmosz*], azaz *partitio* és *divisio* avagy *distributio*) névvel illetik a rétorok, ezzel mutatjuk meg, hányféle és milyen dolgokról fogunk beszélni: néha ugyanis a dolgot több részre kell osztani.

5. A tételosztó a tétel részeinek rövid felsorolása. Ez azonban (megjegyzendő) gyakran az egyszerű tételekben is helyet kap, amikor ugyanis meg kell mutatni, hogy a többi felsorolt tételt félretéve csak erről vagy csak arról fogunk beszélni.

6. Két fajtája van: a szétválasztás és a felsorolás. Egyesek ezeket a fajtákat részeknek nevezik, mások módoknak, ismét mások pedig a felosztás tárgyalási módjainak.

7.¹³⁶ Szétválasztásnak nevezik, amikor sok dolgot előhozva megmutatjuk, hogy mit hagyunk el, és mit tárgyalunk a beszédünkben.

8.¹³⁷ A felsorolásban avagy felosztásban röviden felvázoljuk azoknak a dolgoknak a felosztását, melyekről szólni fogunk. Így Cicero a Manilius-törvényjavaslat érdekében mondott beszédében¹³⁸ és Quintius érdekében¹³⁹ mondott beszédében: *Úgy tartom helyesnek, hogy először a háború fajtájáról, aztán a nagyságáról, végül a hadvezér kiválasztásáról szójak.*

Minden tételosztónak három erénye lehet: a rövideg, a lezártság és az átláthatóság; ilyennek kell tehát lennie. Óvakodjunk ezért attól, hogy túl

---

¹³⁶ **Margón:** A szétválasztás az ügy lényegét és állását mutatja meg.

¹³⁷ **Margón:** A felsorolás a részeket és a sorrendet mutatja meg.

¹³⁸ Ld. az 52. lábjegyzetet.

¹³⁹ Ld. az 61. lábjegyzetet.

részletes és elaprózott felosztást adjunk, amelyik meghaladja az emlékezetet, és megzavarja a figyelmet: a hosszú, homályos és bonyolult tételosztó homályt borít a hallgatóság elméjére; ellenben a rövid és lezárt fényt derít rá, és befogadóvá teszi a hallgatót.

10. A tételosztót tehát kevés tagra, kettőre vagy legfeljebb háromra kell korlátozni.¹⁴⁰ Félő ugyanis, hogy olykor többet vagy kevesebbet találunk mondani, másrészt a körmönfonság és a mesterkéeltség gyanúját keltheti a hallgatóban, ez pedig tönkreteszi beszédünk hitelét. Mindazonáltal nem kell a felosztásnak törvényszerűen ehhez a számhoz igazodnia, hiszen az ügy természete több tételt is megkívánhat.

11. Abban a sorrendben kell tárgyalni a részeket, amelyben a felosztásban tételeztük. Így a Manilius érdekében¹⁴¹ tartott beszédben a hadvezér négy erényét abban a sorrendben tárgyalja, amelyben tételezte.

12. A részek közt nem lehetnek különböző neműek.¹⁴²

V. FEJEZET

A bizonyításról

I.¹⁴³ Végeztünk a tétellel. A bizonyítás érveink kifejtése megerősítéssel.

¹⁴⁴Amint a beszéd feje a tétel, így a bizonyítást a szívének lehet nevezni, amiképp tehát a fejet a szív életadó ereje élteti, úgy a tárgyalt tétel is a bizonyításból nyeri erejét, hogy tekintélye és hitele legyen; s a tétel sohasem lehet hiteles, ha nincs megerősítve és bizonyítva. Ez a rész a bizonyítékok tárgyalását tartalmazza. A Milo érdekében mondott beszédben:¹⁴⁵ Ezen a módon tehát bizonyítható, hogy Clodius csapdát állított Milónak stb.

II. Tekintetbe kell venni: 1. az érvek anyagát, 2. formáját.

E kettő a szónokokhoz és a logikushoz éppúgy tartozik, de azzal a különbséggel, hogy a szónoknak nagyobb szabadsága van a bizonyításban, mint a logikusnak. Nem kell ugyanis babonásan ragaszkodnia a tételek olyan elhelyezéséhez, mint amelyet a dialektikusok követnek a bizonyításban: hanem a bizonyítás részeit felcserélheti és megváltoztathatja, vagy díszítés céljából beleszőhet valamit. Díszesebb és szebb ugyanis a szónokok bizonyítása, mint a logikusok száraz bizonyítása. Azok feladata ugyanis a pusztá

---

¹⁴⁰ *Margón:* Herennius 1., Fabius [Quintilianus] 4, 5.

¹⁴¹ Ld. az 52. lábjegyzetet.

¹⁴² Különböző neműek a részek, ha különböző fajtákhoz tartoznak.

¹⁴³ *Margón:* Rhet. ad Herenn. 1.

¹⁴⁴ *Margón:* Dresser Rhet. 1.

¹⁴⁵ Ld. a 66. lábjegyzetben.

tanítás, míg ezeké nemcsak a tanítás, hanem a hallgatók gyönyörködtetése és megindítása, azaz érzelmeik felkeltése.¹⁴⁶

III. Az anyag azokat az érveket jelenti, amelyeket a szónokok a logikusoktól kölcsönöznek, és amelyekből a bizonyítás eszközeit merítik.

IV.¹⁴⁷ Az érvelési közhelyek az érvek lelőhelyei. Lehetnek kívülről vettek és az ügyben rejlők.¹⁴⁸

V. A kívülről vettek a tárgyalat kérdésen kívül eső érveket szolgáltatnak, mint a tanúskodások adta bizonyíték, avagy, Quintilianus szerint, az előzetes ítéletek, híresztelések, kínvallatások, okiratok, eskük, a tanúk.¹⁴⁹ Az innen vett bizonyítékokat nem azért nevezik mesterségen kívülieknek, mert teljesen híján vannak a mesterségnek, hanem mert ezeket nem a szónok mestersége hozza létre, előcsalogatva őket magának az ügynek a természetéből; ugyanakkor kívülről véve őket mégis művészettel tárgyalja.

VI.¹⁵⁰ Az ügyben rejlők a mesterségen belüli és a kérdésben rejlő érveket szolgáltatnak.

VII. Két fajtájuk van: valóságok és valószínűségek.

VIII. Az ügyben rejlő valóságok igazabb és biztosabb bizonyítékokat szolgáltatnak, így: meghatározás, nem, faj, a nevek jelentése, vagyis etimológia,¹⁵¹ igeragok vagy névszórágok, a rész és az egész, az okok és az okozatok, az előzmények és a következmények, az ellentétek és más érvek, melyekkel a dialektikus megelégszik, itt a logikát kell segítségül hívnunk.¹⁵²

---

¹⁴⁶ A formális logikai érvelés és a retorikai érvelés hasonlósága és különbsége nagy téma a retorikai szakirodalomban. A leghatározottabban és legrészletesebben Perelman tárgyalta: Perelman–Olbrechts-TytecaNR, PerelmanER, PerelmanRR, 1. és 14. fejezet; vö. a *RetLex logika, dialektika, filozófia, retorika* szócikkével.

¹⁴⁷ **Margón:** Görögül: *ἄτεχνοι* (*atekhnoi*), azaz mesterségen belüliek (Arisztotelész terminusa).

¹⁴⁸ A külső és a belső érvek megkülönböztetése Arisztotelésztől származik, tkp. retorikán/művészetben kívüli és retorikán/művészetben belüli érveket különböztet meg, ArisztRét 1355b. Az újabb retorikák a külső érvekhez veszik a szakértői véleményeket, a statisztikákat, a precedenst, a maximákat, pl. Corbett, Edward P. J. – Connors, Robert J. 1999, *Classical Rhetoric for the Modern Student*. Oxford – New York: Oxford University Press.

¹⁴⁹ **Margón:** Quint. 5, 1.

¹⁵⁰ **Margón:** Görögül: *ἐντεχνοί* [*entekhnoi*], azaz mesterségen kívüliek (Arisztotelész terminusa).

¹⁵¹ Pl. érv lehet a személynevek jelentése (*nomen est omen*), erre már Arisztotelész is felhívta a figyelmet: ArisztRét 1400b.

¹⁵² A retorikákban különféle csoportosítások vannak, pl. 1. a definíció alapuló érvek (definíció, felosztás, osztályozás/kategorizálás), ide vonható a rész-egész viszony; 2. az összehasonlításon alapuló érvek (hasonlóság, különbség, fokozat), a hasonlóságon alapul a példa és az analógia; 3. a viszonyokon alapuló érvek (ok-okozat, előzmény-következmény, ellentét, ellentmondás); 4. azok az érvek, melyeknek nincs formális logikai alapjuk (a múlt és a jövőbeli tények, a lehetséges és a lehetetlen, a személyekből és a dolgokból vett érvek). Ez a csoportosítás az érvek erőssége szerint történik, a legerősebbek a definícióból vett érvek. Vö. KMR 165. kk.

IX. A valószerű vagy látszólagos érveket a szónokok olykor a szofistákhoz hasonlóan használják, ezek az igazság látszatát keltő bizonyítékokat szolgáltatnak.

Ide tartoznak mindazok, amelyek a valós definíció, ok, okozat vagy más érv látszatát vagy benyomását keltik, mégha maguk nem is valós definíciók, okok, okozatok stb.

X. Ennyit az anyagról. A forma a tételek és a terminusok megfelelő és illő elrendezése, amellyel megindokolunk valamit.

XI. Az érvelésnek a szónokok által leginkább használt formáit szillogizmusnak, enthümémának, induciónak és példának nevezik.¹⁵³

XII. A szillogizmus olyan okoskodás vagy bizonyítás, amelyben a főtételeből és az altételleből következik a következtetés, ahogy a logikusoknál szokott.

XIII. A szillogizmusnak avagy okoskodásnak Cicero véleménye szerint gyakran öt része van.¹⁵⁴

1. Főtétele, vagyis az, amit bizonyítani akarunk.
2. Indoklás, amivel igazoljuk a tételt.
3. Bizonyítás, azaz az indoklás bizonyítása, amely számos érvvel erősíti meg a röviden előadott indoklást.
4. Díszítés, amelyet ékesítés és gazdagítás céljából alkalmazunk.
5. Összegzés avagy következtetés, amely a bizonyító részek rövid összegzésével a tételt röviden lezárja.

Például a tétel így hangzik:

A legfontosabb dolgokat kell elsőként megtanulni.

Indoklás: Mivel a zsenge kor fogékonyabb, ezért a tanultakat jobban megőrzi.

Bizonyítás: Mivel az elmét még nem terhelik gondok, és még nincs tele hibákkal.

Díszítés: Amiként ugyanis könnyebben bevésődik a puha viaszba, ha üres írótablára írunk, és sokáig megőrzi a cserép is azt az illatot, amit újkorában szívott magába; így a zsenge

---

¹⁵³ Az enthüméma retorikai szillogizmus (dedukció); a példa retorikai indukciónak. Ezek Arisztotelész terminusai és meghatározásai. Ezért írja: „Mindenki bizonyítással érvel úgy, hogy vagy példát alkalmaz, vagy enthümémát; e kettőn kívül nincs más.” ArisztRét 1356b

¹⁵⁴ Az ötrészes bizonyítás az *epikheiréma* – A RhetHer tárgyalja, vagyis a *Rhetorica ad Herennium*, Cornificius műve. Sokáig Cicerónak tulajdonították, valószínűleg ezt a hagyományt követi Pécseli. Az oldaljegyzetben a RhetHer-ra hivatkozik, tehát Pécseli is Cicerónak tulajdonította RhetHer-t.

elme is könnyebben fogadja be és jobban őrzi meg a fontos dolgokat.

Összegzés: Rögtön és elsőként a legfontosabb dolgokat kell megtanulni.

FIGYELMEZTETÉS

¹⁵⁵ Megjegyzendő, hogy a szillogizmusban nem mindig található meg ez az öt rész, hanem állhat kevesebből is, mivel a bizonyítást többnyire az altételtől kezdik, néha pedig a főtételtől, gyakran pedig úgy összegződik, hogy egybe van véve a főtétel és az altétel. Továbbá nem kötelező mindig babonásan ragaszkodni a mesterség által előírt sorrendhez, hanem gyakran meg lehet változtatni: ezért a szónoknak szabad úgy cselekedni, ahogy jónak látja.

Például itt van Cicero bizonyítása Coelius érdekében, ahol azt mondja:¹⁵⁶ Coeliusban nincs semmi fényűzés. Ha ugyanis valaki a tudományoknak szenteli magát, benne fényűzésnek a nyoma sem szokott lenni.

XIV. Az enthüméma is gyakran három részből áll, ha az elsőnek a bizonyítása is benne van.¹⁵⁷

Ha a dolgot teljesen lecsupaszítjuk, nincs négy- vagy ötosztatú szillogizmus, mivel a bizonyításokat is belevéve több szillogizmus jön létre: a bizonyított rész (akár a kisebb tétel, akár a nagyobb tétel) következtetéssé válik, a bizonyítás pedig középső rész lesz. Így tehát az enthüméma sem áll majd több részből, csak kettőből, de a hozzá kapcsolt bizonyítás egy új enthümémát hoz létre. Ez azonban csak a logikusokra nézve érvényes, a retorikai szillogizmus teljesen más, ahogy azt Cicero példájából láttuk.

---

¹⁵⁵ **Margón:** Lásd a RhetHer 2. könyvét.

¹⁵⁶ Cicero *Pro Caelio* című beszédét Caelius Rufus érdekében mondta el Kr. e. 56-ban, akit Clodia gyilkossággal vádolt.

¹⁵⁷ Ez olyan szillogizmus, amelynek nagypremisszája nem igaz, csak valószínű. Az ilyen szillogizmust a formális logika hibásnak tekinti, a retorika nem, tkp. ez is enthüméma, pl. Minden athéni szeret vitatkozni. | Szókratész athéni. || Szókratész szeret vitatkozni. Ez rendszeres és igaz következtetés, de mivel a nagypremissza csak valószínű, az egész következtetés valószínű. Enthüméma a hiányos szillogizmus is, pl. Szókratész halandó. | Szókratész ember, illetve: Szókratész halandó, mert ember. Az enthüméma tehát valószínűségeen alapuló szillogizmus vagy csonka szillogizmus. A valószínű következtetésekről lehet vitázni, ez a retorikai érvelés lényege. A formális logika következtetései vitathatatlanok, ezért a formális logika demonstrál, bemutat, nem vitatkozik. A retorikai érvelés mindig személyes, a formális logikai demonstráció személytelen.

A bizonyítás érveinek formáira vonatkozó szabályok

1. A szónoknak ritkán van szüksége teljes szillogizmusokra, inkább enthümémára vagy elrejtésre, azaz elhallgatásra.¹⁵⁸

2. Mivel a művészethez tartozik, hogy a logikai mesterséget szónoki művészettel fedje el, ezért a szónok ne adja elő a szillogizmusokat vagy enthümémákat olyan alakban és módon, ahogy a skolasztikus vitázók teszik, hanem a logikát művészetbe kell öltöztetnie és rejtienie.

3. A bizonyítékokat nem szabad túlságosan összesűríteni és összezsúfolni, sem folyamatosan és gyakran alkalmazni, és nem szabad mindig ugyanolyan formában előadni, hanem sok díszítést kell közbeiktatni.

Az ékesszólásnak gazdagnak és csillogónak kell lennie, mert nem ér el semmit a bizonyítás, ha vét e szabály ellen.

4. A bizonyító érveket meg kell válogatni, tudniillik hogy ne használjunk összevissza különféle érvforrásból származó különféle érveket.

5. Az érveket biztos ítélettel kell alkalmazni, hogy úgy tűnjék, egyik a másikból következik.

VI. FEJEZET

A cáfolásról

I. Ennyit a bizonyításról. A cáfolás az ellenfél által felhozott vagy felhozható érvek megsemmisítése.

A hihetővé tétel érdekében szükség van a cáfolásra is, amellyel az ellenfél bizonyítását megcáfoljuk, vagy meggyengítjük, vagy nevetségessé tesszük. A cáfolás is ugyanazokból a forrásokból merít, mint maga a bizonyítás, hiszen amely érvforrások alapján bizonyítani lehet valamit, ugyanazok alapján cáfolni is, ahogy az Arisztotelész és a kánonjog által idézett szabály szól.¹⁵⁹ Amilyen ok vagy kiindulás létrehozott egy dolgot, ugyanaz meg is semmisítheti. Erre céloz Euripidész is: *Az érvelést legyőzi az érvelés.*¹⁶⁰

---

¹⁵⁸ Az enthüméma terminus eredete: *en thümo* vagyis 'ami a gondolatban van'. Ez azt jelenti, hogy az enthüméma hiányos érvelés (csonka vagy valószínűségeen alapuló szillogizmus), a hiányt a hallgatóság gondolatban kiegészítheti. Az együttgondolkodást biztosítja, ezáltal igen hatásos. Pl. Szókratész halandó, mert ember – gondolatban hozzátesszük a nagypremisszát mint cáfolhatatlan bizonyítékot: igen, minden ember halandó.

¹⁵⁹ ArisztRét 1402a: „Cáfolni ellenszillogizmussal vagy ellenvetéssel lehet. Az ellenszillogizmust nyilvánvalóan ugyanazon érvekből lehet megalkotni, mint a szillogizmust, mert szillogizmusokat valószínű tételekből alkotunk, s közülük több egymásnak ellentmondani látszik.”

¹⁶⁰ A cáfolás is érvelés, csak romboló érvelés.

II. A cáfolat lehet formai és anyagi.¹⁶¹

III.¹⁶² A formai cáfolat a rosszul formált bizonyítás teljes visszautasítása a fenti szabály alapján, amelybe a következtetés ütközik, például ha így érvel valaki: Minden jámbor vétkezik ebben a veszélyes életkorban. A gyilkosság vétek: tehát a jámborokban ott van a gyilkosság.

Az egész bizonyítás cáfolva van a következtetés visszautasításával, mivel az hibás és vét a következő szabály ellen:¹⁶³ a pusztá állítások egymásutániságából semmi sem következik, és így tovább.

Az idevágó szabály

A szónok csak ritkán használ efféle cáfolatot, és nem olyan pontossággal, mint ahogy a logikus vezeti vissza ellenfele állítását szillogizmus alakúra, ezenkívül a cáfolásnál nem olyan hamissági formulákat használ, mint a logikusok, bizonyos díszítésekkel és saját alakzataival mutatja meg az érvelés hibáit.

IV. Anyagi cáfolatnál az ellenünk felhozott bizonyíték anyagát támadjuk meg.

Ez a következő módokon történhet: először: megmutatjuk, hogy hamis dolgokat vettek igaznak; másodsor: elismerjük őket, de a következtetést tagadjuk; harmadszor: az erős bizonyítással egy ugyanolyan vagy még erősebb bizonyítást szegezünk szembe, ezt a cáfolási módot közönségesen szembeállításnak¹⁶⁴ nevezik; végül negyedszer: nevetségessé tétellel, amikor az ellenfél érveit kinevetjük.

V. A megcáfolandó érvek különfélék lehetnek: vannak erősek és vannak gyengék.

---

¹⁶¹ Hibás az érvelés anyaga vagy módja – így szokták a retorikák csoportosítani az érvelési hibákat. Ezeket kell az ellenfélnek cáfolni. Hibás az érvelés anyaga, pl. ha rosszak az adatok, a szónok evidenciát bizonygat; hibás az érvelés módja, ha a szillogizmusba negyedik terminus csúszik bele, de sok egyéb eset lehetséges. Vö. KMR 253–260. Pécseli példáját azért lehet cáfolni, mert a nagypremissza csak valószínű, tehát cáfolható: biztosan vannak olyan jámbor emberek, akik nem vétkeznek.

¹⁶² **Margón:** A hibás érvek megcáfolásának és megsemmisítésének ezzel a módjával bővebben a logika foglalkozik.

¹⁶³ Arisztotelész: „Cáfolni ellenszillogizmussal vagy ellenvetéssel lehet” ArisztRét 1402a. Szvorényi a következő cáfolási módokat tárgyalja: egyenes tagadás, érvénytelenítés, visszatörlesztés, megengedés; megvizsgáljuk, hogy nem lehetne-e az ellenfél ellenvetését álokoskodásnak minősíteni; ténynek tényt, idézetnek idézetet vetünk ellenébe. SzvorényiÉ 173–174.

¹⁶⁴ Visszatörlesztés is nevezik későbbi, 19. sz.-i retorikáink, „miszerint az ellenvetést egyszerűen mellőzve, más hasonló súlyú, vagy ha lehetséges, még nyomatékosabb ellenvetéssel némitjük el az ellenfeleket. Mely esetben néha elmés megjegyzéssel, vagy mérsékelt gúnnnyal is élhetni” SzvorényiÉ 173.

VI. Az erősekről úgy gondolják, súlyuk lehet a bizonyításban, ezek valós és szükségszerű érvek. Például: S. Roscius Ameriában volt, amikor apját Rómában meggyilkolták, tehát nem ő ölte meg az apját (a Rosciusért mondott beszéd).¹⁶⁵

VII. A gyenge érveket könnyen vissza lehet verni és meg lehet cáfolni, mivel csak valószínű állítások, amelyek lehetnének másképp is.

VIII. Ezek ismét lehetnek hamisak vagy bizonytalanok.

IX. A hamisak vagy nyíltan hazugok, vagy kimutatható, hogy teljesen koholtak.

X. Bizonytalanak nevezik azokat, amelyek vagy ugyanolyan kétesek, mint maga a szóban forgó ügy, például: A fiú ölte meg az apát, a köztük levő gyűlölség okán; vagy nem tartoznak a tárgyhoz; vagy semmit sem bizonyítanak, ezért könnyen visszafordíthatók az ellenfél ellen.

Az efféle cáfolatokra ezek a szabályok vonatkoznak

1. Az ellenfél érveit egyesével kell megcáfolni, így az egészet könnyebben romboljuk szét. Ha viszont az ellenfél érveit kevésbé erőseknek látjuk, nem kell egyesével elidőzni rajtuk, hanem egyszerre többet is megtámadhatunk, nehogy a hallgatóság elunja, hogy egyesével cáfolgatjuk őket.

2. Általában először az erősebb érveket támadjuk meg, mert ha ezeket megcáfoltuk, a gyengébbek maguktól is megdőlnék. Így járt el Cicero a Cluentiusért mondott beszédében,¹⁶⁶ és gyakran máskor is.

Amint ugyanis a legerősebb érveinket kell az első vonalba állítanunk, éppúgy az ellenfélnek is az erősebb érveit kell először célba venni, mert ha ezeket megcáfoltuk, a többi már gyerekszám lesz.

3. Az ellenfél erős érveit olykor csendben ki kell kerülni, vagy egy ellentétes érv szembeállításával vissza kell verni, vagy több és fontosabb érveléssel el kell homályosítani, vagy végső esetben el kell terelni róluk a bíró figyelmét egy általános érv fejtegetésével, hogy elfeledkezzen az eredeti érvekről.

4. A hamis és kitalált érveket egyszerűen tagadni kell, a tárgyhoz nem tartozókat pedig mellőzni.

5. A bizonytalan érveket meg kell indokoltatni az ellenféllel, vagy mi magunk vizsgáljuk meg: s ha érhetnek valamit, meg kell cáfolni őket.

---

¹⁶⁵ Ld. a 75. lábjegyzetet.

¹⁶⁶ Cluentiusért Kr. e. 66-ban azzal vádolták, hogy mostohaapját megmérgezte.

6. A semmire sem következtető érveket egyszerűen ki kell nevetni, vagy vissza kell fordítani az ellenfél ellen, és az ellenkezőjére kell következtetni belőlük.

VII. FEJEZET

A befejezésről

I. Ennyi volt a cáfolásról, hátra van még a befejezés, ami a beszéd utolsó része, azaz a beszéd művészi lezárása.

II. Lehet folyamatos, és lehet meghökkentő.

III. A folyamatosnál világosan következik az emlékeztető felsorolás és a megindítás, és ezzel zárjuk a beszédet.

IV. Meghökkentő befejezésnél folyamatos egymásra következés nélkül lezárjuk a beszédet.

Megjegyzendő, hogy a meghökkentő befejezésnek akkor van helye, ha a bevezetés is meghökkentő volt: mégpedig az érzellemmel átfűtött témánál, továbbá a hadvezéri és a szenátusban tartott beszédekben, ahol a szónoklat súlyát és hatását növeli, ha hirtelen szakad vége.

V. A befejezésben ügyelni kell először is a végére, másodszor pedig a végéhez vezető középső részre.

VI. A befejezésnek a hallgatóság érzéseit és emlékezését kell segítenie, hogy mindazt, ami a beszédben elhangzott, felidézze emlékezetében, és készséges lélekkel fogadja.¹⁶⁷

VII. Ennek elérésére két eszköz szolgál, ezek a befejezés két részének foghatók fel. Ezek a felsorolás és az érzelmek felkeltése.

VIII.¹⁶⁸ A felsorolás összefoglalás avagy a szétszórtnak és egymástól távol tárgyalt legfontosabb és legfőbb érvek rövid felidézése és egy helyre gyűjtése.

Szabályai

1. Óvakodni kell attól, hogy itt egyesével és apró részleteivel idézzük fel őket, hanem a legfontosabbakat és általánosságban vegyük át.

---

¹⁶⁷ A modern pszicholingvisztikák kimutatják, hogy az emberek egy szöveg elejére és végére emlékeznek legjobban. Ez nyilvánvalóan régi tapasztalat, a retorikák ezért hangsúlyozzák a befejezés fontosságát. „Füldökádhatás”-nak nevezik az angolszász szakirodalomra jellemző metaforával, vö. Gósy Mária 2005, *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris, 225. Sok szónok a bevezetést és a befejezést írja meg, az érvelést vázlatpontokban adja meg, s a vázlat alapján szabadon beszél. Ezt a munkamódszert követte Kossuth is, ld. Szabad György 1994, *Kossuth Lajos üzenetei*. Budapest: IKVA Könyvkiadó, 82–83.

¹⁶⁸ **Margón:** Görögül: ἀνακεφαλαίωσις [anakephalaiószisz].

Kerülni kell itt a memória gyerekes fitogtatását, ami a hallgatóságban visszatetszést szül. Ez akkor valósul meg, ha nem a bevezetéstől vagy az elbeszéléstől ismételjük meg a felsorolást, hanem a tételosztástól.

2. A felsorolásnak inkább összetett, mint az egyszerű témákban van helye.

IX. Az érzelmek, illetve felkeltésük a beszéd legvégső része, amellyel valami hevesebb érzelmet, szeretetet, gyűlöletet, méltatlankodást, könnyөрületességet keltünk a hallgatók lelkében.

A dicső beszédekben a hallgatók lelkében szeretetet ébresztünk; a gyalázó, lebeszélő, vádoló beszédekben gyűlöletet, ellenkezést vagy méltatlankodást; a védőbeszédekben szánakozást, ezt panaszkodással érjük el, amivel a hallgatók könnyөрületét keltjük fel és nyerjük meg. Nem tudjuk ebben a rövid összefoglalásban elég alaposan megmutatni, milyen eszközökkel érhetjük ezt el, hanem Ciceróhoz, Quintilianushoz és más, a témát bővebben tárgyaló szónoklattani szerzőkhöz irányítjuk ez ügyben az ifjúságot.

Szabályai

1. A befejezésben felkeltett érzelemnek illeszkednie kell az egész beszéd fő céljához.

2. Az érzelem felkeltése avagy a megindítás itt legyen erősebb és hevesebb, mint a bevezetésben és a beszéd folyamán. Ha másokat lángra akarsz lobbantani, magadnak is égned kell: miként a hajósok is annál nagyobb erővel hajtják a hajót, minél közelebb van a kikötő, így a szónoknak is akkor kell a legizgatottabbnak, a legodaadóbbnak és a leghevesebbnek lennie, amikor már közelegni látja a beszéd kikötőjét, vagyis végét.

3. Az érzelmekeltésnek rövidnek és hirtelen végződőnek kell lennie. Azért tanácsos ez, nehogy a felhevített bíró lecsillapodjon, vagy a benne felkeltett szánalmat más gondolat vagy lelkiállapot váltsa fel.

VIII. FEJEZET ***A tanító beszéd***

Ennyit a beszéd részeiről általánosságban: a következőkben az ügyek típusait külön-külön tárgyaljuk. Először pedig a tanító típust, azaz a tanítandó tárgyak kifejtésének dialektikus módszertanát.¹⁶⁹

---

¹⁶⁹ **Margón:** Másképp didaktikus, azaz tudományos típusnak nevezik, mivel célja a tudás avagy a megismerés.

Ezt a típust leginkább az iskolákban alkalmazzák, vagy a dolgok megismerését taglaló tudósok között, olyan kérdések kifejtésében, magyarázatában vagy épp megvitatásában, amelyek valamely tudománytól avagy a dolgok természetének és rendszerének megfigyelésétől függenek, és csak a megismerésre és a tanításra összpontosítanak. Ez a típus tehát főleg határozatlan kérdésekkel foglalkozik, azaz tetszőleges tétellel, amelyet rendszerezen és elméletileg lehet megvitatni. A határozatlan kérdést görögül tézisnek, latinul tételnek vagy általános kérdésnek (*propositio seu quaestio universalis*) nevezik, amelyet személy, hely, idő és hasonló megjelölése nélkül tárgyalnak. A határozott kérdést hipotézisnek, azaz speciális kérdésnek nevezik, ahogy fentebb említettük. És noha a szónok a dialektika módszertanától kölcsönzi a rendszert, a szavak bőségét és a díszítést a retorok eszköztárából meríti, mivel az ő hallgatói számára (főként egyházi szónoklatokban) nem olyan tömör és lecsupaszított tárgyalásra van szükség, mint a dialektikusoknál, hanem bőségesebb, ékeesebb, szabadabb és gazdagabb módra, emiatt ez a tanító beszéd is teljes joggal követel magának helyet a retorika területén.¹⁷⁰

II. A tárgy, amellyel ez a típus foglalkozik, amit tanít, lehet egyszerű és lehet összetett avagy összekapcsolt téma.¹⁷¹

III. Az egyszerű témát egy szóval meg lehet jelölni, mint barátság, ékesszólás stb. Másképp egyszerű kérdésnek is nevezik, mint: *Micsoda az Isten? Micsoda az egyház?* Olykor több szóval fejeznek ki egy dolgot, például ezt kérdezik: *Mi az: erőszakot erőszakkal háritunk el?* Ez egy dologra vonatkozik, és ugyanannyit jelent, mintha azt kérdeznék: *Micsoda a védekezés?*

IV: Az összetett vagy összekapcsolt téma alanyból és állítmányból álló kijelentés, mint: *a lélek halhatatlan.*

Összekapcsolt kérdésnek is nevezik, mint ha ezt kérdeznék: *Vajon a lélek halhatatlan? Vajon az ékesszólás megszelídítette az emberek vad erköl-*

---

¹⁷⁰ A tanító beszédet Philipp Melanchthon vette fel negyedik beszédfajtának, a három – törvényszéki, tanácsadó, bemutató – mellé, vö. a 46. lábjegyzettel. Pécseli a tanító beszéddel kezdi a beszédfajták tárgyalását, ebben Dressert követi, vö. KecskemétiMRH 83, valamint a 41. lábjegyzet.

¹⁷¹ Tkp. fogalom vagy ítélet, logikai szempontból. Ravasz László azt írja, hogy a beszéd tétele csakis ítélet lehet, fogalom soha. „Azt, hogy a tétel nem lehet más, csak assertorikus ítélet, nem is kell hosszabban fejtegetnem; hiszen a beszéd lényege az állítás; azért születik, hogy feleletet adjon; nem azért beszélünk, hogy találgassunk, habozzunk, kérdezzünk, hanem hogy kijelentsünk, megvalljunk, állítsunk, utat mutassunk. Lehet, hogy tételünket kérdésben fogalmazzuk meg, de ez csak szónoki figura...” Id. Ravasz László 1938, A beszéd mint műalkotás. In: *Legyen világosság*. Budapest: Franklin-Társulat, 32–42, vö. Osiris-Retorika 588. A fogalom kifejtést igényel, nem argumentációt. Mivel a tanító beszéd többnyire fogalom kifejtése, nem illik a retorika argumentációs szemléletébe. Ez lehet végül is mellőzésének az oka.

cseit, és közösségeket hozott létre? Összekapcsoltnak az összekapcsolásról nevezik, mivel két egyszerű kérdés kapcsolódik és olvad egybe. Ezért az összekapcsolt kérdések teljes állításokat tartalmaznak.

V: A beszéd minden része alkalmazható itt, mint a bevezetés, az elbeszélés, a tétel stb.

VI. A bevezetés többnyire a megtanítandó vagy megvitatandó dolgot ajánlja figyelmünkbe, és ezt a hely, az idő és a szokás szabja meg. Ezeknek a bevezetéseknek a dolgokból magukból kell kiindulniuk.

VII. A tétel a dolog összefoglaló bemutatása, amelyet később a dialektika érvei (*ex locis dialecticis*) alapján megfelelő sorrendben részletesen ki kell majd fejteni.

VIII. Bizonyítást és cáfolást akkor használunk, ha a tanítás, vagy a kifejtés, vagy a megvitatás valamely pontján kétség merül fel.

IX. A befejezés összefoglalóan megismételve a lényegét, a tudomány vagy kérdéses ismeret mélyebb megismerésére és megőrzésére buzdítva zárja a beszédet.

X. Különbség van továbbá az egyszerű és az összetett téma tárgyalása között; mivel az egyszerű témánál a kifejtés többnyire nyugodt és ellenérv nélküli, míg összetettnél van bizonyító és cáfoló érvelés.

Az egyszerű témáról

XI. Az egyszerű témát többnyire a dialektikától kölcsönzött érvek alapján tárgyalják (mint meghatározás, felosztás, a részek felsorolása, okok és következmények, a rokon és ellentétes dolgok). Ezeket az érveket a következő tíz kérdés mutatja meg:¹⁷²

1. Mit jelent a szó?
2. Vajon létezik a dolog?
3. Micsoda a dolog?
4. Milyen részei vannak?
5. Milyen fajtái vannak?
6. Milyen okai vannak, azaz a dolgot létrehozó lényegi vagy formai hatások?
7. Milyen következményei vagy feladatai vannak?
8. Milyen dolgok vannak alá- vagy mellérendelve?

---

¹⁷² Ezek tkp. a definíciót (meghatározást) segítő kérdések. Pécseli fogalommeghatározást ad példának.

9. Milyen dolgok rokonok vele vagy hasonlítanak hozzá, milyen példák vannak rá?
10. Milyen dolgok ellentétesek vele?¹⁷³

Példa: a barátság

Mit jelent az *amicitia* szó?

Cicero ezt írja a *Laelius avagy a barátságról* c. művében:

A *barátság* (*amicitia*) szó a *szeretek* (*amo*) vagy a *szeretet* (*amor*) szóból ered, mivel ez a fő a jóindulat elnyeréséhez. Első jelentésében a természetben levő dolgok közti rokonszenv,¹⁷⁴ így például a szilfát a szőlő barátjának szokták nevezni, az olajfát a mirtuszénak. Azután az állatok közt levő barátságos érzületre vagy épp az ember és az állat közti érzésre szokták használni, így például a kutyát és a lovat az ember barátjának nevezik. Végül pedig a polgári közösségekben élő kölcsönös szeretetre értik, és mi is így használjuk itt.

Vajon létezik-e?

Közismert tény, hogy létezik a barátság, de minden korban talán három vagy négy viszonyt neveznek igaz barátságoknak.

Micsoda a barátság?

A barátság teljes egyetértés minden isteni és emberi dologban, jóindulattal és nyájassággal.

Milyen részei vannak?

A gyengéd barátság mindig kettő vagy legfeljebb néhány ember közt köttetik.

Milyen fajtái vannak?

A barátság lehet köznapi, avagy mérsékelt, azaz tökéletlen; és lehet igaz, azaz tökéletes, amelyet csakis az erényre való törekvés fűz össze.

Milyen okai vannak?

A köznapi barátságot a haszon és a vidámság táplálja. Az igaz barátság a természetünkből fakad, az erények, a hasonló vagy azonos helyzet, életkor, tanulmányok szülik. Így Jeromos Paulinushoz írt levelében ezt

---

¹⁷³ Érdekeséggeljesen jegyezzük meg, hogy hasonló kérdések alapján vezették a tanítók a beszéd- és értelemgyakorlatokat, nyilvánvalóan a retorikai hagyományok őrződtek meg bennük. Az Eötvös József által létrehozott 1869-es népiskolai tanterv tantárgyként írta elő, 1963-ban szüntették meg; ld. A. Jászó Anna 2016, *A mondatnani elv. Az anyanyelvi tárgyak tanítása a népiskolában 1868-tól 1905-ig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 21–33. Babits is látta az összefüggést, *Irodalmi nevelés* c. 1909-ben írt esszéjében „magasabb beszéd- és értelemgyakorlat”-nak nevezi a retorikát, Babits Mihály 1978, *Esszék, tanulmányok*. I., Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 87–99.

¹⁷⁴ *συνπαθεια* [*szünpatheia*]

mondja: Az az igazi és krisztusi kapcsolatokkal összekapcsolt barátság, amelyet nem az egyéni haszonszerzés, vagy mindössze a testi jelenvalóság, vagy a ravasz és simogató hízelgés táplál, hanem az istenfélelem és a szent írásek tanulmányozása.

Milyen következményei vannak?

Ahogy mondani szokták, sem a tüzet, sem a vizet, sem a levegőt nem használjuk többször, mint a barátságot. A szerencsés dolgokat még szebbé teszi, a balszerencséseket részvételével könnyebbé. Ha nem létezne a dolgok természetéből eredő természetes jóindulat, nem állhatna egyetlen ház, egyetlen város sem, nem lehetne a föld megművelve. Ezért mondja Isidorus *A legfőbb jóról* 3. könyvében,¹⁷⁵ hogy a barátság a kedvező dolgokat megédesíti, míg a kedvezőtleneket részvételével megenyhíti és megkönnyíti.

Melyek a vele rokon dolgok?

A barátságba beletartozik a hűség, az egyszerűség, a jóindulat, a lelki hasonlóság, a szemérmesség, a tisztesség.

Melyek a vele ellentétes dolgok?

A barátsággal ellentétes az ellenségeskedés, a bizalmatlanság, a hiszékenység, a színlelés, a hízelgés, a gőgösség, a mogorvaság, az árulás és hasonlók.

Ezért mondja Ágoston: A barátság halála a gyanakvás. Cicero is bölcsen írta a barátságról: Nincs más ok, amiért a jó a rosszaknak, a rossz a jóknak barátja nem lehet, minthogy oly messze állnak egymástól erkölcsben és törekvésben.

Három szabályt kell itt betartani

1. Óvakodni kell attól, hogy minden téma kifejtésekor rögeszmésen mindig egytől egyig ugyanezeket az érveket használjuk, ugyanebben a sorrendben. Nem minden tárgynál lehet feltenni ugyanis ezt a kérdést: *Milyen részei vagy fajtái vannak?* vagy ezt: *Létezik-e?* Gyakran az is elég, ha az egyszerű témát csak a fő érvek, mint meghatározás, okok, következmények mentén fejtjük ki a beszédben. Ennél az eljárásnál ügyességre van szükség, hogy csendben mellőzzük azokat az érveket, amelyekre a dolog avagy a tárgyalandó anyag természeténél fogva nem kényszeríthet bennünket.

---

¹⁷⁵ Sevillai Isidorus *De summo bono* című művében dogmatikai és erkölcsi kérdésekkel foglalkozik.

Ugyanis miként nem lehet bármely füvet használni bármely betegség gyógyítására, így ezeket az érveket sem lehet bármely tárgyra alkalmazni: némelyik anyag bővebb, mint más anyagok, és több módszertani kérdést igényelnek, mint azok, amelyek szűkösebbek.

2. Ilyenkor nem kell mindig szabatos meghatározást alkalmazni, mert az egyszerű hallgatóság azt nehezen fogja fel, helyette az ékesszólásban jártasak inkább adjanak jellemző tulajdonságokból álló leírást.¹⁷⁶
3. Használjunk választékos és erőteljes idézeteket jeles szerzőktől, akik a mi témánkhoz illő okokról, következményekről és hasonlóról írtak. Ebben segítségünkre lehetnek a közmondás-gyűjtemények avagy közhelyek gyűjteménye:¹⁷⁷ itt azonban mérsekletet kell tanúsítani, vagyis ne használjunk összevissza bármiféle idézetet, hanem kevés, jól megválogatott, hatásos, tárgyunkhoz illő és a beszédben kellő helyen közbevetett mondásokat. De első sorban annak a tudománynak az ismeretét kell ehhez hozzátenni, amelyet tanítunk, akár szóban, akár írásban.

Az összetett témáról

I. Az összetett témát szinte ugyanazon érvekkel fejtjük ki, mint az egyszerűt, azaz meghatározásokkal, részekre osztással, okokkal, következményekkel, hasonlósággal, ellentétesekkel, amelyekről bizonyító vagy cáfoló érveléssel szoktunk szólni. Ez úgy történik, hogy a korábban meghatározott összetett témát, azaz tételt részeire bontjuk, vagyis alanyára és állítmányára, és ezeket külön-külön módszeres kérdésekkel tárgyaljuk és vizsgáljuk: ezek meghatározásai, okai, következményei, felosztásai stb. bizonyító vagy cáfoló érvelést igényelnek; ezek összehasonlítása és mérlegelése tág teret nyújt a beszédnek.

Az összetett téma vagy tétel tárgyalásának rendszeréhez tartozik a tanító beszédfajtában a *Logica* 3. könyvének¹⁷⁸ teljes tanítása az érvek fajtáiról és a hibás érvek cáfolásáról.

II. Külső érveket is lehet alkalmazni, mint tanúságtételeket, tekintélyeket, példákat, ezek mind könnyen meggyőzik a hallgatóságot.¹⁷⁹

---

¹⁷⁶ Ez a szóközi meghatározás (*horiszmosz, finitio*), a gondolatalakzatok között is tárgyalják a retorikák, vö. a RetLex *szóközi meghatározás* szócikkével.

¹⁷⁷ Közmondás-, szállóige-, közhelygyűjtemények most is vannak bőséggel, egy felsorolást ld. KMR 545.

¹⁷⁸ Egyelőre találgathatunk: Pécseli követte Johannes Schollius retorikáját (vö. KecskemétiMRH 84), hasonlóképpen követte 1610-ben kiadott logikáját is (KecskemétiMRH 99).

Példának okáért

Vajon viselhet-e háborút a keresztény ember?

Igazolás:

1. A meghatározás alapján így bizonyítunk:¹⁸⁰

A természetjog és a népek joga alapján a jogtalan és vad erőszak ellen minden ember minden módon védekezhet.

Törvényes háború tehát az isteni elrendelésből lett világi hatalom által vállalt védekezés, mint például amikor Constantinus megvédte a jámborokat Licinius kegyetlenkedéseitől.¹⁸¹

Tehát a keresztények számára is engedélyezett a törvényes háború.

2. A meghatározás része alapján:

Minden törvényes büntetés végrehajtásával a világi hatalom van megbízva. Mózes 2. 19. távolítsd el a gonoszt magad közül, Róm. 13. 4. mert nem ok nélkül viseli a fegyvert: mert Isten szolgája stb. Némelyik háború tehát a jogos büntetés végrehajtása, emiatt ezek isteni elrendelésből folynak, és ezek a jámboroknak is meg vannak engedve.

3. A fajtája alapján:

A keresztények minden közösségi (*politica*) ügyben rendelkezhetnek, amint azt a Róm. 13. nyilvánvalóvá teszi, és a világi hatalomról szóló rész megerősíti.¹⁸² A háború közösségi rendelkezés, Róm. 13. 14. Így a háború meg van engedve a jámboroknak.

4. Az ok és a következmény alapján:

---

¹⁷⁹ A példát (*paradeigma, exemplum*) belső érvnek szokták tekinteni, ArisztRét 1356b, 1393a,b; de vannak retorikák, amelyek külső érvnek tekintik. Arisztotelész kategorizálása: történeti példa, kitalált példa, ez utóbbi: parabola és mese. A parabolát kétségtől a szónok találja ki, a történeti példa és a mese (pl. az aiszóposzi mese) többnyire adva van, mint a külső érv. A lényeg azonban az, hogy a példa retorikai indukció, hosszú levezetés helyett áll, ezért Arisztotelész belső érvnek tekinti, véleményünk szerint is az. Fel kell arra hívni a figyelmet, hogy a *példa* szót terminusként használjuk, nem köznapi értelemben. A köznapi értelemben alkalmazott példát Perelman *illusztráció*nak nevezi, jogosan, ld. PerelmanER 137–140, PerelmanRR 108–110. Úgy tűnik, itt Pécseli illusztráció értelemben használja a példa terminust.

¹⁸⁰ **Margón:** Lásd Aeneas Sylvius [Piccolomini] 131. levelét erről a témáról az *Episztolák* könyvében Konstantinápoly elestéről.

¹⁸¹ Flavius Licinianus Licinius Constantinus társcsászára 308-tól 324-ig; uralkodásának utolsó éveiben szembekerült Constantinusszal: a keresztényeket üldözte, ezért Constantinus ellene vonult, és legyőzte.

¹⁸² „Mindenki vesse alá magát a felettes hatóságoknak! Nincs ugyanis hatalom, csak Istentől; amelyek pedig vannak, azokat Isten rendelte. Aki tehát ellene szegül a felsőbbeknek, szembeszáll Isten rendeletével. Az ellenszegülők pedig önmagukat vetik ítélet alá” (Róm 13, 1–2).

Mindenkinek kötelessége, hogy óvja és védje a közösségeket, hogy azokban terjedhessen Isten igaz ismerete. A törvényes háborúknak az a végső céljuk, hogy ne vesszen ki Isten igaz ismerete az emberek között. Ezért.

5. A tanúságtételek alapján:

143. zsoltár. Áldott az én Úristenem, aki karomat a háborúra, kezemet a csatára tanítja.¹⁸³ Bírák 20. A seregek Ura parancsolja, hogy legyőzzék a gabaonitákat, ő parancsolja, hogy az izraeliták elfoglalják Kánaán földjét.

6. A példák alapján:

Követnünk kell a jámborok isteni sugallattal igazolt és az isteni rendhez illő minden példáját, kinek-kinek tehetsége és elhivatása szerint. Számos példát lehet olvasni a jámbor katonákról Luk. 3., Mt 8., Ap.Csel. 10., továbbá Ábrahámnál, Dávidnál, Jósaphátnál, Kürosznál. Tehát más jámboroknak is szabad törvényes háborút viselniük elhivatásuk szerint.¹⁸⁴

Másik példa

Cicero *Tusculanumi beszélgetéseinek* 1. részéből: *Vajon rossz-e a halál?*¹⁸⁵

1. Az ok és a következmény alapján így bizonyítunk:

Semmit sem tekinthetünk rossznak, amit a halhatatlan istenek, vagy mindek szülőanyja, a természet alkotott. A halál isteni és természeti alkotás. Tehát nem lehet rossz.

2. A hozzá kapcsolódó dolgok alapján:

A lélek vagy megsemmisül a halálban, és nem érez többé sem jót, sem rosszat; vagy örökké él, és amikor távozik a testből, egy égi helyre emelkedik fel, ahol az istenekkel mulatja az időt. Bármelyiket is feltételezzük, el kell ismernünk, hogy a halálban nincs semmi rossz.

3. A célja alapján:

Egyetlen orvosság sem lehet rossz dolog. Márpedig a halál a bajok orvossága és minden dolog végső határa. A halál tehát nem rossz dolog.

---

¹⁸³ Más kiadásokban a 144. zsoltár.

¹⁸⁴ Ezek „követendő példák”, Perelman a *modell* terminust használja rájuk, PerelmanRR 110–113.

¹⁸⁵ Pécseli itt Dresser példáját veszi át, vö. KecskemétiMRH 84.

Megjegyzés

Ezek a két téma csupasz példái, azaz bizonyítási sorai, ezeket a szebb előadás érdekében az ékesszólás ékes ruhájába kell öltöztetni és szép színeivel feldíszíteni.

IX. FEJEZET

A törvényszéki beszédről és az ügyállásokról általában

I. Ennyit a tanító beszédről; következik a törvényszéki beszéd, amely az ellentétekkel és a vitákkal foglalkozik, azaz megmutatja bármely tárgy megtárgyalásának és eldöntésének rendjét. Más néven bírósági beszéd.¹⁸⁶ Bíróságinak (*iudiciale*) a bíróról (*iudex*) nevezik, mivel az eldöntendő ellentétek, azaz a törvényszéki perek bírót kívánnak. A bíró igazságot szolgáltat a népnek:¹⁸⁷ a bírónak ugyanis a jog és az egyenlőség szolgálójának kell lennie. Vagy az ítéletekről (*iudicia*) nevezték el, mivel régen ez a beszéd fajta, sőt, szinte a teljes retorika a bírósági ügyeket szolgálta, ma viszont tágabban értjük: az ifjúságot ugyanis arra tanítjuk, hogy levelekben taglalja az ellentéteket,¹⁸⁸ és vitassa meg az egyház kérdéseit, amelyek némiképp hasonlítanak a bírósági perekhez. Itt ugyanis törvényeket magyaráznak, a peres feleket megbékítik, a kétséges ügyeket kibogozzák, jogról és tényről vitatkoznak, és a tényekről alkotnak véleményt.¹⁸⁹

---

¹⁸⁶ A klasszikus retorikák alapvetően igazságügyi retorikák. A Kr. e. 467-ben keletkezett Korax-féle retorikát a sok birtokper igényelte (ez a retorika nem maradt fenn). A görög retorikák létrejöttét az athéni bírósági eljárás inspirálta: mindenki maga vádolt és védekezett, vö. Osiris-Retorika 25. Jó példa erre a gyakorlatra Szókratész védőbeszéde. A római retorikák is a bírósági gyakorlatra hivatkoznak, a bírósági gyakorlatból veszik példáikat. Vö. Tremmel Flórián 2015, A régi-új retorika és a törvényszéki szónoklás. *Magyar Nyelv*, 278–289; Uő. 2014, *Retorika és igazságszolgáltatás*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.

¹⁸⁷ Latinul a bíró (*iudex*) szó az igazságot szolgáltató, az ítéletet kihirdető (*ius dicens*) kifejezésből ered.

¹⁸⁸ A retorika nemcsak a beszédre vonatkozólag fogalmazta meg szabályait, hanem az írásművekre is. Ez a tendencia a középkorban került előtérbe, amikor is a retorika az oklevelek és a levelek megalkotásával is foglalkozott. Nyilvánvalóan ezen felfogás miatt került ki bizonyos retorikákból – így Pécseliéből is – a memória és a pronuciáció. Ez a tendencia megváltoztatta a retorika fogalmát: a 19. században a következő meghatározás általánosult: a retorika a prózai műfajok elmélete. Pl. Richard Whately ezt írta 1928-ban megjelent retorikájában: „In the present day, however, the province of Rhetoric, in the widest acception that would be reckoned admissible, comprehends all „Composition in Prose”; in the narrowest sense, it would be limited to „Persuasive Speaking”. *Rhetoric. Tenth Edition*. London: Griffin, 1872, 3.

¹⁸⁹ Vö. „A genus iudiciale a 16–17. századi magyarországi irodalomban és irodalomelméletben” KecskemétiMRH 377. kk.

A törvényszéki beszédek célja az igazságosság, amint fentebb említettük. A vádló érzelme és mozgatóereje a keménység, a védőé a könyörületesség.

Ide tartozik a vádaskodás, a követelés, a feddés, a fenyegetés, a mentetetés, a vádolás, a védelem, a könyörgés, a gyalázkodás.

Cicero vádbeszédeket tartott Verres ellen, védőbeszédet Roscius, Milo, Quintius, Ligarius stb. érdekében, gyalázkodott Catilina, Piso, Sallustius ellen, követeléssel lépett fel Octaviusnál, ez Cicero utolsó beszéde, mintegy a hatyúdalának tartják.¹⁹⁰

II. A törvényszéki beszéd részei: a vádbeszéd és a védőbeszéd¹⁹¹

A vádbeszéd olyan törvényszéki beszéd, amelyben az ellenfelet bűnnel vagy tartozással vádoljuk meg.

A védőbeszéd olyan törvényszéki beszéd, amelyben az ellenfél a bűn vagy tartozás vádját elhárítja magától. Ezeket a beszédeket a rómaiaknál három fórumon tartották,¹⁹² és ma is ezek közül valamelyiken kell tartania annak, aki bíróságra megy.

A rómaiak eme hármas fórumáról Seneca is megemlékezik *A haragról* 2, 9-ben, és ezért írta Martialis is:

*Ügyvédkedni fogok – feleled – jobban Cicerónál,
S három fórumon át senki sem érhet utol.*¹⁹³

III. E beszédfajtának a tárgya mindaz, ahol jogról és jogtalanságról, igazságról és igazságtalanságról vitatkoznak, akár a bíróságon, akár a bíróság előtt: azaz ennek a fajtának a tárgya minden törvényszéki per és vita.

IV. Az efféle perlekedést közönségesen ügyállásnak nevezik: görögül *στάσις* [*sztaszisz*], Cicerónál az ügyállás (*constitutio causae*), a vita lényege, polgári panasznak (*questio civilis*) is hívják.

V. Az ügyállás tehát a szónok által bizonyítandó vagy cáfolandó tétel. Avagy az, amiről a vita folyik, a dolog lényege, azaz summája, az egész beszéd célja, efelé kell minden érvek irányulnia. Mivel az ügyállásban benne foglaltatik a dolog igaz vagy hamis volta, ezért elsősorban ez a vita tárgya. Ezt tartja szem előtt a szónok az egész beszéd alatt, és erre van

¹⁹⁰ Pécseli itt a hangnem élessége szerint tesz különbséget a vádbeszéd egyes fajtái között. Legélesebb fajtája az invektíva volt, amely a megtámadott személy becsületét kívánta tönkretenni; vö. Adamik Tamás 1977, Megjegyzések az invektívához. *Antik Tanulmányok* 24, 182–191. .

¹⁹¹ **Margón:** a vádolás és a védelem cselekménye.

¹⁹² A három törvénykező fórum: Forum Romanum, Forum Iulium és Forum Augusti.

¹⁹³ Martialis: *Epigrammata* 3, 38, 3–4, Csengery János fordítása.

tekintettel a bíró. A jogtudósok jogi kiindulópontnak (*punctum iuris*) nevezik.

Ügyállásnak az állásról nevezik, mivel mindkét fél itt áll fel, és megveti lábát az ellenálláshoz, vagy mivel ezen áll vagy bukik az egész ügy. Ezért a szónoknak gondosan kell megállapítania az ügyállást, és ki kell tartania mellette. Ha nem találja meg előzetesen az ügyállást, az érvelés során sok felesleges, oda nem illő, sőt az ügy szempontjából káros dolgot fog előhozni, így rosszul fog járni.

VI. Az ügyállás a vádló támadásából és a védő védekezéséből áll össze vagy születik.

Például: Ha valaki Káint vádolja, ezt kérdi: *Káin, megölted testvére-det, Ábelt?* Ő viszont ezt feleli: *Nem öltem meg.* Akkor itt az a kérdés: *megölte-e?* stb., és ennek a dolognak az igaz voltát következtetésekkel kutatják.

VII. A vádolás a bűnnek a felhozatala és állítása, mint: *Oresztész, te megölted az anyádat, Klütaimnésztrát.*¹⁹⁴

VIII. A védekezés a felhozott bűn cáfolata, visszautasítása, tisztára mosása, mint: *Nem öltem meg.* Vagy: *Megöltem, de joggal.*

IX. Ez háromféleképpen történhet: cáfolással, meghatározással vagy a jogosan tett dolog megvédésével.

Például ez a vád: *Megölted az apádat, Sextus Roscius?* Védekezés: *Nem öltem meg.* Ebből ez az ügyállás jön létre: *Vajon Roscius megölte-e az apját?*

Hasonló példa: *Részt vettél-e, Sylla, Catilina gyalázatos összeesküvésében?* Elhárítás tagadással: *Nem vettem részt.*

A vád és a védelem eme ütközéséből keletkezik maga a kérdés, azaz a következtetésen alapuló ügyállás: *Vajon Sylla részt vett-e Catilina gyalázatos összeesküvésében?*

Továbbá: *Szentségtörést követtél el. Nem szentségtörést, hanem lopást.* Ügyállás: *Mit tett?* Tettének a meghatározását tárgyalják.

Továbbá: *Milo, megölted Clodiust.* Védekezés: *Megöltem ugyan, de joggal.* Az ügyállás ez lesz: *Vajon Milo joggal ölte-e meg Clodiust?*

X. Az ügyállás megállapítása után két dologra kerül sor: az indoklásra és a főérvre.

XI. A tett okát vagy indítékát hozza fel a védő vagy a vádlott a vád elhárításának céljával, ha ezt nem teszi meg, nem lehet ítéletet mondani. Görögül: *τὸ αἴτιον* [*to aition*].

---

¹⁹⁴ Elterjedt példa az antikvitás óta, ld. RhetHer 1, 10, 17; Quint 3, 11, 4.

XII. A főérv a vádat tartalmazza, ezt a vádló a védő indoklása ellen hozza fel. Görögül *συνέχων* [*szünekhon*], azaz az ügy bizonyítékát tartalmazza.

Legtöbbször más a neve a szillogizmus részeinek a logikában, mint a retorikában. A logikában az első tételt főtételeknek nevezik, a másodikat altételeknek, a harmadikat következtetésnek; míg a retorikában fő következtetés, ahol az ügy lényegét ügyállásnak vagy kérdésnek nevezik, a premisszákat pedig, a maiort és a minort *αἴτιον*-nak, azaz indoknak vagy bizonyításnak: e két előre bocsátott állítás foglalja magában a két középső terminust, ami miatt a következtetésnek igaznak kell és lehet lennie. Ezek közül a premiszák közül azt, amelyik erősebb, és nem szorul bizonyításra, nevezik valójában *αἴτιον*-nak, míg a gyengébbet, amelyet tagadni lehet, *κρινόμενον* [*krinomenon*]-nak nevezik, és ez az, ami kétség és megítélés tárgya lehet, ezért bizonyításra szorul. Ennek a bizonyítása, mint mondtam, a *συνέχων* [*szünekhon*].

XIII. E kettő összeütközéséből és összezsapásából jön létre a *κρινόμενον* [*krinomenon*],¹⁹⁵ azaz az ítélet, ami felé az egész beszéd indoklásának törekednie kell.

Például: Az ügyállás: *Joggal vagy jogtalanul ölte-e meg Milo Clodius?*

Indoklás: Kelepcét állító és zavargást szító polgár lévén, jogos volt a megölése.

A vád megerősítése: Még ha ilyen lett volna is Clodius, a fenti okból nem lett volna szabad megölni.

Τὸ κρινόμενον [*to krinomenon*], azaz ítélethozatal: *Szabad lett volna-e Milónak a fenti okból, azaz az erőszakosság és a gonoszság miatt megölni egy római polgárt?*

Megjegyzés

1. Minden ügyállásnál, a következtetésen alapuló kivételével, az indoklást (*ratio*) és a vád főérvét (*firmamentum*) keresik, hogy azok ütköztetéséből ítéletet lehessen hozni.¹⁹⁶

---

¹⁹⁵ **Margón:** azaz speciálisabb kérdés, amely a védekező érveléséből és a vád megerősítéséből születik, és a bíróra bízák a taglalását.

¹⁹⁶ Vö. RhetHer 1, 16, 26.

2. A következtetésen alapuló ügyállásnál maga a vád, illetve annak visszautasítása alapján születik meg az ítélet, ami azonos lesz az elsődleges vádra, azaz a fő ügyállásra vonatkozóval.

3. Ezenkívül minden beszédben az érvek tömegéből egyetlen fő szillogizmust kell kiemelni, amelyben a legfontosabb rész az ügyállás. A feltételezések közül pedig azt, ami nyilvánvaló és hitelt ad a kérdésnek, megindoklásnak nevezik, az ezzel ellentétet *κρινόμενον*-nak [*krinomenon*].

XIV. Továbbá az ügyállásoknak három formája van:¹⁹⁷ a következtetésen alapuló (*coniecturalis*), a jogosságon alapuló (*iuridicalis*) és a törvényen alapuló (*finitivus seu legitimus*).¹⁹⁸

Abból világos, hogy három ügyállás van, mert minden vitatott dolognál három kérdést kell feltenni: *Létezik-e a dolog? Mi a dolog? Milyen a dolog?*¹⁹⁹ S mivel olyan hatalmas változatossága van a bíróságon tárgyalt ügyeknek, ezért ennek a beszédfajtának az érvforrásait három olyan osztályra, azaz ügyállásra osztották fel, amelyek egyébként más ügyfajtákkal is közösek. Megesik azonban, hogy például nincs szükség ügyállásra ott, ahol nincs, aki ellentmondjon: mint amikor köszönetet mondunk, vagy temetési beszédekben vigaszt nyújtunk stb.

X. FEJEZET

A következtetésen alapuló ügyállásról

I. Ennyit az ügyállásokról általában: a következőkben egyesével szólunk róluk. A következtetésen alapuló ügyállás a tényre kérdez, és a *Létezik-e a dolog?* kérdésből indul ki, mint:

Vajon Ulysses megölte-e Ajaxot?

A következtetésen alapuló ügyállás a vádlóról kapta a nevét, mivel az bizonyos következtetésekkel próbálja bizonyítani a tettét vagy előcsalogatni az igazságot.

---

¹⁹⁷ RhetHer 1, 11, 18; Az ügyállás tanát vagy *státustant* a Kr. e. 2. században Hermagorász dolgozta ki. Az ügyállásnak négy fajtája van: a következtetésen, a meghatározáson, a jogosságon és a kifogáson alapuló jogállás. Az első három röviden: Van-e ügy (*an sit*)? Mi az (*quid sit*)? Milyen (*quale sit*)? Ezeket részletezi Pécseli. A kifogáson alapuló ügyállás azt jelenti, hogy a feltételezett elkövető kifogást emelhet a bírák személye és/vagy a tárgyalás körülményei ellen. Kérheti, hogy máshol és/vagy más időben legyen a tárgyalás, vagy jelöljenek ki más bíróságot. Ezt Pécseli a harmadik jogálláshoz csatolja.

¹⁹⁸ **Margón:** Nézd meg Cicero *Orat.* 1. könyvét és a *Topicát* és a *Partitionest*, illetve Quint. 3, 6-ot.

¹⁹⁹ Vagyis: *An sit? Quid sit? Quale sit?*

A védő szempontjából cáfolónak (*inficialis*) is nevezik, mivel az pedig a tényt cáfolja és tagadja.

II. Taglalása a beszéd egyes részeire irányul, mint bevezetés, elbeszélés, tétel, bizonyítás stb.

III. Ez más a vádlónál, és más a védőnél.

IV. A vádló bevezetésének mindig gyanúsítónak kell lennie, és arra kell irányulnia, hogy felkeltse a bíró figyelmét, és megkeményítse a vádlottal szemben. Az efféle bevezetéseket szentenciákkal tűzdelik meg, amelyekben van:

1. méltatlankodó kérdés: halk panasszal vagy megütközéssel, vagy felkiáltással, vagy a vádlott által elkövetett gatzett fájlasával kezdve;

2. rémisztés: itt a közös veszedelmet mutatjuk be, ami az efféle gatzettek elhanyagolásából fenyeget;

3. figyelemkeltés: evvel a bírót ösztönözzük a bűn felismerésére és kemény megbüntetésére.

V. A védő bevezetésének azt kell céloznia, hogy a bíróban könyörületet és jóindulatot keltsen a vádlott iránt.

Az ilyen bevezetések is szentenciákat tartalmaznak, amelyek leginkább

1. panaszt tesznek a koholt vád jogtalansága, az összehordott gyanúsítások alaptalansága miatt, valamint a vádló mesterkedéseinek vakmerősége és mértéktelensége miatt, a pénz és a barátok érdekében és kedvéért;

2. rémisztést, amelyben azzal a közös veszedelmet mutatja be, ami az efféle vádlók vakmerő mértéktelensége és elvetemültsége folytán fenyegeti az egész államot.

Végül a jóindulat felkeltése a szónok, a vádlott vagy a hallgatóság személye iránt.

VI. Az elbeszélés a szóban forgó ügy gyanús részenkénti bemutatása. Ez más a vádlónál, és más a védőnél.

VII. A vádló elbeszélésének el kell hintenie a gyanú magvait, ezekből csíráznak majd ki az érvei, hogy elhitesse: egyetlen cselekedet, mondás, történés vagy szokás és tett sem volt ok nélkül.

VIII. A védő elbeszélésének viszont egyszerű és világos leírást kell tartalmaznia, hogy csökkentse a gyanút.

IX. Az elbeszélésből tehát ki kell emelni egy bizonyos véleményt, ügyállást vagy kérdést, amit aztán a szónok bizonyítani próbál.

X: A bizonyítás érvforrásai, amelyekből a szónok az érveit merítheti, a mesterséghez tartozók vagy a mesterségen kívüliek.²⁰⁰

XI: A mesterséghez tartozók vagy ügyben rejlők kétfélék: a szándék és a lehetőség, vagy, ahogy a logikusok fogalmaznak, a ható ok és a cél-ok (*causa efficiens, causa finalis*).²⁰¹

Ezeknek az érveknek igen nagy bizonyító erejük van, alátámasztják a gyanút, mert két dolgot bizonyítanak: a vádlottnak szándéka és lehetősége volt a tett elkövetésére. A dolgot szinte bizonyítottnak tekintik, ha ugyanannak volt szándéka és lehetősége az elkövetésre, míg ha valamelyik hiányzik, biztos, hogy nem lehet rábizonyítani.

XII. A szándék annyit jelent, hogy a vádlott tanújelét adja, hogy akar vagy akart valamit.

Például: A G. T. Rosciusok meg akarták ölni az öreg S. Rosciust, mivel ellenségeskedés volt köztük, és halálából hasznot reméltek.²⁰²

XIII. A szándék a személyiség milyenségét és a gyanúban álló gatzetre indító okot foglalja magában.

XIV.²⁰³ A személyiség milyenségéből következtetéseket lehet levonni, ha gondosan mérlegeljük a személynek tulajdonított jellemzőket avagy a személyi körülményeket.

A személyiség milyensége itt a gatzettel gyanúsított ember egész természetére, életére, erkölcsére vonatkozik: azaz a személyi körülményeket, azokat a dolgokat, amiket a személyeknek szoktak tulajdonítani, mint a nemzetséget, azaz a származást, a népfajt, a szülőföldet, a nemet, az életkort, a neveltetést, a vagyont, az anyagi helyzetet, a testi és lelki természetet, az életvitelt, az érdeklődésből és szorgalomból fakadó testi és lelki jellemzőket, az érzületet, a célt, a szándékot, a nevet, a beszédet.²⁰⁴

De ezekről a tulajdonságokról avagy a személyi körülményekről most nem szólunk, mivel ezeket bővebben és részletesebben tárgyaljuk később a bemutató beszédfajtánál, ahol ezeknek illőbb helye van. Most másra térünk át.

---

²⁰⁰ Belső vagy külső érvek, szokták művészetben belüli és művészetben kívüli érveknek is nevezni, vö. a 148. lábjegyzettel.

²⁰¹ A középkori logikusok a definícióban – pontosabban a differentia specificában, vagyis a megkülönböztető jegyekben – négy okot különböztettek meg, ezek: a ható ok (*causa efficiens*) létrehozza a dolgot; az alaki ok (*causa formalis*) a dolog formája, külseje; az anyagi ok (*causa materialis*) a dolog anyaga, végül a cél-ok (*causa finalis*) azt határozza meg, hogy milyen célból, mi végett hozzák létre a dolgot.

²⁰² Ld. a 75. lábjegyzetet.

²⁰³ **Margón:** Cic. *A feltalálásról* 1.

²⁰⁴ Arisztotelész *Rétorikájának* második könyve az érzelmekről szól; Quintilianus tárgyalja részletesen a személyből vett érveket, ld. 5, 10, 23–31.

XV. Az indító okra két érv vonatkozik: a hirtelen felindulás (*impulsio*) és az előre megfontolás (*rationatio*).²⁰⁵

XVI. A hirtelen felindulás azokat az érzelmeket foglalja magában, amelyek vak indulattal ragadnak magukkal a gaztetre, és indító okot jelen-
tenek.

Ilyen érzelmek: a hirtelen harag, a régi gyűlölet, a szerelem, az erő-
szak, a nagyravágyás, az igazságtalanság, a fájdalom stb. Itt az érvet az indí-
tó, tetre sarkalló ok jelenti, mint például: Clodius gyűlölettel viseltetett Milo
iránt, ezért akarta, kívánta a halálát.

XVII. Az előre megfontolás (amely a megtenni vagy nem tenni meg-
gondos és alapos mérlegelése) a célból következik, mint a haszon reményé-
ből, a hátrányok, a gyalázat, a fájdalom elkerüléséből stb.

Mint például: Clodiusnak lett volt haszna Milo megöléséből, és nem
fordítva: az a valószínű tehát, hogy Clodius vetett tört Milónak, és nem pe-
dig fordítva.

Erre vonatkozik L. Cassius mondása: a személyeknél és a kétes ese-
teknél az a lényeges, hogy kinek volt haszna (*cui bono*) belőle:²⁰⁶ míg a jókat
semmiféle haszon sem veszi rá a gazságra, a gonoszokat már a csekély ha-
szon is. Ide tartozik az összehasonlítás (*collatio*) is, amit a Herennius-
retorika szerzője említ: mikor a vádló azt bizonyítja, hogy az, amivel a vád-
lottat vádolják, csakis neki állhatott érdekében, és senki másnak, és senki
más sem tehette meg.

XVIII. Ennyit a szándékról. Következik a lehetőség, ami lehetőséget
vagy alkalmat jelent a gyanúban forgó dolog elkövetésére.

XIX. Ehhez az érvhöz tartoznak a gyanút igazoló jelek és körülmé-
nyek.

XX. A jelek olyan mondások és tettek, amelyek érzékeinkkel felfog-
hatók, és valami belőlük kiindulni látszót jeleznek.²⁰⁷

Cicero ezeket a tett által hagyott nyomoknak nevezi, mivel alapos
gyanút keltenek, és a bűn néma tanúi. Másként eseményeknek (*eventa*) és a
dolgok valódi jeleinek nevezik.

XXI. Háromfélék: előzetesen, egy időben és utólag történők.

Amint az eseményeknek is három idősjük van: az előzmény, maga a
tett és a következmény, úgy az ügyben is háromféle jel létezik. De meg kell
itt jegyezni, hogy némely jelek fontosabbak a többinél, ezek neve *τεκμήρια*

---

²⁰⁵ **Margón:** Más néven fajták avagy részek.

²⁰⁶ **Margón:** Cic. *Pro Roscio Amerino*.

²⁰⁷ ArisztRét: „enthümémákat valószínűségekből és jelekből alkotunk” 1357b, Osiris-Retorika 59.

[tekméria], azaz biztos, szükségszerű és eltéveszthetetlen jelek, míg mások τὰ εἰκότα [ta eikota], azaz valószínűségi jelek, amelyek azonban tévesnek is bizonyulhatnak. A szónokok a maguk területén valószínűségi jeleket szoktak használni, lásd Fabius [Quintilianus] 5, 9.

XXII. Az előzmények a tett előtt keltik a bűncselekmény gyanúját, mint: fenyegetések, indulás a tett helyszínére, a szándék kinyilvánítása, törekvés, kevéssel előtte hallott veszekedés stb.

XXIII. A kísérőjelenségek a tethez kötődnek, és oda tartoznak, mint az emberek lármája, közelharc, kiáltás hangzása, ugyanott sebből kivont fegyver, bizonyos hallott szavak.

XXIV. A következmények a tettet követően keltik a bűn gyanúját, mint: sápadtság, remegés, pirulás, akadozó beszéd, oda nem illő és összefüggéstelen válaszok, rettegő lelkifurdalás, elmenekülés, elrejtőzés, és más efféle testi és beszédbeli jelek.

Példa az előzmény jel alapján való bizonyítására.

Clodius – mondja Cicero – azt állította, hogy Milónak három napon belül vége lesz.²⁰⁸ És mivel felszerelve lóháton elindult stb., valószínű, hogy Clodius állított csapdát Milónak, és nem fordítva.

Másik példa, a kísérőjelenség alapján való bizonyításra.

Véres volt a ruhája, kard volt nála, látták a tett helyszínén.

Példa a következmény alapján való bizonyításra.

Elsapadt, remegve és összefüggéstelenül felelt, elmenekült stb. Így Terentius *Eunuchus* c. művében Pythias azt bizonygatja, hogy Eunuchus megerőszakolta a lányt; először is, a lány zokog, és ha kérdezik, nem meri elmondani, mi történt, másodszor pedig Eunuchus maga futásnak eredt, és eltűnt.²⁰⁹

Az efféle bizonyítékokat a jogtudósok előfeltevésnek (*praesumptio*) nevezik.

XXV. Ennyit a jelekről.²¹⁰ A körülmények a dolgok olyan tulajdonságai, amelyek felhasználhatók a gyanú bizonyítására, mint: idő, hely, alkalom stb. Ezeket a következő versikében foglalták össze:²¹¹

---

²⁰⁸ Ld. a 66. lábjegyzetet.

²⁰⁹ Terentius *Eunuchus* (A herélt) című komédiájában Phaedria egy heréltet ajándékoz Thaisnak. A herélt helyett azonban Phaedria öccse, Chaerea megy el Thaishoz, hogy a szépséges Pamphila közelébe jusson. Míhelyt ez sikerül neki, megbecsteleníti a leányt, utána elmenekül. De minden jóra fordul, mert Chaerea tettét szerelemből követte el, és boldogan feleségül veszi Pamphilát, aki egy athéni polgárnak, Chremesnek a húga. A Pécseli által leírt eset a komédia ötödik felvonásában történik; vö. *Római vígjátékok*. Plautus–Terentius. Fordította Kárpáty Csilla. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1961, 470–474.

²¹⁰ **Margón:** Cic. *A feltalálásról* 1. könyv, Fabius [Quint.] 5, 10.

Ki, mit, hol, mely eszközök által, mért, hogyan, egyszer?

Alább a 15. fejezet 8. szabályában meggyűjtjük a példa fáklyáját, amely megvilágíthatja ezt a dolgot, oda kell lapozni, és megtekinteni.

XXVI. Ezek voltak az ügyállásban rejlő, a szónoki mesterséghez tartozó (*artificiales*) érvforrások; hátra vannak az ügyálláson kívüli (*inartificiales*) avagy kívülről vett érvek, amelyek a szóban forgó kérdésen kívüli bizonyítékokat szolgáltatnak, mint: tanúságtételek, azaz az emberek nyilatkozatai az ügyről: előzetes ítéletek, szóbeszéddek, híresztelések, kínvallatások, jegyzőkönyvek, kézírások, eskük, tanúk stb., lásd az 5. fejezetet.

XXVII. Ennyit a bizonyítás, vagyis a vád érvforrásairól; a védelem, azaz a cáfolás érvforrásai pedig megegyeznek a vád által használtakkal.

Elsőként ugyanis arra törekszik, hogy ügyfele feddhetetlenségét bizonyítsa. Másodszor meggyengíti, amennyire csak lehet, a vád minden egyes bizonyítékát: nem olyan jellemű az ügyfél, nem olyan elvetemült lelkű, nem olyan erkölcsű, nem olyan gazdag vagy hatalmas, nem keresi elvetemülten a maga előnyét, nem retteg annyira az őt fenyegető hátrányoktól stb.

Harmadszor a tanúságtételeknél, ha vannak ilyenek, vagy azzal érvel, hogy a bizonyítékoknak kell inkább hitelt adni, mint a tanúknak, hiszen azokat könnyen meg lehet vesztegetni, vagy kikezdi a tanúk szavahihetőségét, ha hazugság vagy becsstelenség derült ki róluk.

XXVIII. Ezenkívül két olyan különleges érvforrás van, amit a védelem a bizonyításban vagy a bizonyítékok gyengítésében alkalmazhat, mégpedig a mentegetés (*absolutio*) és a visszafordítás (*inversio*).

XXIX. A mentegetéssel tisztára mossuk az ellenünk felhozott jelet vagy ügyet, és teljesen másképp értelmezzük, mint ellenfelünk. Például:

Elástad a holttestet, hogy ne derüljön ki a gyilkosságod.

Elástad, de nem azért, hogy eltitkoljam tettemet, hanem azért, hogy megóvjam szegény elhagyott testet attól, hogy felfalják a vadállatok.

XXX. A megfordításnál pedig ellenkezőjére fordítjuk a bizonyítékot, és amit ellenünk hoztak fel, azt mellettünk szóló érvként mutatjuk be. Például:

---

²¹¹ A latin hexametert, mely így szól: *Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando?* fordította Adamik Tamás. A kérdéssort a középkorban foglalták hexameterbe, vö. Sarbak Gábor 2008, A pálos *praedicator ordinis: ubi, quid et cui*. In: *Oratoris officium. Tanulmányok a hetvenéves Adamik Tamás tiszteletére*. Budapest: L'Harmattan, 177–181.

Eltemetted, tehát megölted. Ezt így fordítjuk meg: Ha megöltem volna, nem temettem volna el, hanem a testet hátrahagyva tüstént futásban kerestem volna menedéket.

Megjegyzés

Nem minden felsorolt érvforrás alkalmas minden következtetésen alapuló ügyben, azaz perben, egyesek jobban illenek, mint mások. Azokat kell tehát kiválasztani, amelyek az adott tárgyhoz szükségesebbnek látszanak és számítanak.

XXXI. Eddig a bizonyítás és a cáfolás rendszeréről, hátravan a lezárás avagy a befejezés. Ebben más érzelmek tartoznak a vádlóhoz, mint a védőhöz: az egyik ugyanis a harag, a másik a könyörületesség érdekében munkálkodik.

Azaz, a vádló, amikor meggyanúsítja a vádlottat, arra törekszik, hogy a bírakat haragra lobbantsa, lelküket feltűzelje, a védő viszont mindent elcsitítani igyekszik, és megpróbálja szerencsétlennek beállítani a vádlottat, akinek könyörületességre van szüksége.

*A KÖVETKEZTETÉSEN ALAPULÓ ÜGYÁLLÁS MINTÁI, AZAZ PÉLDÁI,
melyekből a szóközi gyakorlat mikéntje világos lesz*

1. A vádbeszéd

Ha valaki a törvényszéken fellép,²¹² két dologra van szüksége, tekintélyre és ékesszólásra, de én mindkettőnek híjával vagyok. Csak nemrég léptem ki az iskolapadból, nincs semmi tapasztalatom, és nem vagyok jártas az ékesszólásban, roskadozom a vád képviselőjének súlya és terhe alatt.²¹³ Ezért hát alázatosan és könyörögve kérek benneteket, bírák, jóindulattal hallgassátok szavaimat, és fordítsátok figyelmeteket a gyalázatos gyilkosság elkövetőjére.²¹⁴ Kételkedhet-e valaki, hogy éppen ő követte el a gyilkosságot, ő, akit vádolgok? hiszen olyan kézenfekvő ez, mint az eső, ha felhő borítja az eget.²¹⁵ Jelzőoszlop a gyilkosságra ez a vádlott. Lucius Cassius a feljegyzések szerint úgy vélekedett, hogy az ilyen ügyekben, mint amilyen most a bíróság előtt

---

²¹² *Margón:* Bevezetés a vádló személyét illetően.

²¹³ Ez a bizonytalanság vagy a tettetett szerénység toposza, gyakran alkalmazzák, főleg fiatal vagy kevésbé ismert szóírók. Szinte mindegyik mintabeszédében megfigyelhető.

²¹⁴ *Margón:* A vád állítása.

²¹⁵ *Margón:* 1. bizonyítékok a szándék és a haszon alapján.

van, azt kell elsősorban keresni a vádlottal kapcsolatban, hogy kinek lehet haszna a dologból. Tekintsetek csak az ellenfelem házára, bírák! Látni fogjátok az aranyból és az ezüsből, ami egykor a rokonomé volt, az evő- és ivócimboráiból, akikkel együtt tivornyázik mindennap, hogy nemcsak haszna, hanem a legfőbb haszna ennek az embernek volt a rokonom meggyilkolásából.²¹⁶ Bírák! Ez az ember nagy adósságokba keveredett, mindig elveteműlten vakmerő volt, és gyűlöletével üldözte a rokonomat, kívántok-e még több és komolyabb okot, ami erre a gyalázatos tetre indította őt? A legfőbb jónak a gyönyört tartotta Epikurosz kondájának disznóit követve, Bacchus volt a fő istene, és mérhetetlen pazarlásban élt, emiatt előbb vagyonát, majd kilátásait és hitelét is elvesztette. Kereste hát a módját, hogy munka nélkül (mert ahhoz a legkevésbé sem szokott) kijuthasson a nyomorból és a szűkölködésből, és az efféle embereknel szokásos eszközökhöz folyamodott, fosztogatáshoz, országúti rabláshoz, pénzes ládák kifosztásához. Könnyen megérthetitek ennek az embernek a vakmerőségét, hiszen a törvények neki mindig pókhálónak számítottak, amelyeket mindig szétszaggatott, mindig fittyet hányt a törvény büntetéseire. Meggyilkolt rokonommal mindig rossz viszonyban volt, ahogy ezt jó néhányan tudják közületek is, akik itt a tanácsban ültök. Ugyanis, gazdag lévén, rokonom a családi vagyonát okosan gyarapította, miközben ennek a fényűzése csillagászati összegekbe került, és egyik birtokát a másik után adta el a rokonomnak, és tudta, hogy neve gyakran szerepel az adóssai listáján, és azt remélte, egyetlen vonással eltörölheti azt, ha a rokonomat elteszi láb alól, és ő ül az örökségbe.

Mi van, ha jó alkalma is adódott a gaztett elkövetésére?²¹⁷ Hol ölték meg a rokonomat? Az erdőben. És ha a vádlott épp ott volt abban az időben? Aznap kora reggel, bírák, látták az erdőben.

Sok mást is említhetnék, amelyek bizonyíthatják, hogy volt alkalma a bűn elkövetésére, de ezekről most nem szólok, nehogy úgy tűnjék, beszédem többekre tartozik.

Odáig jutottunk ma, és ezt panaszolom néked, Krisztus, legfőbb bíránk, odáig jutottunk, hogy állandóan ügyelni kell, nehogy valamin megsértődjenek azok, akik a becsület és a feddhetetlenség leghívebb őrzőinek címére tartanak igényt. Hiszen a rokonom meggyilkolása utáni összes esemény teljesen világosan felfedi a gaztett szerzőjét: néhány órával később ugyanis jelentették az ivócimboráinak, társainak, hogy Semproniust megölték az erdőben. Ugyan miért kellett elsősorban velük tudatni ezt, ha nem

---

²¹⁶ *Margón:* Az indítók alapján.

²¹⁷ *Margón:* Alkalom.

szövetkeztek vele erre a gyalázatos gaztetre? Ismétlem: miért kellett elsőként a cimboráit értesíteni a rokonom meggyilkolásáról? Tanú van rá, hogy láttak náluk néhányat azokból az aranyakból, melyeket rokonom a menyegző költségeire vitt magával. Nem is kell bizonyítékokat keresni ilyen nyilvánvaló ügyekben, hiszen szinte látjuk, ahogy Titius elköveti a gyilkosságot.

Rokonom halotti szellemeire,²¹⁸ akik bosszúért kiáltanak, könyörögve kérlek, esedezem, rimáncodom hát hozzátok, bírák, hogy gondoljátok meg újra és újra, mit kíván a büntett nagysága, a tettes gonoszsága, az igazság, és ne engedjétek, hogy ez az ember itt valaha is azzal dicsekedhessen, hogy büntetlenül követett el egy gyilkosságot. A vád szörnyű, a vádlott pedig olyan ember, hogy a gonoszságok és gázságok feneketlen mélységének és örvényének nevezhetjük, akinek e nemes ember zsákmányul ejtése mellett sok más nemtelen zsákmánya és gonosztette is van, melyek nem szobrot, hanem keresztre feszítést, nem koszorút, de hóhérbárdot érdemelnek. Ha ez az ember ma szabadon és büntetlenül elsétálhat, ezután nincs olyan gonosz tett, amit ne követnének el szemetek láttára és az állam gyalázatára. De nem szólok többet, hanem rátok hagyom, hogy mérlegeljétek. Befejeztem.

2. Magának a vádlottnak a védőbeszéde

Ha ellenfelem valaha is belegondolt volna abba,²¹⁹ bírák, hogy már rég törvény tiltja, hogy valakit alaptalanul bíróság elé idézzenek főbenjáró ügyben, és az ártatlanságát figyelmen kívül hagyva törjenek ellene, visszafogta volna magát, és nem törne megrészegülten életemre és véremre. Most, mivel azt hiszi, hogy féktelen vádaskodása büntetlen maradhat, rátok vár, hogy megértessétek: hiába reménykedik, és megtanítsátok a jogtudósok régi igazságára: a bűnéhez hasonló büntetés jár a hamis vádlónak. A halhatatlan istenre? Ki adta nekünk azt a nagyon méltányos (ironikusan mondom) jogot, hogy beidézzünk egy ártatlan embert, és minden alap nélkül ilyen súlyos dologgal vádoljuk meg?

De mindezt nem azért mondom, hogy (mint mondják) kibújjak a tárgyalás alól. Ha ugyanis a büntett ügye, a tett elkövetésének gyanúja megalapozott, vagy a legcsekélyebb igazsága van, amire láthatólag törekszik a vádlóm a bevádolásommal, vonakodás nélkül kiszolgáltatom magam az ő kényének-kedvének. Nem kérek kegyelmet, ha kiderül, hogy valóban elkö-

---

²¹⁸ *Margón:* A bírák szigorának megfelelő befejezés.

²¹⁹ *Margón:* Bevezetés a vádló gonoszsága alapján.

vettem e tettet. Csak annyit kérek, hogy egy kétségbeesett ember teljesen jogos védekezését figyelmesen és jóindulattal hallgassátok meg.

Mit is panaszoljak először, avagy honnan a legcélszerűbb kiindulnom, mit vagy kiket hívjak segítségül? Szörnyű büntettet tulajdonít nekem az ellenfelem, és kizárólag azt a lehetőséget hagyja szegény fejemnek, hogy ezt a szegény fejet önként hajtsam a hóhérbárd alá. Azt mondod: megölted a rokonodat. Kegyetlen gaztett, amelyet sem az isteni, sem az emberi törvények nem hagyhatnak büntetlenül.

Szóval én öltem meg a rokonodat mint orgyilkos, vakmerő, gyakran gyilkosságba keveredő ember? Te ezt állítottad, de ha nem csalódom e bírák feddhetetlenségében, amit mondtál, a te fejedre fog visszahullani. Mondd csak, te szemérmetlen, mikor keveredtem én gyilkosságba? mikor követtem el bárki ellen jogtalanságot? mondj csak egyetlen példát, ha tudsz!

Azt mondod, a fényűzés meg a féktelen természetem, meg az adósságaim nagysága indított erre a szörnyű tetre? Ami az ellenfelemnél hamis vád, bírák, az nálam a legjobb érv.

Ahogy ő ezt a koholt vádat bizonygatja, nem jön rá arra, hogy én azt sem tudom, milyen érveléssel söpörjem félre, mossam el e nevetséges dolgokat. Túlságosan is fényűző vagyok, mert nem olyan ember vagyok, aki sós kenyeret ad csak enni a feleségének meg a gyerekeinek.

Amit meg az adósság nagyságáról, meg a rokonod adóståbláiról hoztál elő, hát az tényleg olyan, hogy csak csodálkozni tudok az arcátlanságodon. Valóban ott volt valamikor a nevem a rokonod adóssái közt, de már rég kitörölték, ahogy azt a saját kézjeggyével ellátott adósslevél bizonyítja, amit idehozok, hogy láthasd és olvasd, és világos legyen belőle türhetetlen pimaszságod és vakmerőséged.

De legyen: adósságom van, és a rokonod tábláin szerepel a nevem. Vajon ez elég ok arra, hogy ilyen szörnyű bünt tulajdoníts nekem? Neked talán nincs adósságod, még sosem tartoztál?

Még ha részeg és elvtelen emberek előtt vádaskodnál, akkor is felkészültebben és alaposabban kellene eljárnod. Nem látod, mi a per tárgya? Vajon csekélység egy ember feje felől (mint mondják) ítélezni? Vagy nem tudod, kik előtt folyik a per? Olyan emberek előtt, akik tudják, hogy a legkisebb rosszaságot sem követik el ok nélkül. Itt pedig emberölésről van szó, amihez sokféle oknak kell elvezetnie. Az okok sokfélék és súlyosak. Hasznát húztam a rokonod halálából, mivel a nevem szerepelt az adósslistáján, és másképp nem tudtam letörölni. Először is ezt határozottan tagadom. Aztán meg ki vetkőzne ki annyira magából, hogy pár korona vagy forint miatt meg

akarjon ölni egy embert? De gyűlöltem is őt (mondod). Bevallom, korábban volt köztünk egy kis nézeteltérés, de már régen kibékültünk. Tegyük fel, hogy te is gyűlöltél korábban embereket, és közülük néhányan így végezték, mint a te rokonod, ilyen alapon azokat te ölted meg. De kinek is volt haszna, ember, a te rokonod halálából, vajon annak, akinek a dologból egy sestertius sem jutott? vagy annak, aki a vagyonból hirtelen fehér tyúk fia lett. Amit pedig az aranypénzekről mondtál, amiket a barátaimnál láttak, maguk cáfolják, úgylátja most már nem őket, hanem saját magadat és a saját szemérmetlen szádát fogod vádolni. Noha láthatólag már le is győztelek, mégis lemondok az igazamról. Nem azt kérdelem tőled immár, hogy miért ölted meg a rokonodat, hanem azt, hogy miként. Magam szúrtam le? karddal? vagy agyonvertem egy doronggal? Vagy mással öleltem meg? Ha azt állítod, hogy magam tettem, van e városnak négy feddhetetlen és köztiszteltetben álló polgára, akik velem együtt mentek Pisoniumba akkor, amikor állításod szerint a gyilkosság történt. Ha másokkal végeztettem el, kérdezem, kik által? hol egyeztem meg velük? hol beszéltem rá őket? Ezekből semmit sem lehet még kitalálni sem, mégis emberölésről tárgyalunk. Istenemre és az emberekre! mit mondjak? odáig jutottunk, hogy egy ártatlan ember élete és léte prédaként van odavetve egy gonosz ember kényének és kedvének. Nem maradt más, bírák, mint hogy hozzátok könyörögjek és esdekeljek, hogy védjétek meg ártatlanságomat e gonosz és arcátlan ember elvetemültségétől, és mutassátok meg neki, hogy nem véletlenül írják a törvények, hogy a bűnéhez hasonló büntetés jár a hamis vádlónak. Befejeztem.

XI. FEJEZET

A jogossági ügyállásról

I. Ennyit a következtetésen alapuló ügyállásról; jogossági (*iuridicialis*) vagy indoklási (*rationalis*) ügyállásnál a tett maga nyilvánvaló, és az a vita tárgya, hogy a tett miféle, jogosan vagy jogtalanul tették.

A jogossági ügyállásnak két tárgya lehet: helyesen tették vagy helytelenül.

A célja pedig a méltányosság, ahogy azt a 26. oldalon mondtuk.

Elnevezését a jogról kapta, mivel itt az egész vitának ez a tárgya: az ugyanis, akit vádolnak, nem cáfolja, hogy elkövette azt, amivel vádolják, de azt állítja, hogy joggal tette. Ezt az ügyállást Cicero *A feltalálásról* 1. könyv-

vében²²⁰ más néven minőségen alapuló ügyállásnak nevezi (*status generis aut constitutio generalis*), mivel az ügy érvényességéről, természetéről és fajtájáról van szó. Fabius [Quintilianus] minőségi ügyállásnak (*status qualitatis*) nevezi, mivel azt keresik, hogy milyen a tett? jogos vagy sem? megengedett vagy meg nem engedett? stb.

II. Ennek az ügyállásnak a tárgyalása ugyanazon beszédrészek alapján történik, mint az előzőé.

III. A tárgyalás részben a vádló, részben a védő dolga.

IV. A vádló bevezetése elsősorban a szigor és a figyelem felkeltésére irányul, a védőé a jóindulatot keresi magának.²²¹

Például: a vád bevezetése Démoszthenész beszédében:²²² Látjátok, athéniaiak, a hadi készületet és csatarendet, micsoda fenyegetést jelent a gonoszok jogtalansága az igazságra és a derék férfiakra.

A védelemé: Először is azt kérem az összes istenektől és istennőktől, athéniaiak, hogy amilyen jóakarattal vagyok én az állam és mindannyiokat iránt, ugyanolyan jóindulattal legyetek ti is most felém ebben az ügyben.

V. A vád elbeszélése a dolgok sorrendjét követi, míg a védelemé a számára hasznos dolgokat emeli ki, és az ügy szempontjából hátrányosakat mellőzi.

VI. A tétel vagy egyszerű, vagy összetett, az első akkor, ha egy bűntettet vagy tettet tárgyalnak, a második, ha többet.

VII. A vád befejezése indulatos a bírák haragjának felkeltésére, a védelemé ellenben a harag lecsitítására és a könyörületesség ébresztésére törekszik.

Például a védelem befejezése Ligarius védőbeszédében:²²³ Tedd hát azt, Caesar, amit az igen nemes és híres ember, M. Marcellus felmentésé-

---

²²⁰ „Minőségen alapuló vitás kérdés, amikor a tényállásban egyetértés van, a tényállás megnevezése sem kétséges, mindazonáltal kérdéses a hordereje, a mibenléte, és egyáltalán a minősége, ilyenformán: igazságos vagy igazságtalan, hasznos vagy haszontalan, és minden egyéb, ami a tényállás vitatása nélkül annak minőségét teszi kérdésessé.” CicÖRM *A feltalálásról*, 1, 9, 12.

²²¹ Ezt minden retorika így tanítja. A vádlót köti a törvény, nem pengethet érzelmi húrokat. Ezzel szemben a védő élhet az érzelmi hatással, gyakran a részvétre való hivatkozással, *argumentum ad misericordiam*, ld. alább, VII. pont. A római jogrendben nem vált ketté az ügyész és az ügyvéd feladatköre, Cicero is hol vádlóként, hol védőként működött. Vö. Tremmel Flórián 2014, *Retorika és igazságszolgáltatás*. Pécs: Dialóg Campus; Sztítás Benedek 1977, *A védőbeszéd*. Budapest: Országos Ügyvédi Tanács.

²²² Démoszthenész (Kr. e. 384–322) a legnagyobb görög szónok. Felismerte, hogy II. Philipposz makedón király Athén önállóságát fenyegeti, ezért az ellene folytatott harcot tekintette legfőbb feladatának; ellene mondott beszédeit philippikának nevezték el. Neve alatt 61 beszéd maradt fenn; de e beszédek harmadrésze nem tőle származik.

²²³ Cicero: Q. Aelius Tubero bevádolta Ligariust mint Caesar ellenségét. Védelmét Pansa és Cicero látta el. Cicero beszéde olyan szánalmat váltott ki Caesarban Ligarius iránt, hogy Ligariust felmentette.

vel²²⁴ tettél minap a kúriában: tedd azt most a fórumon a kiváló és e sokaság által hön szeretett Q. Ligariusszal és testvérével, és ahogy átengeded Marcellust a szenátusnak, add át Q. Ligariust a népnek.

Megjegyzés

Ennél az ügyállásnál a beszéd részeit a korábban ismertetett közismert szabályok szerint kell alkalmazni, kivéve, hogy a bizonyítás és a cáfolás tárgyalása bizonyos sajátságos, új és a minőség szerint különböző érvforrásokat kíván, amelyeket a következő szabályokban ismertetünk.

VIII. A jogossági ügyállás tehát kétféle lehet: független (*absolutus*) és kiegészítendő (*assumptivus*).

IX. A függetlennél egyszerűen azt bizonyítják, hogy valamit joggal és helyesen tettek.

Így történik magától adódóan helyes és dicséretes tett esetén. Például Cicero konzulként joggal végeztette ki Catilina cinkosait,²²⁵ akiket a haza ellenségeinek nyilvánítottak.

Hasonlóan Milo védőbeszédében²²⁶ Cicero független, vagyis egyszerű módon védte meg Milo tettét, Clodius jogos megölését, ahogy ezt a következő oldalon bővebben kifejtjük.

X. Ennek a következő érvforrásai vannak: a természet, a törvény, a szokás, a méltányos és jó, a korábbi ítélet és a megállapodás.

Azaz a vádnak és a védelemnek a független jogossági ügyállásnál ugyanazok az érvforrásai: a természeti törvény, az írott törvény, a szokás stb., de ezeket átugrom, mert ezeket az érvforrásokat a jogtudósoktól kell megismerni.

A természet avagy a természeti jog²²⁷ az a legfőbb rend bennünk, ami a megteendő dolgokat parancsolja, az ellentéteket pedig tiltja.²²⁸

Az írott törvény a törvényes hatalom határozata, amelyet a természeti joggal összhangban az állam erkölceinek és szokásainak megvédésére az ítélezés útmutatójaként nyilvánosságra hoztak és írásba foglaltak.

---

²²⁴ Ld. az 57. lábjegyzetet.

²²⁵ Ld. az 55. lábjegyzetet.

²²⁶ Ld. a 66. lábjegyzetet.

²²⁷ Antigóné a természeti jogra hivatkozik Kreónnal szemben: természeti parancs a testvér eltemetése. Az állam jogrendszere nem lehet ellentétben a természeti joggal. Pontosan az mutatja Kreón zsarnok voltát, hogy a természeti joggal ellentétes parancsot ad ki.

²²⁸ **Margón:** Cicero *A törvényekről* 1. kv.

Az isteni vagy emberi rendelkezés írásba foglalva és kihirdetve, mint a tízparancsolat parancsai, a birodalom határozatai, a polgári jogszabályok, a hatóságok rendelkezései stb.

A szokás íratlan polgári jog, ami a régiségen alapul, vagy a szokások valamiféle hallgatólagos megegyezéséből született.²²⁹

Az „méltányos és jó” szintén jog, az igazság és a közös haszon elvén alapul.

Az előzetes ítélet²³⁰ olyan dolog, amelyről már korábban ítéletet hoztak, határozat van róla, és példát nyújt számunkra hasonló ügyek elbírálásához.²³¹ Ide tartoznak az elfogadott példák és a híres férfiak véleményei és nyilatkozatai.

Az egyezés²³² két vagy több fél egyetértése egyazon véleményben, más néven megállapodásnak nevezik (*stipulatio*).

XI. Ebben az ügyállásban a bizonyítás eszközeit e hat érvforrásból lehet meríteni.

Ezekből ugyanis tisztán és világosan lehet igazolni és megmutatni, hogy vajon jogosan vagy jogtalanul tettek-e valamit.

Híres példa található Cicerónál, ahol a természet, azaz a természet-jog alapján védi Milót, akinek az erőszak kényszere alatt választania kellett, hogy őt öli meg [Clodius], vagy ő öli meg Clodiust, inkább az utóbbit választotta.²³³

A törvény alapján így: Az erőszakot jogos erőszakkal elhárítani, és az orgyilkost szabad megölni.

A szokás alapján: Mindig meg volt engedve atyáink szokása alapján, hogy elhárítsuk az erőszakot a fejünk felől.

A méltányos és jó alapján: Mire találták volna ki a kardokat, ha azokat sohasem lenne szabad használni? Hogyan juthatna el valaki biztonságban valahová, amikor orgyilkosok leselkednek az utakon? Bizony jót tennénk a latrokkal, ha büntetlenül járhatnának, és senki sem állna ellen nekik.

Az előzetes ítélet alapján: Gyakran halljuk, hogy felmentették azt, aki erőszaktól kényszerítve ölt meg egy latrot stb.

---

²²⁹ Szokásjog: „A római *ius* legrégibb forrása a szokásjog. Ez természetes is, hiszen az ősi társadalom első normái akkor jöttek létre, amikor a különféle életviszonyokra nézve bizonyos gyakorlat, szokás alakult ki”, Földi András és Hamza Gábor 2008, *A római jog története és intézményei*. Tizenharmadik, átdolgozott és bővített kiadás. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 252. §.

²³⁰ **Margón:** Más néven praediudicium.

²³¹ A mai jogban a neve: precedens, a retorikák a külső érvek között is számon tartják, vö. a 148. lábjegyzettel.

²³² **Margón:** Ulpianus.

²³³ Ld. a 66. lábjegyzetet.

A megállapodás alapján: Képzeld el, hogy az adós és a hitelező megállapodtak, hogy ha féléven belül nem törleszti az adósságát a hitelezőnek, az jogosult elhajtani az adós nyáját.

Vagy rövidebben szintén Cicero Milo-beszédéből idézve: Ha azt írja elő a megfontolás a tudósoknak, a szükségszerűség a barbároknak, a szokás a népeknek, a vadaknak a természet, hogy mindig minden erőszakot minden lehetséges módon hárítsanak el testük, fejük, életük felől: ezt a tettet nem ítéltetitek gonosznak.

XII. Ennyit a független ügyállásról. A kiegészítendőnél önmagában, saját természete alapján gyenge a védekezés, de külső dologgal megerősíthető. Ilyen esetben önmagából nem igazolható a tett, de valamely kívülről vett és hozzácsatolt érv megvédi. Ez az ügyállás szinte teljesen vagy legnagyobb részt a védelemre tartozik. Például: Megöltem (mondja Oresztész) anyámat, de ő megölte atyámat.²³⁴

Nevezik szembeállításnak is: *ἀντίθεσις* [*antithesisz*] vagy *ποιότης ἀντιθετικῇ* [*poiotesz antithetiké*], azért is, mert ellentétes helyzetű, és mintegy oltalmat nyújt a független ügyállással szemben, és azért is, mert kiegyenlítést tartalmaz.

XIII. Részei avagy fajtái: beismerés (*concessio*), a vád elhárítása vagy áthárítása (*relatio seu translatio criminis*) és összehasonlítás (*comparatio*).

Ezek a részek vagy fajták inkább bizonyítékok, mint érvforrások vagy ügyállások alfajai, de a metonímia alapján így nevezték el őket a régiek és elődeink, kiknek a nyomába lépve a humán tudományokban, szentségtörésnek tartottuk volna új terminusokat alkotni és bevezetni, vagy átformálni ezeket vagy másokat.

XIV. A beismerésnél nem védik a bűnt, hanem enyhítik, és irgalomért esedeznek.

XV. Idetartozik az önigazolás (*purgatio*) és a megkövetés (*deprecatio*).

XVI. Az önigazolásnál nem magát a tettet, hanem a szándékot védik, mint amikor a dolgot kényszerből (*necessitas*), véletlenségből (*fortuna*), tudatlanságból (*imprudencia*) követték el.

Ugyanis ez a három foglalja magában egy tett lehetséges tisztességes mentegetését. A kényszernél semmiképp sem lehet ellenállni, mint amikor a vádlott azt vallja, hogy elsőprő erő hatása alatt cselekedett, mint vihar, árvíz stb.

---

²³⁴ Oresztész történetéről több ókori tragédiát írtak.

A véletlennél azt bizonyítjuk, hogy valami véletlen erő akadályozta a szándékot, mint például ha valaki így menti magát: *Elvesztettem a hajóhadat, mivel hirtelen és kiszámíthatatlan vihar támadt.*

A tudatlanságnál joggal tagadjuk, hogy tudatában lett volna annak, amivel vádolják, mint ha például a vadász a vadra célzott nyílvezzővel vagy dárdával egy embert sebesít meg.

XVII. A megkövetésnél bevalljuk a bűnt, és nem védjük, de irgalomért esedezünk.

Ez az érzelmek érvforrásához tartozik. Könyörületre indíthat a kor, a tisztességben leélt élet, az érdemek, a közösség jövőbeli remélt haszna, a nemesség, a rokonok, a barátok, a méltóság stb.

Ezenkívül szánalomra indítanak az emberi nyomorúság szomorú esetei is, és az ember porba sújtott és gögösen megtiport ártatlansága is. Ennek érvforrásai: a köztársaság szabadságáért vállalt veszedelmek, a könnyek, a nem, a szülők és a gyermekek elhagyatottsága, a hely, az idő, az állapot: mindezek mintegy tükörként vagy képként megidézve az eljövendő életet, a bírakat különböző érzelmekre ragadják. Ezeket fokozzák a nagyítások és olykor a képzelt beszédek, melyekkel a szónokok fejedelme, Cicero olyan megindulást és felzúdulást keltett, amilyet ezerből, úgy tűnik, egy sem tud.

Az érve a bírak kegyelmességéből is származnak. Tudnunk kell itt, hogy a megkövetés valójában nem a védekezés fajtája, ennek ugyanis nincs kapcsolata az indoklással, hanem a könyörgés alázatosságát és esedezését táplálja, ahogy Martianus Capella mondja.²³⁵ Itt meg kell jegyezni, hogy törvényes ítéleteknél, ahol az esküdteknek kell szavazniuk vagy állást foglalniuk, nincs helye a könyörületnek, mint a Milo-beszédben. De a törvény által nem kötött vitás esetekben, ahol a bírak teljes szabadságnak örvendenek, és ahol a jog elnéző lehet, ott meg lehet kegyelmezni. Például: A népgyűlésen az imperátor vagy a szenátus előtt, mint a Deiotarus,²³⁶ a Marcus Marcellus,²³⁷ Q. Ligarius,²³⁸ Caelius²³⁹ és mások érdekében tartott védőbe-

---

²³⁵ Martianus Capella (Kr. u. 439 előtt) római író. Öregkorában fia számára írta meg enciklopédiáját *De nuptiis Philologiae et Mercurii* (*Philologia és Mercurius házasságáról*) címen kilenc könyvben. A hét szabad művészetet (*septem artes liberales*) tárgyalja, ezek: grammatika, dialektika, retorika, geometria, aritmetika, asztronómia, harmónia. A retorikát a szokásos módon, a szónok feladatait követve, tárgyalja, például Cicero műveiből veszi. Művének jelentősége abban van, hogy az ókori műveltséget átmentette a középkorba. Neki köszönhető, hogy a középkorban az oktatást a hét szabad művészetre alapozták. Vö. a RetLex *Martianus Capella* szócikkével.

²³⁶ Ld. a 73. lábjegyzetet.

²³⁷ Ld. az 57. lábjegyzetet.

²³⁸ Ld. a 94. lábjegyzetet.

²³⁹ Ld. az 53. lábjegyzetet.

szédeknél. A megkövetésre kitűnő példa Ovidius *Keserveinek* teljes 2. könyve.²⁴⁰

XVIII. A vád elhárításánál vagy áthárításánál a bűnt áthárítjuk arra a személyre, aki nekünk bajt okozott.

Vagyis azt állítjuk, hogy mások vétkei által kényszerítve vagy jogtalanságtól űzve cselekedtünk: mint Oresztész, aki megölte anyját, de atyja jogtalan megölése készítette erre, vagy a hűtlenségen ért asszonyt férje leszúrta, de felháborodásában és keserű fájdalmában cselekedett.

Itt az a kérdés, hogy valóban át kell-e hárítani: vajon szükségszerű volt-e abban vétkezni, amelyben előtte a másik vétkezett? Meg kellett-e ennek történnie az ítélet előtt? Stb.

A vádló azt bizonygatja, hogy az el nem ítéltet nem lett volna szabad kivégezni, míg a védőnek az a feladata, hogy felnagyítsa azok vétkének szörnyűségét, akikre a vádat áthárítják.

XIX. Az elhárításnál a kárt szenvedett személytől eltérő személyre vagy bíróság elé nem idézhető dologra hárítjuk a vétket, például egy törvényre.

Például: Servilius Hala megölte S. Meliust, de a diktátor parancsára,²⁴¹ a liktor megvesszőzött egy ártatlan embert, de a bíró utasítására. Továbbá: Elkövettem ezt vagy azt, mivel a vallás ezt írja elő.

XX. A mérlegelésnél azt mutatjuk meg, hogy két dolog valamelyikét kellett tenni, és jobb volt azt tenni, amit tettünk. Például Titius Manilius bárdal vágta le fiát, hogy inkább egy bátor fiú apja legyen, mintsem a hazában csorbuljon a katonai fegyelem.²⁴² Így Milo védőbeszédében azzal védik Clodius megölését, hogy az a köztársaság javát szolgálta, és jobb volt őt kiiktatni, mint életben hagyni. Ezért mondja Szophoklész Antigonéja Kreónnak: Inkább akartam a te rendeletered megsérteni (fivére, Polüneikész eltemetésével), mint az istenek iránti kegyességet stb.

---

²⁴⁰ Ovidius: *Tristia* II.

²⁴¹ Vö. Cicero: *In Catilinam* I, 1.

²⁴² Titius Manilius Torquatus szigorú jellemű, derék hadvezér, aki Kr. e. 310 körül saját fiát megölte, mert tilalma ellenére harcba bocsátkozott az ellenséggel.

MINTÁK, AZAZ
A JOGOSSÁGI ÜGYÁLLÁS
KÉT ELLENTÉTES BESZÉDE,
*melyek a belga történelemből merítik tárgyukat, ahol a gyakorlás
kedvéért az elsőben a belga rendeket védik a spanyolokkal szemben,
míg a másodikban ennek az ellenkezőjét mutatjuk meg.*^{243, 244}

Első beszéd

Ha a halandók többsége ugyanolyan kész lenne a helyes és tiszta ítélkezésre, mint a helyes cselekedetek rágalmazására, nem lenne szükség erre a tárgyalásra.²⁴⁵

Amint ugyanis a belgák a Spanyolországtól való elszakadásukkal semmi olyat sem tettek, amit ne tudnának tökéletesen megindokolni, így senki sem vádolhatná őket az elszakadás okán.

Most azonban, mivel sokan abban lelik gyönyörűségüket, hogy a dolgot nem eléggé értve és még kevésbé mérlegelve, elítélő véleményt mondjanak ártatlanokról, és a nem is a Fülöp királytól való teljesen jogos elválást, hanem a spanyolok rettentő zsarnokától való elszakadást a lázadás, felforgatás és felségsértés valóban szörnyű bűnének tüntették fel: senki sem róhatja fel nekem szándékomat, hogy szóba hozom a belgák eme tettét, és megcáfolom ellenfeleim alaptalan vádjait.

A hatalmas belga rendek ugyan nem szorulnak az én védelmemre és gyámolításomra,²⁴⁶ erényük és helyes cselekvésük tudata ércfalként védi mindegyiküket, s nincs is olyan tekintélyem vagy bölcsességem, hogy ekkorra úgy terhét vehessem vállamra. Ugyanakkor mindenkinek kötelessége erejéhez mérten segítenie az igazság küzdelmét, s ha valaki erre nem képes, legalább azt kell megmutatnia, hogy nem a szándék, hanem az erő hiányzik belőle.

---

²⁴³ **Margón:** Schollius retorikája alapján, ahogy a korábbiakat is tőle vettük át.

²⁴⁴ Schollius, Johannes: *Praxis Rhetorica Sive Scholae Et Exercitationes Eloquentiae: In quibus Concinna methodo investigationes argumentorum cuiusque generis causarum instituuntur, & variarum rerum questiones oratorio artificio tractantur* (Retorikai gyakorlat vagy az ékesszólás iskolái és gyakorlásai: Amelyekben megfelelő módszerrel minden egyes ügyfajta érveléseinek vizsgálatai tanítatnak és különböző témák kérdései szónoki művészettel tárgyalatnak), 1607 és 1612 között négy kiadása volt. Pécseli minden bizonnyal az első kiadás alapján dolgozhatott, ebből vette át a belga történelemről szóló beszédet, vö. KecskemétiMRH 86. Scholl a marburgi egyetem hebraista professzora volt, retorikája gyakorlatias, ezért követhette Pécseli, vö. KecskemétiMRH 95.

²⁴⁵ **Margón:** Bevezetés az elhamarkodottan ítélkezőknek tett szemrehányás alapján. Második indoklás.

²⁴⁶ **Margón:** Harmadik, ellenkező vélekedés.

Én titeket, akik e tanácsban ültök,²⁴⁷ újra és újra könyörögve arra kérek, hogy elfogulatlanul és szabadon mérlegeljétek a vitatott állítást, és legalább tegyétek félre előítéleteiteket, amíg kifejtem az indoklásomat nektek. Mielőtt ugyanis rátérnék a tulajdonképpeni kérdésre, röviden megcáfolom azokat, amiket e felettébb tisztességes emberek vádlói gyakran hangoztatnak, és amit szüntelenül duruzsolnak sokak fülébe: tagadják, hogy joguk lett volna napvilágot látniuk azoknak, akik vállalják, hogy elszakadtak a fejedelmüktől.²⁴⁸ Ki az az ostoba, aki ezt vitatja? Ki az, aki nem tudja ezt? Amikor efféle kérdésekről van szó, vagy tagadni szokták, hogy egyáltalán megtörtént, amiről szó van, vagy megvédik, hogy joggal történt. Emiatt nem kell hát rögtön elítélni a belgákat, amiért elszakadtak, hanem azt kell keresni, vajon jogos volt-e az elszakadás; úgy vélem ugyanis, hogy azt az ellenfeleim sem tagadják, hogy létezik jogos elszakadás. Amit pedig vitatnak a spanyol királynak a belgák feletti jogával és örökletes uralmával kapcsolatban, az olyasmi, aminek nem kellene felzaklatnia az okos embereket. Joga és uralma van a spanyolnak a belgák felett: de megvannak a belgáknak is, ahogy sok más népnek és tartománynak, Németországban, Magyarországon, Csehországban stb., a maga jogai és törvényei, amelyekre az uralkodó felesküszik, mielőtt átadná neki a Marchionatus rendi az ország kulcsát. Felesküdt e feltételekre Fülöp király is, és szentül megígérte, hogy soha semmi olyat sem fog tenni, ami ellenkezne azokkal, a belgák privilégiumaival, a rendek közös akaratával. Cáfolják meg ezt ellenfeleim, ha tudják, ha pedig nem tudják, döntsék el maguk, hogy amit a belgák tettek, nem tehette-e volna meg bárki teljes joggal? Elszakadtak Fülöp királytól? Mikor is? Amikor ő az uralom elnyerésének feltételeit már sokszor és sokféleképp megsértette, amikor adott és szent esküvéssel megfogadott szava ellenére saját tulajdonaként kezelte azokat, akiknek, esküje szerint, sosem fogja megsérteni a szabadságát. Ha tehát a belga nép elhárította a zsarnoki uralmat a feje fölül, semmi olyat sem tett, ami idegen lenne az alattvalóktól.

A német fejedelmek többsége elismeri a római császárt, és az alattvalók jogán legfőbb urukként tisztelik. De ha azon érnék, hogy Németország ellen tör, vagy privilégiumait akarja csorbítani, ki róná fel a szász választófejedelemnek, ha visszavonná az uralkodás jogát tőle? Vagy a brandenburgi örgrófnak, ha nem akarna engedelmeskedni a parancsainak? Ki hibáztatná Hassia fejedelmeit vagy a birodalom bármely tartományát, ha nem akarnának egy zsarnoki császár uralma alatt lenni? Ezért legalább annyi engedtes-

---

²⁴⁷ *Margón:* A jóindulat kérése.

²⁴⁸ *Margón:* Az előítéletek megcáfolása.

sék meg nekem ebben az ügyben, hogy nem minden elszakadás egyenlő a lázadással, háborúskodással, felségsértéssel, ahogy azt az ellenfeleim vélik. Ahol ugyanis nincs már felség, ott nem lehet felségsértés sem.

Rátérek arra,²⁴⁹ amit a belgák ellenfelei gyakran emlegetnek, hogy a vallás miatt lázadt fel a nép Belgiumban. De erre röviden felelek: és világosan megmondom, hogy Belgium nem a vallás miatt lázadt fel és szakadt el: a rendek közül ugyanis nem mindegyik utasította el a pápista bálványimádást.²⁵⁰ Auraicus fejedelem és más tartományi előkelők, a történelem tanúsága szerint, akkor is hódoltak a pápista babonáknak, amikor Belgiumban ellenálltak Spanyolország dühének. Ne takarózzanak hát ellenfeleim a vallással, amikor kizárólag a szabadságról van szó.

²⁵¹Bizony dicsőítve az egekbe emelik a németek Harminiusaikat, a rómaiak Scipióikat, a görögök Miltiadészaikat,²⁵² akik a haza szabadságáért küzdöttek, és a halhatatlanok közé sorolják azokat, akik az édes haza üdvéért ontották vérüket: ezt oltalmazza az, aki egyedül hárítja el az összes bajt. A fő akadályt tehát elhárítottuk,²⁵³ és reményeim szerint eljutottunk oda, hogy a szóban forgó ügyben mind könnyebben egyetérthessünk.

Kimondom hát hangosan, hogy mindenki hallja: teljesen jogosan tették a belga rendek, hogy a spanyol erőszakot elhárították a fejük fölül.²⁵⁴ Hogy ezt teljesen világosan megértsetek, szeretnék emlékeztetni titeket, hogy minden politikus és teológus véleménye szerint az alattvalóknak két fajtájuk van. Vannak ugyanis a teljesen jogfosztott alattvalók, és vannak olyan jogfosztottak, akikről valamilyen mértékben függ a birodalom méltósága és hatalma. Azt ugyan elismerjük (amit egyébként nem minden politikus ismer el), hogy a teljesen jogfosztottaknak semmiképp, még jogos ügyben sem szabad fegyvert fogniuk a fennhatóság ellen; ám a többieknek bizonyosan meg van engedve, hogy az uralkodót, ha az nem tartja be a megállapodásokat, rendre szorítsák, és akár erővel is kényszerítsék, hogy az uralkodás feltételeit ne sértse meg többé, és ha ezt nem akarja, akkor zsarnokként elszakadjanak tőle. Így a választófejedelmek egykor Venceszláv császárt,

---

²⁴⁹ **Margón:** A másik előítélet cáfolata.

²⁵⁰ A függetlenségi háborúban a vallási ellentétek csak ürügyül szolgáltak a császár és a választófejedelmek közt.

²⁵¹ **Margón:** Megvilágítás a hasonlítás alapján.

²⁵² Harminius (Hermann) (Kr. e. 18 – Kr. u. 19) a germán cherusk törzs vezére, a teutoburgi csatában a rómaiak legyőzője; P. Cornelius Scipio Africanus legyőzte Hannibált, P. Cornelius Scipio Aemilianus Numantinus – Numantia (hispaniai város) legyőzője, és a görög kultúra terjesztője; Miltiadész a marathoni csata győzője.

²⁵³ **Margón:** Áttérés a bizonyításra.

²⁵⁴ **Margón:** Bizonyítás a jogosság érve alapján.

noha nem volt zsarnok, csak alkalmatlan az uralkodásra, letették a császári méltóságról.²⁵⁵ És ki hibáztatná valaha a tiltakozó fejedelmeket, hogy egykor Németország szabadságának megóvására fegyvert fogtak Károly császár ellen? Nem is beszélve a görög és latin történelem számos hasonló példájáról. Nem szólok a tíz izraeli törzsről sem, akik elszakadtak uralkodójuktól, és ezért nem éri őket rosszallás a Szentírásban. Nem hozom fel a kegyes emlékeztető híres Bocskai fejedelem példáját sem, aki hazája szabadságának oltalmára minap bátor lélekkel és nagy erővel fegyvert fogott a pápisták ellen.²⁵⁶

Emiatt nem mondhatjuk ellenfeleinkkel egyetértve, hogy az elszakadás jogtalan volt, és Belgium lázadó módon pártot ütött volna, hanem minden józan érzékű és ítéletű ember tanúságtétele szerint jogosan harcolt ősi és hazai szabadságáért és a tartomány kiváltságaiért. Befejeztem.

**Második, az előzővel ellentétes beszéd,
mely tagadja, hogy a belga rendek
törvényesen szakadtak volna el a spanyol királytól**

Tisztelt hallgatóság, ha az ellenfelem olyan készséggel ítélné el a bűnököt, mint ahogy a gaztetteket védelmezi, nem igyekezne olyan elhamarkodott ítélettel felmenteni a pártütő belgákat.²⁵⁷ Hiszen éppoly meggondolatlan a gaztettek felmentésében, mint egykor Karintia lakói a megbüntetésükben, akik a lopáson kapottakat vagy akár a lopás gyanújába keveredetteket anélkül, hogy meghallgatták volna, azonnal keresztre feszítették, majd három nappal később kezdték nyilvános tárgyaláson megvitatni, hogy joggal vagy jogtalanul.

Sovány eredménnyel van nagyra ellenfelem, ha azt álmodja, hogy a belgáknak jó okuk volt tettükre, és emiatt nem lehet őket hibáztatni. De nekem egyrészt vakmerőnek és meggondolatlannak tűnik ilyen abszurd érvelést választva, másrészt szemérmetlenül pimasznak, azt fejtegetve, hogy a belgák csak a spanyolok kegyetlensége miatt szakadtak el, holott gaztettükre leginkább a lázadás és a felségsértés név illenék.

Mivel azt hiszem, egyikőtök sem fogja a jóindulatát megtagadni tőlem, mikor ítéletet hoz, én teljesen másképp közelítem meg ezt az ügyet, és hihetőbb érvekkel felszerelve állok elétek. Úgy határoztam, hogy a bel-

---

²⁵⁵ Vencesszláv cseh király: valószínűleg IV. Vencel (1378–1419), gyenge uralkodó volt.

²⁵⁶ Ezek mind történelmi példák, vö. ArisztRét 1393b.

²⁵⁷ **Margón:** Bevezetés az ellenfél személye alapján.

gák dicső (ha mondhatom így) tettéről mondok egy s mást, és ellenfelem alaptalan védelmét alapos érvekkel döntöm romba.

Nem gondolom persze, hogy a spanyolok győzhetetlen királyának ragyogó fensége az én védelmemre szorulna, de mivel ellenfelem elhamarkodottan a belgák mellett tette le a voksát, erről is szándékozom szót ejteni: ezért kérlek benneteket és könyörgök, hogy ellentétes okfejtésemet nyitott szívvel fogadjátok, és e gyűlésben jóindulatú és nyitott füllel hallgassatok, ne úgy, mint Uliaszész a szirének énekét. Tisztelt hallgatóság, ellenfelünk hiába siet a küzdő igazság segítségére, ha azt inkább elferdíteni, mint megtámogatni igyekszik. Semmilyen okfejtéssel sem tudná azt igazolni, hogy jogos lenne, hogy ezek elszakadtak az uralkodójuktól, és sohasem tud meggyőzni minket arról, hogy védhető lenne egy ilyen gonosz tett. Nem kellene elítélni a belgákat, mivel nem a világi, hanem a keresztyén fennhatóságtól szakadtak el? Micsoda? Hogy sokan az ellenfeleim közül avval kérkednek, hogy az egyházukat védelmezték ezáltal. Hej, vajon Krisztus nem azt parancsolta a zsidó népnek, hogy engedelmeskedjenek az előjáróknak, és adják meg a római császárnak, ami a császáré? Pál is engedelmességet parancsol a szörnyeteg Nérónak. Vajon a spanyol király rosszabb, mint Néró? Hiszen nem embertelenséget követ el, ahogy ellenfelem véli, hogy alattvalóit az Antikrisztus utálatosságai közt tartsa, inkább az a szándéka, hogy a lázadókat megfékezze, és a zendülőket uralma alá hajtsa. Véleményem szerint a belgáknak azok a rendeletei ugyanis, amelyekre ellenfelem hivatkozik, a király fenségének nem adhatnak előírást. Nem azért lázadtak ugyanis, hogy egyházuk szabadságát biztosítsák, hanem azért, hogy az Istentől rendelt törvényes hatalom alól kivonják magukat. Ítélje meg hát, akinek van józan esze, mi a jobb: engedelmeskedni a törvényes hatalomnak, vagy ellene szegülni, és a gyeplőt odavetve mindenféle gonoszságba és törvénytelen háborúba rohanni? Talán azt gondoljátok, hallgatóim, hogy a jámbor alattvalók joggal szegülhetnek szembe a hatalommal, ha a hatalom képviselői némileg keményebbnek tűnnek nekik? A lázadókkal szembeni fellépés nem csorbítja a hatalom törvényes méltóságát. Vajon Dávid rögtön elvette Saultól a királyi koronát, mivel Isten már régóta rá ruházta?

Nincs szükség rá, hallgatóim, hogy ellenfelem római, görög, német példákkal hozakodjon elő: mivel ezt a tettet véleményem szerint nem a példák, hanem a törvények alapján kell megítélni, hiszen a hatalom fensége nem az alattvalók határozataitól és privilégiumaitól, hanem az Isten által az előjáróra ruházott méltóságoktól függ. Belgiumban az alattvalók azon a jogcímen törekednek fegyvert ragadni, mint az isteni Péter tette Heródes

katonájával szemben.²⁵⁸ A spanyol király mindössze annyit tesz, hogy lázadó alattvalóit rendre szorítja, és uralma alá hajtja.

Ezért nem tudjuk ezt az elszakadást ellenfelünkkel együtt helyeselni, és nem engedhetjük meg neki, hogy azzal dicsekedjen: mártírok vére öntözi és itatja át az egyházát. Hasonlóan nevetségesnek tartjuk, ha valaki azt akar-ná bebizonyítani nekünk, hogy az a szerzetes, aki néhány éve Henrik francia királyra emelte apagyilkos kezét, és ezért kivégezték, mártírként halt volna meg, és dicső tette miatt a szentek sorába emelkedett volna.²⁵⁹

Kérlek, könyörgöm, esedezem hát, hallgatóim, hogy újra és újra fontoljátok meg lelkiismeretetek szerint, hogy mit érdemel az elszakadók bűnének nagysága és hatalmas szörnyűsége, és ne engedjétek, hogy a láza-dók azzal dicsekedhessenek, hogy törvényesen követték el tettüket: a bűn ugyanis olyan hatalmas, hogy minden gonoszság és gazság feneketlen mély-ségének és örvényének nevezhetjük, és ezért joggal mondhatjuk, hogy nem szobrot, hanem keresztre feszítést, nem koszorút, hanem hóhérbárdot érde-mel. Befejeztem.

XII. FEJEZET

*A meghatározáson és törvényességen avagy törvényen alapuló ügyállásról*²⁶⁰

I. Ennyit a jogosságon alapuló (*iuridicialis*) ügyállásról, következik a meg-határozáson alapuló (*finitivus*), amelyik az írásokból és a törvényekből eredő ellentmondásokat tárgyalja.²⁶¹

Ezt az ügyállást általánosan meghatározáson alapulónak (*finitivus*) nevezik a fontosabb részéről, amely a meghatározás kérdése, ahol azt kere-sik, miként kell nevezni a vitatott dolgot: a szinekdoché révén ugyanis a többi részt is beleértjük, illetve magában foglalja.

Törvényen alapulónak (*legalis*) mondják a többi részre való tekintet-tel, amelyek a törvényekből vagy írásokból származó ellentmondásokat öle-lik fel.

II. Ez ismét hatféle: első: a meghatározás alapján, második: a tör-vény betűje és szelleme alapján, harmadik: az ellentmondó törvények alap-

---

²⁵⁸ Vö. ApCsel. 12, 1.

²⁵⁹ III. Henrik francia királyt (1551–1589) egy fanatikus szerzetes, Jacques Clément meggyilkolta.

²⁶⁰ *status finitivus et legitimus seu legalis*

²⁶¹ „Amikor a vitás kérdés egy megnevezés körül forog, mivel a fogalmat szavakkal kell meghatároznunk, meghatározáson alapuló ügyállásról beszélünk.” *A feltalálásról*, CicÖRM 2, 17, 52.

ján, negyedik: a kétértelműség alapján, ötödik: az okoskodás alapján, hatodik: a kifogás alapján.

I. A meghatározás alapján

III. A meghatározáson alapuló ügyállásnál az a kérdés, hogy milyen néven kell helyesen illetni a vitatott tényt.²⁶²

Például: Valaki magánpénzt tulajdonított el a templomból, és szentségtöréssel vádolják. Kérdés: vajon ez szentségtörés-e? A vádló, mivel templomból vitték el titokban a pénzt, így nevezi. A védő viszont, mivel magánpénzt vittek el, tagadja, hogy ez szentségtörés lenne, és lopásnak nevezi.

IV.²⁶³ Ennek az ügyállásnak a tárgyalásában tehát 1. A bevezetés áll elől. 2. Ha kell, van elbeszélés és tétel, és röviden és az ügy céljának megfelelően leírjuk a szó jelentését, majd a tényt összekötjük a szó értelmezésével. Ennél az ügyállásfajtánál mind a vádlónak, mind a védőnek kész meghatározásokkal avagy leírásokkal kell rendelkeznie. Például: Mi a szentségtörés? Mi a lopás? stb. Ezek nélkül nem lehet helyesen eldönteni és megítélni az ügyet, amiről a vita folyik. De a meghatározásoknak nem kell mindig dialektikusoknak avagy filozofikusoknak, azaz tökéleteseknek és lényegieknek lenniük, mint például: *Az ember értelemmel felruházott élőlény*, hanem népszerű és megközelítő értelmezéseknek is helyük van, mivel ezeket könnyebben megértik, és jobban hatnak a hallgatóságra, mint például: *A kötelességszegés a vádlott által elkövetett valamiféle hitványság. Az ifjúság a közárság virága. A fejedelem a nép pásztora* stb.²⁶⁴

V. Ezek után bebizonyítjuk meghatározásunkról, hogy megfelel az adott ténynek, és megcáfoljuk ellenfelünk meghatározását és annak indoklását, ami így vagy hamis lesz, vagy gyenge, vagy haszontalan, vagy képtelen, visszatetsző, igazságtalan stb.

Két meghatározás van tehát ebben a vitában, az első a vádlóé, ezt *ὁρος*-nak [*horosz*] nevezik, a másik pedig az *ἀνθορισμός* [*anthoriszmosz*], azaz ellentétes meghatározás, ez a védőé. Ezek közül az egyiket meg kell cáfolni, hogy a másikat bizonyítani lehessen, ami úgy jön létre, ha bebizonyítjuk, hogy az ellenfél meghatározása hamis vagy képtelen.

²⁶² Vö. RhetHer 1, 12, 21.

²⁶³ **Murgón:** A bevezetés és a lezárás ennél az ügyállásnál ugyanolyan rendszer szerint van, mint a többinél.

²⁶⁴ Szónoki meghatározásról van szó (görög: *horiszmosz*, latin: *finitio*), a gondolatalkzatok között is számon tartják. A szónoki meghatározásban lehet metaforákat alkalmazni, ilyen a második és a harmadik példa, vö. RetLex *szónoki meghatározás* szócikkével.

VI. A meghatározást a dialektikus érvinforrások alapján bizonyítjuk vagy cáfoljuk,²⁶⁵ különösen a meghatározásban kívánt feltételek alapján, továbbá a hasonlóságok, ellentétek, nyilatkozatok vagy példák alapján.

Ezen érvinforrások alapján lehet ugyanis teljesen megfelelően megmagyarázni a dolgot.

Példa

Bevezetés: Cicero azt mondja, minden tanításnak a meghatározásból kell kiindulnia, hogy világos legyen, mi az, amit vitatunk.

Tétel: Mivel a pápisták és miközöttünk vita van a megigazító hitről (*fides iustificans*), először is meg kell határozni magának a hitnek a természetét.

Meghatározás: A hit nem csupán bizonyos tudás stb., a palatinátusi [heidelbergi] káté adja ezt a meghatározást.

Bizonyítás: A pápisták is azt vallják, hogy a hit bizonyos tudás és igaznak tartás; az erős bizalmat (*fiducia*) mi a Szentírás nyilvánvaló helyei alapján állítjuk: Zsid. 11, 17, Róm. 4, 18, 19, 20 stb., ezekben a hit neve *ὁπίστασις* [*hüposztasis*], ami katonai szakszó, a *ὁπίσταθαι* [*hüpsiszstathai*] ugyanis azt jelenti: erősen a helyén maradni, tapodtat sem tágitani, ilyennek kell lennie a mi hitünknek is.

Befejezés: Nyilvánvaló ezek alapján tehát, hogy a hit nem csupán ismeret, hanem erős bizalom is, amely szorosan hozzátartozik az evangélium ígéreteihez. Befejeztem.

II. A törvény betűje és szelleme alapján

VII. A törvény betűjén és szellemén alapuló ügyállásnál a törvényalkotó értelmezéséről folyik a vita, az egyik fél a betűből indul ki a vitában, a másik az értelemről.²⁶⁶

---

²⁶⁵ **Margón:** Ezek az érvinforrások a nem, a különbség, az okok, a következmények stb., melyekkel hivatás-szerűen a logikusok rendszere foglalkozik.

²⁶⁶ „A törvény betűjéből és szelleméből származik a vita, amikor az egyik fél a leírt szavakból indul ki, a másik pedig a szerző általa föltételezett szándékára építi föl egész mondandóját.” CicÖRM *A feltalálásról* 2, 42, 121; ld. ArisztóRét 1374b: „És nem a törvényt, hanem a törvényhozót kell figyelembe venni; és a törvényhozónak nem a szavát, hanem a szándékát; nem magát a cselekedetet, hanem a cselekvő szándékát; és nem rész szerint, hanem egészében; és nem azt, hogy milyen most, hanem hogy milyen volt mindig vagy általában.” Vö. RhetHer 1, 11, 19; 2, 9, 13–14; Quint 3, 6, 61.

Ilyen esetben más van leírva, de feltehetőleg más volt a törvényalkotó szándéka, és az egyik fél magára az írásra, a másik az értelemre, azaz a törvényalkotó szándékára és akaratára támaszkodik. A görögök *ῥήτοϋ καὶ διανοίας*-nak [*rhétou kai dianoiasz*] nevezik ezt az ügyállást (*constitutio*). Sokszor megesik ugyanis, hogy az, ami írva van, mást mutat, mint amit az írója akart. Emiatt gyakran használják ezt az ügyállást: előfordul ugyanis a törvények magyarázataiban, a tanúságtételekben, a hitvitákban, továbbá az összes író magyarázatában.

Példát találunk a Caecina érdekében mondott beszédben.

A praetor megtiltotta, hogy Ebutius visszahelyezze oda Caecinát,²⁶⁷ ahonnan elűzte. Ebutius azt mondja: Nem űztem el a birtokról Caecinát, csak megtiltottam, hogy odajöjjön. Cicero értelmezése: a praetor azt akarta, hogy akit kitiltanak, azt elűzöttnek tekintsék. Ő szó szerint értelmezi, a másik pedig a beszélő szándékát nézi.

Másik példa

Törvény írta elő, hogy a fegyverrel megölt követeknek szobrot emeljenek. Servius Sulpitius követségbe küldték Antoniushoz, és a küldetése során nem fegyver, hanem az út fáradalmi okozták a halálát. Cicero azonban ezt a tisztességet kéri számára a 9. *Philippicá*ban.

VIII. Ez az ügyállás tehát kétféle: vagy az írást védik a [feltételezett] szándékkal szemben, vagy a [feltételezett] szándékot az írással szemben.

IX. Az írást védik, ha az világos, és megegyezik a józan ésszel, a törvénnyel, az erkölccsel és a természettel. A Szentírásban is, ha nem ellenkezik valamely hitcikkellyel, vagy az Írás valamely nyilvánvaló helyével, hanem csak az értelemnek mond ellent, mint Luk. 17, 10: „*ha mindazokat megcselekedtéték, amik néktek parancsoltattak, mondjátok, hogy: Haszontalan szolgák vagyunk*”; Mt. 5, 44: „*Szeressétek ellenségeiteket*”.

X. Ellenben a szándékot védik az írással szemben, mikor a mondott dolog, *τὸ ῥήτον* [*to rhéton*] vagy homályos, vagy képtelen, mint a következő példában, Mt. 5, 29:²⁶⁸ „Ha pedig a te jobb szemed megbotránkoztat téged, vágj ki azt és vedd el magadtól.”²⁶⁹ Itt az értelmet, *διάνοια*-t [*dianoia*] és a beszélő szándékát kell keresni. Megemlétték ezt a jogtudósok törvényében, tudniillik a gyám vádolásánál. Ahol a szó szerint vett szavak alapján igazságtalanság keletkezne, ott a szavaktól eltérnek, és az értelmet veszik figye-

---

²⁶⁷ Ld: a 87. lábjegyzetet.

²⁶⁸ Pécselinél tévesen Mt. 5, 18.

²⁶⁹ **Margón:** Jogsabály: Senki sem ura a testének.

lembe. Továbbá: „Vét a törvény ellen, aki a törvény betűjét követve, a törvény szelleme ellen küzd.” Cicero: *A törvényekről*.

XI. Egyházi ügyekben a Szentírás világos bizonyosságaira épülnek a bizonyítások és a cáfolatok. Törvényszéki ügyekben pedig a törvények és a természet alapján mutatják meg az igazságosságot vagy a képtelenséget. Például azt mondja a Megváltó: Szeressétek ellenségeiteket. Miért? A Róm. 5. világos bizonytságot ad: Krisztus meghalt a gonoszokért. Bizonyára igazért is alig hal meg valaki, mikor ellenségei voltunk, megbékéltünk Istennel az ő Fiának halála által.²⁷⁰

XII. Másodszor a dialektikus érvforrásokból származnak, a homályos dolgok meghatározásából, az okokból, a hatásokból, a következményekből, a vele ellentétes dolgokból, főleg pedig a körülményekből.

A körülmények alapján ugyanis, ahogy Melanchthon mondja, gyakran megtalálhatjuk az értelmet, és ahogy Hilarius mondja: „*A körülmények megvilágítják a szavakat.*”²⁷¹

III. Az ellentmondó törvények alapján

Az ellentmondó törvényeken alapuló ügyállásnál úgy tűnik, hogy két törvény vagy vélemény áll szemben egymással, vagy valamilyen esetben összeütközésbe kerülnek.²⁷²

Ilyen, amikor egy törvény ellentmond egy másiknak, tudniillik ugyanabban a dologban az egyik előír valamit, a másik viszont megtiltja, és az ellentmondás szembenállást eredményez, mint az Írásban: Mózes azt parancsolja, hogy tiszteljék a szülőket, Krisztus viszont a Luk. 14.-ben: „*Aki nem gyűlöli atyját és anyját, nem méltó hozzám.*” Továbbá a 2 Móz. 10.-ben: „Féld a te istenedet, és az ő nevére esküdj”; Mt. 5.-ben: „*Egyáltalán ne esküddz.*”

XIV. A tárgyalás itt főként a következőkből áll: először maguknak az ellentmondó törvényeknek vagy véleményeknek az ismertetése, másodszor az összeegyeztetésük, ha csak részben mondanak egymásnak ellent. Harmadszor az egyik törvény bizonyításában és a másik elvetésében, ha valóban ellentétesek, és semmiképp sem lehet összeegyeztetni őket. Az ellentétes törvényekről tehát a beszéd kifejezőmódja és természete, vagy az

---

²⁷⁰ Róm. 5; 6, 7, 10.

²⁷¹ Hilarius (320–366) poitiers-i püspök, egyházatya; az arianizmus legnagyobb nyugati ellenfele, a himnuszalköltészeti egyik első művelője, vö. RetRef 22.

²⁷² Cicero: *A felfutalásról* 2, 49, 144, ld. CicÖRM.

alakzatok, vagy a szövegek és a körülmények gondos és aprólékos összevetése alapján kell ítéletet alkotni. Emellett figyelembe kell venni, és össze kell hasonlítani magát a törvények hatályát, és ki kell fejteni a törvények szándékát, ügyünk javára és hasznára fordítva.

XV. A bizonyításokat és a cáfolatokat a kiinduló okokból kell levezetni, amelyekből a törvény a hatályát nyeri. Innen a következő szabályok:

1. Az alacsonyabb rendű törvény alá van rendelve a magasabb rendűnek. A második tábla alá van rendelve az elsőnek. A magasabb rendű céllal rendelkező törvényt ugyanis joggal helyezik az alacsonyabb célú elé, mint: a szülő tiszteletéről szóló törvény alá van rendelve Krisztus Luk. 14, 26.-ban olvasható mondásának.²⁷³

2. Az emberi törvény az isteni alá van rendelve: Az isteni igazság ugyanis szükségszerűen nagyobb minden emberinél. Mint az ApCsel. 5.-ben: *Istennek kell inkább engedelmeskedni, mintsem az embereknek.*

3. A speciális törvény az általánost korlátozza, azaz megszorítja, avagy az általános fajtáira korlátozza, például ezt az általános törvényt: *Ne ölj!*, korlátozza ez a speciális: *Aki egy ember vérért kiontja, annak a vérért ontsák ki azért az emberért.*

IV. A kétértelműség alapján

XVI. A kétértelműségen alapuló ügyállásnál valamelyik kifejezés általános vagy kétértelmű, esetleg a hangsúly vagy a szófüzés okoz félreértést, mint: Valaki egy kakast (*gallus*) hagyott a barátjára, a barátja viszont a halála után egy Kakas (*Gallus*) nevű szolgát követelt, az örököse viszont azt állította, ő csak egy madárral tartozik.²⁷⁴

Ide illik az apostol mondása. Kerüld (*devita*) az eretneket:²⁷⁵ vagyis az eretnek az életben való kerüléséről (*de vita*) vagy megöléséről van szó.

XVII. Ennek az eldöntése, azaz a megerősítése vagy elvetése részben a grammatika, azaz a kijelentés és az alakzatok alapján történik, részben a meghatározások, a felosztások, a körülmények és egyebek alapján, amelyek a kétértelműségeket eloszlatják.²⁷⁶

---

²⁷³ Luk. 14, 26.

²⁷⁴ „Kétértelműségből támad a vita, amikor a törvény szerzőjének szándéka nem világos, mert a szöveg egy vagy több dolgot is jelenthet...” CicÖRM *A feltalálásról* 2, 40, 116.

²⁷⁵ Tit. 3, 10. Pécsi szándékosan félremagyarázza Szent Pál szavait; Pál csak azt tanácsolja, hogy tartsuk magunkat távol az eretnekektől.

²⁷⁶ Perelman ezt az eljárást disszociatív érvelésnek nevezi. Összekapcsoló (asszociatív) és szétválasztó (disszociatív) érveket különböztet meg. Az összekapcsoló érvek a valóságon alapulnak: ezek az általános

Az egyes szavak vagy az egész mondat kétértelműségének eloszlatásához a grammatikára és a nyelvek alapos ismeretére van szükségünk, és más megnyilatkozásokkal is össze kell vetnünk, hogy a valódi jelentést megfejtessük. De ha maguk az ügyek zavarosak, akkor részben más érvinforrásokat használunk, részben és főként pedig azoknak a területeknek a meghatározását és felosztását, amelyekből a kétértelmű szavak származnak. Például: Ezs. 53. azt mondja: „*Az Úr karja kinek jelentetett meg?*” A *kar* a Szentírásban hatalmat és fenséget jelent. Így Luk. 1.-ben: [Az isten] felemelte az üdvösségnek szarvát, azaz a hatalmat, a védelmet, a királyságot.²⁷⁷ Ez hebraizmus.

V. Az okoskodás alapján

XVIII. Így nevezik azt az ügyállást, amelyre nincs kifejezett törvény, avagy amikor azt az ügyet, amelynek nincs saját törvénye, a hasonlóság szerint más törvények alapján bírálják el. Így nevezi a Herennius-retorika szerzője, míg a görögöknél *συλλογισμὸς* [*szüllogizmosz*] a neve.²⁷⁸

Az okoskodásnak tehát az a feladata, hogy hasonló elvükre alapozva összekössön egy írottat egy nem írottal: hiszen, ahogy a jogtudósok mondják, nincs olyan törvény, amelyik minden esetet felölelne, hanem a törvényeket a leggyakoribb esetekre hozzák, ezért néha okoskodás alapján kell megállapítani, mi a jogos és igazságos, mint: az apagyilkost zsákba varrva kell kivégezni, tehát az anyagyilkost is.

XIX. A bizonyítás és a cáfolás itt a dialektikus érvinforrások alapján történik, azaz az okok, a részek és az egész, a hozzá tartozók, a hasonlóak, az ellentétesek, a rokonok, a vele összevetettek stb. alapján.²⁷⁹ Mint: Az örökösök nem követelhetik vissza a város számára látványosságokra adományozott pénzt. Tehát nem követelhetik vissza a jótékony célra adományozott pénzt sem.

érvinforrásokból és a speciális érvinforrásokból merített érvek. A szétválasztó érvek a valóság és a látszat, a rejtett és a nyilvánvaló viszonyán alapulnak. A disszociáció eljárásával mindenféle eszme valóságos létezését kétségbe vonhatjuk, például amellel érvelünk, hogy bizonyos igazság nem igazság, csak látszat-igazság. De disszociációval, azaz szétválasztással értelmezhetjük a paradoxont, az áltautológiát, vagy feloldhatjuk az ellentmondást. Vö. PerelmanER 159–171; PerelmanRR 126–137; KMR 238–240.

²⁷⁷ Luk. 1, 69.

²⁷⁸ „Okoskodáson alapul a vita, amikor abból, ami valahol le van írva, olyasmihöz jutunk el, ami sehol sincs leírva.” CicÖRM *A feltalálásról* 2, 50, 148. Ld. RhetHer 1, 13, 23: „Okoskodáson alapul a vita, amikor az ügy rá vonatkozó törvény nélkül kerül bíróság elé; ez azonban más törvényekből okoskodással megállapítható.” Vö. RhetHer 2, 12, 18.

²⁷⁹ Vö. a 44. és a 152. lábjegyzettel.

Továbbá, ha azt kérdik: *Tetszik-e Istennek a katonaság?* Ezt okoskodás alapján igazolhatjuk (a Szentírásban ugyanis nincs kifejezetten erre vonatkozó kinyilatkoztatás), mégpedig az egybetartozókra vonatkozó érvforrás²⁸⁰ alapján: Szent János Luk. 3, 14.-ben helyesnek tartotta, hogy a katonák elégedjenek meg a zsoldjukkal: tehát magát a katonaságot is helyesnek tartotta a maga keretei közt.

Megjegyzések

1. Ügyelni kell itt arra, hogy a következtetés helyes legyen. Az eltérés (*dissimilitudo*) ugyanis lerombolja a szillogizmust. Mint: írva vagyon (mondja a pápista), íme két kard: tehát a római pápától kell kapnia minden királynak az uralkodói felhatalmazást. Nem következik belőle.

2. Továbbá sokat számítanak itt az általános érvforrások: ezek alapján sok dolgot lehet megítélni és kikövetkeztetni.

VI. A kifogás alapján

XX. Ez az ügyállás nem felel meg az ügynek, ezért valami kifogást szegeznek szembe vele.²⁸¹ A kifogásról (*a transferendo*) nevezik, mivel elhárítja és kifogásolja az ítélezést. Mint amikor a vádlott a pert elkerülendő, az időpont, a vádló vagy a bírák megváltoztatását kéri, és megtagadja, hogy az adott bíró előtt, az adott időpontban, helyen, az adott törvény alapján, az adott vádlóval, az adott büntetéssel, az adott büntett miatt ítéلkezzenek. A jogtudósok ezt az eljárás elkerülésének, valamint halasztó kifogásnak nevezik. Másik neve *παράγραφη* [*paragrafé*], azaz körülírás, ami az eljárás módját, idejét, helyét határozza meg, írja körül.

Érvénytelenítőnek is nevezik, mivel érvényteleníti az eljárást. Ilyen kifogással élt Pál apostol az ApCsel. 25.-ben, amikor a császárhoz fordulva megkerülte a fórumot, amelytől már nem várhatott méltányosságot.

XXI. A bizonyítás tehát az okok, a következmények, a törvények, a szokás alapján történik, a kifogás bizonyításával viszont az ellentétes dolgokat elhárítják.

---

²⁸⁰ Ez a *locus coniugatorum* – az összekapcsoltak érve.

²⁸¹ „Amikor pedig úgy látszik, hogy a peres eljárás kifogásolására vagy megváltoztatására van szükség, mert vagy nem az pereskedik, akinek kellene, vagy nem azzal a személlyel, akivel kellene, vagy a törvényszék, a jogalap, a büntetés, a vádemelés, az időszak nem megfelelő, kifogáson alapuló ügyállásról beszélünk.” CicÖRM *A feltalálásról* 2, 19, 57.

Quintilianus a védekezés legjobb és leghatásosabb módjának nevezi, ha tagadni lehet azt, amit ellenünk felhozunk.²⁸² A következő leghatásosabbnak, ha tagadni lehet, hogy megtörtént volna, amit ellenünk felhozunk. Továbbá a legtisztességesebbnek, ha egy helyes cselekedetet védünk meg. Ha mindezek hiányoznak, mondja, akkor az utolsó, egyetlen reményünk van arra, hogy a jog eszközével elkerüljük azt a vádat, amit sem tagadni, sem kivédeni nem lehet, mégpedig az, ha az eljárás nem tűnik jogosnak.

Kiváló példa van erre Cicerónál *A szónokról* c. műve 1. könyvében.²⁸³ Hypseus egy gyámfiú nevében a gyámvagyon hűtlen kezelésével vádolta meg gyámját, akit Octavius képviselt, majd egy másik eljárásban az elsikkasztott vagyonból többet követelt, mint eredetileg. Ezért a vádlott képviselőjében Octavius kifogással élve a pert kizárja, és megmenti ügyfelét, arra hivatkozva, hogy nem lehet e formula alapján perelni, és egyszerre a gyámvagyon hűtlen kezeléséről és a vagyon mértékéről tárgyalni. De ezeket már hagyjuk a jogtudósokra.

XIII. FEJEZET

A tanácsadó beszédről

I. Eddig a törvényszéki beszédről szoltunk. A tanácsadó beszéddel rábeszélünk vagy lebeszélünk, biztatunk vagy elbátortalanítunk.²⁸⁴

Tanácsadónak vagy megfontolónak (*deliberativum*) azért nevezik, mert benne a megfontolások uralkodnak. A jellemzőbb fajtája alapján más-
képp rábeszélőnek (*suasoria*) is nevezik. Ezért a görögök *συμβουλευτικὸν* [*szümbouleutikon*] névvel is illetik, a tanácskozás alapján. További neve *ἐκκλησιαστικὸν* [*ekklésziasztikon*], azaz népgyűlési (*concionalis*), mivel a népgyűléseken használják. Így is mondják: *δημηγορικὸν* [*démégorikon*], mivel a nép előtt mondják el. Ugyanis a régiek bevett szokása szerint, főleg a Görögországban virágzó demokráciában, a néppel tanácskozták meg mind-
azt, amit a rómaiak inkább a szenátusban szoktak.

---

²⁸² Quint 5, 13, 7.

²⁸³ *A szónokról* 1, 166, CicÖRM 243.

²⁸⁴ A tanácsadó beszédnek két fajtája van: az egyik sajátos helyzetben ad tanácsot, ez a *suasoria*, a másik életviteli, erkölcsi kérdésekben ad tanácsot, ez a *parainesisz*. A parainesisz fogalma és a kétféle tanácsadó beszéd megkülönböztetése Iszokratészről származik. Parainesisze, vagyis a *Démonikoszhoz* szóló beszéde iskolai anyag volt egészen a 19. századig, ld. KMR 91. Pécseli a *suasoriát* azonosítja a tanácsadó beszéddel. E műfajról részletesebben lásd Adamik Tamás 2012, Kölcsey erkölcsi végrendelete. *Parainesis* című művének műfaja, felépítése és forrásai. *Irodalomtörténet* 93, 161–179.

II. Fő részei a rábeszélés és a lebeszélés, ezekhez sorolják a buzditást, az elbátortalanítást, a kérést, az intést, a könyörgést, az ajánlást, a vigasztalást stb.

A rábeszélés olyan tanácsadó beszéd, amely a megfontolás által mutatja meg, mit kell tenni.

A lebeszélés ellenben olyan beszéd, amellyel a hallgatóságot, azaz a tanácskozókat az ellenkezőjéről akarjuk meggyőzni, mint amit a rábeszélés bemutatott.

Arisztotelész a Ret. 1, 3.-ban azt írja, hogy a tanácsadó beszéd célja a hasznosat a rábeszélőben, a veszedelmeset a lebeszélőben előadni.²⁸⁵

Azért nevezzük a rábeszélést és a lebeszélést a fő fajtáknak, mert ennél a beszédfajtánál ezekkel foglalkozunk a leginkább, ezért az ekörül forgó beszédek rábeszélőnek (*suasoria*) nevezik. Noha jól tudom, hogy a meggyőzés maga az egész retorika célja, ezzel ért egyet Scaliger is a *De re poetica* 1. könyve 1. fejezetében,²⁸⁶ mégsem ok nélkül nevezik rábeszélőnek ezt a beszédfajtát a szónokiskolákban, a rábeszélés szót ugyanis olykor tágabb értelemben, olykor szűkebb értelemben használják, amikor tehát a retorika célját a meggyőzésben látják, az első, tágabb jelentésre támaszkodnak, így minden beszéd célja a meggyőzés, azaz a hihetővé tétel. Ugyanakkor szűkebben értve ugyanez a szó a tanácsadó beszédhez tartozik. Maga Scaliger is, amikor előfordul, a *De re poetica* 3. könyve 126. fejezetében habozás nélkül rábeszélőnek nevezi ezt a beszédfajtát, éppúgy, mint mi. És maga a legkiválóbb szónok, Quintilianus is így nevezi.²⁸⁷

III. Ennek a beszédfajtának az anyagát, amit Arisztotelész *subiectum*nak nevez, majdani és jövőbeli dolgok és ügyek adják, amelyek mérlegelésre kerülnek, és amelyekben tanácsot kell adni, vajon az ügy hasznos, lehetséges, szükséges-e.

IV. Ezeket szinte ugyanazok a beszédrészek tárgyalják, mint a törvényszéki ügyeknél, azaz bevezetés, elbeszélés, felosztás, bizonyítás, cáfolás

---

²⁸⁵ „A tanácsadó lehet vagy rábeszélés vagy lebeszélés; mert akár magánemberként adnak tanácsot, akár közügyekben beszélnek a népgyűlés előtt, e kettő valamelyikét teszik. [...] A tanácsadó célja a hasznos vagy a káros (a rábeszélő ugyanis a jobbat tanácsolja, a lebeszélő a rosszabbtól térít el), ehhez veszi hozzá a többi: az igazságot vagy az igazságtalant, a szépet vagy a rútát.” ArisztRét 1358b.

²⁸⁶ Scaliger, Julius Caesar, azaz Scaligero, Giulio Cesare (1484–1558), *Poetices libri septem (A poétika hét könyve)*, 1561, c. műve a retorika és a poétika ötvözete, műfaji meghatározásaival nagy hatást gyakorolt korára, vö. a RetLex Scaliger szócikkével. A reneszánsztól kezdve a retorika és a poétika összefonódott, a retorikák tartalmazzák a poétikát is. Az összefonódás már megfigyelhető a RhetHer-ben is, vö. a 115. jegyzettel.

²⁸⁷ *Margón*: 3. könyv 10. fejezet.

és befejezés. Más azonban a rábeszélő beszéd tárgyalása, és más a lebeszélőé.

V. Ennél a beszédfajtánál a bevezetés gyakran hiányzik vagy rövid, és vagy közvetlen, vagy közvetett, amint más beszédfajtáknál is, azok általános szabályai szerint kell alkalmazni őket.²⁸⁸

Nincs bevezetés akkor, ha az eldöntendő dolog ismert azok előtt, akiknek tanáccsal szolgálunk, és akkor sem, ha azok, akiknek tanácsot adunk, lelkesednek azokért, akiktől a tanácsot várják, és maguktól is készen állnak arra, hogy meghallgassák őket. Ezért nem egy alázatosan esdeklő szónok lép fel, mint a bírák előtt, hanem egy bátorító és kezdeményező. Mégis előfordul olykor, hogy szükség van bevezetésre: először is akkor, ha a szónok személye képez valami akadályt, amit a kezdés során el kell hárítani, és meg kell szüntetni, hogy barátságosabban és figyelmesebben hallgassák. Mint a Manilius törvényjavaslata érdekében mondott beszédnél: „*Noha nekem mindig nagyon kedves a veletek való gyakori találkozás stb.*”²⁸⁹ Másodszor akkor, amikor az ellenfelek ármányait kell megelőzni, mint a 7. Philippicában: „*Most azt találják ki (Antonius támogatói), hogy Antonius válasza is (mintegy a békét célozva) ugyanazt védelmezik*” stb.²⁹⁰ Harmadszor akkor, amikor a hallgatóság nem olyannak tartja a dolgot, amilyennek a szónok szeretné. Végül negyedszer akkor kell valamilyen bevezetés, amikor meg akarjuk őrizni a beszéd szépségét, nehogy túl hirtelennek tűnjék a beszéd kezdése: a hirtelen szakítások ugyanis elcsúfítják a beszédet.²⁹¹

VI. A közvetlen bevezetéseket vagy a személy tiszttségére alapozzuk, vagy a dolog szükséges vagy hasznos voltára, vagy az ügy, azaz a feladat rövid kifejtésére, vagy más dolgokra. Közvetett és behízelgésre alapozott kezdést használunk, ha azt látjuk, hogy a hallgatóság nehezen győzhető meg arról, amit szeretnénk.

VII. Az elbeszélés nem túl gyakori ennél a beszédfajtánál, hiszen az elbeszélés a jelenlegi vagy a múltbeli dolgokat tárgyalja, a rábeszélés viszont a jövőbelieket.²⁹²

---

²⁸⁸ Arisztotelész ír arról, hogy a beszédnek nem kötelező részei a bevezetés és a befejezés: nem minden tanácsadó beszédben van bevezetés, és nem minden törvényszéki beszédben van befejezés, ArisztRét 1414b.

²⁸⁹ Cicero: *Pro lege Manilia* 1, 1.

²⁹⁰ Cicero: *Philippicae* 7, 1, 2.

²⁹¹ **Margón:** Quint. 3, 8.

²⁹² **Margón:** A Manilius törvényjavaslata érdekében mondott beszédből teljesebben és világosabban megérthetik az ékezzórást tanulók, hogy miképpen kell alkalmazni az érveket a rábeszélésekben és a lebeszélésekben.

A magánügyekben adott tanács nem igényel elbeszélést; a népgyűlési viszont megkívánja, mivel itt fejtik ki, mi történt eddig, miből indul ki a mi mérlegelésünk avagy megfontolásunk, és mire alapozva bizonyítjuk és bővítjük a tanácsunkat. Ennek az elbeszélésnek a helye nem annyira közvetlenül a bevezetés után van, mint a bizonyítás részeibe elosztva. Többnyire azonban rövid és egyszerű, nem tárgyalja a körülményeket és a részleteket. Például: a Manilius törvényjavaslata érdekében Cicero elmondja, hogy egy igen hatalmas király ellen viselnek háborút, és innen adódik a fővezér választásának kérdése.²⁹³ Továbbá a vigasztalásoknál teljesen mellőzendő az elbeszélés, nehogy a fájdalmat csillapítás helyett jobban felszakítsa. Nyilvánvaló tehát, hogy az elbeszélés inkább a törvényszéki beszéd sajátja, mint a bemutató és a tanácskozó beszédé.

VIII. A tétel ennél a beszédajtánál többnyire bővített vagy a bővítéssel van előadva, olykor egyedül ez pótolja az elbeszélést, ezért egyetlen esetben sem lehet elhagyni. Például: ha békére akarunk rábeszélni, akkor röviden előadjuk, hogy azért jöttünk, hogy a békét javasoljuk, mint az emberi társadalom megőrzőjét és megédesítőjét stb.

Így Cicero a Manilius törvényjavaslata érdekében: Úgy látom, első sorban annak örülhetek joggal, hogy ezen a számomra az efféle beszédre szokatlan helyen egy olyan ügyet tárgyalunk, amely senkit sem hagyhat hidegen: Gn. Pompeius kiváló és egyedülálló vitézségéről kell ugyanis szólnom stb.²⁹⁴

IX. A meggyőzésben avagy a rábeszélésben a bizonyítás három fő érvforrása:

a tisztességes (*honestum*), a hasznos (*utile*) és a lehetséges (*possibile*).²⁹⁵

X. Tisztességesnek mondják azt, ami a maga ereje és természete folytán dicséretes és eléréndő. Ide tartoznak: az igazságos, az ékes, a dicsőséges, a nagyszerű, a törvényes stb.

A tisztességgel kapcsolatos mondások, amelyek sokat számítanak a tanácsadó beszédben, a természetből, az isteni és emberi törvényekből és az erények leírásából merítenek.

A törvények és az erények a dialektikus érvforrásokhoz tartoznak, értsd: az ösztönző okokhoz,²⁹⁶ mivel az emberi akaratot cselekvésre indítják, és belőlük származik a ragyogó hírnév, a méltóság, a dicséret és a dicsőség.

---

²⁹³ Cicero: *Pro lege Manilia* 2, 4.

²⁹⁴ Cicero: *Pro lege Manilia* 1, 3.

²⁹⁵ Ezek mind a körülményekből vett érvek, vö. a 72. és a 152. lábjegyzettel.

Például: Mi lehet dicsőségesebb, mint harcolni nem csupán a házi tűzhelyekért, de az oltárokért is? Mi lehet tisztességesebb és dicséretre méltóbb, mint annak a dicsőségéért ontani vérünket, aki a maga vérét a mi bűneinkért ontotta?²⁹⁷

Továbbá Manilius törvényjavaslata érdekében Cicero háborút javasolva Mithridatész ellen, így érvelt a tisztességgel: Vigyázzatok, mondja, hogy amilyen derék volt őseitektől, hogy a birodalom ekkora dicsőségét hagyták rátok, ne legyen éppilyen rút töletek, hogy nem tudtátok megőrizni és megvédeni, amit kaptatok.²⁹⁸ Hasonlóan Ábrahám is az elválást javasolja testvérének, Lótnak, hogy ezáltal mindkét család békében élhessen (Móz. 1, 13, 8–9.).

XI. Hasznos az, amire nem önmagáért törekszünk, mint a tisztességesnél, hanem valamely haszna vagy gyümölcse miatt: a mérlegelt dolog célját és következményét érinti. Ide tartozik a biztonságos, a kellemes és a szükséges.

A biztonságos magunk és a hozzánk tartozók épségének megóvását jelenti. Így Ábrahám azt javasolja a feleségének, hogy az mondja magát Ábrahám nővérének, és a biztonsággal érvel, mondván: „hogy jó dolgom legyen miattad” stb. Mózs. 1, 12, 13.

Kellemes az, ami valami tisztos örömmel gyönyörködteti a lelket, vagy a testet, vagy mindkettőt. Lásd Mt. 11, 28, 29, 30.

Szükségszerű az, amit meg kell tennünk. Lehet feltétlen vagy valamely feltételhez kötött; az előbbi nem lehet másképp, és nincs mit fontolgatni rajta, például: Aki egyszer megszületett, annak meg is kell halnia.²⁹⁹

Az utóbbi viszont a tisztesség, az épség, a haszon elvéből következik, például: Szükségszerű a háború Antoniusszal, mivel nem lehet béke vele, ha meg akarjuk őrizni a köztársaság szabadságát.

A megfontolás tárgyává tett szükségszerűség tehát hevesebb vitára késztet. Cicero és hasonlóan Fabius [Quintilianus] ezt a hasznosság alá sorolják, mivel a szükségszerűség szükségszerű hasznosság, amely nélkül nem lehetünk épek és szabadok, ahogyan Cicero a Manilius-beszédben mondja: „Ez a háború olyan, amelynek fel kell hevítenie és lánggra kell lobbantania lelketeket, olyan, amelyben a római nép dicsőségéről van szó, a szövetsége-

---

²⁹⁶ Tkp. ható ok (*causa efficiens*), vö. a 201. lábjegyzettel.

²⁹⁷ Ez lényegében az értékhierarchiákkal való érvelés. Perelman hangsúlyozza, hogy minden érvelésnek a hallgatóság értékeit kell figyelembe vennie, vö. PerelmanER 27–39; PerelmanRR 21–32.

²⁹⁸ Cicero: *Pro lege Manilia* 5, 12.

²⁹⁹ **Margón:** A szükségszerűség vagy egyszerű, azaz feltétlen, vagy feltételes.

sek jólétéről van szó, a római nép legbiztosabb adóbevételeiről van szó, számos polgár vagyonáról van szó.”³⁰⁰ Nem csupán a jellege miatt szükségszerű ez a háború, de a veszedelem nagysága miatt is.

Vergiliusnál (*Aen.* 4, 39–44) Didót így beszéli rá a nővére a házasságra:

Hát feleded, hogy e part, melyen élsz, mily nép birodalma?

Jobbról gaetúlok harcos hordája szorongat,

Balról meg numidák fenyegetnek; emitt a lakatlan

Syrtis, amott sivatag, portyázó barcaiakkal,

Hogy ne is említsem testvéred, a tyrusi haddal

Rémítőt

(Lakatos István fordítása)

XII. Lehetséges az, ami annyi erő kifejtést kíván, amennyit meg tudunk tenni, mint a Manilius-beszédben: „Mithridatészt le tudta győzni Sulla, Murena, Lucullus. Tehát még inkább le tudná győzni Pompeius, aki valamennyiüket felülmúlja vitézségével.”³⁰¹

XIII. Lehet könnyű vagy nehéz.

XIV. Könnyű az, amit nagy fáradság, nehézség, költség nélkül, rövid idő alatt meg lehet tenni, ahol kedveznek a belső okok és időbeli körülmények, és nem kívánnak nagy fáradságot, például: Az éber Philipposz legyőzi az elővigyázatlanul mély álomba merült óvatlan athéniakat.

XV. Nehéz ellenben az, amit csak nagy munkával, fáradsággal, költséggel és hosszú idő alatt lehet elvégezni, például: „Hogy Pannóniánkban a magyarok visszavegyék Budát (amelyet, óh jaj! már oly régóta megszállt a törökök zsarnoksága!).”³⁰²

XVI. Elsősorban ezeknek az érvinforrásoknak, értsd a tisztesnek, a hasznosnak és a lehetségesnek az alapján szoktak érvelni általában a rábeszélésnél.³⁰³

Ezenkívül példákat, hasonló és ellentétes dolgokat is hozzá szoktak tenni, amelyek nagymértékben megvilágítják és gazdagítják a beszédet.

³⁰⁰ Cicero: *Pro lege Manilia* 2, 6 (némi kihagyásokkal).

³⁰¹ Ez az állítás így szó szerint nem található meg Cicero *Manilius törvényjavaslata érdekében* című beszédben. Pécseli a lehetséges és lehetetlen érve alapján vonta le ezt a következtetést e beszédből; vö. „És ha valami lehetséges hitványabbak vagy gyengébbek vagy kevésbé értelmesek számára, akkor még inkább azok számára, akik ennek az ellenkezői” ArisztRét 1392b.

³⁰² Pécseli példáiban gyakran utal saját korának történelmi és politikai eseményeire, például korábban a belgák és a spanyolok közötti feszültségekre Németalföldön, itt pedig arra a szomorú tényre, hogy Buda a törökök megszállását nyögi (régóta, azaz 1541 óta).

³⁰³ **Margón:** Ezeket az érvinforrásokat, ahogy az előzőekből kitűnik, a dialektikusoknál indító oknak és célnak nevezik.

XVII. A cáfolás érvinforrásai a lebeszélésnél, azaz elbátortalanításnál az előbb tárgyalt bizonyítással ellentétesek és szembenállók, mint a tisztességtelen avagy rút, a haszontalan és a lehetetlen. Ide tartozik a nem szükséges, az éktelen, a kellemetlen stb.

A lebeszélésnek az a feladata, hogy ezekkel az ellentétes érvekkel szétrombolja mindazt, amit az ellenfele, azaz a rábeszélő felhozhat, megintatva azt, amit a másik felépített, lebeszélje azokat, akiket rábeszéltek. Amint tehát a rábeszélésnél a hasznosságot és a megvalósíthatóságot bizonygatták, úgy itt a lebeszélésnél a hasznot kell kétségessé tenni és megkérdőjelezni, és a kivitelezés lehetetlenségét vagy nehézségeit kell felhozni, a fáradságot, a munkát, a költséget, azaz a ráfordítást kell felnagyítani, rámutatva tudniillik, hogy rút, veszélyes, nehéz, sőt lehetetlen, terhes stb.

Ezt alaposan fejükbe kell vésni a kezdőknek, hogy tudják, miképpen használják ezt a fajta érvelést, akár a magánlevelezésben.

Minta avagy példa

Cicero a Philippicában így érvel az Antoniusszal való béke ellen: „Miért nem akarom tehát, mondja, a békekötést? Mert szégyenletes, mert veszedelmes, mert lehetetlen. Kérem tőletek, összeírt atyák, hogy míg ezt a három pontot kifejtem, hallgassátok szavaimat szokásos jóindulatotokkal.”³⁰⁴

1. Lebeszélés a tisztességtelenség alapján:

„Van-e szégyenletesebb akár az egyes emberekre, akár pedig a senatus egészére nézve, mint az állhatatlanság, a könnyelműség, az ingatlanság? Van-e továbbá nagyobb állhatatlanság, mint az, hogy akit nemrég, ha szóval nem is, de valójában több határozattal közellenségnek nyilvánítottak, azzal most hirtelen békét kívántok kötni?”³⁰⁵

Ezután sok bizonyítékkal támasztja alá, hogy Antoniust ellenségnek nyilvánították.

Majd megcáfolva az Antoniushoz küldött követek kapcsán felmerülő ellenvetéseket, arra a következtetésre jut, hogy a szenátusnak meg kell őriznie állhatatosságát, méltóságát és szigorát.

Ennyit a rútól avagy a tisztességtelenről.

2. A veszély alapján:

---

³⁰⁴ Cicero: *Philippicae* 7, 3. In: Marcus Tullius Cicero: *Philippicák Marcus Antonius ellen*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Maróti Egon. Szeged: Szukits Könyvkiadó, 2005, 110.

³⁰⁵ Uo.

„Ezután, mint ígértem, a veszélyről fogok szólni. Ez bár kevésbé kerülendő, mint a szegény, mégis inkább befolyásolja az emberek többségének érzületét.”³⁰⁶

Röviden megmutatja, milyen veszedelmet jelentenek az Antonius-pártiak: tudniillik látszik, hogy senki sem tudná megfékezni a békekötés után a városba visszatérő Antonius hatalmát, és minden megmozdulásnál éppen maga Antonius köré csődülnének a züllött polgárok.

3. A lehetetlenség alapján:

„Most kimutatom, hogy a békét még összekalapálni sem lehet. Ez a megjelölt három pont közül az utolsó. Először is milyen béke lehet M. Antonius és a senatus között? Milyen arccal tud ő rátok nézni, vagy ti milyen szemmel rá? Melyiktek nem gyűlöli őt, s ő melyikteket nem? Nocsak! Ti csupán őt, s ő csupán titeket? Hogyan? Azok, akik körülzárják Mutinát, akik Galliában toborzást tartanak, akik javaitokat fenyegetik, valaha is barátaitok lehetnek, vagy ti nekik? Vajon a római lovagokat keblére fogja ölelni? Titokban maradt ugyanis Antoniusszal kapcsolatos érzületük és véleményük! Ezek nagy tömegben ott álltak a Concordia-szentély lépcsőin, buzdítottak engem a szabadság visszaszerzésére, fegyvert, hadiköpenyt és háborút követeltek, s a római néppel együtt gyűlésbe hívtak engem – ezek majd szeretni fogják Antoniust, s Antonius tartani fogja velük a békét? Ugyan mit mondjak a római nép egészéről, amely, zsúfolásig megtöltve a Forumot, kétszer hívott engem egy lélekkel és egy hangon a gyűlésbe, s kinyilvánította heves vágyakozását a szabadság visszaszerzésére. Így, ahová korábban kívánatos lett volna, hogy a római nép kövessen minket, most ő a mi vezetőnk. Milyen remény van hát arra, hogy azok, akik körülzárják Mutinát, ostromolják a római nép imperatorát és hadseregét, azok és a római nép között béke lehessen.”³⁰⁷

E három érveléssel befejezve a felosztást e szavakkal zárja:

„Ne kívánjatok tehát olyat, ami lehetetlen, s óvakodjatok, a halhatatlan istenekre, összeírt atyák, hogy a pillanatnyi béke reménye miatt el ne veszítsétek a végleges békét.”³⁰⁸

Itt három szabályt kell betartani:

1. Ezt a fajta beszédet leginkább példákkal kell illusztrálni, amelyeknek nagy hatásuk van mindkét oldal felé.³⁰⁹

---

³⁰⁶ Uo. 112.

³⁰⁷ Uo. 114.

³⁰⁸ Uo. 115.

Ennek a szabálynak nyilvánvaló az alapja: a jövődre ugyanis biztosabban lehet következtetni a múltból, és mások sorsa a hallgatók lelkét feltüzeli vagy lehűti. A szónoknak tehát ismernie kell az összes régi dolgot és mind a régi, mind a friss példák hatását: az előbbieket több tekintéllyel rendelkeznek, az utóbbiak viszont ismertebbek, mint a Pompeius érdekében mondott beszédben: „Őseink gyakran viseltek háborút azért, mert kereskedőinkkel vagy gabonaszállító hajósainkkal kissé sérelmesebben bántak; ti azt, hogy a római polgárok ekkora tömegét egy híradásra s egyazon időben lemészárolták, milyen lélekkel türehtetek el?”³¹⁰

2. Az egész tanácsadó beszédnek egyszerűnek és nem túl díszesnek kell lennie.

3. Eredeti jelentésben használt és közismert szavakból álljon, súlyos és tekintélyt parancsoló mondásokkal, mérsékelt hosszúságú körmondatokkal.³¹¹

Ügyelni kell arra, hogy az egész beszéd mentén végig inkább a bölcs igazságot, mint a túlzottan keresett eleganciát és a szavak mesterkélt fennköltségét tartsuk szem előtt: nehezen fogjuk ugyanis meggyőzni azokat, akik érzik, hogy a rábeszélésnél a retorikai díszítések sokféle és gazdag fegyverével felszerelve közelítünk feléjük. A tanácsadó beszédben tehát az ékes-szólás megkívánja először is az egyszerűséget a szavakban, azután a komolyságot a dologban, és harmadszor a szépséget a mondásokban. Efféle ékesszólás tapasztalható szinte minden *Philippicában*,³¹² kivéve a másodikat, mivel az bemutatató fajtájú, és ezért szabadabban és a beszéd bővebb díszítésével árad.

XVIII. A zárás végül ennél a fajtánál a fő bizonyítékok felsorolásából, biztatásból és a feltüzeléshez illő érzelmekből áll.

---

³⁰⁹ Minden bizonnyal történeti példára gondol Pécseli, ez kiderül a következő bekezdésből, vö. ArisztRét 1393b.

³¹⁰ 5, 11. Németh Béla fordítása. In: *Cicero válogatott művei*. Válogatta és az utószót írta Havas László. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987, 34. A megtörtént eseményekkel való érvelés gyakori: aki megtett valamit a múltban, nagy valószínűséggel megteszi ezt a jövőben is. Ezért javasolják a retorikák a történeti példák alkalmazását. Erre az érvtípusra épül a Toulmin-modell (Toulmin, Stephen angol filozófus, *The Uses of Argument* c. 1958-ban megjelent könyvében a gyakorlati érvelést modellálja, vö. RetLex, KMR 240–248).

³¹¹ Minden bizonnyal a közép stílusnemet javasolja, vö. RhetHer 4, 8, 11: a három stílusnem; 4, 9, 13: „Közepes stílusú a beszéd, ha a fentebb mondottak szerint valamelyest leereszkedünk, de nem bocsátkozunk le a legmindennapibb stílusig...”

³¹² *Philippicae*: Cicero 14 beszéde Marcus Antonius ellen. „Ezeket a szónoklatokat az utókor *Philippicáknak* nevezi. Ahogy a Brutusszal folytatott levelezéséből kiviláglik, a név magától Cicerótól származik, célzásul Démosthenésznek II. Philipposz makedon király elleni beszédeire.” Vö. Marcus Tullius Cicero: *Philippicák Marcus Antonius ellen*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Maróti Egon. Szeged: Szukits Könyvkiadó, 2005, 211.

A szónok tehát a hatásos zárásban röviden összefoglalja mindazt, amit megerősítenek a megtörtént dolgok példái (mint mondtuk, ennél a fajtánál ezek igen nagy súllyal esnek latba), biztat, érzelmeket kelt, elsősorban a várható kényelmetlenségektől való félelmet igyekszik elültetni a hallgatóság lelkében, mint Cicero is: „Óvakodjatok, a halhatatlan istenekre, összeírt atyák, hogy a pillanatnyi béke reménye miatt el ne veszítsétek a végleges békét.”

Mintabeszéd, amelyben Cicero követését javasolja

Csodálkozhat tán valaki,³¹³ hallgatóim, hogy miközben minden tudománnyal foglalkozó ember lángol az ékesszólás vágyától, és azt vallja, hogy két kézzel kell kapni utána, mégis oly kevesen érik el azt, amire törekszenek.

De nem fogtok csodálkozni, ha a dolgot súlya és jelentősége szerint kezditek vizsgálni.³¹⁴ Sokan azt hiszik, hogy az ékesszólás könnyű dolog, és arról ábrándoznak, hogy ábrándozással és lustálkodással is eljuthatnak hozzá. Mások, helyesen, úgy ítélik meg, hogy nincs nehezebb dolog az ékesszólásnál, de a nehézségtől megrettenve feladják a reményt, hogy eljuthassanak hozzá. Vannak sokan, akiknek lenne tehetségük, és tanulják is teljes erejükkel az ékesszólást, de mivel nem tudják, hogyan lehetne ezt eredményesen tenni, fáradozásukat csekély siker koronázza.

Sok tényező kíváncsít hozzá, s ezek közt nem utolsó helyen áll, hogy azok utánzásának szenteljük magunkat, akik vitathatatlanul a legtöbbet érték el az ékesszólás terén.³¹⁵

Ezért hát, amikor most elétek kellett állnom,³¹⁶ annak a témának a kifejtését választottam, amellyel az ékesszólás iránt elkötelezetteket arra buzdítom, hogy kövessék a legékesebb szavú férfiakat, főként Cicerót. Ez a dolog olyan hasznos, hogy külön kérésem nélkül is késznek kellene lennetek a meghallgatására, mégis tanulmányaitok sikere érdekében, melynél nincs számomra fontosabb, s melynél nem lehet előbbre való nektek sem más, arra buzdítlak titeket, hogy jó akaratú figyelemmel és odaadással hallgassatok.³¹⁷ Először is, úgy vélem, mindenki elismeri, hogy szinte minden téren igen sokat számít az utánzás.³¹⁸ Ha ezt valaki kétségbe akarná vonni, Platón állí-

---

³¹³ *Margón:* Bevezetés.

³¹⁴ *Margón:* Ellentétes állítás.

³¹⁵ *Margón:* Átmenet a tételosztáshoz.

³¹⁶ *Margón:* Felosztás.

³¹⁷ *Margón:* A jóindulat kérése.

³¹⁸ *Margón:* A bizonyítás kéttagú, az első tag bebizonyítja, hogy az utánzás szükséges és hasznos.

tanám elé, aki azt írta elő az állam kormányzására vállalkozóknak, hogy minden erejükkel kövessék a kiváló és derék emberek példáját, akik az állam kormányzásának szentelték életüket. Felhoznám Plutarkhoszt, aki azt javallja, hogy az erényre és dicsőségre vágyó ifjak utánozzák a borostyánt, amely az erős fákat körülfontva velük együtt növekszik. De ha egy savanyú ember nem adna hitelt nekem, elküldeném a festőkhöz, a képfaragókhoz, az asztalosokhoz, a vargákhoz és a szabókhoz, akik elmondanák neki, hogy milyen nagy szerepe van az utánzásnak az általuk űzött mesterségekben és foglalkozásokban. Ki vitatná a természet ellenében, hogy ha a könnyebb és egyszerűbb dolgokban, amelyekhez nem kell nagy szorgalom és ész, szükséges az utánzás, hogy ne lenne az az ékesszólásban, a világ legnehezebb dolgában?³¹⁹

Lássátok hát be, hogy rendkívül szükséges és fontos, hogy íróveszszönket és beszédünk fonalát a legkiválóbb és legékesszólóbb szónokok példáival erősítsük meg.³²⁰ Ez a legfontosabb módja az ékesszólás elnyerésének, királyi út hozzá, amelyet Démoszthenész és Cicero egyengettek előttünk, amelyet Iszokratész és Arisztotelész ajánlanak az ékesszólás tanulóinak. Akik tehát azt hiszik, hogy mások utánzása nélkül is írhatnak valami elismerésre méltót, azok nem gondolnak arra, mennyi és mekkora előnyt jelent ez, és nem fontolják meg Cicero szavait, aki Iszokratészben a kellemességet, Lüsziaszban a finomságot, Hüperidészben az éles elmét, Aiszkhinészben a hangzást, Démoszthenészben a beszéd erejét kereste, és Crassustól és Antoniustól is átvett néhány dolgot.³²¹

Úgy tűnhet, kevésbé különböznek a tolvajoktól azok, akik másokat utánoznak, és az ő vonásaik mentén haladnak. Nem így van: nem követ el lopást az, aki a másoknál talált dolgokat művelten, közvetetten, visszafogottan és nem szolgamódra a saját javára fordítja. Netán lopással gyanúsítanak magát Cicerót, és ugyanezzel vádolnátok Vergiliust és más igen kiváló férfiakat, akik szintén mind másokat utánoztak, mindez közismert, bizonygatnom sem kell.³²²

Hanem a szónokok körülöttünk lévő hatalmas seregéből kit kellene a leginkább utánoznunk? Nehéz kérdés, amely a legbölcsebbeknek is megakad a torkán.

---

³¹⁹ Az utánzásról sokan írtak, pl. magyarul is olvasható Petrus Ramustól egy részlet, ld. RetRef 133–149, vö. a 31. és a 229. lábjegyzettel.

³²⁰ **Margón:** Érvelés a hasznosság alapján.

³²¹ **Margón:** Az ellenérv megelőlegezése.

³²² **Margón:** A bizonyítás második tagja, amely külön Cicero követéséről értekezik.

Magam azoknak a véleményét osztom, akik szerint mindenki előtt egyedül Cicerót kell választanunk, hiszen az ő képére és hasonlatosságára formálják az írás és a beszélés módját.³²³ Quintilianus tanúsága szerint ugyanis Cicero a bölcsesség valamiféle isteni ajándékaként született e világra, hogy benne megmutatkozhasson az ékesszólás minden ereje.³²⁴ Dicsérhetik tehát Iszokratészt, kiemelhetik Démoszthenészt, ajánlhatnak sok más szónokot, öbenne van meg minden, ami a tökéletes szónokhoz kell. Vannak tiszta és áttetsző patakok, mégis, ahogy a költő írja:

*Forrásból jobb ám inni vizet szaporán.*³²⁵

Az ékesszólás forrása ugyanis Cicero. Ő volt a legalaposabb a feltalálásban, a legtapasztaltabb a feltaláltak elrendezésében, a legszínesebb és egyúttal a legméltóságteljesebb az elrendezettek előadásában. Sok minden van benne, amit hasznunkra fordíthatunk. S emiatt méltán nevezik oly sok szónok közül őt az ékesszólás atyjának. Tudni akarod, hogyan kell a nagy dolgokról méltóságteljesen, a kicsinyekről alacsony módon, a közepesekről mérséklettel szólni?³²⁶ Cicero nyomát követheted, s megtanít arra, hogyan kell a hallgatóságot, okítani, gyönyörködtetni és egyben megindítani.³²⁷ Megértette ezt atyáink emlékezete szerint Itália szorgos hangyája, Muretus és Attika szorgos méhe, Sturmius,³²⁸ s ezért teljesen Cicero követésének szentelték magukat, s ezáltal elérték azt a dicsőséget, hogy hírnevük fennmarad örökké, míg csak létezik latin nyelvű irodalom. Példájukból okulva, ta-

³²³ **Margón:** A kitűzött tételt bizonyító érvek

³²⁴ Quint 10, 1, 105–112.

³²⁵ Ovidius: *Epistulae ex Ponto* III. 5, 18. Az idézet pontatlan, az eredetiben *dulcius* helyett *gratius* áll.

³²⁶ Ismét a három stílusnemről van szó, RhetHer 4, 8, 11: „Három stílusnem van – én formának nevezem –, minden helyes beszéd ezeket alkalmazza: az egyik a fennkölt, a másik a közepes, a harmadik az egyszerű. Fennkölt az, amely magasztos szavak csiszolt és ékes szövevényéből áll. Közepes az, amely alacsonyabb, de mégsem a legalacsonyabb rendű és a leghétköznapiabb szavakból áll. Egyszerű az, mely leereszkedik a legáltalánosabban használt tiszta köznyelvig.” Meg kell jegyeznünk, hogy a nyelvhelyesség alapkövetelmény, az egyszerű stílusnak helyes nyelvezetűnek kell lennie. Cicero összekapcsolta a három stílusnemet a szónok három feladatával: az egyszerű stílusban tanít, a közepesben gyönyörködtet, a fennköltben megindít a szónok. A közepes stílus valójában a legnehezebb, a legigényesebb stílus, a ’közepes’ jelző alapelentésében félrevezető lehet, ezért ’középső’ stílusnak is szoktuk nevezni.

³²⁷ **Margón:** Bizonyítás a példák alapján.

³²⁸ Muretus, Marcus Antonius, azaz Muret, Marc-Antoine (1526–1585) francia humanista, Seneca, Tacitus, Iuvenalis stílusát részesítette előnyben, Cicero-ellenes iskolát alapított, ld. a RetLex *Muretus* szócikkét.

Sturm, Johannes (1507–1589) a reformáció retorikájának egyik vezéralakja, német retorikus, a strassburgi iskola képviselője. Az utánzásról – Cicero követéséről – szól *De imitatione oratoria libri tres* (Három könyv a szónoki utánzásról) c. könyve, 1576; részletei olvashatók magyarul, ld. RetRef 153–183. A dialektika és a retorika egységét tanítja köv. művében: *De universa ratione elocutionis rhetoricae libri III* (A retorikai ékesszólás általános módszeréről három könyvben), 1576, ld. a RetLex Sturm szócikkét.

nuló ifjak, viseljétek szíveteken Cicero követését, legyen gondotok rá, és legyetek teljesen meggyőződve arról, hogy színigaz a kiváló rétor ítélete, melyet így öntött szavakba: „tudja magáról, hogy előrehaladt az ékesszólás tanulmányozásában az, akinek Cicero nagyon tetszik.”³²⁹ Tanulmányozzatok szorgosan Cicero szónoklatának szépségét, mely többet rejt magában, mint amennyit külsőre ígér, és ne váljatok azokhoz hasonlatosakká, akik csak akkor érzik magukat Cicerónak, ha így szólítják közönségüket: „Ámbár mindig kedves nekem a ti látásotok, és ez a hely is igen alkalmas...”³³⁰ és ha a körmondatot a *videatur* igével fejezik be. Ostobák ők és nevetségesek.³³¹ Aki Cicerótól, mesterétől hasznosat akar tanulni, az nem alkalmilag és felületesen olvassa és hallgatja őt, hanem alaposan megvizsgálja tárgyalásának változatosságát és szépségét, felosztásának bölcsességét, ékesszólásának folyékonyágát. Ha ti is ezt teszitek, fáradozásotoknak gazdag jutalma lesz, és eléritek, hogy majd azok közé soroljanak, akiket szónoki képességük okán minden tudós dicsér és tisztel.

Befejeztem.

---

³²⁹ Quint 10, 1, 112.

³³⁰ Célzás Cicero *Manilius törvényjavaslata érdekében* elmondott szónoklatának első szavaira.

³³¹ **Margón:** Általános összegzés

Másik minta
a kérelmező beszédre

A veszélyben forgó Magyarország szónoklata
I. ZSIGMOND lengyel királyhoz,

melyben a magyar előkelőségek azt kérik,
hogy a lengyelek lépjenek szövetségre velük,
és nyújtsanak segítséget a törökök ellen³³²

³³³Bárcsak, fenséges király, és országának neves előkelői, olyan lenne népünk helyzete, hogy ne kellene könyörögve fordulnunk felétek. Ám most, mivel vétkeinkkel ezt érdemeltük, a szkíták barbár és vad népe Magyarországotkat nyomorúságos veszedelembbe döntötte, és féltő, hogy végső pusztulás fenyegeti a magyarok azon részét is, melyet eddig az Isten kegyelme megkímélt a törökök dühétől, hacsak a keresztyén világ közös erővel nem ment meg minket. Bocsásd hát meg, jó király, hogy könyörögve jövünk hozzád, és kegyesen hallgasd meg, amit népünk nevében eléd terjesztünk.

³³⁴Három dolgot kérnek Tőled, fenséges király, és lengyel szövetségeseinktől, barátainktól, szomszédainktól, a magyar rendek, kegyességekben, barátságokban és jóindulatokban bízva. Először, hogy mielőbb küldjetelek néhány segédcsapatot a ti költségeinken a veszedelemben forgó Magyarország megsegítésére. Másodszor, hogy ha a Ti királyságotokból és a szomszédos tartományokból toborzunk katonákat a mi költségünkön, kegyeskedjetelek nekik szabad elvonulást engedélyezni Magyarországra. Harmadszor, hogy új és örök szent szövetséget kötve velünk, fegyveres erőiteket egyesítsétek a miénkkel, mégha a miénk kicsi és gyenge is.

³³⁵Nem szükséges hosszú beszédet szönnünk ahhoz, hogy meggyőzzünk Titeket erről, legkiválóbb király és neves előkelők. Elég, ha meggondoljátok a mi és a mi hazánk nyomorult állapotát, és elképzelitek azt a szörnyű veszedelmet, ami a mi pusztulásunk után Lengyelországot fenyegeti. Fontoljátok meg, mennyire hasznos és szükségszerű ez a szent szövetség,

---

³³² Ez is Scholltól átvett beszéd, de nem fiktív, hanem valóságos politikai beszéd. 1595. március 2-án hangzott el Krakkóban, szerzője Naprágyi Demeter, vö. KecskemétiMRH 87. Scholl az eredeti beszédet kivonatolta, ezt a rövidített változatot vette át Pécseli.

³³³ **Margón:** Bevezetés.

³³⁴ **Margón:** Hármastételosztás.

³³⁵ **Margón:** Bizonyítás.

mekkora fenyegetést jelent a barbár ellenség ránk, keresztyénekre, és mekkora kegyetlenséget Jézus Krisztus felséges nevével szemben.³³⁶

³³⁷Keresztyének vagyunk, az egy megváltó Krisztusban hiszünk veletek együtt a szent keresztségben. Szövetségeseitek, szomszédaitok és barátaitok vagyunk. Idézzétek emlékezetetekbe azokat a kölcsönös és régi segítségnyújtásokat, a szent szövetséget a magyarok és a lengyelek között: indítson meg téged, fenséges király, legalább az a szent és isteni szövetség és rokonság, amelyet a minap kötött veled fejedelmünk, s amelyből nemcsak a fejedelmek, de az országok és tagok kapcsolata is következik.

³³⁸Ki ne tudná közületek, milyen könnyű lesz a kegyetlen ellenségnek, ha már szkíta uralma alá hajtotta Magyarországot, utána Európa legtávolabbi sarkaiba is eljutni ama baljóslatú félholdjával? Bizony Magyarországot eleste után nincs a keresztyén világban egyetlen nép, egyetlen nemzet, egyetlen királyság sem, amelyik ezt a hatalmas és békétlen ellenséget fel tudná tartóztatni.

³³⁹Megvan ebben a nemes lengyel fejedelemségben a vitézség a fegyverekben, a bátorság az ellenség megtámadásában, hatalmas harci ereje és képessége van, de ezt az országot nem védi úgy természetes fekvése, mint Magyarországot.

Ezért ha Magyarország felől meg tudja támadni az ellenség Lengyelországot, őrvongva, feltartóztathatatlanul száguld majd át mind a földeken, megannyi fából épült városotokon.³⁴⁰ Éppúgy, ahogy a kalitkába zárt vad ragadozó madarak, ha szabadon eresztik őket a tágas égen, szabadon repülnek zsákmányt keresve. Magyarországra tehát kiemelt figyelmet kell fordítanotok. Magyarországnak, mondom, mielőbb segítenetek kell, el kell zárnotok ott az ellenség útját, ha biztonságban akarjátok tudni magatokat és a vagyonotokat. Nemde hasznosabb hát, ha velünk együtt ti is fegyvert ragadtok, mint ha reménytelen és kilátástalan aggodalom emészt majd titeket országotok és vagyonotok felől, amiért óvatlanok voltatok. Vagy tán inkább az ellenség álnok hízelgésének, csalárd fegyvernagyvadásának és szövetségének hisztek, amikor Lengyelország virágzó fejedelemségének örök békét és nyugalmat ígér a barátság álcájában?

---

³³⁶ **Margón:** Érvhelyek, amelyeket a bizonyításban részleteznek és bővítenek.

³³⁷ **Margón:** Bizonyítás a tisztességes és a jogos alapján.

³³⁸ **Margón:** Bizonyítás a haszonból, ha teljesítik, és a fenyegetésből, ha nem teljesítik a kérést.

³³⁹ **Margón:** Bizonyítás a különbségek alapján.

³⁴⁰ **Margón:** Szemléltetés.

Ne hallgassatok könnyelműen az istentelen és romlott ellenségre, amelyik azt hiszi, bármit megtehet a keresztyénnel. Megkíméli a farkas a bárányt, de csak azért, mert még nem jött el a legjobb alkalma, hogy zsákmányul ejtse. Siratja a török hitszegését Magyarország sok szép vára, siratja Horvátország, siratja Szlavónia jó része, siratják az erődök, melyeket a fegyvernyugvás, szövetség és béke álcájával foglalt el. Gyászoljátok, kérlek, ti is a keresztyén világ pusztulását, amit ezek a véres vadállatok okoznak: szálljanak szembe fegyvereitek ezzel a veszedelemmel. A ti segítségetekért sírnak a csecsemők a bölcsőben, s bosszúért kiált a keresztyének zsarnok által kiontott vére, amely a földet áztatja. Védelmet keresnek az özvegyek és a szűzek, akiket a kéjszomjas vadállatok erőszakkal elragadnak.

Ha³⁴¹ a kegyességre törekvés, melynél nem tarthatnátok, és nem is tartotok semmit fontosabbnak, a hit védelmezése, esküje a barátságra sem sarkallna titeket arra, hogy fegyvert fogjatok, mozdítson meg titeket legalább a dicsőség, amely ezt a szent háborút kíséri, és végül a szükség, melynek minden bölcs engedelmeskedik: mi tette világhírvé minden nép között Kázmért és Lászlót,³⁴² Lengyelország sarjait, ha nem a hadi vitézség? Ebben a hadi szövetségben, amelyben az örök király hitleveléért, a szent krisztusi hitért és vallásért küzdünk, ismét mi lehetne szebb és dicsőbb?

Az édes pelikán,³⁴³ Jézus Krisztus, a keresztt oltárán vérét ontotta a ti békétekért és örök boldogságotokért, ti pedig vonakodnátok az ő dicsőségét védelmezőknek segélyére és társául lenni? De mit cifrázom, értékes, szép tulajdonságaitok, mellyel fel vagytok ékesítve, azok maguktól is a hatalmas ellenség ellen indítanak titeket, de ha nem akarnátok, oda kényszerít titeket a szükség is.

Jobb szeretném, ha inkább elgondolnátok, mintsem kis idő múlva a valóságban megtapasztalnátok, milyen sors vár Lengyelországra Magyarország elfoglalása után. Borzasztó csak belegondolni is abba, ami okvetlenül bekövetkezik, hacsak idejében elejét nem veszitek e tűzvésznek. A törökök gyászos szolgaságba vetik majd a férfiakat, lányaitokat, asszonyaitokat pedig válogatás nélkül csúfosan megerőszakolják; röviden: végső pusztításba taszítják a földeteket. Késő a frígek bölcsessége. Annak idején nem hitték, hogy ez lesz: a görögök, a macedónok, a dalmátok és más népek, akik most a mohamedán szolgaságban kényszerülnek szolgálni.

---

³⁴¹ *Margón*: Harmadik bizonyíték.

³⁴² Minden bizonnyal Nagy Kázmér (1310–1370) és Szent László (1046–1095), édesanyja lengyel hercegnő volt, s 1048 táján tért haza.

³⁴³ *Margón*: Bővítés az összehasonlítások révén.

³⁴⁴Hagyjatok fel hát a halogatással, fenséges király és neves előke-
lők, és nyújtsatok fegyverekkel segítséget. Ha ezt megteszitek, és Magyar-
országot visszaállítjátok régi fényébe, örökre lekötelezitek a magyar népet,
aki segítségetekre siet majd, ha életetek vagy vagyonotok bármiféle veszély-
be kerül. Népeteknek pedig örök nevet szereztek majd a keresztény világ
összes nemzete között. Befejeztem.

XIV. FEJEZET

A bemutató beszédről

I. Eddig a tanácsadó beszédről volt szó, most következik a bemutató beszéd,
amely a dicsérés és az elmarasztalás módját mutatja meg. Bemutatonak azért
nevezik, mert bemutatja, szinte a szemünk elé tárja a dicséret vagy az elma-
rasztalás tárgyát. Görögül *ἐπιδεικτικόν* [*epideiktikon*] a neve. Az *ἐπίδειξις*
[*epideixisz*] ugyanis (ez a kifejezés a szofistáké, ahogy az *ἀπόδειξις*
[*apodeixisz*] a filozófusoké) a dicséret és az elmarasztalás teljes, bőséges és
ékes kifejtése. Az ékesszólás mesterei ugyanis beszédük kifejezőerejét, virá-
gait, díszeit leginkább ebben a beszédfajtában mutatják meg: mivel szemlél-
tetés céljából alkotják, ezt a fajtát Quintilianus a 3. könyv 4. fejezetében
szemléltetőnek (*ostentatorium*) nevezi. Másik neve *ἐγκωμμιαστικόν*
[*enkómmiasztikon*] vagy dicsérő, a fontosabb része, azaz a dicséret miatt,
hiszen tisztességesebb dolog dicsérni, mint elmarasztalni. Cicero ékesítésnek
(*exornatio*) nevezi, mivel a derék embereket igaz dicsérettel ékesíti. Szolón
kijelentése alapján az indeknél igen elterjedt volt a használata a temetési
beszédekben. A görögöknél először Periklész dicsért nagyszerűen temetési
beszédében, melyet a peloponnészoszi háborúban a hazáért harcolva eleset-
tek felett tartott. E szokást követték a rómaiak is, amint eszerint készült ne-
mes beszédek tanúsítják.

II. Fő részei a dicséret és az elmarasztalás, amelyek egymással ellen-
tétes dolgokra épülnek. Ide tartoznak, azaz ezekhez soroljuk: a hálaadásokat,
a köszönetmondásokat, mint Ciceróét visszatérte után, a jótettek vagy a gaz-
tettek felemlítését, történetek előadását, üres panaszokat, siralmakat, temetési
énekeket, nászénekeket, az elbeszélő, tréfás, hivatalos és ajánló leveleket
stb. Továbbá a személyek, vidékek, városok, gazdaságok, mesterségek, he-
gyek, időjárás, lakomák és más efféle dolgok leírását dicséret vagy elmarasz-
talás céljából.

---

³⁴⁴ *Margón*: Összefoglalás.

III. A dicséret olyan jó szándékú beszéd, amely valakinek az erényeit vagy tetteit számlálja elő; az elmarasztalás viszont az illetőben rejlő hibákat vagy vétkeket tárja fel. Ennek a gyalázat, annak a tisztelet a célja.

A hallgatóságra gyakorolt hatás avagy a felkeltett érzelem a gyönyörködtetés. Ezért méltán kívánta Tullius [Cicero] ékesítésnek nevezni ezt a beszédfajtát, hiszen valamiféle virágosabb és díszesebb ékítést enged meg, mint a többi.

Két szabály

1. A dicséret vagy elmarasztalás feleljen meg az időnek, a helynek és a személyeknek, nem illik ugyanis bárkihez bármikor bárhol bármi.

Úgy tűnik, ehhez a szabályhoz igazodik Arisztotelész is, aki Jacobus Omphalius jogtudós³⁴⁵ *Nomologiájának* tanúsága szerint joggal int arra,³⁴⁶ hogy értelmünkkel és eszünkkel végig kell gondolnunk, hogy melyik helyhez milyen dicséret vagy elmarasztalás illik, milyenek a bevett szokások, a helyi intézmények, a hallgatóság hangulata. Mert ami az egyik helyen tiszteletet és hálát vált ki, az máshol irigységet és vádaskodást szíthat. Például: az idős kor mindig nagy becsben állt a rómaiaknál. A Kaszpi-tenger lakói viszont a hatvanasokat elhagyatott magaslatokra zárva éhen-szomjan hagyják meghalni. A zenészeket az athéniak kimagaslóan nagyra tartották, a spártaiak viszont kiűzték a városból, mert ezek szerintük a lelket inkább elnöiesítik, mintsem vitézségre tüzelnek.

2. A személy, a tett vagy a dolog dicsérete vagy elmarasztalása ne legyen rideg, hideg vagy száraz; de merev, gögös, talpnyaló vagy gyűlölködő se. Ennek a szabálynak az a magyarázata, hogy aki hűvösen dicsér, az úgy tűnik, hogy nem talált semmi dicsérendőt, vagy nyíltan sért vagy irigylí a másik dicsőségét és érdemét. Aki durván marasztal el, az elveszti a hitelét, vagy kétségessé teszi, mivel ellenségesnek tűnik.

IV. Háromféle tárgy körül foroghat ennél a beszédfajtánál a dicséret vagy az elmarasztalás:

Személyek, mint császár, király, Nagy Sándor, Káin, Achab.³⁴⁷

Tettek avagy viselt dolgok, mint Scaevola, Ezékiel, Achab tettei.

---

³⁴⁵ Jacobus, Omphalius (1500–1567), német jogtudós, humanista. Jogtudományi és retorikai művek szerzője. *Nomologia* című munkája először 1536-ban jelent meg Párizsban.

³⁴⁶ *Margón*: 30. oldal

³⁴⁷ Acháb, Szamária királya (1 Kir 21, 1).

Dolgok, akár kézzelfoghatóak, akár elvontak, mint igazság, béke, mesterség, állam stb.

Noha nem csupán az erény és a vétkek, de a hozzájuk kötődő személyek, tettek, dolgok is lehetnek a dicséret vagy elmarasztalás tárgya vagy anyaga, az igazi dicséret a személyé, akit dicsérettel kell ünnepelni, ha az erény dicsérendő útján marad, és annak mentén halad élete pályája; de el kell marasztalni, ha nem kerül el a becstelenséget és a vétkek elátkozott tévösvényét tapossa és követi.

A személyekről

V. A személyek dicséretében a beszéd következő részeit használjuk: bevezetés, tétel, elbeszélés, befejezés.

VI. Itt is ugyanolyan bevezetéseket használunk, mint az előző beszédfajtákban, azért, hogy a hallgatóságot jóindulatúvá, figyelmessé és tanulékonyá tegyük, a korábban tárgyalt szabályok szerint.

Megjegyzendő, hogy itt előfordulnak kötetlenebb, *ἀτεχνώτερα* [atehnotera] bevezetések, mint a tanácsadó és a törvényszéki beszédben, amelyek nagyobb mesterséget követelnek. Itt ugyanis a szónok tetszése szerint lehet az ügghöz tartozó, vagy távolabbi, messzebről indított, amelyet azonban a dologhoz alkalmaznak, amint azt a nászdalokban és a gyászdalokban látjuk. Gyakran indulnak ki az érzelmekből, mint panaszból, fogadkozásból, a dicsérendő személy méltóságából, hálaadásból, az öröm kifejezéséből, nyilvános felvonulásokból, hivatalból, tanulmányokból és hasonlókból.

Példák

Grégorasz 10. könyvében az idősebb Andronikosz temetésére³⁴⁸

Elnémít bennünket a csapás nagysága: halottként bénul meg nyelvünk és fülünk, agyunk, hiszen kihunytt az éltető nap sugara, ránk borult a föld. De mivel az égen, a földön, a tengeren történő csodajelek azt mutatják, hogy az egész univerzum átérzi e sorscsapást, nekünk sem szabad némának maradnunk e tragédia felett.

---

³⁴⁸ Grégorasz Nikéforosz (1295–1360) bizánci asztronómus, történétíró, az idősebb Andronikosz császár híve.

Plinius Caecilius a *Panegyricus*ban

„Helyes és bölcs gyakorlat volt az, atyák és összeírtak, őseink részéről, hogy minden vállalkozásukat és beszédüket az istenekhez való fohászkodással kezdték:”³⁴⁹ stb. „Annál inkább megfelelő és kegyes dolog, hogy hozzád fohászkodjam, Iuppiter Optimus, aki korábban megalapítottad, most oltalmazod birodalmunkat, add meg, hogy én consulhoz méltó, a senatushoz méltó, a princepshez méltó szónoklatot mondhassak.”³⁵⁰

Iszokratész az *Euagorász*ban³⁵¹

Kétségtelenül háladatos dolog atyád irányában ez a nagyszabású búcsúztató beszéd, de mindennél háladatosabb lesz a dicséretéről szóló beszéd. Bármilyen nehéz is ez szívemnek, ilyennel hódolok előtte.

Cicero így kezdi a Marcellus érdekében mondott beszédét:

Eddigi hosszas hallgatásomat, atyák és összeírtak, a mai nappal megtöröm. Nem titkolhatom tovább Caesar kegyelmét.³⁵² Itt a szónok a megelőlegezett ellenvetésre (*prolepsis*³⁵³ vagy *occupatio*) válaszol, hogy miért szólal meg ismét, ha eddig hallgatott stb.

VII. A bevezetés után álló tétel megmutatja, mi az, amit dicsérni vagy elmarasztalni akarunk, ha ez összetett dolog, akkor tételosztást alkalmazunk, és jelezzük, mennyit fogunk az egyes részekről beszélni.

VIII. Az elbeszélés, amely a bizonyítás szerepét tölti be, az illető életének és természetének, illetve a dicséretére való dolgoknak a részletes történeti felidézése.

IX. Két sorrendje lehet: mesterséges és természetes.

X. Mesterséges, amikor az időrendet mellőzve mindent egy adott főponthoz viszonyítunk, avagy amikor a dolgokat bizonyos típusokba soroljuk, mint a lélek, a test, a vagyon kiválósága.

---

³⁴⁹ Plinius, *Pan.* 1, 1. In: *C. Plinius Caecilius Secundus: Panegyricus (Traianus császár dicsőítése)*. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Hoffmann Zsuzsanna. Szeged, 1990, 9.

³⁵⁰ Uo. 1, 6.

³⁵¹ Euagorasz Szalamisz kiváló királya volt Kúprosz szigetén (Kr. e. 435–374); Iszokratész azonos című dicsőítő beszédében magasztatja.

³⁵² Cicero: *Marcellus érdekében* 1, 1. Lásd az 57. lábjegyzetet.

³⁵³ Görög: *prolépszisz*, latin: *anticipatio*, magyar: *megelőzés* (gondolatalakzat): „a (potenciális) vitapartner(ek) várható érveinek, ellenvetéseinek megelőlegezése azzal a céllal, hogy a gyorsan hozzájuk fűzött cáfolat mindjárt el is vegye erejüket, tehát a cáfolás megelőzése”, ld. a RetLex *megelőzés* szócikkét.

Efféle sorrendet látunk, amikor P. Crassus Mucianus³⁵⁴ dicsérete arra az öt elogiumra vagy részre van elosztva, hogy igen gazdag, igen nemes, igen ékesszóló, a jogban igen jártas és főpap volt. Ezt az öt fő jó tulajdonságát hagyta ránk a római történetírók többsége, amint ezt Agellius³⁵⁵ tanúsítja az első könyv 13. fejezetében.

XI. Természetes az a sorrend, amikor a történeti időrendet tartjuk meg. Ezt részesítik inkább előnyben.³⁵⁶

XII. Ez három szakaszra oszlik. Az első a születése előtti idő, a második az, amikor élt, és a harmadik a halála utáni.

XIII. Az elsőben szólnak hazájáról, szüleiről vagy őseiről; szép dolog, ha méltó volt az ő nemességükhöz, vagy éppen őáltala lett ragyogó, ha azelőtt nem volt nemes; csúf dolog, ha méltatlan volt.

XIV. A hazáját kétféleképpen dicsérhetjük: ha nevezetes volt, azt emeljük ki:

Például: Thuküdidész Athén sarja, itt született és tanult.³⁵⁷

Ha viszont alacsonyrendű és kétes helyről származott, azt emeljük ki, hogy annak alacsony és kétes voltát erényeinek ragyogásával és koszorújával tette fénylővé és nemessé.

Megjegyzés

Ha viszont valaki gyalázatos helyről származik, ne is említsük meg, hol született. Így tett Ausonius Severus Pertinaxról³⁵⁸ szólván:

*Pun ivadék, de ki fényes erényre tekintve figyel rá,
Nem születése helyét nézi, csak érdemeit.*

Emellett nem kevésbé emeli az ember, a személy dicsőségét, ha nyíltan megemlíti hazáját, azt a helyet, ahol gonosz emberek közt példásan tudott élni, ahogy Nagy Szent Gergely teszi az erkölcstana elején boldog Jóbról ezekkel

---

³⁵⁴ P. L. Crassus Dives Mucianus (kb. Kr. e. 180–130) praetor, consul, pontifex maximus.

³⁵⁵ Agellius a kéziratok gyakori elírása A. Gellius, azaz Aulus Gellius helyett. Az idézett hely tehát Aulus Gellius *Attikai éjszakák* 1, 13.

³⁵⁶ *Margón:* Quint. 3, 7.

³⁵⁷ Thuküdidész az egyik legnagyobb görög történetíró (kb. Kr. e. 460–400), műve: *A peloponnészoszi háború*.

³⁵⁸ P. Helvius Pertinaxot 193. január elsején választották császárrá; földet akart osztani a nincsteleneknek, emiatt a szenátusban népszerűtlenné vált: 193. március 28-án meggyilkolták. Decimus Magnus Ausonius (310?–393?) óriási költői életművet hagyott maga után változatos műfajokban: sírverseket, eklogákat, költői leveleket, epigrammákat egyaránt írt. Constantinovits Milán András fordítása.

a szavakkal:³⁵⁹ Említsük meg, szólott, hogy hol lakott Jób, hogy dicséretére legyen, mivel jó volt ő a rosszak között: hiszen nem az az igazán dicséretes, ha valaki jó a jók közt, hanem ha jó a rosszak közt. Ahogy fokozott bűn a jók közt rossznak lenni, éppígy nagy érdem a rosszak közt jónak maradni.

XV. A szülők vagy az ősök kapcsán ismét kétféleképpen dicsérhetünk. Először: ha a család híres és nemes volt, megdicsérjük származásának fényes ragyogását, őseinek dicső tetteit, akiknek az erényessége sokat jelent a jóindulat megnyerésében. Másodszor: ha kétes és homályos családból származott, Minutius Felixet³⁶⁰ kell követni: mindannyian egyenlőnek születünk, erényeink tesznek köztünk különbséget.

Szolónról így ír Ausonius:³⁶¹ Sokkal szebb dolog megszerezni, mint megörökölni a nemességet. Továbbá Iuvenalisnál:

*Inkább Thersites fia légy – s lélekben Achilles,
Vulcanus kalapálta vasat forgatva kezében,
Mintsem Achilles sarja, de Thersitesre hasonlits.*³⁶²

Megjegyzés

Ha viszont a család gyalázatos volt, mert szülei, ősei bűnnel szennyezték be, akkor okosabb csendben kerülni az említését.

XVI. Ennél az időszaknál kell megemlíteni a jóslatokat és a jósjeleket is, ha jelezték ilyenek a születését.

Így amikor Asztüagész³⁶³ azt álmodta, hogy leánya egy szőlőágot szül, amely leveleivel egész Ázsiát árnyékba borítja, a jósok úgy magyarázták, hogy születendő unokájának, Kürosznak a nagyságát jelezte ez. Kiváló példát látunk erre Keresztelő Szent Jánosnál is stb.

XVII. Ennyit az életét megelőző szakaszról. Életének idejéről szólva a következőket kell szem előtt tartani: nemét, nevét, születését, természetét,

---

³⁵⁹ Nagy Szent Gergely (540?–604) *Moralia in Iob* című 35 könyvből álló műve szentbeszédeket tartalmaz, amelyeket *Jób könyve* alapján állított össze szerzetestársainak Konstantinápolyban, ahol a pápai udvar követeként időzött.

³⁶⁰ Minutius Felix a Kr. u. 3. század elején tevékenykedő keresztény író, aki Afrikában született; egy műve maradt fenn *Octavius* címen. Műfaja dialógus: a pogány Caecilius és a keresztény Octavius vitatkozik benne a hitről; a keresztény Minutius Felix közöttük a döntőbíró. Caecilius beszédében kijelenti, hogy válogatás nélkül bajok érik a gonosz és jámbor embereket (5, 9–10; 51–52).

³⁶¹ Ld. a 358. lábjegyzetet.

³⁶² *Murgón*: 8. szatíra. 8, 269–271; fordította Muraközy Gyula.

³⁶³ Asztüagész a médek utolsó királya; Hérodotosz szerint 35 évig uralkodott (Kr. e. 584–550).

azaz testi-lelki adottságait, gazdagságát, kincseit, neveltetését és tanulmányait, egész életének cselekedeteit, azoknak körülményeit és jutalmát.

XVIII. A nemet azért kell tekintetbe venni, mert más erényeket dicsérünk a férfiakban, és mást a nőkben.

XIX. Az asszonyoknál dicsérjük a szépségüket, szemérmességüket, szerénységüket, a ház őrzését, jártasságukat a család avagy az otthon irányításában, okosságukat a gyermeknevelésben, férjük iránti szeretetüket, és esetlegesen más erényük vagy jártasságuk jeleit, akár a nyelvekben vagy a tudományban, akár erkölcsi dolgokban, mint férfihoz méltó okosság, nagylelkűség, türelem.

Ezeket erőteljesen hangsúlyozni kell, összevetve őket elsősorban olyan férfiakkal, kikből hiányoznak ezek az erények, valamint más asszonyokkal. Dicséretüknél vegyük tekintetbe azokat a dolgokat is, amelyeket már megtárgyaltunk a férfiakról szólva.

XX. Mindkét nemnél először az illető nevééről kell szólnunk, hiszen gyakran maga a név is valami különleges dologra figyelmeztet minket, például Cicero azt mondja, hogy Theophrasztosz³⁶⁴ beszédének isteni voltáról nevezték el; hasonlóan a tolvaj és kicsapongó Verres részben a söprésről (*verrendo*), mivel mindent besöpört, azaz összelopott és rabolt magának, részben az ártányról (*verres*), azaz a herélt kanról kapta a nevét.³⁶⁵

XXI. Figyelni kell a születés körülményeire és idejére is, és utalni kell arra, ha a születését jósjelek mutatták meg.

Például Johannes Pico Mirandola³⁶⁶ herceg születésekor anyja feje fölött lángkoszorú gyulladt fel, majd hamvadt el. A tökéletes forma sokak szerint az értelem tökéletességét jelezte, a tűz a lélek erejét és égi képességét, a gyors elhamvadás pedig az élet rövideységét, és mindez nem állt távol a valóságtól. Lásd Jákob pátriárka születéséről Móz. 1, 25, 26.

XXII. Ezután szólni kell a természeti, azaz a testi és lelki, valamint a sors adta képességekről és adottságokról.

Természet adta lelki adományok a tehetség, a jó ítélőképesség, az emlékezőtehetség, a műveltség, az okosság, a bölcsesség, az igazságosság, a nagylelkűség, a kedvesség, a feddhetetlenség, a kegyesség, a tanultság, a könyörületesség, a szerénység, a gyermekek, szülők, rokonok iránti szeretet

---

³⁶⁴ Theophrasztoszt eredetileg Türtamosznak hívták; Arisztotelész adta neki a Theophrasztosz nevet, szép és isteni beszédmódja miatt (Strabón 13, 618).

³⁶⁵ Ez a „nomen est omen” érve, vö. ArisztRét 1400b vége; Quint 5, 10, 30.

³⁶⁶ Pico della Mirandola (1463–1494) Mirandola és Concordia grófja, latin és olasz nyelven író gondolkodó és költő.

és más erények. Ezeket és a hasonló erényeket mintegy csatasorba kell rendezni, s megnyilvánulásukat azzal kell még világosabbá tenni, hogy elősoroljuk az illető cselekedeteit.

Testi adományok a szépség, a külső, a jó egészség, az erő, a tiszteletet parancsoló alkat, a gyorsaság, azaz fürgeség, az életerő bármely életkorban, kiválóság a birkózásban, a futásban, a lovaglásban és más testgyakorlatokban.

A sors javai a tisztességesen szerzett javak: a tisztségek, a méltóság és a dicsőség, a tekintély, a kincsek, a hála, a barátság, a gyerekek, a rokonok, a boldog házasság, a szabadság és más effélék.³⁶⁷

Megjegyzések

1. A javak három fajtájából valódi, megalapozott és minden korban emlékeztetre méltó dicséretre csak a lelki javak és adományok méltók: ezek hiányában ugyanis senkit sem lehet joggal dicsérni, ezért a dicséretet elsősorban ezekre kell alapozni.

2. Amikor dicsérünk, ezek kifejtésében az életkor vagy a tettek sorrendje szerint haladjunk, elsősorban ez javasolható, vagyis: mit tett gyermekként, mit serdülőként, ifjúként, felnőttként és öregként, milyen volt a hazájával, a szüleivel, a testvéreivel, a rokonaival, a közelállókkel, a barátaival, a munkatársaival, a polgárokkal, az idegenekkel szemben stb. Végül rendezzük a dicséretet az erények szerint is, megemlítve: mennyire hűséges volt, milyen jóakarátú, milyen önfegyelme volt a szerencse idején, és milyen lélekjelenléte a balszerencse idején, milyen igazságos, előre látó és fegyelmezett volt kötelességének teljesítése közben.

3. Itt vigyáznunk kell arra, hogy ne távolodjunk messze a történeti rendtől.

4. A test és a sors ajándékait dicsérjük vagy kárhozzátjuk, nem azért, mintha az illető nem rendelkezne velük, hanem aszerint, hogy jól vagy rosszul használta-e őket.³⁶⁸

Erre vonatkoznak Cicero sorai:

Valakinek a származása, a szépsége, az ereje, a kincsei, a gazdagsága és a többi, amit a sors ad, akár testileg, akár külső körülményként, nem

---

³⁶⁷ Ezek mind a személyekből vett érvek Quint nyomán: 5, 10, 24: származás, nemzetiség, haza, nem, életkor, nevelés, testalkat, anyagi helyzet, jellem, foglalkozás, lelkiállapot, tervek, a név (*nomen est omen*); Verres példáját is említi.

³⁶⁸ **Margón:** Cic. A szónokról 1, 2, Quint. 3, 9 és 7.

*méltó az igazi dicséretre, mert ezt egyedül csak az erény érdemli. De mivel maga az erény leginkább az említett dolgok okos felhasználásában mutatkozik meg, ezért a dicséretekben részletezni kell a test és a sors ajándékait. Ebben az a legnagyobb dicséret, ha valaki nem pöffeszkedett a hatalomban, nem pazarolta a pénzt, a sors kegyeltjeként sem tartotta magát többre másoknál; ha kincsei és javai nem a gőg és a kicsapongás, hanem a jóság és a mértékletesség gyakorlásának lehetőségét teremtették meg.*³⁶⁹ Eddig Cicero.

XXIII. Következik a gyermekkori neveltetés, hiszen mindenkit neveltetésének megfelelően kell dicsérni vagy elmarasztalni. Itt tehát a gyermeki tehetséget, hajlamot, fogékonyságot, a szülői gondoskodást kell említeni, ha az dicsérhető, és tisztességesen és jól nevelték.

Például Pindarosz a 4. Püthói ódában Iaszónt dicsérve felidézi, ahogy Iaszón ezt mondja:

*Mesterem, isteni Kheirón.
Barlangjából, jó Khariklia, s a vén
Philüré mellől jövök én, hol a Kentaur
szent leányai neveltek.
S íme betöltve húsz évemet, undok szót sem szóltam
és sohasem cselekedtem
helytelenül náluk én.*³⁷⁰

Dido így marasztalja el Aeneasz a rossz neveltetése miatt:

*Téged sem szült istennő! teneked, lator, ősd
Dardanus, ó, sose volt! meredek Kaukázuson ellett
Vad Hyrcánia tigrise, ott szoptattak a sziklán!*³⁷¹

XXIV. Ezután jön rögtön az iskoláztatás, amelynél a következőket vesszük figyelembe: 1. miféle tanítók, vezetők irányították; 2. ezek miféle tudományokra oktatták és tanították, miféle erkölcsöket szívott magába, miféle művészetekben lelte kedvét.

Nagyon sokat számít ugyanis, kik és mire oktattak valakit. Itt az erényre és az üdvös bölcsességre törekvést dicsérjük. Ide tartozik a másokkal

---

³⁶⁹ Cicero: *A szónokról* 2, 84, 342.

³⁷⁰ Fordította Jánosy István.

³⁷¹ Vergilius: *Aeneis* 4, 365–8, fordította Lakatos István.

való szokott érintkezés is. Hiszen mindenki szinte teljesen olyanná válik, mint azok, akikkel társalkodni szokott.

XXV. Ezután életének minősége, állapota, cselekedetei (a különböző vele megesett dolgok), szerencséje, dicső tettei és hasonló, amelyek a felnőtt korhoz tartoznak; itt kell megemlíteni, hogy az illető miket tett, mondott otthon, nyilvánosan; polgárként, katonaként, milyen kitüntetésekert kapott. Megdicsérjük ragyogó, igazságos, bátor és mérsékelt tetteit, akár nyilvánosan, akár magánemberként cselekedett, továbbá állhatatos hitű követésre méltó tetteit és terveit.

A viselt dolgok kiváló példáit látjuk Cicero beszédeiben: a Manilius-törvény mellettiben, Pompeius dicséretében, Iszokratész temetési beszédében stb.

Itt a következő szabályokat kell betartani

1. Az illető életének azon területét kell dicsérni, amelyről szó van, s amiről ő híres: ha az egyház szolgája, akkor dicsérjük meg kegyességének és elhivatottságának igaz és lángoló buzgalmát, életének szentségét avagy feddhetetlenségét, szorgalmas és szomjú tanulását, eredményes és sikeres tanítását, igazságszeretetét, az igaz hit védelmezésének célkitűzését, az eretnekek cáfolását, állhatatosságát az igaz hitben és annak megvallásában stb. Ha egy tisztséget viselő embert szeretnénk dicsérni, így tehetjük:

Erényei méltán emelték a méltóság legmagasabb csúcsára ezt az embert, hiszen úgy viselte hivatalát, hogy több tekintélyt szerzett az általa betöltött hivatalnak, mint amennyit a hivatal szerzett neki. Méltóságát szerénységgel, nem pedig kérkedéssel és könyörtelenséggel viselte.

2. A dicséreteken szorgosan ügyelni kell, hogy a dicséret megfelelően és illjen az illető állapotához és korához.

Így Homérosznál Nesztor öregnek mondja magát, aki már nem testben, csak lélekben fog küzdeni.

3. Mind ifjú korában, mind felnőtt korában és az egész élete folyamán, mindig elsősorban azt kell nézni, hogy az illető vallásos, istenfélő és -tisztelő volt-e, vagy ellenkezőleg.

4. A szónoknak tisztán kell látnia az illetőt jellemző sajátos tulajdonságokat, és ezeket kell kiemelnie a másokkal közös tulajdonságokkal szemben.

Hiszen, ahogy Arisztotelész mondja [a Rétorika] 2. könyvében, hogyan dicsérhetnénk az athéniakat, ha nem ismernénk a szalamiszi tengeri ütközetet, a marathoni csatát, vagy a Hérakleidákért tett dolgaikat és hasonlókat.³⁷² Továbbá Akhillészben sem azt kell dicsérni, hogy ember volt, hogy félistenektől származott, hogy Trójánál vitézkedett, ezek ugyanis Diomédésszel és másokkal is közös dolgok, hanem hogy megölte Hektórt, a legbátrabb trójait, és Küknoszt, Neptunus fiát.

XXVI. Eddig az életében történtek. Hátravannak a halála utáni dolgok. Itt szólni kell a halál neméről, a végtisztességről, a halála utáni megbecsülésről, hírnevéről, az irodalmi megemlékezésekről, tanításokról, és főként a megrázkódtatásról, a siralmakról és panaszról, a gyászról és fájdalomról, a jó emberek vélekedéséről és a halál után történt egyéb dolgokról.

Cicero a 14. Philippikában a Mutinánál elesettekről: *Ó, boldog halál, amely a természeté lenne, de a hazának áldozták. Menekülőként csúf a halál, győztesként dicsőséges. Mivel maga Mars szokta zálogul vinni a csatasorból a legbátrabbat, így titeket is kitüntetett. Életekben bátor katonák voltatok, most pedig szent katonák vagytok.*³⁷³

Laelius így részletezi Scipio dicséretét, mivel halálát az egész római nép siratta: hogy milyen drága volt ő a köztársaságnak, azt a gyász keserősége mutatta meg. Ide illenek Vergilius sorai is:³⁷⁴

*És pásztor hűs forráshoz nem vitt e napokban
Egy se, fűvön legelő marhát, ó Daphnis: az állat
Vágyat a vízre nem érzett, sem lehajolni a réten.*

---

³⁷² Hérakleidák – Héraklész utódai; Eurüsztheusz üldözése elől Athénba menekülnek Thészeuszhoz, aki megvédelmezi őket.

ArisztRét 1396a: „Először azt kell világosan látni, hogy azon témával kapcsolatban, melyről beszélnünk és következtetnünk kell – legyen az akár politikai, akár más –, szükségképpen mindent ismernünk kell vagy sok mindent, mert ha semmit sem ismersz, a semmiből kell következtetned. Ezt hozom fel példaként: hogyan tanácsolhatnánk az athéniaknak, hogy háborúzzanak vagy ne háborúzzanak, ha nem ismerjük, miben áll katonai erejük, tengeri-e vagy szárazföldi, vagy mindkettő egyszerre; és mekkora; továbbá milyen jövedelmeik, barátaik és ellenségeik vannak, továbbá hogy milyen háborúkat viseltek és hogyan, és más hasonló dolgokat. Vagy hogyan dicsérhetnénk őket, ha nem ismerjük a szalamiszi tengeri ütközetet, vagy a marathóni csatát, vagy a Hérakleidákkal kapcsolatos tetteiket.”

³⁷³ Cicero 14. *Philippicae* 12. fejezetéből, inkább parafrázis, mint fordítás.

³⁷⁴ Vergilius: *Eclogae* IV, 24–26, fordította Lakatos István.

Megjegyzés

A panaszhoz csatolni kell a vigasztalást is, amelyet részben az elhunyt boldog állapotára, részben a hátramaradottakra, mint például a gyerekekre kell alapozni. Így boldog Ambrus Theodosius temetésén: Oly nagy császár távozott hát közülünk; de mégsem távozott el egészen: itt hagyta ugyanis gyermekeit, akikben őrá kell ismernünk, s akikben látjuk is őt, és velünk van.³⁷⁵

Figyelmeztetés

Nincs mindig szükség az említett érvforrások részletes vizsgálatára, elég, ha csak a fontosabbakat követjük, s ezek virágaiból válogatva kötjük meg a dicséret és magasztalás koszorúját.

XXVII. A személyek dicséretében alkalmazott elbeszélésről elég ennyi.

Bizonyításra itt nincs szükség, hiszen nem vitatott vagy kétséges ügyekről van szó, hanem olyanokról, amelyek biztosak, vagy biztosaknak vannak beállítva, amelyeket ékesítenek és részleteznek, hogy mások csodálják és kövessék őket.

XXVIII. Cáfolatra is ritkán van szükség; ha a dicséret közben olyasmi is előkerül, ami elmarasztalandónak tűnhet, azt védeni, mentegetni kell, vagy más ügyre áthárítani, például ha Dávid prófétát dicsérjük, mentegetni kell a gyilkossággal tetézt házasságtörését stb.³⁷⁶ Továbbá ha valaki Caesart dicséri, mentegetni fogja őt, amiért háborút indított a hazája ellen, hiszen ellenfelei korábban zaklatták őt stb.

XXIX. A befejezés legyen rövid a személyek dicséreténél, de tartalmazza e fő részeket: a dicsért ember tetteinek és erényeinek részletezését, és buzdítást ezek utánzására és felülmúlására.

Megjegyzések

1. Felsorolásra csak ritkán, az összetett dicséreteknél van szükség.

2. Néha könyörgést is alkalmazunk, amikor a dicsért személyért imádkozunk, vagy a köztársaságért, hiszen neki nagyon fontos, hogy ilyen nagyon jó emberek éljenek benne.

3. A befejezés megvigasztalja szomorúságukban (például temetésnél) a hallgatóságot, és könyörületre indítja őket.

---

³⁷⁵ Vö. Adamik Tamás 1996/1997, Szent Ambrus, a szónok. *Magyar Egyházzene* IV, 409–416.

³⁷⁶ **Margón:** Ha a rosszindulatú gonoszok hamis vádakkal igyekeznek befeketíteni a dicsért illető jó hírnevét és megítélését, ami ma általános a halotti beszédekben.

Mintabeszéd

Thuküdidész történetíró dicsérete a görög Aphthoniosztól³⁷⁷

Illendő,³⁷⁸ hogy azokat, akik számunkra hasznos dolgokat fedeztek fel, éppen felfedezéseikkel ékesítsük, és amiket felfedeztek, azokat rájuk mint fel-találóikra, hálánk jeléül visszaszármaztassuk. Ezért Thuküdidészt dicsérve, őt szónoklattel, mintegy saját virágával fogom ékíteni. Jogos dolog,³⁷⁹ hogy köszönetet mondjunk mindazoknak, akikről valami jótéteményben részesül-tünk. Thuküdidésznek pedig másoknál is inkább, mivel ő az emberi dolgok legszebbikét, az ékesszólást hagyományozta ránk. Az emberi dolgok közt nem találsz előbbre valót az ékesszólásnál, az ékesen szólok közt pedig előbbre valót Thuküdidésznél. Thuküdidész szülőföldjének köszönheti életét és művészetét egyaránt.³⁸⁰ Hiszen ott született, ahonnan az összes művészet érkezett hozzánk. Megadatott neki, hogy Athénban szülessen, és királyi ősei legyenek: vagyonát örökségként kapta mint a család sarja.³⁸¹ Így történt, hogy noha kétfelé volt elkötelezve, mind családjának hatalma, mind a nép szabad köztársasága felé, mégis mindkettőnek hasznára tudott lenni, hiszen a polgárok jogegyenlősége mellett, senki jogát meg nem sértve, nagy vagyon-nal rendelkezett, ugyanakkor a nép ínségét családjá vagyonával enyhítette. Így nevelkedett gyermekkorától részben a város szokásai, részben törvényei alapján, mely kettőt ebben a korban mindenképp elé kell helyezni.³⁸² De az ifjúnak olyan volt a természete, hogy éppúgy akart a békében tisztességgel élni, mint a háborúban hazájáért küzdeni, azt találta ki, hogy a művészetek tanulását összeköti a harcművészet tanulásával.³⁸³ Így történt, hogy a széptu-dományokat nem választotta el a haditól, de a haditudományokat sem ha-nyagolta a betűk kedvéért, s egyazon gyakorlással sajátította el mindkét mű-vészetet.³⁸⁴ Férfivá serdülve kereste az alkalmat, hogy amit otthon elsajátí-

---

³⁷⁷ Aphthoniosz a *progümnaszmata*, azaz a szónoki előgyakorlatok mestere, kézikönyve a 4. sz. végén és az 5. sz. elején keletkezett, s nagy hatást gyakorolt a reneszánsz és a reformáció retorikájára. Több száz kiadást megért, hihetetlenül népszerű tankönyv volt. Gondosan felépített, fokozatos nehézségű gyakorlatokat tartalmazott (mese, elbeszélés, kria, gnóma, cáfolat, bizonyítás, közhely, feddés, összehasonlítás, jellemfestés, leírás, elvi kérdés, törvényjavaslat). Vö. a RetLex *progümnaszmata* szócikkével, valamint Bolonyai Gábor 2011, *Antik szónoki gyakorlatok*, Budapest: Typotex.

³⁷⁸ *Margón*: Bevezetés.

³⁷⁹ *Margón*: Tétel.

³⁸⁰ *Margón*: Elbeszélés.

³⁸¹ *Margón*: Hazája, ősei, vagyona.

³⁸² *Margón*: Neveltetés, iskoláztatás.

³⁸³ *Margón*: Természete, tanulmányai.

³⁸⁴ *Margón*: Viselt dolgai.

tott, nyilvánosan, az emberek előtt is megmutathassa. Mikor a sors váratlanul háborút hozott, Thuküdidész ezt arra használta, hogy magára vállalja mindannak a megörökítését, amit ekkor a görögök tettek, és feljegyzéseiben híven megőrizze mindazt, ami e háborúban történt. Nem engedte az idő múlásával sem feledésbe merülni, amit egyenként tettek a görögök. Egyedül az ő szorgalmának köszönhetően van tudomásunk a plataiai csatáról, Attika feldúlásáról, a Peloponnészosz körbehajózásáról. Naupaktosz látta a tengeri csatát, Thuküdidész pedig nem engedte azt feledésbe merülni: Leszboszt elfoglalták, és a győzelmet ma is emlegetik, az ambrakiaiak ellen vívott csatát is. Az idő nem homályosította el hírét. Lehetne-e igazságtalanabb ítélet, mint ha őt Hérodotoszsal vetnénk össze?^{385, 386} hiszen Hérodotosz mindent elfogultságának megfelelően beszél el, míg Thuküdidész az igazságnak megfelelően, s amennyivel előbbre való az igazság az elfogultságnál, annival előbbre való Thuküdidész Hérodotosznál.³⁸⁷

Többet is szólnék ennek a páratlan férfiúnak dicséretéről, ha erényeihez felérhetne bármiféle emberi ékesszólás, nemhogy az én zsenge képességem.

Befejeztem.

Ennyit a dicséret módjáról.

XXXII. A személyek elmarasztalása csaknem teljesen ugyanezen a módon és érvforrásokkal történik, csak az ellenkezőjére fordítva.

Az ellentéteseknek is ugyanaz az elvük, ahogy a Filozófus [Arisztotelész] mondja, és aki a dicséret módját elsajátította, könnyen megtanulja az elmarasztalását is, hiszen ebben mindent az ellenkezőjére kell fordítani.

Ide tartoznak: a homályos származási hely, a család alacsony volta, a rossz neveltetés, a fényűzésben elvesztegetett serdülőkor, a bűnös ifjúkor, a kicsapongó öregség, a dicstelen emberhez illő dicstelen vég. Szólni kell arról is, ha természeti és vagyoni adottságait rosszra használta stb.

De ennyi elég is a személyek bemutatásának módjáról és ennek eszközeiről. Áttérünk a következőre.

---

³⁸⁵ Hérodotosz (484–425) Halikarnasszoszban született; történeti művében a görög–pezsa háborúk eseményeit írja le igen érdekesen, novellisztikus stílusban. Thuküdidész (460–400) gazdag arisztokrata családból származott; a peloponnészoszi háborúban, 424-ben, sztratégoszként vett részt, majd köteles-ségmulasztás címén száműzték. A száműzetés éveiben kezdte gyűjteni az anyagot *A peloponnészoszi háború* című történeti monográfiájához, amely az oknyomozó történetírás mintapéldája.

³⁸⁶ *Margón*: Összevetés.

³⁸⁷ *Margón*: Befejezés.

XV. FEJEZET

A tettek és a dolgok bemutatásáról

I. Eddig a személyek bemutatásáról szoltunk, hátravan, hogy miképp kell a tetteket és a dolgokat dicsérni, hogyan tartozik e kettő össze, mivel teljesen hasonló tárgyalásmódot kívánnak.³⁸⁸

II. A tettek és a dolgok bemutatásában minden beszédrészt használhatunk, de a közismert dolgoknál vagy történeteknél mellőzni kell az elbeszélést: ahogy Cicero a Marcellusért³⁸⁹ mondott beszédében a tettet dicséri, azaz Marcellus visszahelyezését jogaiba. Hasonlóan a Catilina elleni 2. és 3. beszédben az összeesküvés felfedése és az összeesküvők elűzése,³⁹⁰ az Archiasért mondott beszédében³⁹¹ a költészet, a tudomány avagy a művészet, a Rosciusért mondottban a kegyesség,³⁹² a Murenáért mondottban³⁹³ a katonai pálya és az ékesszólás.

III. A bevezetésben ugyanazt a rendet kell követni, mint a személyek bemutatásában, kivéve, hogy a dolgok bemutatásánál leginkább annak a dolognak a dicséretével szoktuk kezdeni, amelyről szólni akarunk.

IV. Az elbeszélés helyett tételkitűzést alkalmazunk, amely röviden összefoglalja a dolog lényegét, ezt összevetéssel és ajánlással tesszük, nagyjából ekképpen:

A bátorság összes példája közül joggal ítéltetjük az első helyet Horatius Cocles híres tettének, és ezt kell a többenél ragyogóbban magasztalnunk.³⁹⁴

A történelem dicsérete Politianusnál.³⁹⁵

Minden írók közül, akik a görög és a római irodalomban virágoztak, szerintem kétségkívül azok tették a legjobbat az emberiségnek, akik a jeles népek, a nagy uralkodók, és általában a kiváló férfiak viselt dolgait híven feljegyezték a történelem számára.

V. A bizonyítás érvforrásai a tanácsadó beszédből származnak, és a következők: tisztességes, lehetséges, hasznos, kellemes stb. dolog. Mivel a tanácsadó és a bemutató beszéd szoros rokonságban áll, ezért a dolgok és a

---

³⁸⁸ Quit 5, 10, 32–36.

³⁸⁹ Ld. az 57. lábjegyzetet.

³⁹⁰ Ld. az 55. lábjegyzetet.

³⁹¹ Ld. a 51. lábjegyzetet.

³⁹² Ld. a 75. lábjegyzetet.

³⁹³ Ld. a 135. lábjegyzetet.

³⁹⁴ Horatius Cocles, amikor az etruszkok el akarták foglalni Rómát, egyedül védte meg a hidat (vö. Livius II 10).

³⁹⁵ Politianus (768–813), Alexandria pátriárkája.

tettek bizonyításában ugyanazokat az érforrásokat használjuk, mint amelyeket a tanácsadó beszédnél: hiszen ott egy dolog megtételét javasoljuk, itt pedig a megtett dolgot dicsérjük, s amilyen elv alapján biztatunk valakit korábban egy dolog megtételre, ugyanaz alapján fogjuk dicsérni, amit megtett. Hogy ne gondold, hogy újra mondjuk, amit már elmondtunk, nem értekezünk ezekről az érvekről itt. Ha valamit elmulasztottunk volna, a tanácsadó beszédnél megtalálja, aki akarja.

VI. A tisztességes dolog avagy a tisztesség a létrehozó okokból ered, azaz a feltalálókól vagy szerzőkből, a régiségből, az eredetből, az erényekből, a dolog méltóságából, a szent és a világi törvényekből.

Ahogy Cicero a Marcellus védelmében³⁹⁶ mondott beszédében Caesar tettét dicsérve, aki kegyesen megbocsátott Marcellusnak, így szól: Ebben a dicsőségben, Caesar, amit az imént elértél, nincs társad. A Laelius-beszédben a dolgot, értsd a barátságot, a létrehozójából kiindulva így dicséri: Az erény, úgymond, hozza létre és tartja meg a barátságot, erény nélkül semmiképp sem lehet (igaz) barátság.³⁹⁷ Így a filozófiát is a létrehozója okán dicséri, amikor azt Isten ajándékának nevezi stb.

VII. A hasznót a hatás vagy a cél jelenti, mint Cicerónál: A te kegyelmességed oly nagy, Caesar, hogy soha nem ér véget, miként győzelmi trófeáid és emlékezeted sem. És a Laelius-beszédben: Általában a dolgok, amelyeket keresünk, egyenként egy valamire alkalmasak. A barátság igen sokféle dolgot foglal magába, így sem vízre, sem tűzre, sem pénzre (ahogy a szólás tartja) nincs többször szükségünk, mint a barátságra.

VIII. A lehetséges kétféle, mint ahogy a tanácskozó beszédnél láttuk, könnyű és nehéz. A könnyűség és a nehézség (mint sok más is) a körülményekből származik, ezek a következők: ki, mit, hol, minek a segítségével, miért, hogyan, mikor.³⁹⁸ Körülményeknek nevezik, mivel mintegy a dolog körül állnak, valóságosabbá és átláthatóbbá teszik a dolgot. Hermogenész³⁹⁹ szerint minden bizonyíték rájuk vezethető vissza, felhasználásuk igen sokat számít a részletezésben, más néven: tulajdonságok. A ki? mutatja meg a személyt, akinek a lélek, a test és a vagyon ajándékait tulajdonítjuk, a mi? a dolgot jelöli stb.

---

³⁹⁶ Ld. az 57. lábjegyzetben.

³⁹⁷ Cicero: *Laelius vagy a barátságról* 6.

³⁹⁸ „Bármilyen történik, rögtön azt kérdezik, miért, vagy azt, hol, mikor vagy hogyan, mi által következett be.” Quint 5, 10, 32.

³⁹⁹ Hermogenész (Kr. u. 160?–230?) görög retorikai szakíró, írt az ügyállásról, a stílusnemekről stb.

Példa a tetterre

Ki? Horatius Cocles tartotta fel. Mit? Az ellenség teljes seregét. Hol? A cölöphídon. Mikor? Az etruszk háborúban, amikor az ellenség megpróbálta megostromolni a várost. Hogyan? Előbb elállta a híd feljáratát, majd egy-egy embert odacsalogatva, majd az összesre rákiáltva feltartotta az ellenség rohamát addig, míg a háta mögött le nem bontották a hidat. Minek a segítségével? Egyedül hihetetlen bátorságának segítségével. Miért? Nehogy az egész római birodalom szerencséje összeomoljon egy pillanat alatt.

Másik példa, a dolog nehézségére

Nincs nehezebb dolog, mondogatta Scipio, mint élete végéig megőrizni a barátságot stb.

IX. Ennyit a bizonyításról. Cáfolatot ritkán alkalmazunk, hiszen nem dicsérünk kétséges, csak biztos dolgokat. Vannak ugyan cáfoló érvek, ha véletlenül úgy adódik, ezek ellentétesek a bizonyító érvforrásokkal, mégpedig: csúf, haszontalan, lehetetlen stb.

X. A befejezés a tettből vagy dologból származó előnyök rövid számbavételéből és az érzelmek felkeltéséből áll.

Az alább következő példák megvilágítják a szabályokat.

XI. Ez volt a dicséret módja, az elmarasztalás pedig az ellentétes érvforrásokból áll, azt kell ugyanis bemutatni, hogy a dolog tisztességtelen, haszontalan, szükségtelen, kellemetlen stb.

Például: Cicero 2. Philippikájában⁴⁰⁰ a hazával szembeni kötelesség elmulasztását, a bujálkodást, a mértéktelenséget, a mámort, a részegséget és a gőgösséget kárhoztatja. A Piso elleniben a tékozlást, a fényűzést, a kegyetlenséget és a fősვნყenséget.

Fűggelék

I. Hátravan, hogy röviden összefoglaljuk itt, mi kell a vidékek, közösségek, városok, szentélyek, folyók, földek, hegyek, kertek, folyók stb. dicséretéhez.

II. A vidékeknél dicsérjük fekvésüket, régi és újabb elnevezésüket, királyaikat, fejedelmeiket, uraikat, levegőjük enyhességét és balzsamosságát, kiességüket, termékenységüket, gyűmölcsüket, vizeiket, híres és népes vá-

---

⁴⁰⁰ Ld. a 304. lábjegyzetet.

rosaikat, hegyeiket, erdeiket, állataikat, lakosaik bátorságát, szorgalmát, vitézségét, műveltségét, vallásos buzgalmát. A történetíróknál és a kozmográfusoknál sok példa van erre, de ezeket hely szűkében nem tudjuk itt felidézni: ilyen Szicília dicsérete Cicerónál a Verres elleni 4. beszéd-ben,⁴⁰¹ továbbá Afrika leírása Sallustiusnál a *Iughurta háborújában*,⁴⁰² Itália dicsérete Vergiliusnál a *Georgicában*⁴⁰³ és Pliniusnál a 8. könyv 5. fejezeté-ben.⁴⁰⁴

III. Másodszor, a városoknál dicsérjük 1. alapítójukat, mintegy aty-jukat, 2. régiségüket, 3. fekvésüket, hogy egészséges, biztonságos, kellemes helyen vannak, továbbá a vidék természetéhez tartozó dolgokat, vagyis termékeny földjüket, halban gazdag, hajózható folyóikat, szőlőkkel befuttatott hegyeiket, 4. építészetüket, idetartoznak a várak, a templomok, az iskolák, a szentélyek, a falak, a hidak, a terek stb., 5. lakosaikat, akik a városnak mintegy a lelkét jelentik. Itt dicsérjük a fejedelmeket, a jeles férfiakat, az állam törvényeit és intézményeit, a vallást és az iskolákat, a nép sokaságát, tehet-ségét avagy erkölcsét, szorgalmát, bátorságát, udvariasságát, tetteit stb.

Jó példát ad erre Cicero a Verres elleni 6.⁴⁰⁵ beszédben a szirakuzaiak leírásával, továbbá Vergilius az *Aeneis* 1. énekében, amelyben Karthágót éneкли meg.

IV. Harmadszor, a szentélyeknél dicsérjük nagyságukat, alakjukat, fekvésüket, a kilátást, kertjüket, kútjukat vagy forrásukat, és más meghitt, hasznos, kellemes dolgokat, átriumukat, bejáratukat, szobáikat stb.

Példa erre Ovidiusnál az *Átváltozások* 11. könyvében az álom honá-nak leírása.⁴⁰⁶ Továbbá Apuleiusnál az 5. könyv elején Psyche királyi palotá-jának⁴⁰⁷ leírása.

V. Negyedszer, a folyóknál magasztaljuk az eredetüket, bőséges forrásukat, gyorsaságukat, színüket, a halak sokféleségét és sokaságát, part-jaikat, a beléjük ömlő többi folyót, a helyeket, ahol folynak, a hajók sokasá-gát és más előnyeiket.⁴⁰⁸

VI. Ötödször, a földeknél kiemeljük 1. kies fekvésüket, 2. termé-kenységüket, azaz terményeik és gyümölcsök bőségét, 3. az almák, a körték

⁴⁰¹ Ld. például Syracusae dicséretét: 52, 117–53, 119.

⁴⁰² Sallustius, *Iugurtha* 17.

⁴⁰³ Vergilius: *Georgica* 2, 136–176.

⁴⁰⁴ Plinius 8. könyvének 5. fejezete másról szól.

⁴⁰⁵ Ez sajtóhiba: nem a Verres elleni 6., hanem Verres elleni 4. beszédéről van szó.

⁴⁰⁶ Ovidius *Metamorphoses* XI, 410–437.

⁴⁰⁷ Vö. Apuleius: *Az aranyszamár*. Fordította és a bevezető tanulmányt írta Révay József. Hatodik, javított kiadás. Budapest: Magvető, 1963, 143–144.

⁴⁰⁸ Lásd a Jordán folyó leírását: Herbert Haag 1989, Bibliai lexikon, Szent István Társulat, Budapest, 883.

különféle fajtáit, a füvek és a fák változatosságát, 4. a földművelést, 5. a birtokokat.

VII. Hatodszor, a hegyeknél dicsérjük 1. nagyságukat, 2. lábukat, 3. a csodákat, a jósjeleket és más emlékezetes dolgokat, 4. forrásaikat, 5. gyümölcsök bőségét és gazdagságát.

VIII. Hetedszer, a kerteknél részben a természetes, részben a mesterséges tulajdonságaikat. Természetes a fekvés, a források, a füvek, a fák stb. Mesterséges az alakjuk, a sövény, a lugasok stb. Nézd meg Columellánál.⁴⁰⁹

IX. Nyolcadszor és utoljára, a forrásoknál a folyókhoz hasonlóan magasztaljuk 1. eredetüket, 2. ékességüket és nagyságukat, 3. színüket, 4. folyásukat, 5. azokat a helyeket, melyek mellett folynak, és más tulajdonságaikat stb.

Mint Ovidiusnál az *Átváltozások* 4. könyvében:

*Volt egy iszaptalan és kristályos ezüstvizű forrás,
melyhez még pásztor soha, sem legelő hegyi kecske,
más nyáj sem járult, a madár s más vad se kavarta.*⁴¹⁰

Lásd a többit is ugyanitt.

De összefoglalásként legyen most elég ennyi szabály a bemutató beszédről, most pedig adjunk példákat, ahogy eddig is tettük.

Példák avagy minták a tettek és a dolgok bemutatására⁴¹¹

Első példa:

Dávid tetteről, aki isteni erővel felfegyverkezve legyőzte Góliátot⁴¹²

Ha akár hírnévre vágyva vagy tudásom fitogtatására, tehetségemben bízva emelkednék szólásra, miközben megannyi tudós ember hallgat, nemcsak

---

⁴⁰⁹ Columella a Kr. u. első század közepe táján, 60 körül írta *De re rustica* (A mezőgazdaságról) című munkáját 12 könyvben. A gyümölcs-, szőlő- és olajtermesztésről a 3–5. könyvben ír, a kertészkedésről pedig a tizedik könyvben. Ez utóbbi könyvének különlegességét azzal is kiemeli, hogy míg művének többi könyvét prózában készítette el, a tizediket hexameterben.

⁴¹⁰ Publius Ovidius Naso: *Átváltozások*. Fordította Devecseri Gábor, 3, 407–10, Pécselinél tévesen 4. könyv.

⁴¹¹ Mindhárom alábbi beszédminta Scholl retorikájából van átvéve, mégpedig Pécseli retorikájának harmadik kiadása felel meg Scholl eredeti szövegének. Nemcsak a Dávidról szóló, hanem a tisztségekről és a gögösségről szóló beszéd is Scholltól való, vö. KecskemétiMRH 87.

⁴¹² **Margón:** Scholl gyakorlókönyvéből.

ostobán, de pimaszul is cselekednék.⁴¹³ Ha ugyanis a kicsiny dolgokban is hiba a kevélység és a hiú gög, mennyivel utálatosabb lennék, ha úgy járnék el, mint Phormio, aki Hannibál jelenlétében katonai dolgokról merészelt értekezni, holott sosem látott hadi tábornokot, sosem hallott harci kürtöt, éppígy én is miért tenném közszemlére tudatlanságomat a tudós férfiak gyülekezetében?⁴¹⁴ De mivel a kitűzött feladat, amelynél egy jó ember semmit sem tarthat fontosabbnak, azt kívánja, hogy akaratom ellenére is erről a személyről szóljak, könyörögve kérlek benneteket, hogy beszédecskémet ne catói szigorral, hanem jóakarattal és nagylelkűen ítéljétek meg.⁴¹⁵

Dávid hőstettéről fogok tehát beszélni, aki a filiszteus Góliáttal megküzdve megölte azt, és Isten népét megszabadította.⁴¹⁶

De mielőtt a tételre térnék, fel kell idéznem néhány dolgot a szent történetből, hogy mindannyian megérthessétek, milyen is ez a tett, melynek a dicséretére vállalkoztunk.⁴¹⁷

Mivel Istennek úgy tetszett, Dávidot juhainak közül és élete csendes folyásából a királyi méltóságba emelte, a filiszteusokat pedig csatába küldte az izraeliekkel. Miután felsorakozott a két sereg egymással szemben, az asziszir táborból kiállt egy Góliát nevű hatalmas termetű és erejű fattyú ember, és többször is párbajra hívta az izraelieket, de azokat olyan félelem szállta meg a fenyegetései hallatán, hogy senki sem mert kiállni vele. Ekkor az Isten Dávidot küldte Izrael megszabadítására, aki még gyermekkorú volt, de a Szentlélektől segítve leterítette parittyájával azt, aki annyiszor gyalázta Jehovát és annak seregét. Ó, isteni tett! Ó, örök csodálatra és hirdetésre méltó tett! A halhatatlan Istenre, hát létezhet-e Dávid tetténél tisztesebb, szebb, dicséretesebb?

Ha tisztességes dolog, hogy feláldozzuk a haza üdvéért a magunk üdvét és életét, mi lehetne ennél tisztesebb?⁴¹⁸ Ha kegyes dolog Isten tiszteletére és dicsőségére bátor lélekkel vállalni a veszélyt, ki lehetne Dávidnál kegyesebb, aki, mikor meghallotta, hogy a gaz filiszteus Izrael istenét gyalázza, nem nyughatott addig, amíg a gyaláztatást vérről le nem mosta.

---

⁴¹³ **Margón:** Bevezetés.

⁴¹⁴ **Margón:** Tétel kitűzésének indoka.

⁴¹⁵ **Margón:** Ellentétek.

⁴¹⁶ **Margón:** Tétel.

⁴¹⁷ **Margón:** Elbeszélés.

⁴¹⁸ **Margón:** Bizonyítás, első érv a tisztesség alapján.

Egekig dicsérjük a Fabiusokat, akik egyazon órában haltak meg a római köztársaságért.⁴¹⁹ De még inkább méltó a dicséretre Dávid, aki nem csupán hazájáért, de elsősorban a mindenható Istenért harcolt.

Továbbá nem kell sokat szólnom a tett hasznosságáról, hiszen maga a dolog világosan mutatja azt.⁴²⁰ Hiszen érti azt mindenki, aki a Szentírást ismeri, hogy milyen volt akkor Júdea földjének helyzete és népének állapota. Gondold meg, micsoda nyomorúság és szerencsétlenség sújtotta volna a júdeaiak államát, ha Góliát került volna ki győztesen a csatából, és a júdeaiak ismét Asszíria igája alá kerültek volna! De mivel legyőzték Góliátot, a júdeaiak megszabadultak az asszírok zsarnokságából, és helyreállt a béke e sokat szenvedett földön.

Dicsérik Herkulest, hogy megszabadította a földet a szörnyektől, megölte a hidrát. De a lernai hidra csupán a költők meséje. Vedd hozzá, hogy (rendben, higgyük el a költőknek, hogy Herkules elhajtotta Erütheiáról a marhákat, elhozta a heszperiszek almáit, és véghezvitte a többi hőstettet is) ezekből egyetlen halandónak sem volt haszna; mennyivel dicséretre méltóbb a mi hősünk, aki még fel sem serdült, mégis vállalta ezt a harcot, s evvel minden izraelinek hasznára volt.

Ki ne rettent volna meg ama szörnyűséges óriás, ama roppant természetű ember láttán?⁴²¹ És ki ne hitte volna, hogy Góliát akár az ujja közt is halálra morzsolhatja Dávidot? Ezért mind úgy vélték, Dávid lehetetlen dologra vállalkozik, és testvérei szemrehányást tettek neki a vakmerőségéért; de Isten, aki gyöngé által is képes lerombolni a világ hatalmát és összezavarni a sátánt, ott volt Dáviddal a harcban, aki egyetlen ellenség leterítése által legyőzte az összes filiszteust, megszabadította a júdeai népet, és megoltalmazta Isten dicsőségét.

Csodálnunk kell Isten bölcsességét,⁴²² aki hatalmas dolgokat képes végbevinni a legkisebb emberek által, hogy ne töltsön el minket az emberi bizakodottság: és egyúttal törekedjünk arra, hogy ilyen nagy idő távolából is próbáljuk követni azokat a szép erényeket, amelyek Dávid eme tetteiben ragyognak.⁴²³

---

⁴¹⁹ **Margón:** Bővítés.

⁴²⁰ **Margón:** Második érv a hasznosság alapján.

⁴²¹ **Margón:** Harmadik érv a könnyűség vagy nehézség, lehetetlenség alapján.

⁴²² **Margón:** Befejezés.

⁴²³ Az efféle befejezés az *exhortatio*, azaz buzdítás, tágabb jelentésben buzdító beszéd, ld. a RetLex *exhortáció* szócikkét.

Másik példa
valamely dolog, azaz most a tisztségviselők dicséretére,
három dologra alapozva: a méltóságra, a szükségességre és
a hasznosságra

Az ördög az erény és a jó rend ellenségeként mindig is arra tüzelte a fanatikus embereket, hogy kocsis módjára szidalmazták a tisztséget és a politikai rendet.⁴²⁴

Ki ne ismerné közületek, hallgatóim, a római püspök elbizakodottságát, aki olyan ármánykodással szennyezte be tisztségének méltóságát, hogy az emberek arra a lesújtó véleményre jutottak, hogy talán nincs is, aki tiszta lelkiismerettel került volna hatalomra, viselné a koronát, mármint a pápai hatalomtól függetlenül.⁴²⁵

Nem is említve az örült anabaptistákat, akik azt szeretnék, hogy a keresztyének ne legyenek alávetve a világi hatalomnak.⁴²⁶ De nekünk mást tanít a természet és Isten ígéje, amely nem csalhat meg minket, hiszen ez a lélek, melynek sugallatára ezzel a *παράδοξον*-nal [*paradoxon*] kérkednek a fanatikus emberek, nem tanult mást, mint hazugságot, és nem tanítja másra tanítványait, mint szörnyű tévelygésekre és borzalmas bűnökre.⁴²⁷

Azt hiszem, könnyebb mondani, mint bizonyítani, amit ellenfeleim állítanak. Nosza, vállaljuk fel ezt a hálátlan, de hasznos munkát, és bizonyítsuk be, hogy a tisztségek feladatánál nincs szentebb és hasznosabb dolog.⁴²⁸ Beszédünket három részre fogjuk osztani: az első a tisztségek méltóságát nem a földről, nem Szolóntól, hanem az égből, magától Istentől eredezteti.⁴²⁹ A második megmutatja majd, hogy a polgári élet társadalmában nincs, ami szükségesebb lenne a tisztségnél; nincs, amit nehezebben nélkülözhetnének a halandók, még Romulus söpredékében sem.⁴³⁰ Az utolsó részben világossá tesszük majd, hogy Isten annyi jó és hasznos dolgot rejtett ebbe a szent rendbe, hogy aki azt nem érti, annak baj van a felfogóképességével.

Először is tehát, abból is kitetszik, hogy mekkora méltósága van a tisztség intézményének, hogy maga Isten hozta azt létre a Genézis 9.-ben.⁴³¹

---

⁴²⁴ **Margón:** Az elbeszélés bevezetése. Első tétel.

⁴²⁵ **Margón:** Második tétel.

⁴²⁶ **Margón:** Harmadik ellenvetés.

⁴²⁷ Elhatárolás a katolikusok világihatalom-vágyától és az anabaptisták teljes világihatalom-elutasításától.

⁴²⁸ **Margón:** Negyedik tétel.

⁴²⁹ **Margón:** Speciális tétel, avagy tételosztás.

⁴³⁰ Romulus söpredéke, az egyszerű, hétköznapi rómaiak.

⁴³¹ Isten szövetséget kötött Noéval és fiaival, és ezzel kezdetét vette a föld benépesítése és az emberi közösségek kialakulása; vö. Genézis 9–10. fejezet.

⁴³² Ugyancsak Isten olyan nagyra tartja ezt a rendet, hogy saját fenséges nevében királyokat és fejedelmeket tesz, és isteninek nevezi őket: „Én mondtam: Istenek vagytok ti.”⁴³³ Luther pontosan mérlegeli a szavak súlyát. „Én, úgymond, a mindenható örök Isten, és nem az emberek, nem a fejedelmek, hanem én rendelkeztem úgy, hogy a tisztségek töltsék be az én szerepemet a földön. Az én igém, nem pedig a ti bölcsességetek vagy hatalmatok szentelte meg és őrzi szentként a politikai rendet.” Pál is igen komolyan értekezik a római 13. levélben e szent rend intézményéről. Ideillik, hogy Máté evangéliuma 17. részében Krisztus lerója az adót Tiberiusnak. Mikor megkérdik őt a szentély dénárjáról, azt felelte, hogy adjátok meg a császárnak, ami a császáré, a Máté ev. 22.-ben. Hogy milyen fontos a tisztségek méltósága, azt az bizonyítja, hogy isteni elrendelésből végül mindenki megbűnhődött, aki vétett e rend ellen.

Lapozd fel a népek évkönyveit, böngészd át a szent és a világi történeteket, s a végére érve e szavakra fakadsz majd: Istenemre, milyen gyászos, milyen szerencsétlen véget értek azok, akik fellázadtak a tisztségek ellen! Azt már meg sem említem, hogy a józan eszű népek is felismerték a természet jóvoltából, hogy a tisztség Istentől való, és a királyokon és fejedelmeken keresztül az ő jóváhagyása vagy tiltása kormányozza, irányítja üdvös törvényekkel a földet, oszt jutalmat az arra érdemeseknek, és megérdemelt büntetést a gonoszoknak és gaztevőknek.

Hiszen nem engedte volna, hogy Dávidot felkenjék királynak, nem kente volna fel őt Sámuel próféta, nem viselhette volna tisztségét Jósias, ha nem járna együtt a jogarral a kegyesség, a bíborral a szentség, a királyi ragyogással az istenfélelem. Mi az oka annak, hogy a szent barátok (félek, nehogy gúnyolódásnak vegyék, ha szentnek nevezem őket), szóval, mi az oka, hogy ők úgy vélik, hogy a király akkor lehet biztos boldog életben, ha jogarát letéve, bíbor palástját levetve, a királyi címről lemondva, a világnak búcsút intve a rendház árnyékába rejtőzik, és ferences csuhát ölt?

Azt hiszem, az elmondottakból eléggé kitűnik, mekkora méltósága van a tisztségnek.⁴³⁴ Most pedig meg fogom mutatni, hogy nem kevésbé szükséges a polgári életben is. Hiszen tagadhatatlan, hogy ha az emberiség megmaradt volna természetes érintetlenségben, felesleges és terhes lett volna az állami rend. Mi szükség lett volna ugyanis a törvényekre és a bíróságokra, ha mindenki önként azt tette volna, ami helyes? De a dolgok zűrzavarában

---

⁴³² **Margón:** A bizonyítás első érve a tisztesség alapján vagy a létrehozás és a megőrzés oka alapján.

⁴³³ 82. zsoltár 6. sor

⁴³⁴ **Margón:** Ez az összehasonlításból levezetett nagytétel helye. Átvezetés a második részre.

olyannyira kellene az állami eljárók és a kormányzók, hogy méltán mondhatjuk, ép ésszel senki sem merészelheti nemhogy tagadni, de még kétségbe vonni sem. Hiszen az emberek mohóságát a törvények és büntetések szigorával kell kordában tartani és megzabolázni, nehogy féktelenül rohanjanak a züllöttségbe.

Gondoljatok meg, kérlek, milyen szomorú sors várna az emberiségre, ha nem lennének tisztségek: senki sem lehetne biztonságban az otthona falai közt, senki sem művelné a földet, és kinek-kinek annyija lenne, amennyit rablással és erőszakkal meg tud szerezni. Nem lennének istentiszteletek, egyetlen napig sem állhatnának az iskolák és a kegyesség helyei, ha nem lenne, aki a jókat megjutalmazza, és a bűnösöket és a gonoszokat méltó büntetéssel sújtsa.

Nem tudom hát Démoszthenészt és Aiszkhinészt dicsérni.⁴³⁵ Egyikük állítólag azt mondta, hogy ha két utat kínálnának fel neki,⁴³⁶ és az egyik a halálba, a másik az állam irányításához vezetne, ő azt választaná, amely a halálba vezet; a másikuk pedig azt mondta, úgy örül, hogy megszabadult az államtól, mintha veszett kutyától szabadult volna. Ámbár érthetően a tisztségeket állandóan kísérő nehézségek sokasága és a veszélyek nagysága mondatja velük e szavakat. Mégis, a tisztségek főbenjáró szükségyszerűségét előre kell helyezni ezeknek a dolgoknak; mivel nélkülük, törvények nélkül, bíróságok nélkül a halandók nem élhetnek békében.⁴³⁷ De a béke eltűnése nem vonja-e magával az igazságosság, a tisztesség és a kegyesség gyászos pusztulását is? Azt hiszem, senki sem fordulhat el annyira az igazságtól, hogy tagadná az állami rend szükségességét az emberek között.

Továbbá a tisztesség szükséges volta egyúttal a hasznosságát is fényesen bizonyítja.⁴³⁸ Ebből az intézményből ugyanis szükségyszerűen különféle végeláthatatlan kényelmetlenségeknek kell származniuk az embertől, de ez szükségyszerű, hiszen nélküle egy pillanatig sem maradhatna fenn, nemhogy virágozhatna a társadalom egésze.

Most pedig kifejezetten azt a dolgot fogjuk tárgyalni, amiből mind megérthetitek, mekkora javakat helyezett bele az isten ebbe a rendbe, az emberi társadalom megőrzésére. Az pedig igen világosan kitűnik az intéz-

---

⁴³⁵ **Margón:** Kitérés.

⁴³⁶ Aiszkhinész (Kr. e. 389–314) görög szónok, aki szónoki tehetségét II. Philipposz makedón király szolgálatába állította, Démoszthenésszel szemben, aki a makedón királyt veszélyesnek tartotta Athénre nézve.

⁴³⁷ **Margón:** Mi a tisztségek haszna?

⁴³⁸ **Margón:** Negyedik érv a hasznosságról az átmenet által.

mény céljából, hogy Isten mi végre rendelte el saját szavával a tisztség létrehozását.

Először is azért, hogy az egyháznak legyen itt a földön védelmezője, aki ügyel arra, hogy isten ígését tisztán tanítsák, figyelmesen hallgassák, és annak előírásai szerint éljenek, és megbüntesse isten káromlását és nyílt semmibe vételét.

Másodszor pedig azért szentesítette Isten az államrendet, hogy megővje a polgárok társadalmát, hogy gondoskodjon az emberek között a teljes igazságosságról, hogy mindenkinek azonos jogot szolgáltatson, hogy senki se panaszkodhasson, hogy igazat ír a vers:

*Kedvez a hollóknak, s a galambot sújtja a törvény,
a darazsak kirepülnek, s a legyek fennakadnak a hálón.*⁴³⁹

A halhatatlan istenre, ki tudná eléggé dicsérni, mennyire hasznos a tisztség az említett dolgok érvényesítésében? Ami az elsőt illeti, mit érnek a legdrágább gyöngyök, az arany és az ezüst, a világ minden kincse ahhoz az egy jóhoz képest, hogy az Igének és a szentségeknek a tisztasága virul közöttünk, hiszen enélkül a lélek nem üdvözülhetne? Ezt a jót, ha nem akarunk haláttalank lenni, a tisztségnek kell köszönnünk.

Mit mondhatnék a második részről? Milyen nagy dolog az, hogy a tisztség hatalma a jóknak jutalmat oszt, a bűnösöket méltó büntetéssel sújtja, hogy gondoskodik arról, hogy az alattvalók békében élhessenek, és biztonságban lehessenek az ellenség betörésétől? Ezért akarta Alfonz király,⁴⁴⁰ hogy a fejedelem olyan legyen, mint a pelikán. Ez a madár ugyanis a természettudósok szerint csőrével saját testét sebzí meg, hogy kihulló vérével táplálja fiait: éppígy a tisztségviselőknek, a fejedelmeknek, a királyoknak is alattvalóikért kell élniük, hogy azok lehessenek, akik lenni akarnak, és akiknek lenniük kell: a nép pásztorai, a haza atyjai.

Ezért az eléggé nem dicsérhető hős, Fülöp hesseni herceg⁴⁴¹ inkább kiszolgáltatta magát a spanyolok kényének-kedvének, mintsem édes hazáját és alattvalóit polgárháborúba sodorja.⁴⁴²

---

⁴³⁹ Juvenalis: 2. szatíra, 63. sor, ford. Muraközy Gyula.

⁴⁴⁰ Valószínűleg V. Alfonz, Portugália királya (1438–1481). Uralkodása alatt indultak meg a portugál tengeri hódítások. Coimbrában könyvtárt alapított, és 1446-ban törvénykönyvet adott ki, amely többek között tartalmazza a portugál szokásjogot.

⁴⁴¹ Fülöp hesseni herceg (1509–1567), 1524-től Luther személyes híve, 1526-ban Hessenben bevezette a reformációt. A schmalkaldeni háborúban (1546–1547) vereséget szenvedett V. Károly császártól, aki 1547–1552 között fogságban tartotta.

⁴⁴² **Margón:** Óhajtó felkiáltás.

Ó, bárcsak minden fejedelem követné ennek a fejedelemnek a példáját! de azok neve, akik követik, elférne egy vékony gyűrűn.

Mivel tehát ily nagy méltósága, szükségszerűsége és haszna van ennek a tisztségnek, méltán követi ezt nagy örömmel minden keresztyén, és szívből elátkozzák azokat, akik Isten igen szent intézményét nem szégyellik mocskos nyelvükkel gyalázní.⁴⁴³

Másik mintabeszéd a gőgösség kárhoztatásáról

Nem alaptalanul szokta egy bizonyos bölcs a vétkek természetét az áspiskígyó mérgéhez hasonlítani.⁴⁴⁴

Ugyanis amint a méreg gyorsan átjárja az egész testet, és szinte fájdalom nélkül gyors halált okoz, így a vétkek is első pillantásra bámulatosan csábítók az emberek számára, elvarázsolják őket, így aztán semmi rosszat nem gyanítanak bennük, noha egyenesen a bűnbe ragadják magukkal őket.⁴⁴⁵

Felettébb szükséges tehát gyakran felemlíteni a hibákat a beszédek által, valós színeikkel festeni őket, hogy az emberek, megismerve rútságukat, annál lángolóbban szeressék az erényt és a tisztességet.

Továbbá minden rút vétek közt a legnagyobb a gőg.⁴⁴⁶ Hiszen a tehetségnek olyan áradása, a beszédnek olyan ereje, amelyik képes lenne számba venni és összefoglalni, mennyi baj származik belőle az emberiségre.⁴⁴⁷

Mivel tehát felszólítottak, hogy erről beszéljek, úgy véltem, megéri a fáradságot, hogy szerény tehetségem szerint röviden szóljak a gőg bűnös voltáról, bízva abban, hogy lesz, aki ennek hatására megjavul, és a szerénységet keresi majd.

Először is tehát már abból is tisztán látszik, hová kell sorolnunk a gőgöt, hogy semmiféle kevélység sem származhat az istentől (ő ugyanis elítéli a gőgöt, és mindig keményen fellép a gőgösök ellen), hanem csakis a sátántól, minden erény és tisztesség ellenségétől.⁴⁴⁸ Ő az, aki helyét elfeledve isten fia elé akarta magát helyezni, ő az, aki miután isten jogos ítélete folytán

---

⁴⁴³ **Margón:** Összefoglalás.

⁴⁴⁴ **Margón:** Az összehasonlítottakból eredő érv alapján.

⁴⁴⁵ **Margón:** A tétel indoklása.

⁴⁴⁶ **Margón:** A főtétel átvitele az altételre.

⁴⁴⁷ A gőg, az önhittség (*hübrisz*) veszélyességéről, ártó hatásáról a görög tragédiaírók festenek meggyőző képet: Aiszkhülosz (Kr. e. 525?–456?), Szophoklész (Kr. e. 497?–406?) és Euripidész (Kr. e. 485?–406).

⁴⁴⁸ **Margón:** Bizonyítás. Honnan származik a gőg? Ki teremtette a gőgöt?

lezuhant az égből, őseinknek azt a szentségtörő gondolatot sugallta, hogy elvakultan isten nevét és tiszteletét akarják maguknak megszerezni. Ő az, aki ma is bőgő oroszlánként járkal, és az az egyetlen kívánsága, hogy megfertőzhesse a halandók lelkét ezzel a ragállyal, és a pusztulásba vihesse őket. Bárcsak gondolnának erre azok, akik a gőgtől és a kevélységtől elvakulva elfelejtik, hogy gyenge sárból vannak alkotva, és azt hiszik, áthághatják az emberi természetet és sorsot.

Isten, akinek az akarata és intése életünket formálja, bizony teljesen mást tanít nekünk. Hát nem a szerénységre int minket a szentírás majd minden lapján, és nem jelenti ki szigorúan, hogy nincs, amit a gőgnél jobban elítélne, és gyűlölné? Ismerjük a szentlélek jövődölését: Az Isten a kevélyeknek ellenök áll, az alázatosoknak pedig kegyelmet ad,⁴⁴⁹ és sok más efféle, amelyekkel Isten eltanácsolja az embereket a gőgtől, és a szerénységre buzdítja. De hogy milyen súlyos gyűlölettel üldözi isten a gőgöt, azt világosan mutatja nekünk, hogy sem az égből, sem a földön nem tűrhette el.

Vajon nem vetette le az égből a sátánt, amikor az gőgjében társait kezdte megvetni? Vajon nem üzte ki tüstént a paradicsomból őseinket, amikor azok gőgjükben Isten nevét és tiszteletét akarták maguknak megszerezni?

Elégge bizonyíthatták már az eddig mondottak is a gőg rút voltát, de hogy még nyilvánvalóbb legyen a rúttsága, röviden bemutatom a gőg következményeit is. Milyen következményei vannak tehát ennek a hatalmas vétkeknek? Az első az a hatalmas bűn, hogy elfordítja a teremtőtől teremtményeit, ami Isten haragját idézi a fejünkre. Miféle bajt viselhetnénk nehezebben, mint Isten haragját? Borzasztó ugyanis oda kerülni, milyen elviselhetetlen elveszteni Isten jóindulatát és kegyelmét! Milyen szörnyű és gyászos tőle elszakadni, és a gyehennába kerülni!

Ki ne átkozná el ennek alapján a gőgöt, mint a pokol kapuját, és ne borzadna tőle, mint a test és a lélek legveszedelmesebb mérgétől? És mit mondjunk a kegyes angyalokról, akiknek az édes jelenlététől és társaságától megfoszt minket a gőg? Ők ugyanis szerény szellemek, mindent teremtőjük dicséretének tudnak be, míg maguknak semmit sem. Ezért szeretettel és jóindulattal fogadják azokat, akik a szerénységre törekednek, óvják és tenyerükön hordják őket, mint dajkák a kicsiny gyermekeket, hogy essen bajuk. De a gőgösöket gyűlölik és megvetik, és amint a füst elúzi a méheket, a bűz a galambokat, így ők is kerülnek a gőgös emberek társaságát. És mivé lesz a

---

⁴⁴⁹ Jak. 4, 6

szent angyalok védelmétől és oltalmától megfosztott ember? csak a tisztátalan szellem árnya és kísértete, annak mérgét szívja be észrevétlen, és az örök pusztulás felé rohan. Ó, még kimondani is szörnyű bűn! Ó, minden módon átkozott dolog! Ezt kellene meggondolniuk azoknak, akik azt hiszik, hogy fölülemelkedhetnek az emberi sorson, és a felhőkben járhatnak, és hogy egyedül miattuk teremteték a világot.

Akarod tudni, milyen végzetet hord magában a gőg? Lapozd át akár a világi, akár a szent históriákat, világosan meg fogod érteni, mennyire igaz Salamon mondása: Romlás jár a gőg nyomában. Vajon nem vetették le a pokol örök tömlöcébe és kínzásaiba, az emberek alá az elkárhozott ördögöt, amikor isten ellen fordult? Jegyezd meg, szomorú sors a mienk, amely őseinket és bennük minket is sújt, mivel a gőgtől elvakulva többre törtek, mint amennyit Isten bölcsessége szánt nekik. Gőgös volt a fáraó, aki a Pélion hegyet az Ossa hegyre tornyozó gigászok módjára⁴⁵⁰ mintegy hadat üzent az Istennek, de saját kárán tanulta meg, hogy igaz, amit [Seneca] tragédiája mond: A gőgösöket hátulról követi a bosszúálló isten.⁴⁵¹ Corét, Dáthánt és Abirámot a többi összeesküvővel együtt elnyelte a föld, amikor Mózes fölött az izraeli nép vezéreivé tették magukat. De mi szükség a históriákból keresni a példákat? Nem telik el nap, hogy ne látnánk a megbűnhődött gőg példáit és emlékeztetőit. Bárcsak ezt belátva tekintettel lennénk állapotunkra, és ne törnénk nagyobbra, mint amennyit emberi gyengeségünk enged. Honnan származunk ugyanis? Hát nem hitvány sárból vagyunk teremtve? Arra kell állandóan gondolnunk, hogy most is az az Isten él, aki kiűzte a sátánt a mennyből, Ádámot és Évát a paradicsomból, letaszította a királyokat és a fejedelmeket a trónról, mivel gőgösök és elbizakodottak voltak; és amint a kegyesek iránt naponta megújul kegyelme, mint Jeremiás iránt, éppígy gyűlik haragja napról napra az emberek gonoszsága ellen.

Hallottátok, hallgatóim, a gőg az ördögtől való, nincs, amit Isten súlyosabban kárhoztatna, és ez a testi és örök boldogtalanság forrása az emberi nem számára. Nincs más hátra tehát, mint hogy én és velem együtt ti is kiáltásokat: fussatok a gőg elől, emberek, fussatok: az Úr ellene áll a gőgösöknek.

---

⁴⁵⁰ Pélion és Ossa hegységek Thesszaliában.

⁴⁵¹ *Sequitur superbos ultor a tergo deus. Seneca: Hercules furens, 385.*

XVI. FEJEZET

*Az érvforrásokról*⁴⁵²

I. Eddig az ügyek egyes fajtáiról volt szó; most függelékként az érvforrásokról kell szólnom.

II. Az érvforrások nem egy bizonyos ügyhöz, hanem minden vagy sok ügyhöz tartoznak, és nemcsak a bővítésre, hanem a bizonyításra is szolgálnak.

Cicero *A szónokról* 3. könyvében: Azok tehát a legékesebb beszédek, úgymond, amelyek a lehető legszélesebb körre terjednek ki, vagyis a magán és egyedi vitás kérdésektől az egyetemes kérdések hatásköréig mindezzel foglalkoznak.⁴⁵³ de mindezt az érvforrásokkal igazolja és bizonyítja stb.

III. Ezeket használják, amikor a határozott tételről a beszéd áttér az általános tételre, amely valamilyen mesterségtől vagy tudománytól függ.

Azaz, amikor a határozott kérdések határozatlanná válnak, avagy mikor az érvekkel már bebizonyított ügy vagy egyedi ellentmondás után mintegy tágasabb térre megyünk át, és általánosságban értekezünk az adott évről.

Például ha Cicerót páratlan ékesszólásáért dicsérjük, általános érvünk⁴⁵⁴ az lesz, hogy micsoda gyönyört és hasznot jelent az ékesszólás maga az emberi társadalom számára. Ha pedig Jóbot a türelméért dicséred, erről az egyedi témáról kitérhetsz az általános évrre, és általában véve dicsérheted a türelmet a bölcsök ragyogó mondásai alapján, és ebben a mesterségben szükséges és igen hasznos, ha bármely témáról rögtön készen állsz ilyenekkel. Ezért nem épp haszontalan dolog összegyűjteni a bölcs mondásokat és az írók emlékezetes mondásait: a nagy írók mondásai mindig súlyt adnak a megnyilatkozásnak.⁴⁵⁵

---

⁴⁵² *Loci communes*: közhelyek, érvelési közhelyek, általános érvforrások. „Forrásoknak én nem a fényűzés, a házasságtörés és hasonlók elleni közhelyeket nevezem, ahogy manapság értelmezik, hanem az érvek lelőhelyeit, ahol rejtőzködnek, ahonnan elő kell őket keresni.” Quint 5, 10 20. Az érvforrások azok a helyek, ahonnan érveket meríthetünk. Két csoportjuk van: speciális és általános érvforrások. A speciális érvforrások a beszédfajták érvforrásai (jogos–jogtalan, hasznos–káros, szép–rút), az általános érvforrásokat mindenütt fel lehet használni, ezért érvelési közhelyeknek is nevezik őket. Pécseli a speciális érvelést bemutatta a beszédfajták tárgyalásakor úgy, hogy mindig utalt az érvelési közhelyekre is; most az érvelési közhelyekről ír, vö. a 278. és a 295. lábjegyzettel.

⁴⁵³ Cicero: *A szónokról* 3, 30, 120. Az idézet kettőspont utáni része nem Cicero szövege már.

⁴⁵⁴ Itt ez a *locus communis* megfelelő fordítása.

⁴⁵⁵ Tulajdonképpen kétféle érvelésről van szó ebben a bekezdésben. Az első esetben a nagypremisszával vagy a genuszal bizonyítunk, azaz logikai, belső érvel. A második esetben idézetet mondunk, azaz külső érvel. Utána Pécseli így részletezi az érveket.

IV. Az általános érvek lehetnek belsők (*insiti*), és lehetnek külsők (*assumpti*).⁴⁵⁶

V. A belsők magában az ügyben és annak fő részében gyökereznek. Görögül *οἰκεῖοι* [*oikeioi*] a nevük, amint a római levélben⁴⁵⁷ a belső avagy sajátos általános érv a bűnnel és a zsidó, illetve a görög emberek igazságtalanságával kapcsolatos.

VI. A külső érvek kívülről és mellékesen érintik az ügyet, általuk teljesebb és szellemesebb a beszéd. Görög nevük *πάρεργοι* [*parergoi*]. Például Archias ügyében a belső általános érv a művészetekkel kapcsolatos, hiszen Archias költő, tanult ember. A külső pedig a lélek halhatatlanságával kapcsolatos.⁴⁵⁸

Szabályok

1. Az általános érveket körültekintően kell a beszédbe szőni, és módjával kell alkalmazni.

2. Vigyázni kell, hogy ne tűnjenek erőltetettnek és idegennek, mint-ha ízléstelenül összefércelt tarkabarka ruha lenne.

---

⁴⁵⁶ ArisztRét 1355b. A külső (művészetén kívüli) és a belső (művészetén belüli) érvek megkülönböztetése Arisztotelészről származik.

⁴⁵⁷ Pál apostol *A Rómaiaknak írt levél* a bűn uralmáról: 1, 18–3, 20.

⁴⁵⁸ Cicero: *Archias, a költő védelmében*: „Amit pedig gondosan kidolgozva írt meg előre, az szemem láttára olyan tetszéssel találkozott, hogy a régi remekírók dicsőségét közelítette meg vele. És ezt az embert én ne szeressem, ne csodáljam, ne tartsam arra méltónak, hogy a meggyőzés minden eszközével kiálljak érte? Meg aztán a legjelesebb és legtudósabb emberektől tanultuk azt, hogy minden más szellemi törekvés lényege a tanulás, a szabály és a műgond, de a költő veleszületett tehetségével érvényesül, és értelme erejéből merít ösztönzést és szinte valami isteni sugallatból ihletett” (8. fejezet; fordította Trencsényi-Waldapfel Imre).

XVII. FEJEZET

Az első könyvnek avagy a retorikai feltalálásnak a második része az érzelmekről

I. Eddig a hihetővé tételről szoltunk, hátravan, hogy a megindításról avagy az érzelmekről is mondjunk valamit.⁴⁵⁹

Könyvünk elején már elmondtuk, hogy a feltalálásnak két célja van: a hihetővé tétel és a megindítás; eddig az elsőről értekeztünk, amely a bizonyításon és a feltalálás érvforrásaiból származó érveken alapul. Most pedig a másodikról, azaz a megindításról kell szólnunk, ami a hallgatóság lelkének és érzelmeinek felkeltését jelenti.

De figyelni kell arra, hogy más céllal és módon kell itt az érzelmekről szólni, mint a fizikában és az etikában. A fizikusok ugyanis csak a testi vonatkozásokkal foglalkoznak. Az etikában csak annyiban foglalkoznak velük, amennyiben az érzelmek fegyelmezéséhez erényre van szükség. A rétorok azt tárgyalják, hogyan kell felkelteni az érzelmeket a hallgatóságban, ez a szónok feladata, és nem is foglalkoznak minden érzelemmel, csak a rábeszéléshez szükségesekkel.

II. Az érzelem tehát a lélek valamiféle megrendülése, amely az emberi lelket szánalomra, szeretetre, jóindulatra vagy éppen haragra, gyűlöletre, megvetésre és hasonlókra indítja.

III. Vannak szelídebb és hevesebb érzelmek.

Dresser retorikájának előszavában a 34. oldalon ezt írja:⁴⁶⁰ A retorikának nemcsak az a feladata, hogy tanítson vagy bizonyítson, hanem az is, hogy megindítsa a lelkeket. Ezért ahogy a vér átjárja a testet, úgy kell átjár-

---

⁴⁵⁹ ArisztRét 1356a: „A beszéd által nyújtott bizonyítékoknak három fajtája létezik: az első a szónok jellemében van, a második a hallgatóságra tett hatásban, a harmadik pedig magában a beszédben, amely bizonyít, vagy úgy látszik, hogy bizonyít.” Ez az *éthosz*, *pathosz*, *logosz* három lehetősége. Pécseli az érzelmi hatással foglalkozik ebben a fejezetben. Az érzelmi hatás erősebb, mint a logikai; ezt bizonyítja az Iliász 9. énekének híres példája: Akhilleuszt nem a logikusan érvelő Odüsszeusz, nem az erkölcsre hivatkozó Phoinix, hanem Aiasz indulatos kitérője győzi meg. Vö. Osiris-Retorika 22.

⁴⁶⁰ Dresser, Matthaeus, azaz Drescher (1536–1607): *Rhetoricae inventionis, dispositionis, et elocutionis Libri Quattuor, Illustrati quamplurimis exemplis; Sacris & Philosophicis: De integro correcti accurate ab auctore. Cum Indice Rerum et verborum copioso*, 1606. Részletek olvashatók belőle magyarul: *Az erfurti Matthaeus Dresserus Retorikájának négy könyve, melyekben kidolgozást nyer a feltalálás, az elrendezés és a kifejezés; a lehető legtöbb példával illusztrálva a teológia és a filozófia területéről*. RetRef 89–128. Méltatása: 423–425: Imre Mihály írja, hogy Dresser kiterjedt magyarországi kapcsolatokkal rendelkezett, s retorikája népszerű volt Magyarországon. „Magasan képzett humanista polihisztor volt”, Melanchthon követője. A tanító beszédet ő is tárgyalja a klasszikus három beszéd faj mellett, például Cicero *Tusculanumi beszélgetések* c. művét idézi. A törvényszéki beszéd bemutatásakor Antigóné és Kreón összecsapása a példája; a személyek dicséretére százhuszonnégy példát ad. Retorikai szempontból elemzi Pál apostol Titushoz írott levelét és huszonhat szoltárt. Vö. KecskemétiMRH 83.

niuk az érzelmeknek a beszédet. Aki másokhoz szól, tartsa mindig észben Ágoston szavait: „Ha nem lángol az, aki prédikál, nem lobbantja lángra azt, akinek prédikál.”⁴⁶¹

IV. A szelídebb vagy gyengédebb érzelmeket lágy szavakkal fejezik ki, amelyek emberséget, kötelességet vagy valamilyen erényt jelölnek. Görög nevük *ἡθῆ [éthé]*, erkölcsök, mint a szülői szeretet, a testvérek, barátok, rokonok iránti szeretet, a hitvesi hűség stb. Efféle érzelmek jelennek meg a beszédek, levelek bevezetésében, például az *Epistulae familiares* 1. könyvének 1. levelében: „Az a figyelem vagy inkább gyengédség, amit irántad tudok tanúsítani, mások szemében talán elegendő, az enyémben sosem.”⁴⁶² Valamint a Quintus Metellushoz írt levélben, az 5. könyv 2. levelének a vége felé: Azt akartam, hogy te az én örök barátom legyél, és én a te barátod, stb.⁴⁶³ S így az Archias költő érdekében mondott beszédben: „Ha van bennem valamennyi tehetség, ó, bírák, amelyről érzem stb.”⁴⁶⁴

Ilyen ez a vergilusi idézet is: „*Ím, szerető szíve Ascaniust sose tudja feledni.*”⁴⁶⁵

V. A hevesebb vagy erősebb érzelmek felkavarják a lelket, ezeket erőteljesebb, tragikus szavakkal szokták kifejezni. Görög nevük *πάθῃ [pathé]*, mivel ezek a gyászolók, a haragvók, az őrzöngők, a szerelmesek féktelen indulatai. Például Cicero a Roscius-beszéd bevezetésében: „*tőlük azt követelik az orgyilkosok és gladiátorok.*”⁴⁶⁶ És a Catilina elleni 1. beszédben: „*Meddig élsz még vissza, Catilina, béketűrésünkkel? Mily sokáig űz még csúfot belőlünk dühödtséged?* stb.”⁴⁶⁷ Így Vergilius *Aeneis*-ében a 8. énekben:

*Élőket kötözött ugyanis hullákhoz, az arcot
Arcra, kezét kézzel láncolván össze keményen*⁴⁶⁸

Továbbá:

*Jaj, de mit is teszek én? újfent próbáljam előbbi
Gúnyolt kérőim?*⁴⁶⁹

⁴⁶¹ Ágoston: *A keresztény tanításról* 4, 18, 37. Pécseli leegyszerűsíti a bonyolult ágostoni körmondatot, s azt emeli ki belőle, hogy a szónoknak lángolnia (*ardeat*) kell ahhoz, hogy a hallgatóságot fel tudja tüzelni (*accendit*).

⁴⁶² Cicero: *Ad familiares* 1, 1, 1.

⁴⁶³ Cicero: *Ad familiares* 1, 2, 10.

⁴⁶⁴ Cicero: *Archias, a költő védelmében* 1, 1 (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása).

⁴⁶⁵ Vergilius: *Aeneis* 1, 646, Lakatos István fordítása.

⁴⁶⁶ Cicero: *Pro Roscio Amerino* 3, 8.

⁴⁶⁷ Cicero: *In Catilinam* 1, 1, 1; fordította Borzsák István.

⁴⁶⁸ Vergilius: *Aeneis* 8, 435–6, Lakatos István fordítása.

Ugyanezek az érzelmek jelennek meg Philodamos ügyében, akit Cicero e szavakkal ír le: „*Laodicea főterén keserű, gyászos és egész Ázsia számára súlyos látványosságot rendeznek: A vesztőhelyre vezetik az agg atyát, míg a másik részről a fiát*” stb.⁴⁷⁰

Megjegyzések

1. A szelídebb érzelmeket többnyire a bevezetésben szokták használni a jóindulat megnyerésére; a hevesebbeket pedig a befejezésben, és néha a bizonyításban és a cáfolásban.

2. Ezek a kíváncsi és a kerülendő dolgok általános érveiből származnak, azaz a tisztességesből és a hasznosból, a rútból és a haszontalanból; azok az emberek szeretetét, ezek viszont gyűlöletét szítják fel és változtatják meg.

Az érzelmek felkeltésére vonatkozó szabályok

1. Annak, aki sikeresen akar mást megindítani, előbb magának is meg kell indulnia.

Ezért mondja Horatius: „*Azt akarod, hogy könnyezzen? Könnyezz te előtte!*”⁴⁷¹

Erre céloz Cicero a következő hasonlattal: „*Ahogy olyan anyag sem létezik, amely anélkül lángra lobbanna, hogy tűz érné, úgy olyan lélek sincs, mely a szónok erejének pusztá hatására fellobban, ha maga a szónok nem lángolva és tüzesen közeledik hozzá.*”⁴⁷²

Megjegyzés

1. Ügyelnie kell a szorgalmas szónoknak, hogy a felizgatott és mintegy fátyálával lángra lobbantott érzelmeket ne hagyja kihűlni, avagy hosszantartó érzelmeket, részvétet reméljen más bajában, mert ahogyan a rodoszi Apollóniosz⁴⁷³ mondja, a könnyek nagyon gyorsan felszáradnak.

---

⁴⁶⁹ Vergilius: *Aeneis* 4, 534, Lakatos István fordítása.

⁴⁷⁰ **Margón:** A Verres elleni 3. beszédben. – Téves, az idézet a 2 Verres 1, 30, 76-ból való.

⁴⁷¹ **Margón:** *Ars poetica* 101; Bede Anna fordítása.

⁴⁷² Cicero: *A szónokról* 2, 45, 190. Polgár Anikó és Cseh Zoltán fordítása.

⁴⁷³ Cicero Apollóniosz rétornak tulajdonítja ezt a mondást: *Inv.* 1, 56, 109; vö. *RhetHer* 2, 31, 50.

2. A szónok szavainak, arckifejezésének és lelkiállapotának összhangban kell lennie a felkeltendő érzelmekkel. Ez úgy valósul meg, hogy lelkünk lángolását és fájdal munkát szavakkal, mondásokkal, arckifejezéssel, hangsúlyozással, az emberekhez és istenekhez intézett könyörgéssel, végső esetben könnyhullatással fejezzük ki.

3. Gondosan ügyelni kell a körülményekre, tudniillik az életkorra, a vagyoni helyzetre, az időre, a helyre, az ügyre, a módokra és a többire. Erről Vossius azt mondja *Institutio Oratoriájában* a 213. oldalon.⁴⁷⁴ Három dolgot kell ismernünk ahhoz, hogy érzelmeket kelthessünk: kik, kikhez és milyen ügyekben [szólunk].

4. Szükséges az is, hogy élénk színekkel fessünk és nagyítsunk. Így járt el a római ékesszólás fejedelme, mikor Philodamos ügyében⁴⁷⁵ felnagyította a dolog méltánytalanságát.⁴⁷⁶ Nézzük meg továbbá a *Tusculanumi beszélgetések* 4. könyvét, ahol a lelkek felkavarásáról bőven értekezik a szónok.

Ennyit röviden az érzelmekről, és ezzel a háromszor hatalmas Isten segítségével a retorika első részének végére értünk.

---

⁴⁷⁴ Vossius, Gerardus Joannes, azaz Gerrit Jansz Vos (1577–1659) holland klasszika-filológus, filozófus, retorikus, *Commentariorum rhetoricarum sive Oratorium Institutionum libri sex* c. műve 1606-ban jelent meg, RRK 384. Keckermann mellett a legismertebb szerző a 17. században. Magyarországon is igen népszerű volt, 1696-ban Tótfalusi Kis Miklós is kinyomtatta egy kivonatát, 1729-es kiadása: *Gerardi Vossi Rhetorice contracta cum notis* (Összevont retorikája jegyzetekkel), Bánffy Györgynek ajánlva, aki 1787-től Erdély kormányzója volt. Ez is 60 fejezetből áll, mint az 1696-os. A szinkretizmus képviselője, vagyis egyeztető: különféle irányzatok egyeztetője, összefoglaló műveket írt: *De rhetorices natura ac constitutione et antiquis rhetoribus, sophistis, et oratoribus liber* (A retorika természetéről, felépítéséről és az antik rétorokról, szofistákról meg szónokokról egy könyvben), 1622; *Rhetorices contractae sive Partitionum oratoriarum libri V* (Összevont retorika avagy Szónoki felosztások öt könyvben), 1622; *De imitatione* (Az utánpótlásról) 1647; stb. Vö. a RetLex Vossius szócikkével.

⁴⁷⁵ Philodamost megkorbácsoltatta Verres, Cicero egyik Verres-elleni beszédében szerepel.

⁴⁷⁶ **Margón:** A 2. Verres elleni 1. beszédben.

A RETORIKA MÁSODIK RÉSZÉRŐL, AZ ELRENDEZÉSRŐL

I. Eddig tartott az első rész, azaz a retorikai feltalálás (*inventio*), következik az elrendezés (*dispositio*), amely a feltalált dolgok⁴⁷⁷ helyes sorrendbe állítása (*collocatio*), melyben a szónoktól nagyfokú bölcsesség kívántatik.

Ennek egyetlen és fő feladata, hogy az emlékezetbe vésést, a megértést és a hihetővé tételt szolgálja.⁴⁷⁸

II. Lehet általános és speciális.

III. Az általános elrendezés az egész beszéd részekre osztása.

IV. A részek azok a tagok, amelyekre egy szónoklatot alkalmasan fel lehet osztani.

V. Hat ilyen van: bevezetés, elbeszélés, a tétel és felosztása, bizonyítás, cáfolás és befejezés (*exordium*, *narratio*, *propositio*, *confirmatio*, *confutatio*, *peroratio*), melyekről fentebb részletesen szoltunk.⁴⁷⁹

VI. A beszéd általános felosztása részekre természetes vagy mester-séges lehet.

VII. A természetes felosztásnál a természetes rendet követjük, a beszéd részeit az előbb ismertetett sorrendbe állítva. Vagyis az első helyen a bevezetés áll, utána az elbeszélés, aztán a tétel és felosztása, utána a bizonyítás, majd a cáfolás és végül a befejezés. Erről Cicero *A szónokról* 2. könyvének vége felé ezt írja: „Magának a beszédnek a természetéből adódik ugyanis, hogy mondanivalónkat valamivel bevezessük, majd magát a dolgot bemutassuk, a továbbiakban igazoljuk szilárd érveinkkel és az ellenvetések cáfolásával, végül beszédünket lezárjuk és berekesszük.”⁴⁸⁰ Ezt a sorrendet írja le a következő verse is:

Felvezet, elmond, tételez, érvet ad, majd tagad, és zár.

Erre látunk példát a Pompeius érdekében mondott Manilius-beszéd-ben,⁴⁸¹ továbbá a Deiotarius király érdekében mondott beszédben,⁴⁸² a Ligarius-beszédben⁴⁸³ stb.

---

⁴⁷⁷ **Margón:** Azaz a szónoklat bizonyító részeinek.

⁴⁷⁸ Ezek nagyon fontos megállapítások. Az elrendezés ugyanis nem mechanikus tevékenység, a szerkezetnek ugyanis nemcsak mnemoteknikai, hanem érvelő funkciója is van, elsősorban az érvek elrendezéseinek a bizonyításban. Vö. PerelmanER 181–187; PerelmanRR 146–152.

⁴⁷⁹ Ld. e mű 2. fejezetét.

⁴⁸⁰ CicÖRM *A szónokról* 2, 307. Polgár Anikó és Csehy Zoltán fordítása.

⁴⁸¹ Ld. az 52. lábjegyzetet.

⁴⁸² Ld. a 73. lábjegyzetet.

⁴⁸³ Ld. a 94. lábjegyzetet.

VIII. A mesterséges elrendezés némileg eltér a természetes elrendezéstől, ha az ügy természete azt kívánja.⁴⁸⁴ Ugyanis, ahogy Quintilianus mondja, ostobaság babonásan követni a szabályokat az ügy felépítése ellenében, ezért a részek természetes sorrendje időnként hozzáigazodik az eset helyéhez és idejéhez, az ügy jellegének és hasznának megfelelően, és a szónokok megítélése és belátása szerint átalakul, úgy, hogy a beszéd valamelyik része elmarad, vagy az egyik rész a másik elé kerül. Ahogy a Marcellusért⁴⁸⁵ mondott beszéd mellőzi az elbeszélést, éppígy a Milóért mondott beszédben⁴⁸⁶ az előzetes vélekedések cáfolata megelőzi az elbeszélést és a bizonyítást, és a Sulláért mondott beszédben a cáfolás a bizonyítás elé kerül.⁴⁸⁷

IX. Ennyit az általános felosztásról. A speciális azt mutatja meg, hogy az egyes részeket magukat hogyan kell felosztani, az egyes részeknek is megvannak ugyanis a maguk kisebb részei.

X. A bevezetésnek nagyjából négy része van.⁴⁸⁸ első helyen a *πρότασις* [*protaszisz*], azaz egy bölcs mondás, második az *αἰκολογία* [*aikologia*] avagy ennek a mondásnak a magyarázata, másképp *κατασκευή* [*kataszkeuē*], harmadik a magyarázat bővítése *ἀπόδοσις* [*apodoszisz*], hasonlat vagy szembeállítás,⁴⁸⁹ negyedik az *ἀξίωσις* [*akszioszisz*] avagy kérdés, amely jóindulatú figyelmet kér.

Például az Archias-beszédben az első a *πρότασις* [*protaszisz*] vagy tétel (*propositio*): „Ha van bennem valamennyi tehetség, ó, bírák stb.”⁴⁹⁰ Ezután jön az *αἰκολογία* [*aikologia*] vagy *κατασκευή* [*kataszkeuē*]: „Mert, amennyire csak vissza tud tekinteni az elmúlt időkbe az én elmém stb.” Azután *ἀπόδοσις* [*apodoszisz*] vagy visszatérés (*redditio*): „Ha pedig ez a hang, mely az ő buzdításának és tanításainak köszönheti kiképzését, nem egy embernek szolgált már javára stb.” Végül pedig *ἀξίωσις* [*akszioszisz*] vagy *βάσις* [*baszisz*]: „Azt kérem tőletek, hogy ebben az ügyben adjátok meg nekem erre az engedélyt stb.” A bevezetés efféle felosztása látható a Sestiusért⁴⁹¹ tartott beszédében, továbbá a száműzetésbe vonulása előtt a néphez intézett beszédében.

⁴⁸⁴ **Margón:** Másképp megítélés és belátás szerinti elrendezésnek nevezik. Quint 4, 7.

⁴⁸⁵ Ld. az 57. lábjegyzetet.

⁴⁸⁶ Ld. a 66. lábjegyzetet.

⁴⁸⁷ Ld. a 79. lábjegyzetet.

⁴⁸⁸ **Margón:** A bevezetés felosztása

⁴⁸⁹ *apodoszisz* 'magyarázat'

⁴⁹⁰ Ld. a 51. lábjegyzetet. Ezt és a következő idézeteket is Trencsényi-Waldapfel Imre fordításában idézzük.

⁴⁹¹ Cicero 56 márciusában monda el beszédét Publius Sestius érdekében, akit erőszakos cselekményekkel vádoltak; Cicero elérte felmentését.

XI. A megtörtént dolgok elbeszélése a természetes sorrendet követi: úgy kell ugyanis elbeszelnünk, ahogy megtörténtek a dolgok: a korábbi a korábbi helyen, a későbbi a későbbi helyen.⁴⁹²

Példa erre a Milóért mondott beszéd, ahol először a Clodius által eredetileg szőtt terveket mutatja be: Clodiusnak, úgymond, mindig az járt az eszében, hogyan forgathatná fel bűnei révén a köztársaságot. Aztán a tetteit sorolja fel: Milo indulása előtt egy nappal Clodius elhagyta a várost, hogy Milónak csapdát állítson. Harmadszor az eseményeket beszéli el: Clodiust meggyilkolták. Végül az esemény magyarázatát adja: az erőszakot legyőzte az erőszak, vagy inkább a vakmerőséget a vitézség. A költők felforgatják ezt a sorrendet, és a dolgok középebe vágva kezdenek, és innen térnek vissza a kezdetekhez, majd ezek után a kifejletre. Például Vergilius az *Aeneis*-ben, Homérosz az *Odüsszeiá*-ban és az *Iliás*-ban.⁴⁹³

XII. Összetett tétel esetén a jobb megértést szolgáló sorrendet kell alkalmazni,⁴⁹⁴ az a rész legyen elől, amelyik a többi részt érthetővé teszi, és azok kövessék, amelyeket csak az elől álló rész alapján lehet megérteni. Mindazonáltal a részeket abban a sorrendben kell kifejteni, amelyben a tételben kitűztük.⁴⁹⁵ Így tett Cicero a Pompeiusért⁴⁹⁶ és a Murenáért⁴⁹⁷ mondott beszédében és sok más esetben.

XIII. A bizonyításban az első helyre erős bizonyítékokat szoktak állítani, a gyengébbeket pedig a csatasor, a csapat középre állítják, a végére aztán ismét szilárdakat helyeznek.⁴⁹⁸

Hiszen ha valaki csatasort állít, gondosan ügyel arra, hogy az első vonalba bátor és vitéz katonákat állítson, ugyanígy hátulra is; a tapasztalatlan kezdőket a szárny közepén helyezi el, hogy a többiek erejétől körbevéve harcoljanak. Éppígy az ékesszólásra törekvőnek is az úgymond érvhadseregét bölcsen kell felállítani a beszédben, tudniillik úgy, hogy az első és az utolsó helyre teszi a legerősebb bizonyítékokat, a gyengébbeket pedig mintegy a tömegbe rejti. Az első helyre azért kell erősebbeket állítani, mert az ügy elbeszélése után a hallgató meg akarja tudni, mit hozunk fel az ügy, az igazunk bizonyítására. A végére pedig azért, mert az utolsó dolgok marad-

---

⁴⁹² **Margón:** Az elbeszélés elrendezése.

⁴⁹³ Ez a jól ismert *in medias res* kezdés. Alakzat is lehet: *hüszteron proteron* 'a későbbi előbb', vö. a RetLex *idősíkváltás* szócikkével.

⁴⁹⁴ **Margón:** A tétel elrendezése.

⁴⁹⁵ **Margón:** Fentebb a 4. fejezetben, a 28. oldalon.

⁴⁹⁶ Ld. az 52. lábjegyzetet.

⁴⁹⁷ Ld. a 135. lábjegyzetet.

⁴⁹⁸ **Margón:** Az érvek elrendezése a bizonyításban.

nak meg a legjobban a hallgatók emlékezetében. A gyengébbeket ezért közép-re kell helyezni, hogy az önmagunkban gyenge és zsenge érvek a tömegben erőt kapjanak. Kiváló példát látunk erre a Milóért⁴⁹⁹ mondott beszédben és a 7. Verres-beszédben.⁵⁰⁰

Megjegyzések

1. Az erős és nyomós bizonyítékoknál az ékesszólásra törekvőnek hosszan el kell időznie, ⁵⁰¹ szinte beléjük kell költöznie, erőteljesen hangsúlyozva őket, míg a gyengébbeket takargatnia kell, és színes szavakkal, cifra mondásokkal felöltöztetnie, nehogy azokon átlátva az egész szónoklat gyanús színben tűnjön fel.

2. Itt azonban nagyon kell ügyelni arra, hogy a bizonyításra felhozott érvekkel ne mindig ugyanazt a nótát húzzuk, mint a gyakorlatlan citerás, aki csak egy húron tud játszani.

3. Továbbá a bizonyításban az altétellel kell kezdeni: ezt állítva a bizonyításával együtt következzen a főtétele a következtetéssel és a részletezéssel. Ezt érintettük már az 5. fejezetben, ahol a most kihagyott dolgokat is meg lehet találni.

XIV. Emellett a cáfolásban először az ellenfél erősebb bizonyítékait támadjuk meg, hogy azokat meggyengítve és legyőzve, a gyengébbek feltartott kézzel önként megadják magukat.

Az ellenfél bizonyítékainak cáfolásában nem mindig egyféle sorrendet találunk: ezért a szónokok maguk is különbözőképpen vélekednek erről a dologról. Némelyek azt tanácsolják, hogy a gyengébb, kevésbé erős bizonyítékokat támadjuk meg először, hogy azok erőtlenségét gyengeségét alaposan feltárva, megmutatva, hasonlóképpen ítéletet hozzanak a többiről is. Mások az ellentétét írják elő: úgy tűnik, ezt tanítja nekünk példájával Cicero is a Cluentius-beszédben, és mi is ezt tartjuk jobbnak. De néha helyesen cselekszünk, ha a gyengébb érveken kezdjük a cáfolatot, hogy ezáltal a többi, erősebb bizonyítékot könnyebben meg tudjuk semmisíteni, vagy éppen csendben ki tudjuk kerülni.

---

⁴⁹⁹ Ld. a 66. lábjegyzetben.

⁵⁰⁰ A Verres elleni beszédek ld. a 102. és a 125. lábjegyzetben. Ezt hívjuk nesztori sorrendnek. A bölcs Nesztor ugyanis a két szélre helyezte a jó harcosokat (Iliász). A retorikák ezt az elrendezést javasolják. Ezenkívül több lehetőség létezik: elől van az erős érv, ez a lejtéses sorrend; végén van az erős érv, ez a fokozásos sorrend; középen van az erős érv, ez a piramidális sorrend, vö. Osiris-Retorika 390.

⁵⁰¹ **Margón:** Cicero: A szónokról 2. könyv.

XV. Végül a záráshoz többnyire a felsorolás van elől, a részletezés és a buzdítás, amely az érzelmeket kelti fel, ezután jön. Ezt látjuk Cicerónak szinte minden beszédében, különösen azokban, melyeket Milóért, Caelius Rosciusért és Quintiusért mondott.

Két dolgot kell itt megjegyezni

1. A záráshoz röviden ismételjük meg a lelkek lángra lobbantására és megindítására legalkalmasabb bizonyítékokat.

2. Adjunk megindító példákat a záráshoz. Cicero a Milo-beszédben⁵⁰² szép példát mutatott erre.

Hanem az idő és a fáradtság kímélése céljából most már bevonjuk a vitorlákat, és végre véget ér a retorika első könyve.

Vége az első könyvnek.

---

⁵⁰² Ld. a 66. lábjegyzetben.

A RETORIKA

II. könyve, benne a Harmadik rész a stílusról⁵⁰³

I. FEJEZET

A választékosságról

I. Eddig a retorika első és második részét tárgyaltuk, hátravan a harmadik, amely a legszorosabban tartozik ehhez a mesterséghez, mégpedig a stílus.

A feltalálás és az elrendezés ugyanis közös más mesterségekkel is, és bennük nem annyira mesterség, mint tehetség és gondosság kívántatik. De a stílust a szabályok segítik leginkább, ez a szónokok sajátja, sőt köztük is ez tesz különbséget. Egyik ugyanis bővebb és gazdagabb stílusú, mint a másik. Lásd Quintilianusnál a 8. könyv bevezetésében.⁵⁰⁴

II. A stílus a megfelelő szavak és mondatok alkalmazása a feltalált dolgokhoz.⁵⁰⁵ Vagy: a beszéd ékesítésének módja. A kimondásról (*eloquendo*) kapta a nevét, ez az ige elsősorban és általánosan azt jelenti: valamit valamilyen módon kimondani, szűkebb értelemben pedig valamit megszerkesztve és felékesítve mondani. Ezért a stílus (*elocutio*) tulajdonképpen jelentésben kimondás, majd metonimikusan azokat a szabályokat kezdték érteni rajta, amelyek segítségével a szónoklás mesterségét tanulók képesek és alkalmasak lesznek a [megszerkesztett és ékes] kifejezésre (*ad eloquendum*).

III. Lehet általános és speciális.

IV. Az általános közönségesen és általánosan tárgyalja mindazokat, amik a beszédet ékesítik, és nem korlátozza azok tanát egy adott tárgyra.

V. Ez ismét felosztható: a választékosságra (*elegantia*), az elrendezésre (*compositio*) és a méltóságra (*dignitas*).⁵⁰⁶

---

⁵⁰³ *Elocutio, lexisz.* Emlékeztetünk a szónok öt feladatára: *inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio*. Az *elocutio* jelentése: kimondás, szabadabban: kidolgozás, azaz stílus. A stílus kérdéseit a retorika tárgyalta, csak a 19. század folyamán vált ki a stilisztika a retorikából, s vált önálló diszciplínává. A régi rétorok összekapcsolták az *inventiót*, vagyis az érvelést, az érvforrásokat a stílussal, ezt látjuk majd Pécseli retorikájában is. A stilisztika – kiválásával – ezt a kapcsolatot elvesztette, s ezáltal elvesztette logikai (kognitív) alapját, világos definícióit és kategóriáit. Nem biztos, hogy előnyére vált a retorikából való kilépése.

⁵⁰⁴ „a stíluson áll vagy bukik a beszéd kiválósága” Quint 8, Előszó, 17.

⁵⁰⁵ Pécseli szó szerint átveszi a RhetHer meghatározását; lásd 1, 3, 4.

⁵⁰⁶ RhetHer 4, 12, 17. **Margón:** A Herenniuszhoz címzett retorika szerzője.

Ez a három dolog eredményezi azt, hogy latinosan, világosan (*plane*), díszesen, a tárgyhoz illően és annak megfelelően szóljunk, ahogy ezt Crassus is mondja,⁵⁰⁷ akinek a véleménye ugyanazt erősíti meg, mint az imént idézett szabály a Herennius-retorika szerzőjétől.⁵⁰⁸ A választékosságot ezek a szabályok fejezik ki: *latinosan* és *világosan*, az elrendezésre utal az *illően* és *megfelelően*, végül pedig a méltóságot az *ékesen* jelöli; e három teszi a jó szónoki stílust.⁵⁰⁹

VI. A választékosság folytán érezzük úgy, hogy a szó érthető és világos. Ezért a választékosság, amely a szónoki épületnek mintegy az alapja, tulajdonképpen a grammatikusokra tartozik, mert ők foglalkoznak azzal, hogy a beszéd latinos és világos, azaz egyértelmű legyen, enélkül ugyanis díszes sem lehet. Ezért mondja Arisztotelész a Retorika 3. könyvében, hogy az ékesszólás⁵¹⁰ feje és kezdete a hibátlan szólás. Ezért ahogy a feltalálás sok szabályt a logikából vesz át, éppígy a stílusnak ez a része igen sokat kölcsönöz a grammatikából; a tisztaság (*puritas*) megőrzése ugyanis a szónok elsődleges feladata, és emiatt illeszti be Cicero is gondosan e szabályokat *A szónokról* 3. könyvébe.

VII. A választékosság magában foglalja a latinosságot és a világos magyarázatot (*explanatio*).⁵¹¹

VIII. A latinosság vigyáz a beszéd tisztaságára és hibátlanságára, azaz a latinosság a római nyelvnek megfelelő romlatlan beszéd.

A latinosság elleni három vétek: a hibás kiejtés (*barbarismus*), az idegenszerű/hibás szóhasználat (*barbaralexis*) és a grammatikai hiba (*soloecismus*).⁵¹² A hibás kiejtés egy szó hibás ejtése vagy írása. Ez négyfé-

---

⁵⁰⁷ **Margón:** Cicero: *A szónokról*.

⁵⁰⁸ Crassus: „Tehát azt is tárgyalnia kell a szónoknak, amit Antonius kifejtett, azaz valamiképpen el kell mondania. Hát melyik beszédmód jobb – mert az előadásmódról később szölok –, mint az, hogy latinul, hogy világosan, hogy ékesen, hogy ahhoz illően, annak megfelelően mondjuk, amiről éppen szó van” Cicero: *A szónokról*, 3, 10, 37; CicÖRM 387. A négy stílusereyről van szó, ezek: nyelvhelyesség (latinosság), világosság, ékesség és illőség. Ezek a stíluskövetelmények állandónak bizonyultak.

⁵⁰⁹ Ezek a stílusereyek vagy stíluskövetelmények, melyeket Cornificius, a Herennius-retorika szerzője fogalmazott meg először a negyedik könyvében: „...most nézzük meg, milyen követelményeknek feleljen meg a megnyerő, tökéletes stílus. Annak, amelyik leginkább megfelel a szónoknak, három erényt kell egyesítenie: a választékosságot, a jól szerkesztettséget és a fenséget. A választékosság eredményeképpen minden egyes gondolat érthetőnek és szabatosnak hat. Két eleme a helyes latinosság és a világosság. [...] A szerkesztettség a szavaknak olyan elrendezése, amely a beszéd minden részét egyaránt csiszoltá teszi. [...] A fenség az, ami a beszédet díszessé teszi, változatossággal ékesítve” RhetHer 4, 12, 17–18. Vö. a RetLex *stíluserey* szócikkével.

⁵¹⁰ Itt: *elocutio* „A stílus alapkövetelménye a nyelvhelyesség...” ArisztRét 1407a.

⁵¹¹ Pécseli egy-két szó megváltoztatásával a RhetHer meghatározását közli; vö. 4, 12, 17.

⁵¹² Általában két csoportra osztják a hibákat, ezek: barbarizmus és szolecizmus, azaz hiba a szavakban (Quint 1, 5, 6) és a szerkezetekben (Quint 1, 5, 34). A barbarizmus a barbár beszédre utal, a szolecizmus

leképp következhet be: lehet hozzátoldás, elvétel, megváltoztatás vagy áthelyezés a hangban, a szótagban, az időtartamban, a hangmagasságban vagy a hehezetben.⁵¹³

A hibás szóhasználat idegenszerű és hibás kifejezés, mint *compenso* helyett *recompenso*, *frumentum* helyett *bladum*.⁵¹⁴

A szintaktikai hiba rosszul szerkesztett mondat, azaz a latin egyeztetés elleni vétek.⁵¹⁵

IX. Az érthetőség világossá és egyértelművé (*aperte*) teszi a beszédet. Avagy ez a lényeg megértetésére irányuló képessége a beszédnek. A beszéd a következőktől lesz világos és könnyen érthető: először is a köznyelvben és a mindennapi használatban előforduló és az elismerten hiteles és tisztelt férfiak példáját követő szóhasználatról. Másodszor a megfelelő, azaz egyszerű grammatikai szerkezettel összefűzött szavaktól, hogy valóban arra a dologra vonatkozzanak, amelyről a beszédünk szól. Harmadszor az olyan hibák elkerüléséről, mint az *acyrologia*, *amphibolia* stb.

Az *acyrologia* esetén a szót nem a megfelelő jelentésben használjuk, például 'remélni' a 'félni' helyett stb. Az *amphibolia* a jelentést kétértelművé vagy homályossá teszi, ez többféleképp történhet. A *brachylogia* azt jelenti, hogy a beszéd a kelleténél rövidebb és túl tömör; ennek az ellentéte a *macrologia*, amikor a kelleténél hosszabb a beszéd, mint Liviusnál: *Hazatértek, vissza, ahonnan jöttek*. Itt azt a rövidséget tartjuk dicséretesnek, amikor kevés szóval sokat közlünk, és világosan, mint Ovidius: *Trója helyén ma vetés virul és*.⁵¹⁶ Az *ellipszis* során kihagyunk egy, a teljes mondat szerkezetéhez szükséges szót, mint Terentiusnál: *Amikor Dianához érsz, fordulj jobbra* (értsd: Diana templomához). Továbbá: *Egyenesen hozzám jött* (értsd: egyenes úton), és: *Rövidesen eljövök hozzád* (értsd: rövid idő múltán), *rövi-*

---

eredete: a kis-ázsiai Szoloikosz városában helytelenül beszéltek a görögöt, innen az elnevezés, eredetileg: *szoloikiszmosz*, latinosan írva: *soloecismus*. Quintilianus említi, hogy a hibákat és az alakzatokat olykor nehéz szétválasztani. (A grammatikák a szabályok után felsorolják a hibákat, majd az alakzatokat és egyéb stílusesszközöket, pl. Donatus: *Ars maior*.)

⁵¹³ Ez a négyes műveleti eljárás: *quadripartita ratio*:

adiectio: hozzátétel, betoldás; *detractio*: elvétel, csökkentés; *immutatio*: felcserélés; *transmutatio*: sorrendi csere. Quint 1, 5, 6. Quintilianus itt a grammatikai hibákat csoportosítja keletkezésük szerint. Ezt a négyes műveleti eljárást átviszí az alakzatokra, de csak a szóalakzatokra. (A gondolatalakzatokra képtelenség átvinni: milyen egy detrakciós gondolatalakzat?)

⁵¹⁴ A *compenso* 'lemér', 'kiegyenlít'; a *recompenso* 'kiegyenlít', tehát ugyanazt jelenti, mint a *compenso*, csak a *re-* igekezővel külön is kiemeli a *vissza-* jelentést; főlegesen. A *frumentum* klasszikus latin szó: 'gabona'; a *bladum* ugyanezt jelenti, de nyelvjárási, népies.

⁵¹⁵ *oratio inconsequens, consecutio* (=convenientia = egyeztetés).

⁵¹⁶ Ovidius: *Heroides* 1, 1, 53; vö. Publius Ovidius Naso: *Hősnők levelei*. Fordította és a jegyzeteket írta, a névmutatót összeállította Muraközy Gyula. Helikon Kiadó, 1985, 6.

den elmagyarázom (értsd: rövid beszéddel) stb. A *hyperbaton* a szabályos szórend felforgatása és megfordítása.⁵¹⁷

Synchysis az az összezavarodás, amikor a szavak sorrendje teljesen felborul, mint Vergiliusnál:

*Treis notus abreptas in saxa latentia torquet,
Saxa vocant Itali, mediis quae in fluctibus aras.*⁵¹⁸

Szabályos szórenddel így lenne: *Notus torquet tres (naves), abreptas in saxa, quae saxa latentia in mediis fluctibus Itali vocant aras.*

Továbbá Horatiusnál:

*Namque pila lippis inimicum et ludere crudis.*⁵¹⁹

Szabályosan: *Ludere pila inimicum est lippis et crudis.*

Idetartozik a közismert versike is:

*Sunt oculos clari, qui cernis sidera tanquam.*⁵²⁰

Szabályosan: *Qui cernis oculos, sunt clari tanquam sidera* stb.

---

⁵¹⁷ *amphibolia*, latin: *ambiguitas*.

brachylogia, görög: *brakhülogia*, *epitrokhasmosz*; latin: *brevitas, percursio*;
macrologia (görög: *makrologia*, *perisszologia* 'hosszasan beszélés'; latin: *longiloquium*); az angol-szász szakirodalomban poloniusi alakzatnak is nevezik a Hamletben szereplő Poloniusról.

hyperbaton (görög: *hüperbaton* 'átlépés', latin: *transgressio*), összetartozó grammatikai szerkezetek szétválasztása.

⁵¹⁸ *Hármat a lappangó sziklákra Notus lök eközben –*

Rettenetes szirt-hátak a vízben ezek, nevük "oltár" (*Aeneis* I, 108–109, fordította Lakatos István)

⁵¹⁹ *merthogy a labdázást nem bírja ki a rossz-szemű s -gyomru.* (*Szatírák* I. 5. 49, fordította Bede Anna);
vö. Horatius összes művei Bede Anna fordításában. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1989, 215.

⁵²⁰ *Mint fényes csillag, ragyog ő ma, szemébe, ha nézel.* Fordította Constantinovits Milán. András.

II. FEJEZET

Az elrendezésről (compositio)

I. Ennyit a választékosságról, következik az elrendezés, ami az összetartozó egységek megfelelő sorrendje.

Háromféle ilyen egység van: a hangok, a szótagok és a szavak.⁵²¹

II. Az elrendezés egy része közös minden író számára, másik része csak a szónokokra vonatkozik.

III. A közös rész a kapcsolódásra (*iunctura*) és a szórendre vonatkozik.

IV. A kapcsolódás a hangok (*litterae*) olyan összefűzése, amely a beszédet kellemessé, teltté és zengővé teszi. A harmonikus kapcsolódás eredményeképp a beszéd simán halad előre, és sosem sérti a fület kemény hangzásával.

Ennek szabályai:

1. Az összekapcsolásnál kerülni kell a magánhangzók torlódását.⁵²² Ilyenkor ugyanis hiányos, megszakad, erőlködik a beszéd, mint

*Baccae aeneae amoenissimae impendebant stb.*⁵²³

Továbbá: *Ego omni officio et pietate stb.*⁵²⁴

2. Kerülni kell a kellemetlen sziszegő hangkettőzést, mint *Dixisse sese saepius stb.*⁵²⁵

3. Ne legyenek túl sűrűn egymás mellett a keményebb mássalhangzók, ezek ugyanis összeütköznek a szavak találkozásakor, ahogy Fabius [Quintilianus] mondja, mint

---

⁵²¹ Latinul: *elementa, syllabae, voces*. A tagolás az antik grammatikai felosztást követi, ahol a nyelvi szintek így rendeződtek. Megjegyzendő, hogy az *elementa* kifejezetten hangzó/ritmikai egység, szemben az általánosan használt *litterával* 'betű/hang'. A szótag is a hangzás egysége, míg a ma használt nyelvi szintek közül a morféma hiányzott az antik nyelvleírásból.

⁵²² A magánhangzók torlódásakor ugyanis nem folyik egybe a hangok képzése, megszakad, hanggűr keletkezik, a hanggűr nevezzük hiátusnak; sok retorika úgy fogalmaz, hogy kerülni kell a hiátust, mert rosszul hangzik.

⁵²³ Fordítása: „Az érces színű bogyók bűbájosan csüngtek.” A latin kiejtésben a szóvégi magánhangzót nem ejtették (*elisio*), ha a következő szó elején is magánhangzó állt. Itt és a következőkben a szabályok csaknem szó szerinti átvételek a Herennius-retorikából (4, 12, 18 skk.), az idézett példák is közkeletűek.

⁵²⁴ Fordítása: „Én minden kötelességtudással és ragaszkodással.”

⁵²⁵ Fordítása: „Ő maga gyakrabban mondta.”

*Ars stridens rostris sphinx prester torrida seps strix.*⁵²⁶

4. Kerülni kell az azonos hang, szótag vagy szó ismétlődését akár az elején, akár a végén, mint:

*O Tite tute tati tibi tanta tyranne tulisti.*⁵²⁷

Vagy: *Felix Xerxes, urbs Zazynthus* stb.⁵²⁸

5. Kerülendő a hosszú vagy rövid szótagok vagy az egytagú szavak állandó ismétlődése.

6. Óvakodni kell a szóismétléstől, mint: *Mert amelyik indoknak az indoklása nem nyilvánvaló, annak az indoklásnak egyáltalán nem indokolt hitelt adni.* Továbbá: *Igen jól teszed, hogy az igen jóra igen jól ügyelsz.*

7. Nem szabad azonosan végződő szavakat használni egymás mellett, mint: *Flentes, plorantes, lacrymantes, obtestantes.*⁵²⁹

V. A szórend megkívánja, hogy a fontosabb dolgok a kevésbé fontosak után következzenek, és az értékesebb vagy természettől előbbre való dolgot a hátrébb való elé tegyük.

Ennek két szabálya van

1. Gondosan ügyelni kell, nehogy a fontosabb előbbre kerüljön, mint a kevésbé fontos vagy súlyos. Mert a gondolatnak növekednie kell és emelkednie, ezért igen jó, ahogy Cicero mondja: *Te ezzel a torokkal, ezzel a tüdővel, egész testednek azzal a gladiátori erejével,*⁵³⁰ mert mindig nagyobb következik az előzőre.

2. Gondot kell fordítani a természetes szórend megtartására, hogy tudniillik az értékesebb vagy természettől előbbre való dolgot a hátrébb való elé tegyük. Itt Fabius [Quintilianus] arra figyelmeztet, hogy *férfiak és nők, nappal és éjszaka, kelet és nyugat* legyen a sorrend és ne fordítva. Ennek oka a dolgokban van, hiszen a nevek ezeknek a szimbólumai avagy jelei.

⁵²⁶ A reformáció korában írt retorikákban többször előforduló hexametersor a rossz hangzás példaként. Az interneten a következő központosítással szerepel: *Ars, stridens, rostris, sphinx, prester, torrida, seps, strix* (mesterség, hajóorral, szfinx, kígyófaj, égető, gyík, füles bagoly). **Margón:** [Quintilianus] a 9. könyv 4. fejezetében bővebben tárgyalja.

⁵²⁷ A RhetHer példája (4, 12, 18); magyarul: „O, Titus, Tatiusz tirannus, tenmagad okoztad tenmagadnak e sok bajt.”

⁵²⁸ „Boldog Xerxész, Zakünthosz városa!”

⁵²⁹ „Sírva, jajgatva, könnyezve, rimánkodva.”

⁵³⁰ **Margón:** Phil. 2, 25, 63. Szó szerinti átvétel Quint 9, 4, 23-ból. Adamik Tamás fordítása.

A növekvő tagok elve, Cicero fogalmazta meg. Tkp. a fokozás egy fajtája: a szónok/író egyre hosszabb szavakat vagy szó szerkezeteket használ, rendszerint hátrát.

VI. Ennyit a közös szerkezetről, következik a sajátságos avagy szónoki, ami biztosítja, hogy a beszéd sima folyással, könnyedén áradjon, a tagok szélső részét ritmussal, mintegy kötelékekkel összekötve.

VII. Ez részben a körmondatokat, részben a ritmust érinti.

VIII. A körmondat (*periodus*) olyan mondat (*oratio*), amelynek van kezdete és vége, valamint szép és áttekinthető nagyságú. Vagyis: a mondatnak van valamiféle teljes teste, amely tagmondatnak (*colon*) nevezett tagokból áll. Ezt Tullius [Cicero] összekapcsolásnak (*comprehensio*), körüljárásnak (*ambitus*), körülírásnak, összefoglalásnak, körbejárásnak, körbefordulásnak, folytatásnak és a beszéd körének nevezte.⁵³¹ Szintén Cicero példát is ad erre, mondván: *Ha ér valamit a vakmerőség a mezőn és az elhagyott helyeken, ugyanannyit ér a fórumon és a bíróságon a pimaszság. A Caecinna nem kevesebbet engedett a perben Sextus Ebutius pimaszságának, mint amennyit a vakmerőségnek engedett az erőszak alkalmazásakor.*⁵³²

IX. Más a valódi körmondat, és más a valódihoz hasonló.

X. A valódi körmondatban négynél kevesebb tagmondat van.

XI. Részben kisebb, részben nagyobb részeket tartalmaz.

XII. A kisebb részek a tagmondat (*colon*) és az íz (*comma*).⁵³³

A tagmondatokat és a szószerkezeteket más céllal tárgyaljuk itt, mint a grammatikában. Ott ugyanis azért foglalkoznak velük, hogy megmutassák a helyes központosítást, ami elősegíti a mondat leírását, kimondását és értelmezését. Itt viszont azt nézzük, mennyiben járul hozzá a mondat választékosná, összhangzóvá, világossá és jól hangzóvá tételéhez.

XIII. Az íz a mondatnak két vagy több szóból álló, nem teljes jelentésű része. Eredete a *κόπτω* [*kópto*], azaz 'bevések' igéből. Másképp vesszőnek (*virgula*) nevezik, az őt jelölő írásjel alapján. Latin neve *articulus*. Például Cicero: *Noha félek, bírák...* Továbbá a Marcellus-beszédben: az ütközetben *a katonák vitézsége, a terepadottságok, a szövetséges segédcsapatok, a hadiflotta.*⁵³⁴

XIV. A tagmondat a mondatnak teljes jelentésű része, amely azonban nem alkot még körmondatot, és inkább függőben hagyja, mint befejezi a gondolatot.

---

⁵³¹ A periódus szinonimái tehát: *comprehensio, ambitus, circumscriptio, complexio, circuitus, conversio, continuatio, circulum orationis*.

⁵³² Cicero: *Pro Caecina* 1, 1.

⁵³³ *comma, colon*: írásjel és szerkezeti egység, két jelentés és összefüggésük.

⁵³⁴ Cicero: *Pro Marcello* 2. fejezet. In: *Cicero válogatott művei*. Válogatta és az utószót írta Havas László. Fordította Boronkai Iván. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987, 142.

Továbbá:

Másképp tagnak (*membrum*) nevezik, mivel a teljes mondatnak, mintegy a teljes testnek egy tagja. Jele a kettőspont. Például: *Noha félek, bírák, hogy rút dolognak tartjátok, ha félénk az, aki a legbátrabb férfiúért kezd beszélni.* Továbbá a Marcellusért mondott beszédben: *Láttuk a te győzelmedet, lezárult a csaták elcsitultával: és a város határán belül hüvelyéből kivont kardot nem láttunk.*⁵³⁵

Ebben a példában két tagmondat van, amelyeket kettőspont választ el egymástól.

Megjegyzések

1. A tagmondat és az íz nagyságukban különböznek: ami nyolc szótagon belül van, íz; a tagmondat hősköltemény nagyságúra is nyúlhat.

2. A tagmondatot olykor, ha rövid, íznek nevezik; és fordítva, a hosszú ízt pedig tagmondatnak. Így, ha a tagmondat nem egy körmondat része, hanem magában is teljes értelme van, egy tagmondatos vagy egyszerű körmondatnak nevezik.

XV. A tagmondat lehet befejezett (*perfectum*) vagy befejezetlen (*imperfectum*).

XVI. A teljes befejezi az előtte levőt, jele a kettőspont.

XVII. A befejezetlen nem fejezi be az előtte levőt, jele az egy pont (vagyis az alsó pont).

XVIII. Ennyit a körmondat kisebb részeiről, következnek a nagyobbak. Arisztotelész szerint két ilyen van: *ἀρχή και τέλος* [*arkhé kai telosz*], azaz kezdet és vég. Az *ἀρχή-t*, avagy a kezdetet Hermogenész *πρόθεσις*-nek [*prothesisz*], azaz elébe tételnek vagy előzménynek nevezi. A véget pedig *ἀπόδοσις*-nak [*apodoszisz*], azaz visszatérésnek vagy lezárásnak nevezik.

XIX. Továbbá a körmondat vagy egyszerű, vagy összetett.

XX. Az egyszerű egy, de kerekded tagmondatból álló körmondat. Görög neve *μονόκωλος* [*monokólosz*], vagyis egytagú. Arisztotelész *ἀφελής*-nek [*aphelész*] nevezi; például: *Minden erény alapja a kegyesség.*⁵³⁶ Továbbá: *Annyi befolyásunk van csak, mint a legyőzötteknek.* És: *Amiben csak lehet, szívesen alkalmazkodom hozzád.*⁵³⁷

---

⁵³⁵ Cicero: *Pro Marcello* 6. fejezet. Uo. 146.

⁵³⁶ Cicero: *Pro Plancio*, 12, 29.

⁵³⁷ Ezek szerint a monokólosz nem a mi fogalmaink szerinti egyszerű mondat.

XXI. Az összetett körmondat több tagmondatból és ízből áll, amelyek több jelentést tartalmaznak, görög neve πολύκωλος [polükólosz].

XXII. Ez ismét kéttagú, vagy háromtagú, vagy négytagú.

XXIII. A kéttagú két tagmondatból áll, görög neve δίκωλος [dikólosz]. Például: *Minden erény alapja a kegyesség, ami az Istent szent és vallásos módon tiszteli.*⁵³⁸ Más: *Aki egyszer áthágta a szemérmesség határát, az könnyen és gyorsan lesz szemérmetlenné.*⁵³⁹ Továbbá: *Noha nincs nagy tehetségem, mégis elszántságom felkészült és készen áll bármely feladatra. És: Én minden feladatnak stb. eleget teszek mások szemében; de a magam szemében sohasem.*⁵⁴⁰

XXIV. A háromtagú három tagból áll, görög neve τρίκωλος [trikólosz]. Például: *Minden erény alapja a kegyesség, ami az Istent szent és vallásos módon tiszteli, és a hazát és a szülőket is éppúgy tiszteletben tartja, mint Istent.*⁵⁴¹ Továbbá Cicero: *Nem barátságunkat feledve és nem is keszakarva nem írtam neked az utóbbi időben, hanem mert korábban a köztársaság és az én életem is romokban hevert, utána pedig a téged ért igazságtalan és keserű sorscsapások tartottak vissza az írástól.*⁵⁴²

Ilyen Vergiliusnál az *Aeneis* 4, 327.⁵⁴³

*Ó, legalább ha szökésed előtt születik, vigaszomra,
Kis gyerekem tőled, s palotámban most a mi pöttöm
Aeneásunkkal, másoddal játszani tudnék:
Tüstént érezném, nem lennék rab s olyan árva!*

XXV. A négytagú négy tagból áll, görög neve τετράκωλος [tetra-kólosz]. Például: *Minden erény alapja a kegyesség, ami az Istent szent és vallásos módon tiszteli, és a hazát és a szülőket is éppúgy tiszteletben tartja, mint Istent, és nem kevésbé szereti és tiszteli közeli és vér szerinti rokonait.*⁵⁴⁴ Továbbá: *Mert ha a sors oly nagy hatással van azokra, akik minden lehetőségüket a véletlenre bízták, nem szabad mindent a sorsra bízni, nehogy túlságosan eluralkodjék rajtunk.*⁵⁴⁵

---

⁵³⁸ Cicero: *Pro Plancio* 12, 29, némi átalakítással.

⁵³⁹ **Margón:** Cicero *Epist. fam.* 5, 12, 3.

⁵⁴⁰ **Margón:** Cicero *Epist. fam.* 1, 1.

⁵⁴¹ Cicero: *Pro Plancio* 12, 29.

⁵⁴² Cicero: *Epistulae familiares* 5, 17.

⁵⁴³ Lakatos István fordítása.

⁵⁴⁴ Cicero: *Pro Plancio* 12, 29.

⁵⁴⁵ *RhetHer* 4, 19, 27. Adamik Tamás fordítása.

XXVI. Az összetett körmondatnak négy fajtája van: *ισοκωλία* [iszokólia], *μικρία* [mikria], *μακροκωλία* [makrokolia], *ισοκέλια* [iszokelia].

XXVII. Az *ισοκωλία* [iszokólia] azt jelenti, hogy a körmondatban minden tagmondat azonos hosszúságú,⁵⁴⁶ mint: *Minden ember lelke halhatatlan, de a jóké és a bátraké isteni. És: Hogy mennyivel tartozol nekem, döntsék el mások. Továbbá Cicero a Roscius-beszédben: Nem szeretném, hogy terhetekre legyek, bírák, vagy hogy úgy tűnjék, mintha nem bíznék felfogóképességekben, ha ily áttekinthető dolgokat hosszabban taglalok. Stb.*⁵⁴⁷

XXVIII. A *μικρία* [mikria] azt jelenti, hogy a körmondat vége rövidebb, mint a kezdete, például: *Egészségesen mind könnyen adunk bölcs tanácsokat a betegeknek; ha itt lennél, másképp gondolkoznál.*⁵⁴⁸ Továbbá: *A természet életünk pályáját végesre mérte, de a dicsőségét végtelenre.*

XXIX. A *μακροκωλία* [makrokolia] azt jelenti, hogy a körmondat vége hosszabb, mint az eleje, például: *Hogy megtedd, arra erősen és újra meg újra kérlek téged. Továbbá: Ha valaki egyszer becsapott, annak később akkor sem szabad hinni, ha az istenekre esküdzik.*

XXX. Az *ισοκέλια* [iszokelia] azt jelenti, hogy a háromtagú körmondatban két tagmondat azonos hosszúságú, míg a harmadik eltérő, vagy hosszabb, vagy rövidebb. Például: *Hát miről beszélünk? Hol élünk? Lehetne valamit is olyan szokatlan, romlott vagy alkalmatlan dolognak tartani vagy mondani? Továbbá a Milo-védőbeszédben: Nagy ereje van a lelkiismeretnek, bírák, nagy ereje mindkét oldal felé: hogy ne féljenek, akik nem követtek el semmit, de mindig lebegjen a büntetés azok szeme előtt, akik vétkeztek.*

XXXI. Ennyit a valódi körmondatról, következik az álkörmondat. Ez a mondanivaló (*sententia*) olyan összefoglalása, amely szembeállítás vagy megkülönböztetés révén a körmondat formáját utánozza, de nem korlátozódik a körmondat négy tagmondatára.

A valódi és joggal így nevezett körmondat legfeljebb négy tagmondatból áll. Ha ezt a számot, azaz a *τετρακωλία*-t [tetrakolia] meghaladja a mondat, akkor legfeljebb analógiásan lehet körmondatnak tekinteni: annak alapján, hogy ennek is van valamiféle kerekded összekapcsolódása, amely a körmondat alakjához és hasonlatosságához közelíti.

XXXII. Lehet körbevezetés vagy lélegzet; az előbbi görögül *περιοδικὸν* [periodikon], az utóbbi *πνεῦμα* [pneuma].

⁵⁴⁶ Az iszokólon alakzat is, tagmondat-egyenlőség; ritmust ad a szövegnek.

⁵⁴⁷ Cicero: *Pro Roscio Amerino* A. 29, 82. Fordította Nótári Tamás. CicÖP 199.

⁵⁴⁸ **Margón:** Terentius.

XXXIII. A körbevezetés vagy *periodicon* a mondanivaló laza összefoglalása, mely több tagból áll, mint a valódi körmondat. Ebben sem a tárgyat, sem a tagmondatok számát, sem a visszatérést nem vesszük figyelembe. Például Cicero:⁵⁴⁹ *Miért, mikor a háború oly szükségszerű, hogy elkerülni nem lehet, oly nagy, hogy vezetni a leggondosabban kell; mikor olyan hadvezért állíthattok az élére, akiben megvan a kimagasló tudás, a páratlan vitézség, a sugárzó tekintély, a jó szerencse, miért haboztok, rómaiak, ahelyett, hogy ezt a kincset, amit a halhatatlan istenek elétek hoztak, a köztársaság megóvására és gyarapítására használnátok?*

XXXIV. Lehet lassú vagy gyors.

XXXV. A lassú álkörmondat (*circumductio tarda*) lassan bontakozik ki, hiszen az elejére helyezi azt, amitől a többi tagmondat függ, mint Cicerónál: *Ha valaki ezelőtt, bírák, csodálkozott, hogy a köztársaság nagy kincseihez, a birodalom nagy méltóságához nincs elegendő bátor és nagylelkű polgár, aki magát és életét kockára tenné a városért és a közös szabadságért; mostantól inkább azon csodálkozzék, ha lát egy jó és bátor polgárt a gyáva és a köztársaság helyett magával törődő polgár helyett.*

XXXVI. A gyorsban az értelem nem teljesedik ki az utolsó szó előtt, mint: *Nemhogy tolvajt, de rablót; nemhogy félrelépőt, de a szemérmertlenség megcsúfolóját, nemhogy szentségtörőt, de minden szentség és vallás ellenségét, nemhogy orgyilkost, de a polgárok és a szövetségesek véreskező hóhérát hoztuk bíróságotok elé.*⁵⁵⁰

XXXVII. A lélegzet(vétel) (*spiritus*) olyan körmondat (*ambitus orationis*), amelyben az előzménynek és a lezárásnak nincs folyamatos kapcsolata. Azaz amelynek nem a tagmondatok vagy a jelentések száma szab korlátot, hanem a szónokok által alkalmazott lélegzetvétel. A hevesebb vitáknál találunk ilyen szerkesztést, amikor a jelentések úgy kapcsolódnak össze, hogy szinte minden tagmondatnál lehessen lélegzetet venni. Mint Cicero: *Te P. Clodius holtestét kivetted házából, közszemlére tetted, megfosztottad a viasz képmásoktól, a kísérettől, a temetési menettől, a búcsúbeszédtől, hitvány máglyán félig elégett testét az éjszakai kutyáknak hagyta, hogy szétmancsoglják stb.*

XXXVIII. Lehet gyors és lassú.

XXXIX. A gyors lélegzetet⁵⁵¹ (*spiritus velox*) igen gyakran alkalmazza a vádló, a végére tartogatva azt a szót, amelytől az egész értelem

---

⁵⁴⁹ **Margón:** Manilius-beszéd.

⁵⁵⁰ **Margón:** A Verres elleni 3. beszéd. Fokozás.

⁵⁵¹ **Margón:** Másik neve: fűrgé.

függ, mint: *Hát téged sem a Palatium éjszakai őrizete? sem a város virrasztása? sem a nép rettegése? sem a jó emberek összegyűlése? sem e szenátusi tanácskozó hely körbevétele? sem a jelenlevők arca és tekintete nem indított meg?*⁵⁵²

Ide sorolható az a példa is, amelyet az előbb hoztunk fel e fejezet 35. pontjában.

XL. A lassút a védelemben használjuk, itt azt a szót, amelytől az összes többi tagmondat értelme függ, az elejére vagy a közepére helyezzük. Mint Cicero: *Hozzá kell venni ehhez az atya iránti gyűlöletet, a félelmet az atyai haragtól, a gonosz barátokat, a cinkos szolgákat, a tett helyszínének kiválasztását, mondhatnám szinte az atyai vérrel szennyezett kezeket, a bírának meg kell gondolniuk, vajon ezt a kegyetlen, hatalmas, borzalmas gaztettet elhiszik-e.*

XLI. Ennyit a körmondatról, következik a ritmus. Ez lehet költői vagy szónoki, ez a *ῥυθμὸς* [*rhütmosz*], az a *μέτρον* [*metron*]. Korábban már említettük, hogy a szónoknak a gyönyörködtetés is a feladata, s hogy ennek eleget tehessen, a [hangok] kapcsolódási rendjének és a körmondatnak az elvére kell ügyelnie, hogy a tagmondatok számban megfelelőek és a fül számára alkalmas ritmusúak legyenek; a fület ugyanis a beszéd kellemes lejtése gyönyörködteti, amely a szavak teljes és tökéletes körmondatától és a verslábak meghatározott elrendezéséből ered.⁵⁵³ Mi tehát a versmértéket (*numerus poeticus*) mellőzve a prózaritmusról (*numerus oratorius*) szólunk röviden.

XLII. A prózaritmus az időtartam bizonyos szabályozása a szótagokban, amely egyfajta lejtést ad a mondatnak. A prózaritmust állítólag a khalkédóni Thraszümakhosz⁵⁵⁴ találta fel, majd a leontiumi Gorgiasz bővítette, majd Iszokratész vitte tökélyre.

---

⁵⁵² A Verres elleni 1. beszéd híres kezdősorai.

⁵⁵³ A prózaritmus különbözik a versritmustól.

A próza ritmusképlet nélküli folyó beszéd (*oratio prosa*), de a próza is alkalmazhat a ritmusra jellemző ismétlődő elemeket, ekkor beszélünk prózaritmusról. A prózaritmust meg kell különböztetnünk a vers, illetőleg a beszéd ritmusától. A vers metrikus, vagyis végig valamilyen ritmusképletet követ; a beszéd ritmusát a szótagok időtartama adja. A prózaritmus különbözik mindkettőtől: numerizációt és nagyritmikát különböztetünk meg. A numerizáció verslábak vagy ütemek alkalmazása, rendszerint a mondatok végén, a zárlatban (*clausula*). „A prózai szöveg formája nem lehet metrikus, de ritmustalan sem. A metrikus próza ugyanis nem hitelt érdemlő (mert mesterkéltnek tűnik), ugyanakkor elvonja a hallgató figyelmét [...] Ezért ritmososnak kell lennie a beszédnek, de nem metrikusnak, mert ez esetben vers lenne” Arisztótelész 1408b. A nagyritmikát a mondat szerkesztés és az alakzatok adják, de ide tartozik a nagyobb szerkezeti egységek arányossága is. Vö. a RetLex *prózaritmus* szócikkével.

⁵⁵⁴ Thraszümakhosz (Kr. e. 5. sz. 2. fele) Khalkédónból származó, Athénban tevékenykedő görög rétor, szofista. *Megalé Tekhné* c. művében többek között a nyelvi megformálással foglalkozott. Arisztótelész

A következő szabályai vannak

1. A prózaritmus természettől fogva különbözik mind a versritmustól, mind saját magától. A versritmustól két okból tér el: először azért, mivel a versmértékes beszéd teljesen alkalmatlan arra, hogy hitelt adjanak neki, hiszen előre kigondolt és művészien összekapcsolt. Másodszor pedig a hallgatót a dologtól, azaz a lényegtől elvonja, és a ritmus összhangzatával varázsolja el. Emellett különbözik saját magától is: először is azért, mert képes rejtve maradni, és nem ismerik fel ritmus mivoltát: a felismert ritmus ugyanis először viszolygást, aztán megvetést szül, tudniillik felismerik, hogy gyönyörködte-téssel akarják lépre csalni őket. Ezért Sturm így int az *Elocutio Rhetorica* 3. könyvének 5. fejezetében: El kell rejtteni a prózaritmust, mondja, hogy ne tűnjön fel.⁵⁵⁵

2. A prózaritmust inkább az elején, vagyis a kezdésnél kell alkalmazni, olykor a közepén, de legtöbbször a gondolatok lezárásánál.

3. Noha nincs olyan versláb, amely ne fordulhatna elő a szónoklatban, mégis vannak gyakoribbak és elegánsabbak, ezeket kell tehát alkalmazni. Hogy miféle prózaritmust és leginkább mely verslábakat lehet és kell alkalmazni a prózai beszédben (amely szabad ugyan, de nem teljesen szabálytalan), azt nem mástól, mint magától a római ékesszólás és szónoki mesterség fejedelmétől ismerhetjük meg. Ő ugyanis *A szónok* c. művében a beszéd és az összefoglalások elején, vagyis kezdeténél nagyon ajánlja a hősi verslábakat, azaz a spondeust, a daktilust és az anapesztust, továbbá az első és a negyedik paiant.⁵⁵⁶ Helyesli továbbá a dochmiust, a molosszust, a

---

megjegyzí, hogy prózában ő használta először a paian ritmust (ArisztRét 3, 8, 4). A leginkább alkalmazott *paian* három rövid és egy hosszú szótag kombinációja, vagy fordítva: egy hosszú és három rövid szótagé. Cicero is kiemeli, hogy ő találta fel a prózaritmust (CicORM *A szónok* 52, 175). Vö. RetLex *prózaritmus* szócikkével.

Leontinumi (Leontinoi-beli) Gorgiasz (Kr. e. ?490 – ?380), Szicíliában Leontinoiban született, Görögországban tevékenykedett vándorszónokként, retorikatanárként, szofista filozófus. Két műve maradt fenn. Beszédeiben költői stílusesszközöket alkalmazott. A gorgiaszi figurák: *antithesisz* (ellentét), *iszokólón* (tagmondat-egyenlőség), *pariszón* (szó-egybecsengés, szójáték) és *homoioteleuton* (rím). Vö. a RetLex *Gorgiasz* szócikkével.

Izokratész (Kr. e. 436–338), a tíz attikai szónok egyike, Gorgiasznál tanult. 390 táján Athénben iskolát nyitott, s ez nagy hírnevet szerzett neki, iskolájából több kiváló szónok került ki. Vele kezdődik a felsőfokú oktatás, valamint a ma is irányadó három fokozat: alap-, közép- és felsőoktatás. Ránk maradt 21 beszéde és 9 levele. Vö. a RetLex *Izokratész* szócikkével.

⁵⁵⁵ Ld. a 328. lábjegyzetben.

⁵⁵⁶ paian, első (gyorsmeneti) – ◡ ◡ ◡
paian, második (szökellei) ◡ – ◡ ◡
paian, harmadik (piciféle) ◡ ◡ – ◡
paian, negyedik (akadozó) ◡ ◡ ◡ –

ditrocheust és a creticust.⁵⁵⁷ Mindez kitűnik példáiból is, hiszen ő maga is egy spondeussal kezdi Milo védőbeszédét: *Etsi vereor, iudices...* Továbbá anapestussal indítja Cluentius védőbeszédét is, mondván: *Animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem...* Az első paiannal kezdi a Catilina elleni második beszédét: *Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam...* Dochmiusszal vezeti be a Valerius Flaccust védő beszédét: *Cum in maximis periculis huius urbis* stb. Molossusszal indul a Quinctiusért mondott védőbeszéd: *Quae res in civitate duae plurimum possunt...*

Noha a középső részekben ritkábban találunk verslábakat, azért nem mellőzik teljesen, a körmondatok közepén főleg a következőket ajánlják: az első és a negyedik paiant, a creticust, a bacchiust, és a dochmiust.

A zárómondatokban vagyis az összefoglalás végén Cicero leginkább a dichoreust avagy ditrocheust⁵⁵⁸ használja, ez elé szépen illik egy creticus, mint a Milo-beszédben: *Non solum humana, sed etiam Deae sapientissimae sententia liberatum...* Gyakoriak a következők is: antipastus, a harmadik paian, a negyedik epitritus, trocheus, molossus, dochmius stb.⁵⁵⁹ Ezeknek a grammatikában⁵⁶⁰ és a poétikában kell utána nézni, mivel ezek foglalkoznak a verslábak tanával. Mi pedig visszatérünk a szorosán vett retorikához.

„Ezért ritmusosnak kell lennie a beszédnek, de nem metrikusnak, mert ez esetben vers lenne. [...] A paiant kell alkalmazni, mert az említett ritmusok közül ez az egyetlen, mely nem alkot verset, és ezért az, mely leginkább észrevétlen marad.” Arisztótelész 1409a.

⁵⁵⁷ creticus, krétikus (ugrató) – ◡ –

molossus, molosszus (andalgó, hengergő) – – –

bacchius (toborzó) ◡ – –

dochmius (heves-lüktető) ◡ – – ◡ –

⁵⁵⁸ ditrocheus, két trocheus (lejtő) – ◡ – ◡

dichoreus, két choreus, azaz choriambus (lengedező) – ◡ ◡ – – ◡ ◡ –

⁵⁵⁹ epitritus, első (menőlépő) ◡ – – –

epitritus, második (lejtvelépő) – ◡ – –

epitritus, harmadik (lassanmenő) – – ◡ –

epitritus, negyedik (lassanlejtő) – – – ◡

A példák forrása: Szepes Erika – Szerdahelyi István 1981, *Verstan*. Budapest: Gondolat, 564; a zárójelben a versláb régi, meg nem honosodott elnevezéseit adják meg (valószínűleg ezek Csokonai elnevezései). A paian másik formája: paión.

⁵⁶⁰ A régiek a grammatikában tárgyalták a verstant.

III. FEJEZET

A fenségről *avagy a szóképekről,* *és először a metonímiáról*

I. Ennyit az elrendezésről. Most pedig a fenségről⁵⁶¹ szólunk, ez teszi a beszédet díszessé és kellemesen változatossá.

II. Részei a szóképek (*tropi*) és az alakzatok (*schemata*), amelyeknek valódi nevük: *figurae*. Cicero a Brutusban: „A görögök úgy vélik, hogy díszítik a beszédet, ha szóképekkel élnek, amelyet *troposz*nak neveznek, továbbá szó- és gondolatalakzatokkal, amelyeket *szkémának* hívnak” (Brutus 17, 69).⁵⁶²

III. A szókép vagy a szó, vagy a beszéd (*sermo*) eredeti jelentésének átfordítása másik jelentésbe.⁵⁶³ Eredete a görög *τρέπω* [*trépo*], azaz ’elfordítok, átcserélek’ szóból, ezért a *τρόπος* [*troposz*] latinul annyi, mint átfordítás, mivel a szó átfordítja eredeti jelentését egy hasonló vagy vele szomszédos dologra, mint:

*Szíve sötét lángok közt sorvadozik sebesülten.*⁵⁶⁴

IV. Vonatkozhat egy szóra vagy egy szövegre, azaz minden szókép vagy egyetlen szóban vagy egy egész szerkezetben, azaz kijelentésben (*sententia*) jelenik meg.

V. A szóban előforduló szókép csak egyetlen szó jelentését változtatja meg.

VI. Ez ismét lehet elsődleges és tulajdonképpeninek nevezhető, vagy másodlagos és nem tulajdonképpeninek nevezhető.

---

⁵⁶¹ A *fenség* terminust is szokták használni, Pszeudo-Longinosz *A fenségről* (*Peri hüpszusz*) című műve az első stilisztika, Kr. után 80 táján írta az ismeretlen szerző. Adamik Tamás a RhetHer-ben *fenséggel* adja vissza, vö. Pszeudo-Longinosz: *A fenségről*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Nagy Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965.

⁵⁶² Cornificius egy tömbben tárgyalja a trópusokat az alakzatokon belül, tehát viszonylag elkülöníti őket. A trópus (görög: *troposz*) terminust Cicero használja először. A *figurát* Quintilianus tette terminussá, tőle származik a trópus és a figura máig érvényes meghatározása és elkülönítése. „A szókép valamely szónak (*verbum*) vagy kifejezésnek (*sermo*) saját jelentéséből egy másikba való művészi átvitele” Quint 8, 6, 1. „Az alakzat, ahogyan az elnevezéséből is világos, a beszédnek bizonyos alakja, amely eltér a közönséges és az elsőként adódó beszédmódtól” Quint 9, 1, 4.

⁵⁶³ **Margón:** Nézd meg Barth. Vesthemernek a szóképekről és az alakzatokról írott könyvéből a 4., 5., 6., 19., 20. oldalt. A hivatkozott mű: Bartholomaeus Vesthemer (vagy Westhemer): *Phrases seu modi loquendi divinae scripturae – Joannem Foucherium, et al.*, Paris 1539.

⁵⁶⁴ Vergilius: *Aeneis* 4, 2. Lakatos István fordítása.

VII. A szónak négy elsődleges szóképe van: metonímia, szinekdoché, metafora és irónia,⁵⁶⁵ ideszámíthatjuk még a metalépsziszt, az antonomasziát és az antifrázist is.

VIII. A metonímia az a szókép, ahol egy név helyett a vele szomszédos (vele érintkező) nevet használjuk; az okozat helyett az okot vagy épp fordítva; a járulékos tulajdonságot az alany helyett, a rá vonatkozót ahelyett, amire vonatkozik. Az elnevezés eredete a *μετά* [*meta*], azaz 'át' és az *ὄνομα* [*onoma*] 'név' szó, ezért elnevezése latinul névcseré (*transmutatio nominis*), azaz egy név tétele egy másik név helyett.

IX. Lehet a metonímia az oké, az okozaté, az anyagé, a formáé, a tulajdonságé stb.⁵⁶⁶

X. Az ok metonímiájánál az ok megnevezésével jelöljük az okozatot, például a Nap megnevezéssel jelöljük a nyarat, a hőséget vagy a feketeséget. Ide tartoznak a következő példák is. Először, amikor a feltaláló vagy a szerző nevét használjuk a feltalált vagy alkotott dolog helyett, mint amikor Terentius ezt mondja: *Ceres és Liber nélkül fázik Venus*.⁵⁶⁷ Így gyakorta Vulcanust mondanak a tűz helyett, Marsot a háború helyett, mint Plautus az *Amphitruóban*: *Hová mész, Vulcanust zárva a fáklyádba?*⁵⁶⁸ ti. a meggyújtott fáklya helyett. Másodszor, amikor az írókat említik az általuk írtak, azaz a könyveik helyett, mint: Homérosz eladó, azaz a könyveit lehet megvenni. Cicerónak mindig kéznél kell lennie, értsd Cicero műveinek. Harmadszor,

---

⁵⁶⁵ Ez a négy mestertrópus vagy alaptrópus. Kiemelésük Peter Ramusra (1515–1572) megy vissza. Ramus a trópusokat négyre redukálta Quintilianus tizenkét trópusával szemben, ez a négy trópus a metonímia, a szinekdoché, a metafora és az irónia. A négy típus logikai alapon, az érintkezés, az egyenértékűség és az ellentét alapján jön létre. (*Petri Rami Rhetoricae Distinctiones in Quintilianum*, 1549, 190. pont: „Elocutio et eius Species. Elocutio igitur est orationis exornatio, cuius species duae sunt. Tropus et Figura. Tropus est elocutio, qua propria significatio in aliam mutatur: a verbo *τρέπω* [*trépo*], id est muto. Tropi Genera. Tropi genera quatuor sunt, Metonymia, Ironia, Metaphora, Synecdoche.” – „Az ékesség és fajtái. Az ékesség tehát a beszéd feldiszipítése, amelynek két faja van, a trópus és a figura. A trópus olyan ékesítés, amely a tulajdonképpeni jelentést más jelentésbe változtatja át: azaz a változtat ígéből. A trópus nemei. A trópusnak négy neme van: metonímia, irónia, metafora, szinekdoché.” A többi trópus ehhez a négy alaptrópushoz rendelte. Ramustól átvette ezt a felosztást a korszak két legjelentősebb szerzője, Gerardus Joannes Vossius (1577–1649), majd Giambattista Vico (1668–1744), s azután átkerült az iskolai retorikákba. Vö. HWR 2009: 821, Fumaroli 1999: 380, valamint A. Jászó Anna: A négy mestertrópus – történeti és kognitív szempontból. In: *Tudomány, technolektus, terminológia*. Szerk. Lengyel Klára, Veszelszki Ágnes. Budapest: Éghajlat Könyvkiadó, 2014, 213–229.

⁵⁶⁶ A definícióban használatos négy ok: causa efficiens (ható ok), causa materialis (anyagi ok), causa formalis (alaki ok), causa finalis (cél-ok) – tkp. ezen okokról van szó. Ezekben a példákban a causa efficiens áll az okozat helyett. A metonímia tulajdonképpen ehhez a négy okhoz kapcsolódik, a négy ok ismeretében lehet fajtáit megérteni, vö. a 201. és a 296. lábjegyzettel.

⁵⁶⁷ Ter. *Eunuchus* 732. Ceres a kenyér, Liber (Dionüsziosz) a bor, Venus a szerelem istene, ill. istennője. (A causa efficiens mondjuk.)

⁵⁶⁸ Plautus: *Amphitruo* 341.

amikor az okozó eszközt vesszük az eszközzel alkotott dolog helyett, mint: Kinek a keze ez? azaz a kézírása. A görög nyelv gazdagabb a latinnál. Cicero leveleinek 9. könyvében így inti Varrót: Kerüljük el az emberek szemét (azaz tekintetét), ha a nyelvüket nehezen is tudjuk elkerülni.⁵⁶⁹

XI. Az okozat metonímiájánál az okozat nevével jelöljük az okot, mint Horatius:

*Zörget a sárga halál szegény kunyhókon épp úgy, mint / királyi váron,*⁵⁷⁰ mivel sápadttá tesz. Továbbá Cicero Marcellus védőbeszédében: *Önhitt és dölyfös győzelem*, mivel önhitté és gögössé teszi azokat, akik győznek. És Vergilius:

*Ott laknak sápadtan a Kórok, a zsémbes Öregkor.*⁵⁷¹

Ezt a fajta szóképet közönségesen metalépszisznek⁵⁷² hívják, és legfeljebb a nevében különbözik az okozat metonímiájától.

XII. Az anyagi metonímiánál az anyagot vesszük az anyagból készült tárgy helyett, mint:

*felszegezett érc / bösz szót nem mutatott,*⁵⁷³

azaz a törvényeket nem vésték ércbe.

*Erdei műzsádat leheled lágyhangu sipodba,*⁵⁷⁴

azaz a síppal. Továbbá:

buzdítani kürttel

*Harcra a férfiakat sosem élt önála kiválóbb,*⁵⁷⁵

azaz az érc helyett kürttel. Terentius a Phormióban:

*Becsaptam az öregét az ezüsstel,*⁵⁷⁶

azaz az ezüstpénzzel.

---

⁵⁶⁹ Cicero: *Epistulae ad familiares* 9, 2, 2.

⁵⁷⁰ Horatius: *Ódák* 1, 4, 13, Bede Anna fordítása.

⁵⁷¹ Vergilius: *Aeneis* 6, 275. Lakatos István fordítása.

⁵⁷² A metalépszisz előzmény-következmény viszonyon alapul; ez egymásutániség, ok-okozat nélkül. De sok retorika nem tesz különbséget, Pécseli sem: az okozat metonímiáját nevezi metalépszisznek. A görög: *metalépszisz* 'megváltoztatás, felcserélés', latin: *transumptio* az előzmény és a következmény felcserélésén alapuló trópus (tehát egymásutániségon alapul, ok-okozati viszony nélkül). Homérosz köv. sorára vezethető vissza: „Onnan előre haladt a hajó a *sebes szigetek* közt” (Odüsszeia 15, 299). Fontanier hangsúlyozza, hogy sosem egyetlen szó (*Les figures du discours*, 1977, Paris: Flammarion, 127–129), vö. a RetLex *metalépszisz* szócikkével.

⁵⁷³ Ovidius: *Metamorphoses* 1, 91–92; causa materialis.

⁵⁷⁴ Vergilius: *Eclogae* 1, 2. Lakatos István fordítása.

⁵⁷⁵ Vergilius: *Aeneis* 6, 164–165. Lakatos István fordítása.

⁵⁷⁶ Terentius: *Phormio* 682.

XIII. Az alaki metonímiánál⁵⁷⁷ az alak nevét használjuk az alakot viselő dolog helyett, mint amikor azt mondjuk: Az ész ítél, szerkeszt, kutat, az ember az esze által nyer alakot.

XIV. Az alanyi metonímiánál az alany nevét használjuk, de a tulajdonságát jelöljük vele.

Például: Akik Curiusokat játszanak, de Bacchus-ünnepet ülnek.⁵⁷⁸ Itt a *Curiusok* szó, azaz az alany áll, de a tulajdonságot, értsd a derék józanságot jelöli.

XV. A járulékos tulajdonság metonímiájánál a tulajdonság nevét használjuk, de magát az alanyt értjük alatta. Például: Maga a műveltség, azaz igen művelt ember. Maga a kegyesség, az igazságosság, azaz kiemelkedően kegyes, igazságos ember. Továbbá: Maga a fősvénység, maga a gőg, maga a bűn stb., ezekben mind igen nagy kifejezőerő van. Néha iróniát is kifejeznek az efféle metonimikus példák, mint Terentiusnál: *Te olyan, olyan nagy vagy, te maga vagy a bölcsesség.*

XVI. Az időbeli körülmény metonímiájánál az időszak nevével jelöljük azt a dolgot, amelyik abban az időben történt. Mint az idézett versben a *Bacchanalia* szó az embereknek a Bacchus-ünnepéken szokásos ledérségét jelenti. Továbbá ez is: *A lustáknak mindig ünnepnap van*, azaz pihenés, amit ünnepnapokon engedélyeznek. Így aranykort és korcs kort szoktunk emlegetni az említett korban élő emberek helyett.

XVII. A térbeli körülmény metonímiájánál a tér vagy a tartály nevével jelöljük az ott vagy benne levő dolgot. Például:

*Róma világ feje, mit nem képes tenni a karddal,
Vallásával megteszi.*⁵⁷⁹

Itt a *Róma* szó a rómaiakat jelenti. Továbbá: Itália fegyverét, Görögország tudományát nem lehet legyőzni, azaz az itáliaiakat és a görögöket nem lehet legyőzni.

*és még több tudományt szerzettem a kedves Athénben*⁵⁸⁰

---

⁵⁷⁷ *Causa formalis*, alaki ok.

⁵⁷⁸ **Margón:** Juvenalis: Szatírák 1, 2, 3 „magukat Curiusnak / színlelvén, olyanok, kik bacchusi orgiahő-sök.” (Fordította Muraközy Gyula.)

⁵⁷⁹ Szent Prosper Aquitanus (390 k. – Róma, 455 u.) *De ingratiss* c. verséből, Constantinovits Milán András fordítása.

⁵⁸⁰ **Margón:** Horatius: *Levelek* 2, 2, 43, Bede Anna fordítása.

Athént itt a benne élő filozófusok helyett használja. Így Vergilius kiürített korsókat, habzó csészéket ír a bennük levő bor helyett. Ugyanő a *Georgica* 1. könyvében így ír:

*S tölti találmányát kelyhünkbe, a bort, Achelóus.*⁵⁸¹

Az *Achelóus habja* alatt a víz, a *találmány* alatt a bor értendő. Továbbá Horatius leveleinek 1. könyvében:

*Serlegből ki ivott, nem lesz tán szépszavu szónok?*⁵⁸²

*Ami prése alól jön*⁵⁸³, azaz bor. Így *áldott kosarat* mondanak a kenyér és a többi élelem helyett.⁵⁸⁴ *És sietett és kiüríté vedrét*, azaz a vizet.⁵⁸⁵ Ma lett idvessége ennek a háznak stb.⁵⁸⁶

XVIII. A vonatkozói metonímiánál az egyik vonatkozó (*relatum*) a másik helyett, a jelölő a jelölt helyett, a rokon a vele rokon helyett áll, mint:

*Néptől rangot ilyen sose kér, se királyi palástot.*⁵⁸⁷ És: *Mind a bíbor köpönyeg tiszteletedre siet.*⁵⁸⁸

A *vesszőnyaláb* a konzuli rang avagy a konzulság, a *bíbor* a hivatal helyett áll. Cicero: *Hajoljon meg a fegyver a tóga előtt, a babérkoszorú a nyelv előtt.* A fegyver itt a háborút jelöli, a babérkoszorú a diadalmenetet, a nyelv az ékesszólást.

XIX. Gyakran használják ezt a metonímiát az egyházdoktorok, mint Ágoston, Jeromos, Aranyszájú János és mások, akik az úrvacsora sákramentumáról szólva azt írják, hogy Krisztus testét látjuk, tapintjuk, törjük meg stb. az úrvacsoránál. Például Ágoston a *Vallomások* 1. könyvének 13. fejezetében: „*Csak egy óhaja volt: hogy megemlékezzünk róla az oltárodnál. Mert tudta, hogy ott mutatják be Neked a szent áldozatot, az ellenünk bizonyító kézirat eltörlőjét*”.⁵⁸⁹ Aranyszájú János is ezt mondja: Ó, hányan mondják: szeretném az ő alakját, arcát, ruháját stb. látni. Őt magát látod, érinted, őt veszed magadhoz. Így szól az úrvacsoráról. Több közismert példát nem idézek.

⁵⁸¹ Vergilius: *Georgica* 1, 9; fordította Lakatos István.

⁵⁸² Horatius: *Epistolae* 1, 5, 19, Bede Anna fordítása.

⁵⁸³ Horatius: *Ódák* 1, 20, 10, Constantinovits Milán András fordítása.

⁵⁸⁴ 5 Móz. 28, 5, az eredetiben tévesen 5 Móz. 20, 25.

⁵⁸⁵ *Margón*: 1 Móz. 24, 20.

⁵⁸⁶ *Margón*: Luk. 19, 9.

⁵⁸⁷ Vergilius: *Georgica* 2, 495, fordította Lakatos István.

⁵⁸⁸ *Margón*: Martialis 8, 8, 4, Constantinovits Milán András fordítása.

⁵⁸⁹ Vass József fordítása. A szöveg Ágoston édesanyjára, Mónikára vonatkozik. Az idézeti hely Pécselinel téves, helyesen 9, 13, 2.

Megjegyzés

Az előzmény, következmény és kapcsolat (*connexus*) metonímiájáról, melyről a kegyes emlékezetű kiváló Keckermann úr ír *Systema Rehoricae* c. művében,⁵⁹⁰ nem szeretnék írni, egyrészt tiltja a rövidség, másrészt főleg amiatt, mert ezek a példák sokkal ritkábbak a jeles szerzőknél. Ezért nem tartom bölcsnek haszontalan dolgokkal terhelni a kezdők elméjét, akiknek először rövid, könnyű és hasznos bevezetésekkel kell szolgálni.

IV. FEJEZET *A szinekdochéről*

I. Ennyit a metonímiáról. A szinekdochénál a rész az egészt vagy az egész a részt jelöli, illetve értjük alatta. Vagy: többet vagy kevesebbet mond a szó, mint amennyit jelent. Összetétel a *σύν* [*szün*], azaz 'együtt, egyszerre' és az *ἐκδέχομαι* [*ekdekhomai*] 'kiveszek, kihelyezek, összefoglalok' szóból, ezért a Herennius-retorika szerzője szó szerint *comprehensiónak*, 'összefoglalásnak' fordítja és nevezi.⁵⁹¹ Másképp megértésnek (*intellectio*) szokták nevezni, mivel ebben a fajtában, ahogy Cicero mondja *A szónok* 3. könyvében, nem úgy értik, ahogy mondják, hanem amit ténylegesen jelent.

II. Más az egész és más a rész szinekdochéja.

III. Az egész szinekdochéjánál az egészszel jelöljük a részt, azt értjük alatta, mint „az égbeszökő tenger a magasból”,⁵⁹² a *tenger* a *hullám* helyett áll.

IV. Az egész szinekdochéja lehet általános (*universalis*), lényegi (*essentialis*) vagy összefoglaló (*integralis*).

V. Az egész általános szinekdochéja lehet a nem vagy a faj jelölője.

VI. A nemet jelölő a nem nevét vagy szavát használja a fajta jelölésére, mint „*A konzult ebben a lényben nem tudtam megtalálni.*”⁵⁹³ Itt a *lény* az *ember* helyett áll.

---

⁵⁹⁰ Keckermann: *Systema Rhetoricae* 1606, vö. a 37. jegyzettel.

⁵⁹¹ RhetHer 4, 33, 44.

⁵⁹² Vergilius: *Aeneis* 1, 114. Constantinovits Milán András fordítása.

⁵⁹³ Cicero: *In Pisonem* 19. Cicero eredeti szövegében az idézet így hangzik: *consulem in hoc maialis invenire non possem*, azaz: ebben a disznóban a konzult nem tudtam megtalálni. A *maialis* 'ártány, disznó' helyett Pécseli az *animal* 'élőlény, állat' szót használja.

„Harci erénye kitetszik majd holnap, ha bevárja / száguldó gere-lyem”⁵⁹⁴ Itt a harci erény a bátorság helyett áll. Így Cicerónál is: „A katonák fegyverei közül a bátorság a leghatásosabb.”⁵⁹⁵

VII. A fajt jelölő szinekdoché a faj nevét használja, de egy adott egyedet jelöl. Például Vergilius: „Fegyvert s vitézt énekelek”, itt a vitéz Aeneas jelöli. Továbbá „Így forrt egyre az isteni nő, töprengve magában.”⁵⁹⁶ Az isteni nő Júnót jelenti. Így mondhatunk apostolt Pál helyett, filozófust Arisztotelész helyett, költőt Vergilius helyett, szónokot Cicero helyett. Ez az antonomasztika második fajtája.

VIII. Az egész lényegi szinekdochéjánál az egész lényeket használjuk, de ennek a lényeknek egy részét értjük rajta: „elvitték az én Uramat, és nem tudom, hova tették őt”,⁵⁹⁷ itt Úrnak nevezi az Úr testét. „látá Ábrahámot távol, és Lázárt annak kebelében”,⁵⁹⁸ „midőn méltatlan elejtve / Künn a fővényen Misénust veszik észre heverni”,⁵⁹⁹ Misénust mond a holtteste helyett. „míglen visszatérsz a földbe, mert abból vétettél: mert por vagy te s ismét porrá leszel”,⁶⁰⁰ „Azután eltemeté Ábrahám az ő feleségét”, „ott temettetett el Ábrahám és az ő felesége, Sára”,⁶⁰¹ „Elvivék ugyanis őt az ő fiai Kánaán földére és eltemeték őt.”⁶⁰²

IX. Az egész összefoglaló szinekdochéjánál az egységes egész nevét használjuk a szintén egységes része helyett, mint:

*S kötve kötényt forrást hoznak, élesztik a lángot*⁶⁰³

*az égbeszökő tenger a magasból sújtja faron.*⁶⁰⁴

Tenger, azaz hullám, avagy a tenger egy része.

Így a szónok is azt mondja, hogy a földkerekség lángol a birodalom felosztása miatt, itt a földkerekség a római birodalmat helyettesíti.

Ide tartoznak a következő példák.

1. Az egésznek mint egységnek a nevét használjuk, de a részét jeleníti, ami maga is egy egység, amint ez világos már a fenti példákból, és ebből

---

⁵⁹⁴ Homérosz: *Iliász* 8. Devecseri Gábor fordítása.

⁵⁹⁵ Cicero: *Pro Marcello*, ld. az 534. lábjegyzetet.

⁵⁹⁶ Vergilius: *Aeneis* 1, 50

⁵⁹⁷ **Margón:** Ján. 20, 13.

⁵⁹⁸ **Margón:** Luk. 16, 23.

⁵⁹⁹ **Margón:** Vergilius: *Aen.* 6, 163–4.

⁶⁰⁰ **Margón:** Móz. 1, 3, 19.

⁶⁰¹ **Margón:** Móz. 1, 23, 19 és Móz. 1, 25.

⁶⁰² **Margón:** Móz. 1, 50, 13.

⁶⁰³ **Margón:** Verg. *Aen.* 12, 119. Constantinovits Milán András fordítása.

⁶⁰⁴ **Margón:** Verg. *Aen.* 1, 114. Constantinovits Milán András fordítása.

a vergiliusi helyből is. „*Én ki akartam a zöld erdőt tépdetni a földből*”,⁶⁰⁵ az erdő a cserje helyett áll. „*Most legtündöklőbb az évünk*”,⁶⁰⁶ az év a tavasz helyett áll.

2. Több helyett egy értendő, vagyis többes szám áll egyes helyett, mint: „*A kegyetlen baj szomorúsággal verte kebleit; és így bánatában zihálva tüdei mélyéből nagyokat sóhajtott.*”⁶⁰⁷ Itt egy kebelről és tüdőről van szó. Továbbá: „*Mi tetszettünk a népnek, és szónokoknak tekintenek bennünket*”, a *mi* helyett *én*,⁶⁰⁸ a szónokok helyett szónok értendő.

Így Gilead városaiban temették el, de egy város értendő. Így megváltónk egymagáról beszél János 3, 11-ben: „*amit tudunk, azt mondjuk, és amit látunk, arról teszünk bizonyosságot.*”

3. Nemzetségnévet használunk egy személy jelölésére, mint Pelidest Akhilleusz helyett, Priamidest Hektór helyett stb. Továbbá a tulajdonneveket többes számban használják, mint Catók, Scipiók, Gabiusok, Fabiusok stb. Közönségesen ez az antonomasztia harmadik fajtája.

X. Ennyit az egész szinekdochéjáról. A rész szinekdochéja mindenhol és mindenkor azt jelenti, hogy a rész nevét használjuk az egész neve helyett, mint a Catilina elleni első beszédben: „*Nem lehetek e falak közt biztonságban veled*”, ahol a *falak* a *ház* helyett áll. Így itt is: „*A te dolgodról van szó, ha a szomszéd háza ég.*”

XI. Lehet alárendelt rész, amely az általános egész alá van vetve, lehet (*universalis*), lényegi (*essentialis*) vagy összefoglaló (*integralis*).

XII. Az alárendelt rész szinekdochéjánál a faj nevét használjuk a nem jelölésére, vagy az egyed nevét a faj jelölésére, mint *haragosabb az Adriánál*, értsd bármelyik tengernél. Így az Aeneis első énekében: „*Fellegek országába, a déli szél viharába.*”⁶⁰⁹ Itt a *déli szél* általában a szeleket jelöli. „*Cháoni tölgy makkját sűrű búzára cseréli*”,⁶¹⁰ itt a *cháoni makk* bármely makk helyett áll. Közismert, hogy a *kenyér* bármiféle élelmet jelölhet, mint „*Orcád verejtékével eszed kenyeredet*” (Móz. 1, 3, 19), *Kenyeret ad az éhezőknek* (146. zsoltár), „*azért az egész nép nem evett kenyeret*” (Sám. 1, 14, 24). A Miatyánkban is: „*Mindennapi kenyerünket add meg nekünk.*” Így *Achatest* mondunk a *hű társ* helyett, *Krőzust* a *gazdag* helyett, *Irust* a *szeény* helyett stb.

⁶⁰⁵ *Margón*: Verg. Aen. 3, 24. Constantinovits Milán András fordítása.

⁶⁰⁶ *Margón*: Verg. Ecl. 3, 55. Constantinovits Milán András fordítása.

⁶⁰⁷ RhetHer 4, 45. Adamik Tamás fordítása.

⁶⁰⁸ Cicero: *Ad Brutum* 1.

⁶⁰⁹ Vergilius: *Aeneis* 1, 51, Constantinovits Milán András fordítása.

⁶¹⁰ Vergilius: *Georgica* 1, 7, Lakatos István fordítása.

Megjegyzés

Ide sorolhatjuk az általánosan *antonomasiának* nevezett szóképet is,⁶¹¹ melyet latinul *pronomination*nak neveznek, vagyis amikor az egyén neve áll a típus helyett. Például Cato a bölcs és tekintélyes helyett, Curius a jóra való ember helyett, Verres a tolvaj helyett, Arisztidész az igazságos helyett stb.

XIII. A lényegi rész szinekdochéjánál a lényegi rész áll az egész lényegét jelölve. Például:

„Valamennyi Jákóbbal Egyiptomba jött lélek, kik az ő ágyékából származtak, a Jákób fiainak feleségeit nem számítva, mindössze hatvanhat lélek.” Továbbá:⁶¹² „Amely lélek vétkezik, annak kell meghalni”,⁶¹³ valamint „és hozzájuk csatlakozék azon a napon mintegy háromezer lélek”,⁶¹⁴ továbbá „minden test megrontotta vala az ő útját a földön”,⁶¹⁵ „kiöntöm lelkemet minden testre”,⁶¹⁶ „És meglátja minden test az Istennek szabadítását”,⁶¹⁷ „Annak okáért a törvénynek cselekedeteiből egy test sem igazul meg ő előtt-e.”⁶¹⁸ A test és a lélek az egész ember helyett áll.

XIV. Az összefoglaló rész szinekdochéjánál az összefoglaló rész a teljes összefoglalás helyett áll, mint „Így korholja s a bástyákhoz ballagva megindul”,⁶¹⁹ „Így szólt, és az egész házban bűgött zokogása”,⁶²⁰ „Júnó kegye fújta Íliumuk hadibordáit fövényünkre szelével.”⁶²¹

Cicero a ház helyett: „Ezeket éppúgy meg kell védenetek, mint a falaitokat”, továbbá „Menjetek, római polgárok, a tetőitek alá, és védjétek meg azokat.”⁶²² Ezekben a mondatokban a falak a város, a tető a ház, a bordák a hajók helyett állnak. Így: „Az idegenek megépítik kőfalaidat.”⁶²³ Itt a falak a városokat jelölik.

---

⁶¹¹ **Margón:** Antonomasia.

⁶¹² **Margón:** (Móz 1, 46, 27)

⁶¹³ **Margón:** Ezék 18, 20.

⁶¹⁴ **Margón:** ApCsel 12, 41.

⁶¹⁵ **Margón:** Móz 1, 6, 12.

⁶¹⁶ **Margón:** Jólé 2, 28.

⁶¹⁷ **Margón:** Luk 3, 6.

⁶¹⁸ Róm. 3, 20.

⁶¹⁹ **Margón:** Verg. Aen. 1, 410. Lakatos István fordítása.

⁶²⁰ **Margón:** Verg. Aen. 2, 680. Lakatos István fordítása.

⁶²¹ **Margón:** Verg. Aen. 4, 46. Constantinovits Milán András fordítása. Az eredetiben tévesen Aen. 3.

⁶²² **Margón:** Cic. Catil. 3.

⁶²³ **Margón:** Ézs 60, 10.

Megjegyzések

1. Idesorolhatjuk azokat a példákat is, ahol a vezér neve a sereg helyett áll, mint: A mórokat legyőzte háborúban V. Károly, azaz a serege.

2. Azok is idetartoznak, ahol egyes számot használunk, de többes számot értünk rajta, mint: „*A punnak segítségére volt a hispán, rettenetes volt az Alpokon túli, Itáliában is megérezte ezt néhány tógás.*”⁶²⁴ Értsd: hispánok, gallok, rómaiak.

3. Idevehetjük azt is, amikor egyes számú igét használunk többes szám helyett, mint „*Mi szükségesebb, mint folyton készenlétben tartani a fegyvert, amellyel megvédheted önmagadat*”,⁶²⁵ a *megvédheted* úgy értendő, hogy megvédhetjük, megvédhetik, ti. az emberek.⁶²⁶

V. FEJEZET *A metaforáról*

I. Ennyit a szinekdochéről, következik a metafora, amely olyan szókép, amelyben a szót eredeti jelentéséből egy másikba visszük át a hasonlóság alapján.

Latinul *translatiónak* (átvitel) nevezik, ez a *μετάφερω* [*metafero*], azaz *transfero* (átviszek) származéka. Ez az ige általánosan és első jelentésében azt jelenti, hogy valamit az eredeti helyéről valahová átvinni. De a rétorok a maguk értelmezésében a szót a metafora fajtájának tekintik, és kétféleképp használják: egyszer szélesen avagy általánosan értelmezve minden szóképre, ahogy Arisztotelész tette, aki ezt mondja: *μεταφορὰ δ' ἐστὶν ὀνόματος ἀλλτρίου ἐπιφορὰ* [*metafora d'esztin onomatosz alltriu epifora*], azaz a metafora a név átvitele valami másra, ami minden szóképre egyformán érvényes.⁶²⁷

Másodszor szűken véve speciálisan egy bizonyos szóképfajtára használják, ahogy Cicero mondja *A szónokról* 3. könyvében: Nincs ennél

---

⁶²⁴ **Margón:** Cornificius: A Herenniusnak ajánlott rétorika 4, 33. Adamik Tamás fordítása.

⁶²⁵ **Margón:** Cicero: *A szónokról* 4, 33. Adamik Tamás fordítása.

⁶²⁶ Pécseli a szinekdochéhez kapcsolja az antonomasziát, a következőképpen:

[első fajtája]: nem áll a faj helyett, pl. *lény az ember* helyett;

második fajtája: faj az egyed helyett, pl. a *szónok* Cicero helyett, a *költő* Vergilius helyett;

harmadik fajtája: nemzetségnév a személy neve helyett, pl. *Peleidész* Akhilleusz helyett; tulajdonnevek többes számban, pl. *Catók*;

negyedik fajtája: az egyén neve a típus helyett, pl. *Verres* tolvaj helyett.

⁶²⁷ „Metafora a szó más jelentésre való áttétele, mégpedig vagy a nemről a fajra, vagy a fajról a nemre, vagy a fajról a fajra, vagy pedig analógia alapján.” Arisztóéтика XXI; tehát a trópuszt érti metaforán.

virágzóbb fajta, nincs, ami több ragyogást kölcsönözne a beszédnek, és Quintilianus tanúsága szerint (8. könyv 6. fejezet) egyfelől igen gyakori, másfelől messze a legszebb.⁶²⁸ Ezt pedig (mondja Cicero) kezdetben a szavak szűkössége és hiánya szülte, később pedig a gyönyörködtetés és a kellemesség miatt vált gyakorivá.⁶²⁹

II. Három dolgot kell tekintetbe venni: 1. az eredeti jelentés, 2. a másik jelentés, 3. a hasonlóság vagy az arányosság. Például: a *scrupulus* eredetileg a szandálban a lábat szűrő kavics, átvitt értelemben skrupulust mondunk aggály helyett. Analógia: ami a vándornak a kavics a szandálban, az az embernek az aggály a lélekben, tudniillik mindkettő kínzás.

Továbbá: a *campus* (mező) eredetileg sík és tágas teret jelent, ahol futkosni lehet; az eredetitől eltérő értelemben pedig a tárgy bőségét. A hasonlóság a következő: ami az ide-oda futkosó állatoknak a mező, az az embernek a mondanivaló bősége és nagysága, melyből meríthet a beszéd. Ezért szokták mondani: Tág tere nyílik itt a szólásnak, azaz a beszédhez sok anyagunk van.

III. Metafora vagy *translatio* alapja lehet bármely, a világban létező dolog. Ugyanezt mondja választékosan Cicero *A szónokról* 3. könyvében: „Nincs ugyanis olyan dolog a természetben, amelynek a nevét és elnevezését más összefüggésekben nem használhatjuk.”⁶³⁰ De megjegyzendő, hogy minden metafora a hasonlóság alapján és talaján jön létre.

IV. Először is metafora alapja lehet maga a legjobb és leghatalmasabb Isten, mint például a 82. zsoltár 1. versében: „Áll az Isten az istenek gyülekezetében, s ítélkezik az isteneken”, lásd még ugyanezen zsoltár 6. sorát. Továbbá Ezekiel: „Szólni fognak fölöle a hatalmasok istenei”, istenek a tisztségviselők és fejedelmek helyett. Így Vergilius 1. eklogájában: „Ó, *Meliboeus*, egy isten adott nekem ily nyugodalmat, (Mert bizony istenem ő s az lesz mindig)”,⁶³¹ ti. Augustust érti rajta. Cicero is: „Én ugyan tégedet a

---

⁶²⁸ „Azzal kezdjük tehát, amely a leggyakoribb és messze a legszebb, *névátvitelnek* nevezem, görögül pedig *metaforának* mondják.” Quint 8, 6, 4.

⁶²⁹ A jelentések metaforikus alapon való kiépülése a meglevő szavakban új szavak létrehozása helyett a nyelvi jelölésben régi téma a grammatikusoknál, ld. Varro De LL, később pedig a nyelv keletkezését tárgyaló romantikus elméletekben.

„A harmadik mód, a szó átvitt értelmű alkalmazása, széles körű; a szükség szülte, hiánytól és szorultságtól kényszerítve, később pedig a válogatás és a kellemesség terjesztette el” CicÖRM *A szónokról* 3, 37, 155. A klasszikusok jól látták, hogy a metafora a nyelvi hiány (*inopia*) kiküszöbölésére használatos a nyelvben, jól látták a nyelvet átfogó szerepét – mondhatjuk: kognitív funkcióját –, de ezt csak megjegyezték, nem a velük való foglalkozás volt a céljuk. Viszont a metafora alapjának bemutatásakor kognitív módszert követnek, így Pécseli is.

⁶³⁰ CicÖRM *A szónokról* 3, 40, 161.

⁶³¹ Vergilius: *Eclogae* 1, 6–7; Fordította Lakatos István.

szónoklás terén mindig istennek tekintettek. ”⁶³² Ide tartozik ez a Martialis-idézet is: *Népek istene, Róma, és a Földé.*⁶³³ Továbbá a költőtől ez is: *Róma, te isten az ég fényteli sarkai közt.*⁶³⁴

V. Másodszor, az égi dolgok. Így Periklészt ékesszólása miatt olimpiainak mondták. Így Livius Görögországról: Hová hanyatlottál, mondja, népek virága, népek Napja és sója! Így mondhatják Vergiliust a költők Napjának.

VI. Harmadszor, a természeti elemek, főként a tűz, mint pl. gyűlölet-től, haragtól, háborútól lángol. A lefojtott gyűlölet ismét fellobban, valaki lelkét lángra lobbanítja, lecsendesíti a fellobbant lelket, felszikkasztja valaki haragját. Így Cicero úgy fogalmaz, hogy Verres izzó haraggal, egész arcán gyűlölettől szikkasztva érkezett a fórumra. Ugyanő: Mindenkit feltüzel a di-csőség vágya.

Továbbá a metafora alapja lehet a levegő is, mint Lucretiusnál: *Kik soha nem szűnő nyugalomban s boldogan éltek.*⁶³⁵ És Vergilius: *Rejtvén még mit akar, színlelve reményt vidor arcon.*⁶³⁶

Harmadszor a víz, mint: kilábal a bajokból. Továbbá, mondhatjuk, hogy a beszéd árad. Cicero, akinek az ajkáról méznél édesebben áradt a beszéd. Plautus *Pseudolus*-ában: egy csepp szándék stb.

VII. Negyedszer, a meteorok avagy a tökéletlen keverékek,⁶³⁷ mint fémek, kövek, drágakövek, kén és más fémek. Miként a görögöknél is van *νέφος ὀφφύων* [*nephosz ophrüón*] (felhő az arcon), úgy a latinoknál is beszélnek felhős arcról. Továbbá azt is mondjuk, hogy a feledés köde borít be valamit. Továbbá „látott már más szeleket és égiháborúkat, és nem engedett a fenyegető viharoknak.” Vergilius az *Aeneis* 6. énekében: „*Scipio: két villáma a hadviselésnek.*”⁶³⁸ Továbbá villámsújtottnak mondjuk azt, akit valami megrázkódtatás ért, noha eredetileg ez a szó azt jelöli, aki megdermedt a közelében dörögve lesújtó villámtól. Ezért írja Vergilius az *Aeneis* 3. énekében: „*Villámsújtva e mennyei szózatától s jelenéstől.*”⁶³⁹ Ezért beszélhetünk aranykorrról, kőszívről, azaz túl kemény szívről, továbbá sárosnak mondjuk,

⁶³² CicŐRM *A szónokról* 1, 23, 106; fordította Adamik Tamás. **Margón:** A szónokról 1. kv.

⁶³³ Martialis: *Epigrammata* 12, 8, 1. Constantinovits Milán András fordítása.

⁶³⁴ Rutilius: *Itinerarium* 1, 47–48. Horváth István Károly fordítása némi módosítással.

⁶³⁵ Lucretius: *A természetéről* 2, 1094. Tóth Béla fordítása.

⁶³⁶ Vergilius: *Aeneis* 4, 477. Lakatos István fordítása.

⁶³⁷ A tökéletes és tökéletlen keverékek megkülönböztetése Keckermannra megy vissza: *Systema physicum, septem libris adornatum Hanau*, 1612, 608. Nála a tökéletes keverékekben minden elem megtalálható, míg a tökéletlenekben csak 2 vagy 3.

⁶³⁸ Vergilius: *Aeneis* 6, 842. Constantinovits Milán András fordítása.

⁶³⁹ Vergilius: *Aeneis* 3, 172. Constantinovits Milán András fordítása.

aki oktalan és helytelen életet él, ólomagyúnak, aki ostoba. Acélos, ha valaki kemény, mint az acél. Horatius az *Ódák* 1, 6-ban: *Lesz-é zengeni lant ércúnikás urunk: Mars istent?*⁶⁴⁰ és a 3, 24-ben:

*míg házad magas ormait
zord szükségszerűség verte keresztül érc-
szöggel*⁶⁴¹

VIII. Ötödször, a növények. Például: a tanulásnak keserű a gyökere, de édes a gyümölcse. A mélyen gyökerező erény mindig virul. El kell vetni a jótétemény magvait, hogy learathassuk termését. Kicsírázik a hajlam. Lucretius lángvirágokról ír, Vergilius tűzcsírákról, Toletanus életük virágjában meghalt ifjakról.

IX. Hatodszor, alapulhat a metafora az érzékszerveken vagy az állatok más jellemzőin. Így a szemén alapul az a kifejezés, hogy szemet huny felette, azaz figyelmen kívül hagyja. Cicero a Caeliusért mondott beszédében: „*A halhatatlan istenekre, miért hunytok szemet olykor a legnagyobb emberi bűnök felett is?*” Így mondunk lenézést a megvetés helyett, megsziematolást az észrevevés helyett, és gyakran a *hallgat rá* az engedelmeskedés kifejezője. Cicero: hallgatott volna erre a parancsra, ti. engedelmeskedett volna neki. Így mondjuk, hogy a gyönyörűségek illatoznak stb.

Továbbá: a fákra is mondjuk, hogy „szülnek”, mint:

*Zöld a mező, és termését szüli most a gyümölcsfa*⁶⁴²
*És ha a szó elszállt, nem hívhatod azt soha vissza*⁶⁴³
*Hallja a tenger örömmel, s víg az öböl...*⁶⁴⁴
*Vájt égerfa hajót hab most érezte először*⁶⁴⁵

Továbbá Terentius az *Adelphoiban*: „*Mit ugat ez? mit akar?*” Persius a *Szatirák* 5, 96-ban: „*Az ész ellentáll.*”

Így mondjuk: csahos ellensége stb. Plautusnál: habzó szájjal hörög az egész családja ellen.

X. Továbbá magáról az emberről is szép metaforákat lehet venni, mint Vergiliusnál:

---

⁶⁴⁰ Horatius: *Ódák* 1, 6, 13, Bede Anna fordítása.

⁶⁴¹ Horatius: *Ódák* 3, 24, 5–8, Bede Anna fordítása.

⁶⁴² **Margón:** Verg. Ekl. 3, 56, Constantinovits Milán András fordítása.

⁶⁴³ **Margón:** Hor. Lev. 1, 18, 71, Bede Anna fordítása.

⁶⁴⁴ **Margón:** Hor. Lev. 1, 1, 84, Bede Anna fordítása.

⁶⁴⁵ Vergilius: *Georgica* 1, 136, Constantinovits Milán András fordítása.

Ezért mondjuk, hogy mosolyognak a mezők, ha színük szépségével gyönyörködtetik a szemet. Továbbá Vergilius: „*Azt akarod, hogy rászedjen sima arca az árnak?*”⁶⁴⁷ Továbbá: „*Szemlélő hegye orráról már látja hajókat*”,⁶⁴⁸ itt az emberi homlokot a hegyre vitte át.

XI. Végül pedig a mesterségesen alkotott dolgokon is alapulhatnak metaforák, mint vadászatokon, hajózáson, földművelésen, orvosláson, katonaságon, lovasságon és más efféléken. Például kiszimatolja valaki nyomát, és nyomon követi hazáig. És észrevétlenül behálózta érveivel és fejtegetéseivel, elejteni a bíróság csapdáját kikerülő vadat stb. Továbbá: óvatosan irányítani a köztársaság kormányrúdját, kormányozni a köztársaság hajóját. Tönkre tesz, tönkremegy, azaz elveszti a család vagyonát. Elveti a viszály magját, elhinti a tévedést, műveli a tudományt, művelődik stb. Aztán: meggyógyítja, orvosolja a köztársaság bajait. Így: örködik valami felett. A törvény várába helyezni a védelmet. Aztán: megfészekezi a haragját, sarkall valakit, nem fészekezi a vágyait stb. Ide tartozik: csiszol, ’díszít’ értelemben, verset farag, ti. szerez stb.⁶⁴⁹

Kíváncsiak avagy szabályok

1. A metaforát jól ismert és érzékszerveinkkel felfogható dolgok alapján kell megalkotnunk. Ilyeneket használ a *Szentírás* is, a szőlővesszőről, a sóról, a magról, a kenyérről, a kovászról és más közismert dolgokról vett metaforákkal.

2. Ne legyen a metafora alapja csúf vagy piszkos dolog, hanem kellemes és tisztességes. Lásd Cicerónál *A szónokról* 3. könyvében.⁶⁵⁰

⁶⁴⁶ Vergilius: *Eclogae* 4, 20. Lakatos István fordítása..

⁶⁴⁷ Vergilius: *Aeneis* 5, 848. Lakatos István fordítása.

⁶⁴⁸ Vergilius: *Aeneis* 5, 35. Constantinovits Milán András fordítása.

⁶⁴⁹ A metafora alapról szóló rész hallatlanul érdekes, kár, hogy az idők folyamán elfelejtődött. Újrafedezésekkel bőven találkozunk. Károly Sándor például a következő kapcsolatrendszereket írja le: személy, emberi testrész, állat, állati testrész, növény, növényrész, természeti jelenség, térszíni forma, használati tárgy, emberi gyártmány, építmény, tartózkodási hely, elvont dolog: Károly Sándor 1970, *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest: Akadémiai. A kognitív metaforaelmélet forrástartományának nevezi a metafora alapját, ld. Kövecses Zoltán 2005, *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex, 31–36; a következő forrástartományokat tárgyalja: az emberi test, egészség és betegség, állatok, növények, épületek és építkezés, gépek és eszközök, sport és játékok, pénz és üzlet, főzés és ételek, hideg és meleg, világosság és sötétség, erők, mozgás és irányok; 13 forrástartományt. Pécseli 8 alapot mutat be.

⁶⁵⁰ Ld. Cicero, *A szónokról* 3, 41, 163.

3. A metafora alapja ne legyen túl távoli, és ne legyen a kelleténél kisebb vagy nagyobb dolog. Például ha a vagyon elnyelőjéről szólnsz, a vagyon Kharüdisze túl távoli és túl nagy metafora,⁶⁵¹ helyesebb, ha a vagyont elnyelő örvénnyről beszélsz.

4. Ha túl erőltetettnek vagy szokatlannak tetszik, enyhíteni kell valamilyen szófordulattal, például: *hogy úgy mondjam, ha szabad így mondanom* vagy ilyesmivel.

Ez a szabály Cicero *A szónokról* 3. könyvéből származik. Ott ugyanis ez áll: „*Ha pedig attól félnél, hogy kissé erőltetettnek tűnik az átvitel, gyakran enyhébbé lehet tenni egy szó kitételével. Például egykor Marcus Cato halálakor valaki megjegyezte: „árván” maradt a szenátus, s ez kissé erőltetettebb; de ha elé tesszük: „hogy úgy mondjam, árván”, enyhébb.*”⁶⁵²

VI. FEJEZET

Az iróniáról

I. Idáig a három fő szóképről szoltunk. Hátravan az irónia, amikor az, amit mondunk, valójában az ellentétét vagy valami eltérőt jelent, mint ha egy kis emberről így beszélünk: íme, a gigász.

Cicero *A szónokról* 3. könyvében: „*Az irónia, mondja, a mást mondas és a mást akarás színlelése.*”⁶⁵³ Ezért az Akadémiai kérdések 2, 15.-ben az *εἰρωνεία* [*eironeia*] szót *dissimulantiának* (színlelés) fordította.⁶⁵⁴ Quintilianus viszont *illusiónak* (gúny, rászedés). Az iróniát joggal sorolják újabban a három fő szóképhez, mivel gyakran egy szóban található.

II. Ezt a kiejtésről, a személyről vagy a dolog természetéről lehet felismerni. E három alapján megértheted, hogy a szót teljesen ellentétes vagy eltérő jelentésben használjuk. Például: Ha egy hatalmas és nagy termetű embert törpének nevezel, és a hangsúlyod mintegy az illető megvetését vagy lenézését fejezi ki; rögtön kiviláglik mind a hangsúlyból, mind a dolog természetéből, hogy ironikusan használtad a szót.

Ide tartoznak azok a példák is, amikor a lázítót békeszerzőnek nevezik, mint amikor Catilinát a békeszerző polgárnak nevezik, noha lázító volt.

---

⁶⁵¹ Kharüdisz a görög mitológia tengeri szörnye, aki egy tengerszoros egyik oldalán élt (a másik oldalon pedig Szküllá), és naponta háromszor beszívta, majd kizúditotta a vizet.

⁶⁵² *A szónokról*, 3, 165. CicÖRM 427. Adamik Tamás fordítása.

⁶⁵³ CicÖRM *A szónokról*, 3, 203: *alia dicentis ac significantis dissimulatio*. Adamik Tamás fordítása.

⁶⁵⁴ Szókratészről szólva ezt mondja Cicero: *Ita cum aliud diceret atque sentiret, libenter uti solitus est ea dissimulatione, quam Graeci eironeian vocant* – „Így miközben mást mondott, mint gondolt, szívesen élt azzal a színleléssel, amelyet a görögök *iróniának* neveznek.”

Továbbá ha a bölcs Catót bolondnak, a kegyes Aeneast lelketlennek, a hű Penelopét csélesapnak, az óriás Atlaszt törpének, Vénuszt pedig csúnya lánynak nevezik.

III. A szóképek e fajtájához tartozik az is, amit közönségesen *antiphrasis*nak neveznek,⁶⁵⁵ amely egy szóban jelentkező irónia, tudniillik amikor a szó eredeti jelentése az ellentétére változik. Például a *bellum* (háború), ami a legkevésbé sem *bellum* (szép), azaz jó. A *lucus* (berek), ami cseppet sem *luceat* (napfényes). A *parcae* (párkák), akik egyáltalán nem *parcant* (kegyelmeznek). Ezért Martialis a satírák 1. könyvében így ír róluk:

*Megkérlelni a gyapjuszövő szüzeket lehetetlen:
El nem múlasztják ők kijelölt napodat.*⁶⁵⁶

VII. FEJEZET

A másodlagos és nem tulajdonképpeni szóképekről

I. Ennyit az elsődleges és tulajdonképpeninek nevezhető szóképekről; következnek a másodlagos és tulajdonképpeninek nem nevezhető szóképek, mint a hangutánzás (*onomatopoeia*), a képzavar (*catachresis*) és a szócsere (*hypallage*).

II. A hangutánzó szóalkotás olyan szóteremtés, melynek oka egy új dolog feltalálása, vagy az a törekvés, hogy a dolgot a hangjáról nevezzük meg, mint *bombarda* (ágyú), *taratantara* (trombita) stb. Cicero szófaragásnak (*verbi fabricatio*) nevezi, a Lucullusban azt írja: „szavakat faragni.”⁶⁵⁷ Melanchthon új szó teremtésének (*nova fictio nominis*).⁶⁵⁸ Az újonnan feltalált dolgoknak új megnevezéseket kell adni, amelyekkel megjelölhetjük őket, mint puská (*sclopetum*), puskás (*sclopetarius*). Így gyakran a hang utánzása adja a nevet, mint trombita (*taratantara*), morgás (*murmur*), ujjú (*evohe*) [ezt kiáltozták a Bacchánsnők], dadogó (*bambalio*), bégető (*baubatus*). Továbbá: sziszegés, bőgés, vonyítás, üvöltés, uhu, rigó, holló, fecske.

Megjegyzés

A hangutánzó szóalkotás a görögöknél gyakoribb és szokásosabb, a latinoknál alig fordul elő.

---

⁶⁵⁵ **Margón:** Antiphrasis.

⁶⁵⁶ Martialis: *Epigrammata* 4, 54, 5–6; Csengery János fordítása.

⁶⁵⁷ Cicero: *Lucullus* 6, 17, *fabricemurque, si opus erit, verba* – „alkossunk, ha szükség lesz rá, szavakat.”

⁶⁵⁸ **Margón:** A Herennius-retorika szerzője megnevezést (*nominatio*) mond.

III. A képzavar a szó értelmének megzavarása, és ezáltal egy másik szó helyett való oda nem illő és helytelen alkalmazása. A görög *τὸ καταχρῆσθαι* [*to katachrészthai*], visszaélés szóból ered. Ezért a *κατὰ λέξιν* [*kata léxin*] helytelen használatot jelent, ahogy Quintilianus a 8. könyvben magyarázza.⁶⁵⁹ Philippus Melanchthon a szó helytelen használatának (*verbi abusus*) fordítja: helytelen a használat, valahányszor egy szót helytelenül, valamely, az eredetitől messze eső jelentésben használunk, akár a megfelelő kifejezés hiánya miatt, akár más okból, mint amikor például apagyilkosnak nevezzük azt, aki anyját, bátyját, nővérét, unokaöccsét vagy nagybátyját ölte meg. Továbbá Vergilius ezt mondja: „*Hegy nagyságu lovat kezdték készíteni*”,⁶⁶⁰ „*Férfia nyájamnak, bakom*”,⁶⁶¹ „*átolvas szemük is*”.⁶⁶²

Képzavar az is, ha egy dolog helyett a hozzá közel eső dolog nevét használjuk, például ha a vakmerő és merész embert bátornak nevezem, a részeget vidámnak, a szigorút kegyetlennek, a zsugorít takarékosnak, továbbá egyszerűt mondok ostoba helyett, szorgos gyűjtögetőt a kapzsi helyett stb.⁶⁶³

Megjegyzés

A képzavar gyakoribb a költőknél, mint a szónokoknál, legfeljebb a díszítés kedvéért használják.⁶⁶⁴

IV. A szócszerénél⁶⁶⁵ úgy cserélik fel a szavakat, hogy a mondat a dolgokat fordított rend szerint mutassa. Például Vergilius: „szelet adni a flottának”,⁶⁶⁶ ahelyett, hogy „flottát adni a szélnek”. Továbbá: „Lépkedtek vak emberek ím gyámoltalan éjben”⁶⁶⁷, ahelyett, hogy gyámoltalan emberek a vak éjben.⁶⁶⁸

Cicero a Marcellus-beszédben ezt mondja: „Láttuk, hogy győzelmed lezárult a csaták végeztével, a városban hüvelyke nélküli üres kardot nem

⁶⁵⁹ Quint 8, 6, 34–36.

⁶⁶⁰ **Margón:** Aen. 2, 15 (Pécselinél tévesen 2, 6), Lakatos István fordítása.

⁶⁶¹ Vergilius: *Eclogae* 7, 7, Constantinovits Milán András fordítása.

⁶⁶² Vergilius: *Aeneis* 6, 34, Constantinovits Milán András fordítása.

⁶⁶³ Ezek eufemizmusok, vö. a RetLex *jóhangzás* szócikkével.

⁶⁶⁴ A képzavarnak van egy másik jelentése: a nyelvből hiányzó szó megalkotása.

⁶⁶⁵ A szócsere (*hypallage*) a mai felfogás szerint transzmutációs szóalakzat.

⁶⁶⁶ Vergilius: *Aeneis* 3, 61: *dare classibus Austros*.

⁶⁶⁷ Vergilius: *Aeneis* 6, 268, Constantinovits Milán András fordítása.

⁶⁶⁸ *Enallagé adiectivi*, ld. a RetLex *jelzőátvitel* szócikkét, KMR 404, ez is felcserélésen alapuló szóalakzat a mai felfogás szerint.

láttunk”⁶⁶⁹, ahelyett, hogy „kardod hüvelyét üresen nem láttuk”. Ovidiusnál az *Átváltozások* 1, 313-ban: „Aoniát Phocis különíti el oetai földtől”,⁶⁷⁰ ahelyett, hogy: „aoniai Phocist elkülöníti oetai földtől”. Továbbá: „Új testekké vált alakokról indít a lelkem szólani”,⁶⁷¹ ahelyett, hogy „új alakokká vált testekről”. Itt a költő, mivel a dolgok átváltozásáról énekel, még a szavak rendjét is átváltoztatja. Idetartozik Silius 8. könyvéből ez is: „megóvták az eget templombeli tüztől”, ahelyett, hogy „megóvták a templomot az ég tüzétől”⁶⁷² stb. De Vergiliusnál is: „bűnös lándzsáját beledöfte a lóba”,⁶⁷³ ahelyett, hogy „egy bűnös ember lándzsáját beledöfte a lóba”. Idetartozik az Exodus 2, 11-ben ez a sor: „metszesd e két követ az Izráel fiainak neveire”, ahelyett, hogy „metszesd e neveket a kövekre”.

Megjegyzés

Amint a képzavar, úgy a szócsere is jobban illik a költőkhöz, mint a szóonokokhoz. Noha ez a szókép a szavak felcserélése miatt a grammatikához tartozik, díszítő szerepére tekintettel a retorikából sem lehet mellőzni.

VIII. FEJEZET

A szöveg trópusairól

I. Ennyit a trópusokról. A a szövegbeli trópusokban több szó jelentése változik meg. A szövebeli trópus az, amelyben nem csupán egy szó jelentése változik meg, mint az előzőekben történt, hanem az egész szöveg értelme.

II. Fajtái: az allegória, a közmondás (*paroemia* vagy *adagium*), a talány (*aenigma*), az irónia, amelynek fajtái: szarkazmus, asteismus, diaszirmus, charientismus, mycterismus, antifrázis és mimézis, ezekhez számítják általában a körülírást (*periphrasis*) és a túlzást (*hyperbolé*).⁶⁷⁴

III. Az allegória olyan mondatbeli kép, amely rejtetten más értelmű, mint a szavak önmagukban. Például: *Farkasra bízátok a bárányt*. Továbbá: *vesszőparipán lovagolni*. Idetartozik Máté 7-ből: Ne szórj gyöngyöt a disznók elé, azaz ne tárd fel az evangéliumot Epikurosz kondájából való disz-

⁶⁶⁹ Cicero: *Pro Marcello* 6, 17.

⁶⁷⁰ Fordította Devecseri Gábor.

⁶⁷¹ Ovidius: *Metamorphoses* prologus 1–2. Constantinovits Milán András fordítása.

⁶⁷² Silius: *Bellum Punicum* 8, 34, Constantinovits Milán András fordítása.

⁶⁷³ Vergilius: *Aeneis* 2, 231, Constantinovits Milán András fordítása.

⁶⁷⁴ Az irónia felosztása régi retorikáinkban olvasható.

nóknak stb.⁶⁷⁵ A neve ἀλληγορία [*allégória*], mivel ἄλλο μὲν ἀγορεύς [*allogen agoreusz*], azaz mást mond, mint amit jelent. Az ἀλληγορίας [*allégoriasz*] szót Pál is használja a galátabeliekhez írt levél 4, 24.-ben, ahol azt mondja, hogy Ábrahám két felesége allegorikusan az Ó- és az Újszövetséget jelenti. Így Máté 21.-ben is a terméketlen, csak leveleket hozó fügefa a képmutató ember természetét jelöli: a levél ugyanis a hivatkozó vallásosság külső látszata, a gyümölcs viszont az igaz hit és a szeretet műve, aminek a képmutató híjával van. Másik példa Vergiliustól: *Párolgó paripáinkról hát oldjuk a kantárt!*⁶⁷⁶ Vagyis ideje befejezni a dalt. *Gonosz holló gonosz fia. És: farkas a mesében.*

IV. Az allegória lehet világosabb vagy homályosabb.

V. A világosabb allegóriában könnyen érthető az allegorikus beszéd, mint *Jó bornak nem kell cégér.*

VI. A homályosabb viszont nehezebben érthető, és homályosabb, mint a közmondás és a talány.

VII. A szállóige és a közmondás szóképekből álló közismert szólás (*locutio proverbialis*).⁶⁷⁷ Latin neve *adagium* és *paroemium*. Például: *Farkas van a fülemben* (meg vagyok akadva), *Spártában születél, azt díszítsd!*⁶⁷⁸, *Füstöt árulni; Közel a füst a tűzhöz; Ösztöke ellen ne rugózz.*

VIII. A talány⁶⁷⁹ homályos, kétértelmű és rejtélyes szöveg, amely okosan kigondolva rejt el és burkolja be a valódi értelmet. Szent Jeromos Ezékiel 19.-hez fűzi azt a megjegyzést, hogy a talány homályos találós kérdés, amely más a szavaiban, és más az értelmében; például:

*Anyám szült engem, majd tőlem megszületett ő.
Anyám szült engem, ám én nemzettem előbb őt.
Ki fia és ki az apja?*⁶⁸⁰

Vergilius 3. eklogájában:

*Mondd, s az a hely hol van (ha tudod, te legyél nagy Apollóm),
Honnan nézve az ég nem több, három könyök éppen?*⁶⁸¹

⁶⁷⁵ Epikurosz disznói: Epikurosz filozófiájának követői, a nyugalmat tekintették a legfőbb jónak, és ezt a vágyak kielégítésével érték el; azt tanították az istenekről, hogy léteznek, de nem törődnek az emberekkel, sem nem jutalmaznak, sem nem büntetnek.

⁶⁷⁶ Vergilius: *Georgica* 2, 542, Lakatos István fordítása.

⁶⁷⁷ A közmondás és szállóige különbsége (*adagium, locutio, paroemia*): a szállóige szerzője ismert, a közmondásé nem.

⁶⁷⁸ Erasmus: *Adagiorum collectanea* 2, 5, 1. (Közmondások gyűjteménye, amely a görög költők híres idézeteit tartalmazza, 1500.)

⁶⁷⁹ Korabeli magyar megfelelője a *mese*.

⁶⁸⁰ Talán a tyúk és a tojás kérdésére vonatkozik a két enigma. Fordította Constantinovits Milán András.

⁶⁸¹ Vergilius: *Eclogae* 3, 104–105. Lakatos István fordítása.

Megoldás: A gödörben, azaz ércbányában, ezért szól így a következő találós kérdés.

*Mondd, s az a hely hol van (ha tudod, Phyllist te ölelgesd),
Merre királyi nevek díszítik a sarju virágot?*⁶⁸²

Válasz: Ott látszik háromkönyöknyinek az ég, ahol a királyi nevekkel ékesített virágok nőnek, azaz ahol olyan pénzeket vernek, amelyekre a királyok nevét szokták vésni.

IX. Az irónia olyan trópus, amelyben azt, amit valójában leszólunk, szavainkkal látszólag elismerjük. Nyilvánvaló, hogy az irónia nemcsak egy szó, hanem az egész gondolat vagy szöveg trópusa,⁶⁸³ mivel igen sok olyan szöveg van, amelyek ettől illatoznak. A példák adnak hitelt e megállapításnak: Márk 7, 9.-ben Krisztus ezt mondja: *Az Isten parancsolatját szépen félre teszitek, azért, hogy a magatok rendelkezését tartsátok meg.* Cicero a Clodius-beszédben: Feddhetetlenséged tisztázott téged, hidd el, szemérmességed megmentett, korábban folytatott életed megőrzött. Terentius az Eunuchban: Hej, jó ember, jól gondoskodtál róla. Jegyezd meg, hogy gyakran hozzáteszik: *tudniillik, nyilvánvalóan, bizony.*

X. Az iróniát részben a hangsúlyból, részben a dolgok állásából, azaz a mondottaknak a valósághoz való viszonyából ismerni fel.

XI. Az irónia sarjai, azaz fajtái az asteismus, diasyrmus, charientismus, mycterismus, szarkazmus, utánzás és antifrázis.⁶⁸⁴

XII. Az asteismus áttételes és kifinomult élc, mint Vergiliusnál:

*Kit nem bántszt te se, Maevius, az bújjék Baviusba.*⁶⁸⁵ Azaz, aki szereti Baviust, aki rossz költő, az szeretheti Maevius is, aki még rosszabb költő.

*S kecskebakot fejevén, fogjon rókákat igába.*⁶⁸⁶ Azaz cselekedjen bolond dolgokat. Idetartozik Cicerónak mondása is, amellyel veje kis termétén élcelődött: Ki kötötte a vejemet a kardra?

---

⁶⁸² Uo. 106–107. Lakatos István fordítása. Talán virággal díszített pénzekről van szó.

⁶⁸³ *oratio, sententia*: szöveg vagy szólás.

⁶⁸⁴ *asteismus*: tréfálkozó válasz, amely szójátékot tartalmaz, *urbanitas*

diasyrmus: az ellenfél érvének neveltségessé tétele, egy hasonlattal

charientismus: az irónia fajtája, az elfogadhatatlan értelmet elfogadható értelemmel ellátni, tréfával elütni az ellentétet

mycterismus: gesztussal kísért kicsúfolása az ellenfélnek

szarkazmus: erős gúny

antifrázis: ellentéte annak, amit mondunk

⁶⁸⁵ Vergilius: *Eclogae* 3, 90. Lakatos István fordítása.

XIII. A diaszymusszal egy dolog vagy egy személy nagyságát kisebbítjük. Avagy a kicsinyítéssel gúnyolódva cáfoljuk azt, amit az ellenfelünk mond. Ilyen teljesen a Murena-beszédnek az a helye, ahol Sulpicius ellen szól a *ius civiléről*. A *διασυρῶ* [diaszüró] ígéről kapta a nevét, azaz finoman kicsinyíteni valamit, és gyengíteni az ellenfél érveit.

XIV. A charientismus a durva dolgokat kedves szavakkal finomítja. Például Davus, aki azért könyörög, hogy a szárazmalomtól megmeneküljön:⁶⁸⁷ *Jó szót, kérlek*, mondja, azaz kedvező jóslatot. Akkor használjuk ezt a képet, ha egy haragos embert akarunk lecsillapítani.

XV. A mycterismus azt jelenti, hogy valaki felhúzott orral fintorog: *μυκτηρίζεται* [müktéridzetai], az 'orr' jelentésű *μυκτήρ* [müktér] szóból. Ez a csúfolódás ebben a gesztusban nyilvánul meg, az orr felhúzásában. Példa erre Máté 27, 29.-ben a *zsidók királya*.

XVI. A szarkazmus ellenséges kigúnyolás, csipős sértés. Mint Turnus szavaiban Vergilius Aeneisének 1. énekében:

*Melyre hadat hoztál, ime Hesperiót, e mezőket
Mérd fel, trójai, fekve.*⁶⁸⁸

Ilyen szarkazmus van a júdeaiak következő szavaiban: *Másokat megtartott, magát nem tudja megtartani*, és ebben is: *Ha Izráel királya, szálljon le most a keresztről, és majd hiszünk néki.*⁶⁸⁹ Szarkazmus van a 42. zsoltár eme szavaiban: *Hol van a te Istened?*⁶⁹⁰ Továbbá a 3. zsoltárban: *Nincs számára segítség Istennél*⁶⁹¹ Semei is szarkasztikusan mondja a Sámuel 2, 16, 7.-ben, amikor az elűzött Dávidot kergeti: *Eredj, eredj, te vérszopó és istentelen ember!* Rufinianus *χλευασμός*-nak [khleuasmosz] nevezi a képeknek ezt a fajtáját, míg Keckermann *subsannation*nak.⁶⁹²

XVII. Az utánzásnál egy másik ember tetteit vagy szavait valamiféle játékos utánzással imitáljuk. Hasonlít a mycterismushoz, mint Pálnak a kolosszébeliekhez írt levelében (2, 21): *Ne fogd meg, meg se kóstold, még csak ne is illesd.* Továbbá a 2. zsoltár 3. versében: *Szaggassuk le az ő bilincseiket, és dobjuk le magunkról köteleiket!* Így Horatius az Epistolák 1, 1-ben:

---

⁶⁸⁶ Vergilius: *Eclogae* 3, 91. Lakatos István. fordítása.

⁶⁸⁷ Terentius: *Andria* 204

⁶⁸⁸ Vergilius: *Aeneis* 12, 359–360. Lakatos István fordítása.

⁶⁸⁹ *Margón*: Mt. 27, 42, 43.

⁶⁹⁰ *Margón*: Zsolt. 42, 4.

⁶⁹¹⁶⁹¹ *Margón*: Zsolt. 3, 3.

⁶⁹² Rufinianus: Iulii Rufiniani *De figuris sententiarum et elocutionis liber*, Halm kiadása. Keckermann, vö. a 38. és a 106. lábjegyzettel.

*Polgár, ó polgár! Gyűjts pénzt legelőször is, aztán
jöjjön majd az erény.*⁶⁹³

XVIII. Végül az antifrázisnál az ellentétét értjük annak, amit mon-
dunk. Például antifrázis van Krisztusnak a tanítványaihoz intézett szavaiban:
*Aludjatok immár és nyugodjatok.*⁶⁹⁴, és abban, amit Júdásnak mond: *amit
cselekszel, hamar cselekedjed.*⁶⁹⁵ Így Cicero is a Cluentius-védőbeszédben:
Verres városi praetor feddhetetlen és szorgos ember.

XIX. Ennyit a mondatbeli iróniáról, hátravan a körülírás és a túlzás,
melyeket közönségesen a képekhez sorolnak.

XX. A körülírás egy dolgot több szóval jár körbe. Latinul *circuitus*
(körüljárás), *circumlocutio* (körülmondás) a neve, mivel egy egyszerű dolgot
ékesen szólva ír körül, mint Plautus: *Adják az istenek, hogy olyat igyatok,
ami sosem jut ki belőletek!* Ez a méreg körülírása, amit a kerítő kíván a ven-
dégeknek. Így Vergilius az Aeneis 2. énekében így írja körül a lelket:

*Mint lehelet-lágy szél, mint felszakadó rövid álom.*⁶⁹⁶

Így Iuliust a római birodalom megalapítójának, az ékesszólást a böl-
csen, ékesen és bőségesen szólás képességének, Homéroszt a trójai háború
írójának mondjuk.

Megjegyzés

Ez a körülírás sokszor szükséges, ha szavaink csúnya és rút dolgot fednek el,
mint Sallustiusnál: *természeti szükség* stb. Sokszor viszont csak a díszítés
kedvéért használjuk, mint Cicero a Marcellus-védőbeszédben: a dicsőség
helyett ezt mondja, hogy polgártársaink vagy a haza vagy az egész emberi
nem javára cselekedett sok és nagy érdemének ragyogó és közismert a híre.

XXI. A túlzásnál a valóságot meghaladja a beszéd valami nagyítása
vagy kicsinyítése céljából, vagy a beszéd átlépi a hihetőség határát a dolog
nagyításában vagy kicsinyítésében. A Herenniuszhoz címzett retorika szerző-
je *exsuperation*nak fordítja, Cicero *A szónokról* c. művében *superlatiónak*,
Quintilianus a 8. könyvben *superiection*nak. Vergilius a 7. eklogában:

*Repkény nem ragyog úgy, nem oly édes a hyblai mézfű,
Mint Galatéa, a Néreus-lány, ez a hószinü hattyú*⁶⁹⁷

⁶⁹³ Horatius: *Epistulae* 1, 1, 53–54, Horváth István Károly fordítása.

⁶⁹⁴ Márk 14, 41.

⁶⁹⁵ Ján. 13, 27.

⁶⁹⁶ Vergilius: *Aeneis* 2, 794, Lakatos István fordítása.

⁶⁹⁷ Vergilius: *Eclogae* 7, 3738, Lakatos István fordítása.

Továbbá Polyphemusról: *a szörny – vak verme lakója – meg égis nyúlik, olyan meredek.*⁶⁹⁸ Plautus az *Amphitrión*ban: *Tej a tejhez nem hasonlít annyira, mint ő énhozzám.* Így: lassabb a teknősnél, vaksibb a vakondnál, fehérebb a hónál. Iuvenalis a 6. szatírában az apró lányról: „*törpébbnek látszik az apró pygmaeus nőnél, ha magas saru nincsen a lábán.*”⁶⁹⁹

Megjegyzés

Ez a két alakzat inkább a beszéd növeléséhez és bővítéséhez tartozik, mintsem a szövegbeli képekhez. Emiatt helyesebb a *σχηματολογία*-nál (*szkhématologia*), az alakzatok tanánál tárgyalni, mint a képek tanánál.

[IX. FEJEZET]

Az alakzatokról vagy a figurákról

I. Ennyit a szóképekről; következnek az alakzatok (*schemata, figurae*), amelyek nem változtatják meg a szavak jelentését, mint a szóképek, hanem ilyen vagy olyan elhelyezésük révén kötik össze a beszédet, és a beszédnek lendületet és kifejezést adnak.⁷⁰⁰ A *schema* szó elsődlegesen és tulajdonképpen a ruhát, a test külső díszítését jelenti. Ebből kiindulva a rétorok átvitt, nem tulajdonképpeni értelemben a beszéd ruhájára, díszítésére és megjelenésére használják. Továbbá a *schema* szó a *σχέω* [*szkheó*] ’birtoklok, tartok’ igéből származó főnév, ennek az igének a szenvedő múlt idejű alakja az *ἔσχημαι* [*eszkhémiai*]. Innen van a *σχῆμα*, ami nem más, mint a beszéd valamiféle öltözete, elrendezése, külseje, amelyik az előadó akarata és szándéka szerint változik. Amint ugyanis más és más a viselkedése annak, aki kérdez, aki kételkedik, aki felkiált vagy csodálkozik; így a különböző érzelmeket megjelenítő beszédnek is megvannak a maga alakzatai, azaz viselkedése, változása.

II. Az alakzat tehát művészi módon megújított beszédmód, mintegy a beszéd viselkedése.

⁶⁹⁸ Vergilius: *Aeneis* 3, 619, Lakatos István fordítása.

⁶⁹⁹ Iuvenalis: *Szatírák* 6, 506, Muraközy Gyula fordítása.

⁷⁰⁰ A trópus és a figura különbsége: a trópusnál van jelentésfordulat, az alakzatnál nincsen. „A szóképek tehát olyan szöveg, amely a természetes és első jelentéséből át van vité egy másikba, a beszéd ékesítése céljából, vagy – ahogyan a legtöbb nyelvész meghatározza – a szó arról a helyről, amelyben sajátos, átvitetik arra a helyre, amelyben nem sajátos. Az alakzat, ahogyan az elnevezéséből is világos, a beszédnek bizonyos alakja, amely eltér a közönséges és az elsőként adódó beszédmódtól” Quint 8, 1, 4.

III. Kétféle lehet: a szóé és a gondolaté.⁷⁰¹

IV. Az előbbi megszűnik, eltűnik, ha megváltoztatjuk a szavakat; az utóbbi megmarad akkor is, ha megváltoztatjuk a szavak sorrendjét, vagy más szavakat használunk. Ezért úgy mondhatjuk, ez a beszéd valamiféle új öltö-zete vagy külseje, amely a hallgatóság szemébe ötlük.⁷⁰² Ismeretes, hogy vannak grammatikai alakzatok, amelyek részben az ortográfiához és a pro-zódiához, részben pedig a szintaxisához tartoznak, mint a szó elébe tétel (*prothesis*), a szó eleji hangkiesés (*aphaeresis*), a hangkiesés (*syncope*) stb. Továbbá a ráértés (*zeugma*),⁷⁰³ az értelem szerinti egyeztetés (*syllipsis*), az egyesítés (*synthesis*) stb. Ezeket nyilvánvalóan a grammatikusok tárgyalják. Az alakzatok másik része retorikai, amelyeknek ott van a családjuk. Tehát, nehogy úgy tűnjék, hogy beleártjuk magunkat a grammatikusok dolgába, kizárólag a retorikában használatos és szokásos alakzatokról áll szándékunk-ban szólni szép sorjában.

V. A retorikai szóalakzatok tehát a következők: ismétlés (*repetitio*), anafora, epifora, complexio stb., melyeket e fejezetben tárgyalunk.

VI. Az ismétlés ugyanannak a szónak a nyomatékosítás céljából való megismétlése. Rutilius *ἐπιβολή*-nak [*epibolē*] nevezi, pl. Cicerónál ezt talál-juk: *Hát terád sem a Palatium éjszakai őrzése, sem a város éber védeése, sem a nép rettegése, sem minden derék összeseregglése, sem a senatusi ülés helyé-nek megerősödése, sem a senatorok arca és tekintete, semmi sincs hatás-sal.*⁷⁰⁴ Vergilius is így ír a Georgica 4. könyvében:

*S ó, téged szó, szép hitves, téged csak a dalba,
Téged hajnalidőn, téged part-esti magányban.*⁷⁰⁵

---

⁷⁰¹ Az alakzatoknak két fajtájuk van: gondolatalakzatok és szóalakzatok. Ez a felosztás a retorika rendszerén alapul: a gondolat (*res*) és a szó (*verbum*) megkülönböztetésén, vagyis az inventión és az elocutión. Quintilianusra megy vissza: „A gondolatalakzat ugyanis a gondolat megfogolásában, a szóalakzat a nyelvi megformálásában áll...” Quint 8, 1, 16.

⁷⁰² Az érzékszervek keveredése: a hallgatóság szeme!

⁷⁰³ Szóalakzat, melyben az állítmány két szóra más-más módon, egyikre konkrét, másira pedig képes értelemben vonatkozik: „Csak mécsvilágom s honszerelmem ég” (Petőfi).

⁷⁰⁴ Cicero: *In Catilinam* 1, 1, 1; fordította Borzsák István.

⁷⁰⁵ Vergilius: *Georgica* 4, 465–466, Lakatos István fordítása.

Az ismétlésnek 12 fajtája van

VII. 1. Az anafora,⁷⁰⁶ azaz *relatio* ugyanannak a szónak a megismétlése a tagmondatok (*membra*) vagy a verssorok elején, mint Pálnak a korinthusiakhoz írt 2. levele 13, 4.-ben: „*A szeretet hosszútűrő, kegyes; a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel*”; és a 11. vers: „*Mikor gyermek valék, úgy szóltam, mint gyermek, úgy gondolkodtam, mint gyermek, úgy értettem, mint gyermek: minekutána pedig férfűvám lettem, elhagytam a gyermekhez illő dolgokat.*” Hasonlóképp: *Nem kegyelmeznek sem az öregeknek, sem az asszonyoknak, sem a gyermekeknek.*⁷⁰⁷ Továbbá: *Scipio felforgatta Numantiát, Scipio eltörölte Karthágót, Scipio békét szerzett.*⁷⁰⁸ És Mantuanus:

*A gond a könnyelmű ember számára szokatlan,
a gond a szilárd jelleműnek szinte sajátja.*⁷⁰⁹

Az anaforára van példa Janus Pannoniusnál is a velencei Jacobus Antonius Marcellushoz írt költeményében:

*Vasvért fed minden lovat, és éppúgy a lovast is,
vas burkolja tetőtől talpig, tagjait óvja.*⁷¹⁰

VIII. 2. Epifora,⁷¹¹ azaz *conversio* esetén ugyanaz a szó az ízek (*commata*) vagy a verssorok végén ismétlődik, mint: „*Amikor az államból az egyetértés eltűnt, a hűség eltűnt, a barátság eltűnt; a köztársaság is eltűnt.*”⁷¹² És Vergilius a 10. ekloga végén:

*Most pedig induljunk: a dalosra veszélyes az árnyék,
még a fenyőké is, de ily árny a gyümölcsre se hasznos.*⁷¹³

Ilyen ez is:

*Nem tud és nem akarhat a bölcs sose ártani: ezt tudd;
és ami balga sajátja: ő akar ártani folyton!*⁷¹⁴

---

⁷⁰⁶ görög: *anaphora*; latin: *repetitio*; előismétlés

⁷⁰⁷ Curtius Rufus: *Historiae Alexandri Magni* 9, 5.

⁷⁰⁸ RhetHer 4, 19, Adamik Tamás fordítása.

⁷⁰⁹ Mantuanus Baptista *Ecl.* 10, 154, Mikó Gyula fordítása.

⁷¹⁰ Kerényi Grácia fordítása.

⁷¹¹ görög: *epiphora* 'odavivés, hozzáadás'; latin: *conversio*; utóismétlés

⁷¹² RhetHer 4, 19, Adamik Tamás fordítása.

⁷¹³ Vergilius: *Eclogae* 10, 75–76, Lakatos István fordítása.

⁷¹⁴ Constantinovits Milán András fordítása.

IX. 3. A complexio (συμπλοκή, [szümploké])⁷¹⁵ amelyet κοινότης-
nek [koinotész] neveznek, ugyanazt a szót a tagmondatok elején és végén is
megismétli.⁷¹⁶ Azért nevezik complexiónak, mivel egyesíti az anaforát és az
epiforát, mint: „*Akit a senatus elítélt, akit a nép elítélt, akit az egész közvé-
lemény elítélt: azt akarjátok ti szavazataitokkal felmenteni?*”⁷¹⁷ Ilyen ez is:
„*Kik azok, akik a békeszerződést gyakran megszegték? A karthágóiak. Kik
azok, akik Itália ellen kegyetlen háborút viseltek? A karthágóiak. Kik azok,
akik Itáliát meggyalázták? A karthágóiak. Kik azok, akik azt akarják, hogy
megbocsássunk nekik? A karthágóiak.*”⁷¹⁸

X. 4. Epanalepsis vagy resumptio⁷¹⁹ esetén ugyanaz a szó kezdi és
zárja is a verssort, a körmondatot vagy a szakaszt, példáulul:

*Mint ahogyan kincsed maga nőtt, nő vágyad után.*⁷²⁰

Cicerónál a Marcellus érdekében mondott beszédben: „*Láttuk a te
győzelmedet: lezárult a csaták elcsitulásával, és a város határán belül kivont
kardot nem láttunk.*”⁷²¹ Így Vergilius az Aeneis 1, 750-ben: „*Sok kérdés
Priamoszról, s Hektor tetteiről sok.*”⁷²²

Továbbá: „*Míg hatalomba nem ült egykor Dicté ura nem ült.*”⁷²³

Ezt az alakzatot Cicero megkettőzésnek (conduplicatio) hívja, másik
neve κύκλος [küklosz], kör.

XI. 5. Anadiplosis,⁷²⁴ azaz ismétlő kettőzés⁷²⁵ (reduplicatio) során a
mondat utolsó szava a következő mondat elején megismétlődik, mint Cice-
rónál: „*Ez mégis él. Él? Sőt még a szenátusba is eljön.*”⁷²⁶ Vergiliusnál is:

*Ezután jön az oly kecses Astur,
Astur, a csillámló vértjére, lovára kevés hős.*⁷²⁷

⁷¹⁵ görög: szümploké; latin: complexio; átkarolás

⁷¹⁶ **Margón:** Másképp ἐπιστροφή [episztróphē] vagy ἀντιστροφή [antisztróphē]

⁷¹⁷ RhetHer. 4, 20. Adamik Tamás fordítása.

⁷¹⁸ Uo.

⁷¹⁹ görög: epanalépszisz; keretes ismétlés

⁷²⁰ Iuvenális: Szatírák 14, 139; Muraközy Gyula fordítása.

⁷²¹ Cicero: Pro Marcello 6, 17; Boronkai Iván fordítása.

⁷²² Constantinovits Milán András fordítása. Az eredetiben tévesen Verg. 3. éneke szerepel.

⁷²³ Vergilius: Georgica, 2, 536; fordította Lakatos István.

⁷²⁴ görög: anadiploszisz; kettőzés (gyakori szóalakzat a magyar népdalokban, a mai szónokok is gyakran élnek vele)

⁷²⁵ **Margón:** Másik neve παλιλογία [palilogia], a második λ eredetileg kettőzött. Nyomatékosító ereje van.

⁷²⁶ Cicero: In Catilinam 1, 1, Borzsák István fordítása.

⁷²⁷ Vergilius: Aeneis 10, 180–181, Lakatos István fordítása.

Továbbá: „Szítja szívét a szorongóknak társnőjük is, Aegle,
Aegle, a legcsinosabb náias”⁷²⁸

XII. 6. Epizeuxis,⁷²⁹ azaz kettőzés (*geminatio* vagy *subiunctio*) ugyanannak a szónak azonnali, szünet vagy közbevetés nélküli megismétlése ugyanabban a mondatban a beszéd valamiféle kitörésével, mint: „Jeruzsálem, Jeruzsálem! Ki megöli a prófétákat és megkövezed azokat” (Mt. 23, 37)⁷³⁰ és az ApCsel. 9, 4.-ben: „Saul, Saul, mit kergetsz engem?” A Jelenések 8. könyvében: „Leomlott, leomlott a nagy Babilon.”⁷³¹ Cicero Milo védőbeszédében: „Megöltem, megöltem! Nem Spurius Maeliust, hanem azt, akinek le-lepleződött az istentelen paráznasága.”⁷³² És a Verres elleni 7. beszédben: „Kereszt, kereszt, mondom, a szerencsétlennek és nyomorultnak.” A Caecina-beszédben: „Enyém, enyém ez a védekezés.” Így Vergilius is:

*Halld, te Menalcás, isten lett, igen, isten az ifjú!*⁷³³

És az Aeneis 4. énekében:

*Így, így lesz jó az árnyak közé mennem.*⁷³⁴

Használata: 1. díszítés, 2. erős állítás, 3. bővítés.

XIII. 7. Az epanodos,⁷³⁵ azaz a visszatérés (*regressio*) esetén ugyanazt a szót megismételjük az elején és a közepén, vagy a közepén és a végén. Vagy: ugyanazokat a szavakat ismétéljük meg fordított sorrendben, mint Cicero a Planciusért⁷³⁶ mondott védőbeszédében: *Hálás az, akinek hálát adtak, és hálát ad azért, hogy hálásak neki.* Idetartozik ez a Iulius Ausonius⁷³⁷-idézet is: „Nem az a boldog, akinek van, hanem aki nem kívánja azt, amije nincs.” Így Vergilius 8. eklogájában is:

Ily orv-anyá, szörnyű!

Am gonoszabb-e az elvetemült gyerek ily vad anyánál?

---

⁷²⁸ Vergilius: *Eclogae* 6, 2021, Lakatos István fordítása.

⁷²⁹ görög: *epizeuxisz* 'hozzákötés, hozzákapcsolás', latin: *conduplicatio*. Tkp. az ikerítés erős érzelmi fajtája. Nincsen magyar terminusa, lehetne: indulatos ikerítés.

⁷³⁰ Az eredetiben tévesen Mt. 23, 27.

⁷³¹ Az eredetiben tévesen 8. könyv.

⁷³² Cicero: 27, 72. Pécseli csak az elejét idézi, a többinek csak a tartalmát adja vissza.

⁷³³ Vergilius: *Eclogae* 5, 64, Lakatos István fordítása.

⁷³⁴ Vergilius: *Aeneis* 4, 660, Kartal Zsuzsa fordítása.

⁷³⁵ görög: *epanodosz*, latin: *epanodos*, értelmező ismétlés

⁷³⁶ Cn. Plancius Kr. e. 58-ban Macedóniában volt quaestor, és segítette Cicerót száműzetésében. 54-ben Cicero védte, amikor Iuventius Lateransius választási csalással vádolta meg.

⁷³⁷ Iulius Ausonius (288–378) a költő Decimus Magnus Ausonius apja.

*Elvetemült fiu vagy! te pedig, bomlott anya, szörnyű.*⁷³⁸

Ezért írja Sedulius Éváról:

*Mondd, ki a becstelenebb: asszony vagy kígyó a csalfább?
Csalfa a kígyó is, de te is vagy cinkosa, asszony.*⁷³⁹

Így ír Vida is:⁷⁴⁰

Nap nélkül nincs fény, ám nap sincs, fénye ha nincsen.

XIV. 8. Az antanacsisis⁷⁴¹ vagy *copulatio* az ismétlés rokona, ilyenkor ugyanazt az igét vagy főnevet ismételjük meg egymás után kétszer, de más-más jelentésben.⁷⁴² Azaz ugyanaz a szó megismételve az első említésnél személyt jelent, a következőnél pedig ennek a személynek a tulajdonságát vagy jellemzőjét, mint amikor ezt mondom: Ananias főpap előtt Pál igazi Pál volt, azaz állhatatos volt, ahogy Pálhoz illik.⁷⁴³ Ez abban különbözik az ismétléstől, hogy annál a többször ismételt szavaknak ugyanaz marad a jelentése, míg ennek az alakzatnak a példáiban más lesz a megismételt szó jelentése, a szó helyzete szerint. Vergilius 7. eklogájában: „S már ez a név: Corydon, egy nékem azóta a dallal.”⁷⁴⁴ Azaz Vergilius a kiváló költő, hiszen őrá utal a *Corydon* név. Sallustius is: „Memmius volt aznap Memmius, azaz méltó magához.” Továbbá: Ebben a zűrzavarban konzulként viselkedett a konzul, azaz bátor volt és állhatatos, amilyenek egy konzulnak lennie kell. Ezt az alakzatot Cornificius az átvitel (*translatio*) alá rendeli, mint: „Édes dolog szeretve lenni, ha ügyelünk rá, hogy ne legyen benne semmi keserűség.”⁷⁴⁵

XV. Fokozás (*climax*, azaz *gradatio*),⁷⁴⁶ amikor ugyanannak a szónak a megismétlése köti össze az előző és a következő részt. Vergilius Aeneisének 9. énekében:

⁷³⁸ Vergilius: *Eclogae* 8, 4850, Lakatos István fordítása.

⁷³⁹ Caelius Sedulius (Kr. u. 5. sz.) Krisztus életéről és csodáiról írta *Pascale Carmen* (Húsvéti költemény) c. epikus költői művét, amely öt könyvből áll. Az első könyvben az Ószövetséget az Újszövetség előképeként tárgyalja. Az idézetet Mikó Gyula fordította.

⁷⁴⁰ Vida, Girolamo (1485–1566), nagy hatású tankölteménye: *De arte poetica*, 1527, Horatius követője. Ez a példa inkább tükörismétlés.

⁷⁴¹ görög: *antanaklaszisz* 'visszaverődés', *anaklaszisz* 'kanyar, csavar', latin: *reflexio* 'csavarás, visszaverődés', szócsavar

⁷⁴² **Margón:** Másképp *ἀντίσταςις* [*antisztaszisz*] vagy *πλοκή* [*ploké*] a *πλέκω* [*plekó*], összekapcsolok, összekötök igéből.

⁷⁴³ Ez tkp. áltautológia, mint *az üzlet az üzlet*, vagyis az üzlet komoly dolog.

⁷⁴⁴ Vergilius: *Eclogae* 7, 70, Lakatos István fordítása.

⁷⁴⁵ Lefordíthatatlan szójáték az *amari* ('szeretve lenni') és az *amari* ('keserűség') szavakkal.

⁷⁴⁶ görög: *klímax*, *epiploté*; latin: *ascensus*, *catena*, *gradatio*; fokozás

*Ortygiust ezalatt Caeneus, Caeneust öli Turnus
S Turnus Ityst, Cloniust is, majd Sagarist Promolusszal.*⁷⁴⁷

Vagy Ovidiusnál: „Látja s a látott lányt kívánja, kívántat eléri.”⁷⁴⁸

Továbbá: *Mert mi marad a szabadság reményéből, ha mindazt szabad nekik, ami tetszik, és ami tetszik, hatalmukban áll, és ami hatalmukban áll, merészelik, és amit merészelnek, megteszik, és amit megtesznek, az nem kellemetlen számotokra?*⁷⁴⁹

Továbbá: *Africanus számára a szorgalom szerzett erényt, az erény dicsőséget, a dicsőség követőket.*⁷⁵⁰

XVI. 10. A tautológiánál⁷⁵¹ ugyanaz a szó ismétlődik, gondatlanságból, a jó ízlést mellőzve.⁷⁵² Plautusnál: „*Aki óvakodik, nehogy rászedjék, nem elég óvatos, mégha óvakodik is. S noha azt hiszi, hogy óvatos, gyakran rászedik az óvakodót is.*”⁷⁵³

Terentiusnál is: „*Mit csináltál azzal, amit régen veled csináltam, Syrus?*”

Cicero *A szónokról* c. művében: „*Azt tetted, amit én ifjúkoromban sem tettem, hogy ezekről a dolgokról vitatkozzam.*”

XVII. 11. Polypoton⁷⁵⁴ vagy esethalmozás (*traductio*) az, amikor ugyanaz a szó ismétlődik, de különböző esetvégződésekkel.⁷⁵⁵ Az eset itt inkább logikai, mint grammatikai jelentésben értendő, mint:

Hagyd a gazdagságot a gazdagokra, te tartsd többre az erényt a gazdagságnál. Hiszen ha összeveted az erényt a gazdagsággal, nem lehet megfelelő számodra a gazdagság, hiszen az az erény nyomába sem léphet.

Plautusnál: „*Kiváló emberként kiválóan végezted el kiváló munkádat, és amit elvégeztél, kiválóan helyezed el.*”⁷⁵⁶ Hasonlóan:

---

⁷⁴⁷ Vergilius: *Aeneis* 9, 573–574, Lakatos István. fordítása.

⁷⁴⁸ Ovidius: *Fasti* 3, 21, Constantinovits Milán András fordítása.

⁷⁴⁹ RhetHer 4, 34, Adamik Tamás fordítása.

⁷⁵⁰ Uo.

⁷⁵¹ görög: *tautologia*; latin: *commoratio* [una in re], *idemloquium*; ugyanazt mondás, tautológia

⁷⁵² **Margón:** ταυτοτης [tautotész].

⁷⁵³ Plautus: *A foglyok* 256.

⁷⁵⁴ görög: *polüptóton* 'sok eset'; latin: *ex pluribus casibus*; esethalmozás

⁷⁵⁵ Másik neve *μεταγωγή* [metagógé]. RhetHer 4, 20, Adamik Tamás fordítása.

⁷⁵⁶ Plautus: *Amphitruo* 278.

*Élj te soká, ámbár ne világunknak, csak az úrnak,
mert a világ a halált, úr pedig életet ad.*⁷⁵⁷

Hasonlóan Pico Mirandola⁷⁵⁸ verse is:

*Mert a kegyelmed erősebb, Isten, mint a mi bűnünk,
és minekünk adod azt: nagy kegyed, ó Uram, ez!
Ám ha csupán méltókat elég is lenne szeretni,
még ama méltatlant is kegyesen szeret ő!*⁷⁵⁹

Ennyit az ismétlésről és annak fajtáiról.

XVIII. Kötőszó-nélküliség (*asyndeton*, latinul *articulus*)⁷⁶⁰ esetén több szó vagy íz (*comma*) vagy lezárt rész (*incisa*) kötőszó nélkül kapcsolódik össze, mint: *Jöttem, láttam, győztem. Elment, eltávozott, elrohant, kitört.* Továbbá Vergiliusnál: „*Kardra, hamar, hajrá, hágjunk nyilainkkal a falra!*”⁷⁶¹

Másik neve *dialyton* vagy *dissolutio*.

XIX. A *polysyndeton*⁷⁶² az előbbivel épp ellentétes alakzat, ilyenkor a mondat sok kötőszóval kapcsolódik, mint Vergiliusnál: „*Othona és bíz istene és ebe és tele tegze*”⁷⁶³

Cicerónál: „*Hiszen Caesart a dolgok és az idő és az emberek vélekedése és, ahogy látom, a saját természete is egyre szelidebbé teszi.*”⁷⁶⁴

XX. Homoeoptoton (azaz hasonló esetvégződés)⁷⁶⁵ az, amikor ugyanolyan esetvégződésre végződnek a szavak, illetve a mondatok. Ez ragozható szófajú szavaknál lehetséges. Cicerónál:⁷⁶⁶ „*Házát elfoglalták, vagyonát ellenségei elvitték, birtokát elragadták, fia életét megtámadták, fegyverrel és csellel törtek ellene.*” Továbbá: *Erényekben szűkölködő, de szerencséiben bővelkedő embert dicsérsz.*

---

⁷⁵⁷ Constantinovits Milán András fordítása.

⁷⁵⁸ Pico della Mirandola (1463–1494) Mirandola és Concordia grófja, latin és olasz nyelvű költő és gondolkodó.

⁷⁵⁹ Constantinovits Milán András fordítása.

⁷⁶⁰ görög: *aszündeton*, *dialyton*; latin: *dissolutum*, *dissolutio*, *inconnexio*; kötőszókihagyás

⁷⁶¹ Vergilius: *Aeneis* 9, 36, Lakatos István fordítása.

⁷⁶² görög: *polüsündeton*; latin: *multiugum*; kötőszóismétlés, kötőszóhalmozás

⁷⁶³ Vergilius: *Georgica*. 3, 344–345, Constantinovits Milán András fordítása.

⁷⁶⁴ Cicero: *Ad familiares* 6, 12, 2, 3.

⁷⁶⁵ görög: *homioptoton*; latin: *simile cadens*, *simile casibus*; ragrím

⁷⁶⁶ Cicero: *Pro Roscio* 11, 30.

XXI. Homoeoteleuton (hasonló szóvégződés)⁷⁶⁷ az, amikor ugyan-
úgy végződnek a szavak és a mondatok. Ez az esetraggal nem rendelkező
szófajú szavaknál fordul elő.⁷⁶⁸ Például: *Ha élsz, irigyen, ha vétkezel, seré-
nyen, ha beszélsz, mérgesen teszed.* Cicero:⁷⁶⁹ „*Akik a szenátust fegyveresen
elfoglalták, a tisztségviselőket erőszakolták, az államot megszállták.*” To-
vábbá: *Ha gonoszán mersz cselekedni, hiába vágyasz szónokolni.*

XXII. Paronomasia⁷⁷⁰ (vagyis *adnominatio*) esetén a hangok csekély
elváltoztatásával a szó alakja hasonló, jelentése ellentétes lesz, mint koráb-
ban.

Ez négyféleképp történhet:

1. Hangok hozzátoldásával, mint Terentiusnál: *Ha valami rosszul si-
kerül, a te fejedre szitokvers (verba), az övére szitok s verés (verbera) hull.*⁷⁷¹
Cicerónál az *Ad familiares* 7, 23.-ban: A jó hírekkel senkit sem ámitottam,
ezekre számítottam. (*Non solum rata, etiam grata.*)

2. Hangok megváltoztatásával, mint a 22. zsoltárban: „*Mert Teben-
ned bíztak (confisi) a mi atyáink és nem vesztek el (confusi).*” Jelképe az iga
s nem az ige. (*Arator est, non orator.*) Amit kitalált, az nem kitalált. (*Haec
facta, non ficta.*)

3. Hangok elvételével, mint Cicero a Murena-védőbeszédben: „Te
(Sulpitius) pert (*actionem*), indítasz, ő (Murena) csatát (*aciem*).” Ágostonnál:
„Nagyobb az Isten könyörületessége (*miseriordia*), mint az emberek nyo-
mora (*miseria*).”

4. Hangok áthelyezésével, mint „Nem akarok dicsérni (*laudator*),
nehogy hízelegni (*adulator*) véljenek.”

XXIII.⁷⁷² Parigmenon⁷⁷³ (azaz képzett alak) esetén egymásból kép-
zett szavak kapcsolódnak össze, mint: *Aligha szegény az, kinek szegénységét
a nemesség megnevesíti.*

Ovidius:

*Téged a Pieridák tudománya leköt, s ha tudós vagy,
csak szellemnek örülsz: szellemem éppen ilyen.*⁷⁷⁴

⁷⁶⁷ görög: *homoioteleuton*; latin: *similiter desinens, simile determinatione*; toldalékrím

⁷⁶⁸ A szófajok felosztása névszói esetraggal rendelkező és nem rendelkező szófajokra.

⁷⁶⁹ Cicero: *Pro Caelio* 1, 1.

⁷⁷⁰ görög: *paronomasia*; latin: *annominatio (adnominatio)*; megnevezés, elnevezés, tkp. szójáték a hangokkal, hangjáték

⁷⁷¹ Terentius: *Heauthon timorumenos* 355–356.

⁷⁷² Az eredetiben kétszer van a XXII. szám; a második nyilvánvalóan a hiányzó XXIII. helyett áll.

⁷⁷³ görög: *parégmenon*; latin: *derivatio*; ismétlés toldalékkal

⁷⁷⁴ Ovidius: *Pontuszi levelek* 2, 5, 63–64. Kartal Zsuzsa fordítása.

XXIV. Eclipsis⁷⁷⁵ az, ha a műveltek szokása szerint kihagyunk egy olyan szót, amely szükséges lenne a teljes gondolat⁷⁷⁶ szerkezetéhez. Vagyis amikor hiányzik valami, mint: *Pyliának és Atticának üdvözlétemet, továbbá: Ezeket saját kezemmel neked, továbbá: Én azt a nőt? aki engem? aki nem?* stb. Ezt már felsoroltuk ennek a könyvnek az elején a hibák között.

XXV. Aposiopesis⁷⁷⁷ vagy elhallgatás esetén érzelmi okból hallgatjuk el a mondat valamely részét, mint Cicerónál: *A jóságos istenek ilyen nagy türelmet, ilyen higgadtságot, az igazságtalanság között ilyen nyugalmat és szerénységet?*⁷⁷⁸ tudniillik adnak valakinek. Vergiliusnál is: *„Majd adok én! ... de előbbre való nyugtatnom a tengert.”*⁷⁷⁹ tudniillik adok én nekik büntetést. Terentiusnál az *Androszi lányban*: *Mit mondasz?*, tudniillik az összes lehetséges dolgok közül mit. *A herélt c. színdarabjában*: *És te épp ezt a lányt foglád meg? mindenek közül.*

X. FEJEZET

*Azokról a gondatatalakzatokról, amelyeket nem a párbeszédekben alkalmaznak*⁷⁸⁰

I. Eddig a szóalakzatokról (*figurae dictionis*) szóltunk, következnek a gondolatalakzatok (*figurae sententiarum*).

II. A gondolatalakzatoknak nem a szavakban, hanem magukban a dolgokban van a méltóságuk.

III. Némelyek a párbeszéden (*collocutio*) kívül, mások a párbeszédben foglalnak helyet, végül pedig vannak, amelyek a beszéd terjedelmét nagyítják.⁷⁸¹

IV. A párbeszéden kívülieknél a szónok a maga nevében beszél, nem más személlyel.

V. Hét ilyen lehet: 1. felkiáltás (*ἐκφώνησις, ekphónészisz*), 2. közbevetés (*epiphonema*), 3. szabados szólás (*parrhisia*), 4. máshoz beszélés

⁷⁷⁵ görög: *eklipszisz, elleipszisz*; latin: *detractio*; kihagyás

⁷⁷⁶ *sententia*: itt gondolat vagy értelem

⁷⁷⁷ görög: *aposziópészisz*; latin: *praecisio, reticentia, interruptio*; félbeszakítás, elhallgatás

⁷⁷⁸ Cicero: *Philippicae* 10, 3, 7.

⁷⁷⁹ Vergilius: *Aeneis* 1, 135, Lakatos István fordítása.

⁷⁸⁰ Az eredetiben: *extra collocutionem*, Pécseli retorikája megkülönbözteti ugyanis az egyirányú kommunikációban szereplő (amikor a szónok nem vár választ) és a kétirányú kommunikációban (*in collocutione*, vagyis párbeszédben) alkalmazott alakzatokat.

⁷⁸¹ Sajátos felosztás, amely különbséget tesz a leírás, a párbeszéd és a nagyítás között. Quintilianus külön fejezetet szentel a nagyításnak és a kicsinyítésnek: 8, 4, 1–29. Elképzelhető, hogy Quintilianus hatására került Pécseli felosztásába a nagyítás.

(*apostrophe*), 5. kiigazítás (*epanorthosis*), 6. elharapás, *praecisio*, 7. mellőzés (*paralipsis*).

VI. Az *ἐκφώνησις* [*ekphónészisz*], azaz felkiáltással⁷⁸² érzelmünket erőteljesebb hangsúlyozással mutatjuk ki, mint Cicero: *Ó idők, ó erkölcsök!*⁷⁸³

VII. Lehet nyílt és rejtett.

VIII. A nyílt felkiáltásban felkiáltószó is van, mint Vergiliusnál:

*Ílium, ó, honom, ó, kedvelt helye isteneinknek,
S nagyhirű, harcban-erős dardán bástyánk, ti!*⁷⁸⁴

IX. A rejtett felkiáltásban nincs felkiáltószó, mint a Róma levél 7, 24.-ben: „*Én, nyomorult ember! Kicsoda szabadít meg engem e halálnak testéből?*” Így Vergilius is: „*Kárhozatos kincsszomj, mire nem viszed emberi lelkünk!*”⁷⁸⁵ Továbbá: „*Én a szerencsétlen, aki száműzött vagyok, az atyai lároktól távol!*”⁷⁸⁶

Megjegyzések

1. Ez az alakzat fájdalmat vagy méltatlankodást fejezhet ki a személy, a város, a hely, az idő vagy bármely dolog megszólításával, mint: *Ó, szegény fejem! Ó idők, ó erkölcsök!* stb. Továbbá: *Ó, hihetetlen vakmerőség! ó, semmirekellő ember! ó, átkozott szégyentelenség!*

Ide tartoznak az átkok⁷⁸⁷ (a görögöknél *ἄpai* [*arai*] a nevük); például: *Az összes istenek és istennők pusztítsák el azt az embert!* stb. Továbbá az eskük, mint Vergilius Aeneisének 3. énekében: „*Jobbodra, s a könnyre szememben.*”⁷⁸⁸ Továbbá idetartoznak a jóslatok, könyörgések, hálaadások, ujjongások, fenyegetések és egyéb változatos érzelemnyilvánítások is. Ezekre mindenhol számtalan példát találni.

X. 2. Epiphonema,⁷⁸⁹ azaz *acclamatio* esetén a dolog vagy a cselekedet után következett a megállapítás, utána áll a mondat, mint Cicero Milo-

⁷⁸² görög: *ekphónészisz*, latinosan írva: *ecphonesis*; latin *exclamatio*; felkiáltás

⁷⁸³ Cicero: *A Verres elleni első beszéd* 1, 1.

⁷⁸⁴ Vergilius: *Aeneis* 2, 241–242, Lakatos István fordítása.

⁷⁸⁵ Vergilius: *Aeneis* 3, 56, Lakatos István fordítása.

⁷⁸⁶ Constantinovits Milán András fordítása.

⁷⁸⁷ Az átok és az eskü Pécselinél gondolatalakzat. Vannak retorikák, amelyek ezeket külső érveknek tekintik. Quintilianus a törvényszéki tárgyalás külső érvei közt sorolja fel az esküt: az előzetes ítéletek, hírnév és szóbeszéd, a kínvallatás, az okiratok, az eskü, a tanúk. Quint 5, 6. Ugyanakkor említi a gondolatalakzatok bemutatásakor is, Quint 9, 2, 98. Mindkét besorolás jogos.

⁷⁸⁸ Vergilius: *Aeneis* 4 (az eredetiben tévesen: 3. ének), 314, Lakatos István fordítása.

⁷⁸⁹ görög: *epiphonema*; latin: *acclamatio*; lezáró felkiáltás (díszítő, szellemes lezárás)

beszédében: „A veszélyes cselekvést választotta inkább ez a derék ifjú, mintsem a gyalázatos túrást.”⁷⁹⁰ És Vergiliusnál: „Haj, sok bú-baj után született meg a római nemzet!”⁷⁹¹ Ugyancsak nála: „Mert amihez hozzászoktunk ifjan, hat örökre”⁷⁹² stb.

Megjegyzés

A zsoltárok és az epigrammák szinte mindig ezzel az alakzattal végződnek, mint:

Mert tudja az Úr az igazak útját; a gonoszok útja pedig elvész.

(Zsoltárok 1, 6).

Így ír Ausonius az Agatoklészről szóló epigrammájában:

Tiszteld ám a szerencsét, bárki vagy is, ha azonnal

*Gazdagként hagyod ott száműzetés mezejét.*⁷⁹³

XI. Parrhesia⁷⁹⁴ (azaz a szólás szabadsága vagy inkább szabadossága) az, ha valamit durvábban közlünk, akár figyelmeztetés, akár dorgálás céljából.⁷⁹⁵ Vagy: amikor azok előtt, akiket tisztelnünk kellene, szabadosabb személyként lépünk fel az intés vagy a dorgálás során, mint Cicero a Cluentius-védőbeszédében:

„Így hát bevallom (most már ugyanis büntetlenül tehetem, főleg ezen a helyen), hogy Oppiniacusnak azelőtt nemhogy a pályája, de a neve is teljesen ismeretlen volt a nép előtt.” Továbbá:

„Csodálkoztok, polgárok, hogy mindenki hátat fordít érdekeiteknek? hogy senki sem vállalja ügyeiteket? hogy védelmekre senki sem vállalkozik? Ne csodálkozzatok, ez a ti hibátok! Mert mi az, ami miatt nem kellene mindenkinek odahagyni és kerülni a ti ügyeteket? Emlékezzetek arra, milyen védőitek voltak! ...ez a ti hanyagságtok vagy inkább gyávaságtok miatt volt” stb.⁷⁹⁶

---

⁷⁹⁰ **Margón:** Másik neve προσφώνημα [proszfónéma].

⁷⁹¹ Vergilius: *Aeneis* 1, 33, Lakatos István fordítása.

⁷⁹² Vergilius: *Georgica* 2, 272. Lakatos István fordítása.

⁷⁹³ Fordította Adamik Tamás.

⁷⁹⁴ görög: *parrészia*; latin: *licentia, oratio libera*; szabadosság

⁷⁹⁵ **Margón:** Α πᾶν [pan], 'minden' és a ῥέω [rheó], 'folyik' azaz ῥήσις [rhészisz], 'folyás' szavakból.

⁷⁹⁶ RhetHer 4, 48, Adamik Tamás fordítása.

Továbbá a Ligarius-védőbeszédben: „*Nézd, mennyire nem félek: nézd, bőkezűségednek és bölcsességednek micsoda fénye szikrázik fel bennem, ha színed előtt szólok*” stb.

Megjegyzés

Ha a *parrhesia* bántónak tűnhet, mérsékelten és óvatosan éljünk vele, különben alkalmatlan, sőt veszélyes eszközzé válik.

XII. 4. Apostrophe⁷⁹⁷ (azaz *aversio*), ha más személyhez vagy dologhoz fordul a beszéd, mint akihez a beszéd eleve szólt. Vagy: amikor a beszédet azok helyett, akikhez beszélünk, más dolog vagy személy felé fordítjuk, akár jelen van az, akár távol, akár már rég meghalt. Például Vergiliusnál:

*Scípiadák innen keltek mind, – végre, te, Caesar*⁷⁹⁸

Cicero is a Ligarius-védőbeszédben Caesartól Tuberóhoz fordulva így szól:

*Hisz’ mi ellen irányult kivont kardod, Tubero, a pharsalusi csatában? Kinek a keblét célozta meg azon kardhegy? Mi volt fegyvereid szándéka? Mire irányult elméd, szemed, kezed, lelked lángolása? Mire sóvárog-tál?*⁷⁹⁹ stb.

Aztán a Milo-beszédben is: „*Mert most már hozzátok könyörgök, albai dombok és ligetek*”⁸⁰⁰ stb.

Megjegyzés

Olykor saját magához fordul a beszélő, mint Dido az Aeneis 4. énekében:

„*Nem! végy tört, azt érdemlesz, pusztulj a halálba!*”⁸⁰¹

Így a 42. zsoltárban is: „*Miért csüggedsz el, lelkem, és nyughatatlan-kodol bennem?*”⁸⁰²

XIII. 5. Epanorthosis,⁸⁰³ azaz helyesbítés esetén kitöröljük azt, amit mondtunk, és egy alkalmasabbal helyettesítjük, mint Cicero a Milo-

---

⁷⁹⁷ görög: *apostrophé*; latin: *aversio*; elfordulás, odafordulás

⁷⁹⁸ Vergilius: *Georgica* 2, 170, Lakatos István fordítása.

⁷⁹⁹ Cicero: *Pro Ligario* 2, 9, Nótári Tamás fordítása: CicÖP 1051.

⁸⁰⁰ Cicero: *Pro Milone* 31, 85, Boronkai Iván fordítása.

⁸⁰¹ Vergilius: *Aeneis* 4, 547, Lakatos István fordítása.

⁸⁰² Zsolt. 6, 42.

⁸⁰³ görög: *epanorthószisz*, *diorthószisz*; latin: *correctio*; helyesbítés; gondolatalakzat és szóalakzat is lehet, ezért a RetLex-ben két szócikket kapott. A szóalakzat terminusa *epidiorthószisz* is.

beszédben: „Erőszak vett erőt az erőszakon, helyesebben, a bátorság legyőzte a vakmerőséget.”⁸⁰⁴ Továbbá: *teológus, avagy inkább mataeológus.*

XIV. A helyesbítés kétféle lehet: néha a szót, néha az értelmét helyesbítjük. Az elsőre példa Cicero Verres elleni 7. beszédéből: „Ó, a római nép kegyelme! vagy inkább csodálatos és páratlan bölcsessége!”⁸⁰⁵ Ezt a szóalakzatokhoz sorolhatjuk. A másodikra példa a *De officiis* 2. könyvéből: „Inkább Itáliát akarta ékíteni, mint a maga házát: ámbár úgy érzem, hogy Itália ékítésével a saját háza is ékesebbé vált.”⁸⁰⁶ Rutiliusnál⁸⁰⁷ ennek a fajtanak *μετάνοια* [*metanoia*] a neve.

XV. 6. A félbeszakítás⁸⁰⁸ az, ha a megkezdett mondat valamelyik részét úgy harapjuk el, hogy a hallgató mégis megérti, mint Silius 7. könyvében.

Sőt, többek között még

*Majdhogynem helyeselni lehet, csak jobb, ha kerüljük.*⁸⁰⁹

Vergiliusnál: „Majd adok én! ... de előbbre való nyugtatnom a tengert.”⁸¹⁰

Továbbá: „Te mered ezt mondani most, aki a minap egy idegen háznak: nem is szeretném kimondani, nehogy, ha hozzád illő szavakat használok, magamhoz méltatlanokat mondjak.”

Ez szóalakzat, melyről az előző fejezetben szoltunk.

XVI. 9. Mellőzés, azaz *paralipsis*,⁸¹¹ ha úgy teszünk, mintha mellőznénk valaminek az említését, noha valójában nagyon is kimondjuk. Például: *Nem is említem, hogy a cinkosaidtól pénzt kaptál* stb. Továbbá: „Ha lenne rá most idő, elmondhatnám azt is, mennyire hozzászoktál gyerekkorodtól fogva mindenféle kicsapongáshoz, de most ezt szándékosan mellőzöm.”

És: *Nem is említem az összes többi lopásodat, rablásaidat.*

⁸⁰⁴ Cicero: *Pro Milone* 11, 30, Boronkai Iván fordítása: CicVM 108.

⁸⁰⁵ Cicero: *In Verrem* 5, 29, 74.

⁸⁰⁶ Cicero: *De officiis* 2, 76.

⁸⁰⁷ Rutilius, P. Rufus, 105-ben konzul. Scipio és Laelius barátja. Szónoki tehetségét Cicero dicséri, *Brutus* 22, 85; 30, 113–114; CicÖRM 527; 536–537.

⁸⁰⁸ görög: *aposziópészisz*; latin: *praecisio, reticentia, interruptio*; félbeszakítás, elhallgatás

⁸⁰⁹ Silius: *Punica* 7, 248, Adamik Tamás fordítása.

⁸¹⁰ Vergilius: *Aeneis* 1, 135, Lakatos István fordítása.

⁸¹¹ görög: *antiphraszisz, paraleipszisz*; latin: *praeteritio, occultatio*; mellőzés

Megjegyzés

Ezt az alakzatot akkor használjuk, ha 1. a gyanút akarjuk növelni, 2. nem akarjuk a vádat bizonyítani, 3. úgy teszünk, mintha elhallgatnánk azokat a vétkeket, melyeket tisztességgel nem lehetne kimondani, és valakinek a szemére hányni.

XI. FEJEZET

A párbeszédekben alkalmazott gondolatalakzatokról

I. Eddig a párbeszéden kívül alkalmazott gondolatalakzatokat tekintettük át; most következnek a párbeszédben használtak. Ezeket a szónok a bírakkal vagy a hallgatóság más tagjaival folytatott párbeszédben alkalmazza.

II. Nyolcféle van: kérdés (*ἐρώτησις* [*erótészisz*]), megelőzés (*prolepsis*), kétkedés (*aporia*), halasztás (*proanartesis*), indoklás (*causa*), megbeszélés (*communicatio*), megengedés (*permissio* avagy *epitrope*) és végül részleges megengedés (*concessio*).

III. Az *ἐρώτησις* [*erótészisz*]⁸¹² avagy kérdés alkalmazásánál a beszéd kérdéssé alakul, mint: „Jaj, ki lehet, aki itt lakik, új nálunk ez az ember?”⁸¹³

IV. Lehet egyszerű és lehet érzelmet kifejező.

V. Az egyszerű kérdést kizárólag a tudakozódás szándékával tesszük fel, mint „Ámde ti kik vagytok? mely tájról jöttök e partra | És hova tartotok itt?”⁸¹⁴

VI. Az érzelmet kifejező vagy költői (*figurata*) kérdést nem tudakozódás céljából tesszük fel, hanem a kérdezéssel különböző érzelmeket fejezünk ki, úgymint:⁸¹⁵

1. megerősítés, mint „Nemde Momusunk pontosan eltalált színekkel festette le ama sötétséget?”

2. méltatlankodás, mint „Ó, hitetlen és elfajzott nemzedék, meddig kell még veletek lennem? meddig kell még eltűrnöm titeket?”

3. szánakozás, mint Sinón⁸¹⁶ Vergiliusnál: „Jaj, milyen ország, mily tenger fog – szól – befogadni?”⁸¹⁷

⁸¹² görög: *erótészisz*, *erótéma*; latin: *interrogatio*, *quaestium*; költői kérdés

⁸¹³ Vergilius: *Aeneis* 4, 10, Constantinovits Milán András fordítása.

⁸¹⁴ Vergilius: *Aeneis* 1, 370, Lakatos István fordítása.

⁸¹⁵ **Margón:** Quint. *Inst. orat.* 9, 2.

⁸¹⁶ Az *Aeneis*ben a görög Sinón – hátrahagyott görög harcosnak adva ki magát – a faló meséjét erősíti meg a trójaiaknak.

4. csodálkozás, mint „*Kárhozatos kincsszomj, mire nem viszed emberi lelkünk?*”⁸¹⁸

Továbbá: „*Jó istenek, mit perlekedik itt ez az ember?*”⁸¹⁹

5. tétovázás, mint *Hová forduljak? merre menjek? mit csináljak?* Jeromosnál így szól: „*Mit csináljunk, lelkem?*”

6. sürgetést, amikor kényszerítünk vagy sürgetünk, mint Cicerónál: „*Hol is volt a te kivont kardod, Tubero, a pharszaloszi csatában?*”⁸²⁰ Továbbá: „*Meddig élsz még vissza a türelmünkkel, Catilina?*”⁸²¹

Megjegyzések

1. Ez az alakzat élességet kölcsönöz: ha mérséklettel használjuk, nagyban élénkíti és csípőssé teszi beszédünket, elevenebb lesz, mintha egyszerűen kijelentéseket tennénk.⁸²²

2. Mérséklettel használjuk, ha az ügy átlátható és szükségszerű, vagy érveinkkel már be van bizonyítva és el van döntve.

3. A kérdést a megfelelő hanghordozással és kiejtéssel fejezzük ki, illetve a dolgokhoz és a személyek érzelmeihez illő formulákkal.

VII. Prolepsis⁸²³ (azaz *occupatio* vagy *subjectio*) az, ha magunk felelünk a saját kérdésünkre. Ennek három fő módja van:

Először is, ha magunknak tesszük fel azt a kérdést, amit a hallgatóság tenne fel, és a feltett kérdésre felelünk. Mint Cicero a Caelius-védőbeszédben.⁸²⁴ „*Azt fogja mondani valaki: Ez a te tudományod? Erre tanítod az ifjakat?*” Lásd a többi példát is ugyanitt, egyesével nem soroljuk most fel.

Másodszor, amikor az ellenfeleinket szólítjuk fel, hogy feleljenek, és megcáfoljuk a képzeletbeli feleletüket. Például:

Most mondjátok meg, zsidók, miben bízva átalkodtatok meg az esztelenségekben? A próféták jóslataiban? megmutatjuk, hogy mindegyik ránk vonatko-

---

⁸¹⁷ Vergilius: *Aeneis* 2, 69, Lakatos István fordítása.

⁸¹⁸ Vergilius: *Aeneis* 3, 56, Lakatos István fordítása.

⁸¹⁹ Constantinovits Milán András fordítása.

⁸²⁰ Cicero: *Pro Ligario* 2, 9.

⁸²¹ Cicero: *In Catilinam* 1, 1.

⁸²² **Margón:** Használata sürgető.

⁸²³ görög: *prolēpsisz*, *prokatalēpsisz*; latin: *anticipatio*; megelőzés

Pécseli áldialógus értelemben használja a *prolēpsisz* terminust; görög: *hūpophora*, latin: *subiectio*; áldialógus.

⁸²⁴ A Caelius érdekében mondott beszédet ld. a 156. lábjegyzetben.

zik. Mózesben? ki van nyilatkoztatva, hogy nem másról írt, mint a mi Krisztusunkról. A típusokban és élőképekben? Bizonyos, hogy mindezek pontosan a mi Krisztusunkra vonatkoznak stb. Térjete meg hát!⁸²⁵

Harmadszor, amikor mintegy mérlegelve, különböző dolgokat javasolunk, majd egyesével elvetjük őket. Például:

Mondd meg nekem, kérlek, mije van a világ művelőjének? miből táplálkozzon? mibe vesse reménye horgonyát? A kincsekbe? Ezek senkit sem tesznek naggyá és boldoggá, még éltünkben is gyakran elvesztjük, holtában meg végképp nem viheti magával senki. A gyermekekben? felettük még kevésbé rendelkezünk, mint a kincsek felett. Feleségünkben, szolgálóinkban, más hasznos dolgokban? ezekből egy sem állandó és nem bízhat bennük nyugodtan a lélek.

VIII. Habozás (aporia)⁸²⁶ esetén jelezzük, hogy ingadozik a lelkünk és nem tudjuk, mit kellene tennünk vagy mondanunk, mint Cicero a Verres elleni 7. beszédben⁸²⁷: „Melyik váddal vagy panasszal kezdjem, bírák?”

IX. Lehet nyílt vagy rejtett.

X. Nyílt habozásnál nyíltan jelezzük, hogy bizonytalankodunk. Szintén Cicerónál: Sokat és hosszan haboztam Brutusom, mondja, vajon mi a nagyobb és nehezebb dolog: megtagadni tőled, amit már többször kértél, vagy teljesíteni azt.

Megjegyzések

Ez az alakzat csodásan hat az érzelmekre és meggyőző, főleg a bemutató típusnál, vagyis a dicsérő és az elmarasztaló bevezetéseknel. Továbbá a törvényszéki beszédeknel, értsd a támadó vádolásoknál, mivel felnagyítja a dolgot, mint Vergiliusnál:

*Ó te, kinek szép hírednél csak tettei szebbek,
Trója vitéze, dicsérettel hogy emeljelek égig?
Benned igaz szivedet, vagy a hőst bámuljam-e inkább?*⁸²⁸

---

⁸²⁵ Erasmus: *Ecclesiastae* 3, 67.

⁸²⁶ görög: *aporia*, *diaporészisz*; latin: *dubitatio*, *addubitatio*; kételkedés

⁸²⁷ A Verres elleni 7. beszédet ld. a 125. jegyzetben.

⁸²⁸ Vergilius: *Aeneis* 11, 124–126, Lakatos István fordítása.

XI. Rejtett habozásnál nem fejezzük ki nyíltan a habozásunkat vagy tétovázásunkat. Például Démoszthenész első olünthoszi beszédében: „*Mi pedig, nem tudom, látszólag milyen viszonyban vagyunk velük.*”⁸²⁹

XII. Halasztás (*proanartesis*)⁸³⁰ esetén hosszabban felcsigázzuk a hallgatók figyelmét, mielőtt rátérnénk arra, amit hallani szeretnének. Vagy amikor nagy dologról van szó, és hol nagyobb, hol kisebb dolog következik, mint amire számítanak. Mint Cicero a Verres elleni 7. beszédben.⁸³¹

És aztán? mit gondoltok? talán egy lopásra vagy egy rablásra számítottok? ne akarjátok mindenhol ugyanazt keresni: a háború előkészületeitől való félelemben vajon milyen félelem lehet? stb. Végül folytatja a szónok: a bűn és összeesküvés vádjával elítélteket, akik már karókhöz vannak kötözve, hirtelen a nézők ezreinek szeme láttára eloldozzák, és uruknak, Leonidásznak visszaadják.

XIII.⁸³² Lehet egyszerű, és lehet paradox.⁸³³ Az egyszerű halasztás után valami egyszerű és köznapi dolog következik.

XIV. A paradoxonnál ellenben a hallgatók figyelmének felcsigázása után valami szokatlan vagy váratlan és hallatlan dologgal folytatjuk.

Köznapián *váratlan paradoxonnak* nevezik, mint Terentiusnál: „*Énrám minden illik, amit az ostobára szoktak mondani: fajankó, számár, őrá viszont egyik sem: az ő ostobasága ugyanis mindezekén túl van.*” Ide tartozik Domitius Afer megjegyzése is egy rossz szónokról: „*Ez az ember, mondja, az ügyek intézésében sokat száradozott*” (a hallgatóság azt várta, hogy *fáradozottot* fog mondani).⁸³⁴

---

⁸²⁹ Démoszthenész a 3 olünthoszi beszédét Kr. e. 349 ősze és 348 tavasza között mondta el Philipposz makedón király ellen, aki 384-ben Olünthoszt elfoglalta és lerombolta.

⁸³⁰ görög: *proanartésisz*; latin: *proanartesis*; halasztás

⁸³¹ Ld. a 125. jegyzetben.

⁸³² Az eredetiben tévesen XII.

⁸³³ görög: *paradoxon* 'váratlan, hihetetlen' tkp. 'látszat ellenére'; latin: *admirabile, inopinatus*; látszólagos képtelenség; szóalakzatnak tartja a legtöbb retorika, az ellentét alfaja: látszólagos ellentét.

⁸³⁴ Nehezen fordítható szójáték a *vestitus* 'öltözött' és a *versatus* 'tapasztalt, jártatos' szavakkal.

Megjegyzések

A paradoxonhoz sorolják:

1. a lehetetlent (*adynatus*),⁸³⁵ mint Vergilius „*Nem, noha száz tor-kom, száz nyelvem volna,*”⁸³⁶

2. a csodálkozást, mint Cicero az Atticushoz írt levelek 8. könyvének 16. levelében: „*Csodálkozom, hogy nem írsz nekem;*” stb.

3. az oxymoront,⁸³⁷ azaz az éles mondást, ami első pillantásra abszurdnak látszik, mint Cicero a Marcellus-beszédben „*Úgy tűnik, mintha magát a győzelmet győztet volna le*” stb.

XV. az indoklást (*causa*),⁸³⁸ amikor megindokoljuk magunknak, miért mondtunk valamit, és gyakran magunktól kérjük egy állításunknak a magyarázatát. Vagy rövidebben: amikor egy állításhoz rögtön hozzáfűzzük annak magyarázatát is. Például:

Jól tették őseink, hogy egyetlen, harcban legyőzött királyt sem végeztek ki. Miért? azért, mert igazságtalan lenne azt a lehetőséget, amit nekünk a szerencse adott, az ő büntetésükre használni fel: hiszen nemrég még ugyanennek a szerencsének a kegyéből voltak igen magas tisztségben. Micsoda? hogy seregével ellenünk támadt, nem is emlékszem rá. Miért hát? mert a bátor férfit az jellemzi, hogy a győzelemért küzdőben ellenfelet, a legyőzöttben viszont embert lát; s amint a háborút a vitézség csökkenti, a békét az emberség növeli. De vajon, ha a másik győzött volna, ő is így cselekedett volna? nem biztos, hogy ilyen bölcs lett volna. Miért kegyelmezel hát meg neki? azért, mert az ostobaságot megvetni, nem pedig követni szoktam.

Másik példa: „*Joggal követeli Archias (mondja a szónok) a tanulmányaimból eredő hasznot, hiszen ő támogatta ezeket a tanulmányokat.*”⁸³⁹ Így Szent Pál is: *A test, mondja, nem tölti be a törvényt.*⁸⁴⁰

XVI. Megbeszélés (görögül *ἀνακοίνωσις*, [*anakoinószisz*])⁸⁴¹ a hallgatósággal együtt való fontolgtatás valami mellett vagy ellen szólunk. Mint Cato: „*Megengedem, ha ti lennétek abban a helyzetben, mi mást tehetné-*

⁸³⁵ görög: *adūnata* 'lehetetlen'

⁸³⁶ Vergilius: *Georgica* 2, 43, Lakatos István fordítása.

⁸³⁷ görög: *oximóron* 'nagy ostobaság': *oxüsz* 'éles' + *mórosz* 'értelmetlen, ostoba', *szünoikeiószisz* 'összszekapcsolás'; latin: *conciliatio* 'összekötés'; oximoron, tkp. szóalakat, az ellentét alfaja: képtelen ellentét.

⁸³⁸ görög: *proszapodoszisz*; latin: *subnexio*; hozzákapcsoló indoklás, a RetLex szóalakzatnak veszi. A *causa* terminus jó, mert megokolásról van szó, csak már foglalt az érvelésben.

⁸³⁹ Cicero Archias érdekében mondott beszédét ld. az 51. lábjegyzetben.

⁸⁴⁰ Pál gondolata a Róma-levél 8.-ban.

⁸⁴¹ görög: *anakoinószisz*, *koinónia*; latin: *communicatio*; tanakodás

tek?” És másutt: „Gondoljátok azt, hogy közönséges dologról van szó, amit ti irányítotok.” Továbbá: „Ti, kedves tanítványaim, gondoljátok meg, vajon az én helyemben nem követelnétek engedelmisséget?”

XVII. Lehet általános és lehet speciális.

XVIII. Általában vett megbeszélés (*communicatio*) az, amikor a hallgatósághoz fordulva, mintegy tőlük kérünk tanácsot. Cicero a Verres elleni 2. beszédben.⁸⁴² „Most titeket kérdezlek, bírák, szerintetek mit kellene tennem. Kimondatlanul is biztosan azt a tanácsot fogjátok adni nekem, amit én is feltétlenül adnék magamnak.” Más: *Ha ez a dolog veled történne meg, mit tennél? A dolgoknak ebben a zavaros állásában, adjatok tanácsot, szerintetek mi a teendő?*

XIX. A speciálisan vett megbeszélés vagy megemlítés vagy a lelkiismeretre apellálás.

XX. A megemlítés olyan alakzat, mellyel azt mondjuk, hogy tudjuk, mit gondolnak és vélnek azok, akikhez a beszédünk szól, mint *Tudom, mit gondoltok, bírák.*

XXI. A lelkiismeretre apellálásnál mintegy az ellenfelünkre bízunk a dolog felismerését és megítélését, és a lelkiismeretét hívjuk tanúnak: *A lelkiismeretedhez fordulok: tényleg így gondolod? stb.*

Idetartozik az eskü,⁸⁴³ Isten tanúként hívása a bíróságon stb.

XXII. A megengedés (*epitropé*)⁸⁴⁴ olyan alakzat, amellyel azokra hagyjuk valami megítélését, akikhez szólunk.

Philippus Melanchthon Quintilianus nyomán azt tanítja, hogy ez az alakzat közel áll a beszélgetéshez. Helyesen, mivel az egyik a mondáshoz, a másik a cselekvéshez tartozik, ezért Cicero még nem különböztette meg őket. Példát találunk az Apostolok cselekedeteiben: „Istennek kell inkább engedni, hogy nem az embereknek.” Ítéljétek meg ti magatok.⁸⁴⁵ Másik: „De én, bírák, lemondok arról a fő és törvényes jogról, amit kifejtettem az ügyemben: rátok bízom, hogy határozatok úgy, ahogy igazságosnak véltétek” stb. Továbbá a Verres elleni 7. beszédben.⁸⁴⁶ „Azt már bizonyítás nélkül is a bírákra bízom, mennyire gonosznak, mennyire méltatlannak látják ezt a fajta rablást.”

⁸⁴² Cicero Verres elleni beszédeit ld. a 125. jegyzetben.

⁸⁴³ Az eskü tkp. külső érv, Quint 5, 6.

⁸⁴⁴ görög: *epitropé*, *paromologia*, *szünkhorészisz*; latin: *concessio*, *confessio*, *suffessio*; engedmény

⁸⁴⁵ ApCsel. 5, 29.

⁸⁴⁶ A Verres elleni beszédek ld. a 125. jegyzetben.

Megjegyzés

Ez a megengedés néha ironikus vagy színlelt, tudniillik amikor visszarettenünk a megengedéstől, és jelezzük, hogy akaratunk ellenére tesszük, mint Vergilius az *Aeneis* 4. énekében: „*Leld föl Itália partjait is viharon, vizen által.*”⁸⁴⁷

És a komédiában: *Öntsetek, vegyetek, tegyetek, ami csak tetszik.* Továbbá. *Ha akarod, árassza el, pusztítsa el, tegye tönkre, engem nem érdekel.*

XXIII. A részleges megengedés (*concessio*, görögül *παρομολογία* [*paromologia*])⁸⁴⁸ esetén egy részt megengedünk az ellenfélnek, hogy a többit felnagyíthassuk és megőrizhessük.

Vagy: amikor valamilyen érvet átengedünk, mint Cicero a Roscius-védőbeszédben.⁸⁴⁹

„*Tiéd a birtokom: én idegenek irgalmából élek. Megengedem, mivel lelkem nyugodt, és mivel így kell lennie. Mit akarsz még? egyedül az életemet hagyd meg legalább.*”⁸⁵⁰ Elképzelt engedményt látunk a Verres elleni beszédben: „*Legyen tolvaj, legyen törvénszegő, legyen mindenféle vétek és bűn vezére: akkor is kiváló és szerencsés hadvezér, akit meg kell tartanunk a köztársaság zivataros ideiben.*”

Megjegyzés

A megengedéstől abban különbözik ez az alakzat, hogy csak egy részt enged meg, míg a megengedés az egészet. A példákból látszik. Most másra térek át.

---

⁸⁴⁷ Vergilius: *Aeneis* 4, 381, Lakatos István fordítása.

⁸⁴⁸ **Margón:** Mintha *confessiót* mondanál.

⁸⁴⁹ A Roscius Amerinus érdekében mondott beszédet ld. 75. jegyzetben.

⁸⁵⁰ **Margón:** Ez az alakzat hasonlít a megengedéshez (*permissio*).

XII. FEJEZET

A beszéd nagyítására alkalmazott alakzatokról, és elsőként a meghatározás érveiből eredőkről

I. Eddig főként a gondolatalakzatokról (*schemata sententiarum*) volt szó, amiket részben a párbeszédben, részben a párbeszédén kívül használunk. Hátra vannak a nagyítás alakzatai. Görögül *αὐξήσις* [*auxészisz*].⁸⁵¹

II. A nagyítás alakzatai a beszédet nem annyira ékítik, mint inkább bővebbé, gazdagabbá, dúsabbá teszik és megnövelik. Cicero a gondolatok díszítésének (*exornationes sententiarum*) nevezi, Quintilianus pedig részben a bizonyítékok, részben a nagyítások közé sorolja őket. Nincs akadálya annak, hogy ugyanazokat az érforrásokat, ha bizonyítanak, bizonyítéknak, ha pedig illusztrálás kedvéért alkalmazzuk, díszítésnek nevezzük.

III. Főként a dialektikus érvekből származnak, úgymint a meghatározásból (*definitio*), a részelésből (*divisio*), az indoklásból, a körülményekből, a hasonlókából és az ellentétesekből.

IV. A nagyítás első forrása tehát maga a meghatározás, ami nem más, mint a dolog kifejtése, kinyilvánítása és leírása.

V. Ebből következnek: a nagyítás (*auxesis*), a kisebbités (*tapinosis*), a szinonímia, a finomítás (*expolitio*) és a meghatározás (*finitio*).

VI. A nagyítás (*auxesis*, *augmentum*) alakzatánál két vagy három egymás utáni szóval növeljük meg a dolog nagyságát. Avagy a dolog nagyításának céljából az eredeti után még egy, élesebb szót alkalmazunk, mint: *A római nép államát megrontotta és tönkretette*.

Látjuk, hogy a *nagyítás* szót itt kétféleképpen használjuk: 1. általánosan, amikor a beszéd testét a dolgok bő változatosságával gazdagítjuk és ékesítjük, akár két vagy több szó halmozásával történik ez, akár mondatok halmozásával, mint minden efféle nagyítási alakzatnál, 2. speciálisan erre a most definiált típusra értve. A *ὑπερβολή*-től [*hüperbolé*] abban különbözik, hogy nem lépi át a hihetőség határát. Például: nagyítás az, ha egy csekély hibát vagy tévedést bűnnek nevezek, a hálátlant gazembernek, a tolvajt törvényszegőnek stb. Az is nagyítás, ha néhány lépcsőben nemcsak a tetőponthoz, de olykor a tetőponton túl, mint Cicero a Verres elleni 5. beszédében:⁸⁵² „*Gonoszság megbilincselni egy római polgárt, bűn megbotozni, gyilkosság megölni, hát akkor a keresztre feszítést minek nevezzem?*”

⁸⁵¹ görög: *auxészisz*; latin: *amplificatio*; nagyítás, általános értelemben használja

⁸⁵² A Verres elleni beszédek Id. a 125. jegyzetben.

Megjegyzések

1. A nagyításnál a második szónak erősebbnek kell lennie, jelentésének erősebb fokot kell kifejeznie, mint a közvetlenül előtte állónak, mint: *Egy rossz és bűnös embert fogtok látni*; nem pedig: *Egy bűnös és rossz embert fogtok látni*.

2. Idetartoznak a prózai és verses szövegekben megfontoltan használt jelzők is. Például Cicero a Marcellus-védőbeszédében:⁸⁵³ „*A háború bizonytalan kimenetele és kétséges szerencséje*.” Továbbá a Catilina elleni 7. beszédében:⁸⁵⁴ „*Vakmerő, ravasz, a bűnre fogékony, minden romlott dologban buzgó*.” Ezért szokták mondani: *zavaros, meggondolatlan, dühödt szónoklat*. Továbbá: *Csendes a fórum, szótlan a kúria, néma és megtört a város*. Így Vergilius Georgicájának 2. könyvében is:

és noha vad viadalba

*Még ki se fog, de csalárdan Mars már ott a sor élén.*⁸⁵⁵

VII. A kisebbitésnél (*tapinosis*)⁸⁵⁶ a dolog kisebbitése kedvéért az eredeti szót enyhébbre, finomabbra cseréljük. Ez a nagyítás ellentéte, például mikor a *megsebzés* helyett azt mondom, hogy *hozzáért, könnyebben horzsolta*. Ez lehet az egyes szavakban, például *lakomácska, aprócska kellemetlenség, zajocska stb.* Cicero: „*Kérem a te kis finom, simogató véleményedet*.”⁸⁵⁷ Pindarosznál az ember az álom árnya, mintha azt mondaná, hogy az ember a semminél is kevesebb, ez az emberi hatalom és dicsőség végletes kicsinyítése. Röviden: a kicsinyítés egy nagy dolog köznapi megfogalmazása. Például Ézsaiás 63, 5: „*Körültétek és nem vala segítő*” stb. Lásd erről Rupertus Tuitiensis⁸⁵⁸ Ézsaiáshoz írt magyarázatát, a 2. könyv 29. fejezetében a 351. lap hátoldalán.

---

⁸⁵³ A Marcellus érdekében mondott beszédet ld. az 57. lábjegyzetben.

⁸⁵⁴ Catilina elleni 7. beszéd nem létezik; helyesen: Cat. 3, 17; de nem szó szerint.

⁸⁵⁵ Vergilius: *Georgica* 2, 282–283, Lakatos István fordítása.

⁸⁵⁶ görög: *tapeinószisz, meiószisz*; latin: *minutio*; kicsinyítés

⁸⁵⁷ Cicero: *Epistulae ad familiares* 7, 33, 2.

⁸⁵⁸ Rupertus Tuitiensis [Rupert von Deutz, R. von Lüttich] (1076–1129) – bencés teológus, OSB. A filozófiai teológia bírálója, befolyásos bibliamagyarázó.

Ide tartoznak:

1. ὑποκορισμός [hüpokoriszmosz],⁸⁵⁹ amikor az eredeti helyén a kicsinyített alakot használjuk, mint Cicero *A szónokról* 1. könyvében: „Ulysses Ithakáját, ezt a meredek sziklákra rakott fészket, többre becsülte a halhatatlanságnál”⁸⁶⁰ Továbbá: *Minket, emberkéket semmibe vesznek.*”⁸⁶¹

2. A λιτότης [litotész]⁸⁶² a szerénység miatti kicsinyítés tagadó formában, mint Cicero a Deiotarius királyért mondott beszédében:⁸⁶³ „Azt hiszitek, hogy ezt egy cseppet sem buta ember gondolta ki.” Vergilius a 2. eklogában: „Nyár van avagy tél: friss tejnek hóját nem is érzem!” Utána:

Oly csúf sem vagyok én: minap is fürkésztem a partról

*Arcom a szélcsendes vízben*⁸⁶⁴

Cicero: *nem vagyok épp tudatlan, azaz jól tudom.*

Megjegyzés

Nem szabad könnyedebb vagy súlyosabb szavakkal élni annál, amit a dolog természete, az ügy megkíván.

VIII. Szinonímia, olyan értelmezés, ha sok, szinte ugyanolyan jelentésű szót halmozunk, mint Vergiliusnál: „S hogy van az Ascanius-gyerek? életben van-e vajjon?”⁸⁶⁵

Hogyha megadta a sors, hogy nem halt meg, ha az élet

*Még átjárja...*⁸⁶⁶

Így Cicero a Catilina elleni 1. beszédében:⁸⁶⁷ „Nem tűröm, nem engedem, nem viselem el.” Szintén nála a Milo-beszédében:⁸⁶⁸ „Ezt a nagyszerű vitézséget fogják a városból eltávolítani, elűzni, kivetni?”

---

⁸⁵⁹ hüpokoriszmosz – a kicsinyítés terminusa

⁸⁶⁰ CicÖRM *A szónokról*, 1, 196, Adamik Tamás fordítása.

⁸⁶¹ Plautus: *Trinummus* 491.

⁸⁶² Görög: λιτότης, antiphrasisz; latin: *deminutio*; tagadva állítás, litotész (kettős tagadással nyert állítás), tkp. az irónia fajtája. Trópus, mivel jelentésfordulat van benne: negatív jelentéssel pozitív tartalmat sugall, de ezt a pozitív tartalmat némiképp csökkenti.

⁸⁶³ A Deiotarus érdekében mondott beszédet ld. a 73. lábjegyzetben.

⁸⁶⁴ Vergilius: *Eclogae* 2, 22 és 24–25, Lakatos István fordítása.

⁸⁶⁵ Vergilius: *Aeneis* 3, 339, Lakatos István fordítása.

⁸⁶⁶ Vergilius: *Aeneis* 1, 550–551, Lakatos István fordítása. Az első idézet Ascaniusra, ez a második Aeneasra vonatkozik, de Pécselinél egymás után következnek, azt a látszatot keltve, hogy folyamatos idézet. Párhuzamként Rotterdami Erasmus *Ecclesiastae: sive de ratione concionandi* 3. könyve hozható fel, aki ugyanígy tárgyalja, mintha végig Ascaniusról lenne szó (Erasmus 1820, 457).

⁸⁶⁷ Pécselinél tévesen 2. beszéd szerepel.

⁸⁶⁸ A Milo érdekében mondott beszédet ld. a 66. lábjegyzetben.

Megjegyzés

1. A szavakat úgy kell ilyenkor halmozni, hogy a következő magyarázza az előzőt.

2. A második szónak mindig jelentősebbnek kell lennie. Használata: ez az alakzat világosabbá tesz és felnagyít, mint Máté 2. fejezetében: „*Szó hallatszott Rámában: Sirás-rívás és sok keserves jajgatás.*”⁸⁶⁹ Ezek szinonimák és világosabbá teszik a fájdalom nagyságát.

IX. A finomítás (*expolitio*), görögül *ἐξεργασία* [*ekszergaszia*]⁸⁷⁰ esetén azonos jelentésű mondatokat⁸⁷¹ kapcsolunk össze. Abban különbözik a szinonímiától, hogy ott egyszerű szavakat, míg itt teljes gondolatokat kötünk össze. A finomításra példa Cicero Milo-beszédéből: „*Nem tekintik a fórum régi szokását és a bírák ősi gyakorlatát.*” Ilyen Lucanus kezdősora is:

*Mit dalom Emathia mezejéről zengeni kezd, az
Több mint polgárharc: bűn jogszinüsitve, hol egy hős
Nép önnön kebelét gyilkolja győztes acéllal*⁸⁷²

Ilyen Jónás 2, 2: „*Nyomorúságomban az Úrhoz kiálték és meghallgata engem; a Seol torkából sikolték és meghallád az én szómat.*” Ugyanígy ugyanezen fejezet 3, 5.-ben is stb.

X. A meghatározás (*finitio*), görögül *ὀρισμός* [*horiszosz*] és *ὕπογραφη* [*hüpografé*]⁸⁷³ olyan leírás, amely valamely dolognak a sajátos tulajdonságait foglalja össze röviden és tömören,⁸⁷⁴ mint: *A köztársaság méltóságában benne foglaltatik a polgárok közösségének méltósága és nagysága.* Azt mutatja meg, milyen különbség van két vagy több dolog között, mint: *Nem bátorság, hanem vakmerőség bölcs megfontolás nélkül vállalni a veszélyt. Nem nevezhető királynak, aki nem a jog, hanem az erőszak alapján uralkodik, aki nem a köztársaság, hanem a maga javát keresi, aki nem védi, hanem elnyomja a jókat.*

---

⁸⁶⁹ Mt. 2, 18.

⁸⁷⁰ görög: *exergaszia*, latinosan: *exergasia*; latin: *expolitio* 'ugyanannak a gondolatnak a finomítása, tkp. gondolatpárhuzam, paralelizmus

⁸⁷¹ Latinul: *sententia*, amely azonban nem felel meg a modern mondatfogalomnak, olykor (mint a következő példákban is) inkább a szó szerkezetnek.

⁸⁷² Marcus Annaeus Lucanus (Cordoba, 39 – Róma, 65) *Pharsalia* c. művének kezdősorai. Laky Demeter fordítása.

⁸⁷³ görög: *horiszosz*, *hüpografé*; latin: *finitio*, szónoki meghatározás; egyes ókori retorikák szerint gondolatalakzat. Együtt a meghatározás legerősebb logikai érv, retorikai alkalmazása azonban eltérhet a szigorú logikai struktúrától, Szvorényi József szavaival: szabadabb, teljesebb, ékeesebb; vagyis bővíthető és stílusesszközök, pl. szinonimák, alakzatok, metaforák építhetők bele, vö. SzvorényiÉ 142.

⁸⁷⁴ **Margón:** Ez a meghatározás nem logikai és pontos, inkább retorikai és népszerű.

XIII. FEJEZET

*A részelés (divisio, részekre osztás) érveiből eredő alakzatokról*⁸⁷⁵

I. Eddig a meghatározáshoz kapcsolódó alakzatokról szoltunk; következnek azok az alakzatok, amelyek a részelés érveiből származnak. Három ilyen van: a felosztás (*distributio*), a halmazás (*congeries*), a fokozás (*incrementum*).

II. Részelés, *μερισμὸς* [*meriszmosz*]⁸⁷⁶ az, ha a dolgot részekre osztjuk. Azaz, ha az egész tagjait, részeit felsoroljuk, mint: *A test minden része alkalmas a hitványságra: a szem a pajzánságra, a kéz az erőszakra, a has a mohóságra és a gyönyörre, a láb a megfutamodásra stb.* Cicero a Laelius c. munkájában: „*A barátságról mindenki ugyanúgy vélekedik: azok is, akik a köztársaságot szolgálják; azok is, akik a dolgok megismerésében, a tudományban fáradoznak; azok is, akik dolgaikat lustán intézik; s végül akik a gyönyöröknek adják át magukat: mind úgy érzik, hogy barátság nélkül mit sem ér az, még ha bizonyos szempontból szabadosan szeretnének is élni.*

Ide tartoznak:

1. A *διάλυσις* [*dialüszisz*]⁸⁷⁷ olyan felosztás, amelyben a dolog okát is megadjuk (ilyenkor a *részint* vagy az *is* határozószókat⁸⁷⁸ használjuk), mint *a bírák korrúptak a hála vagy a pénz miatt.*⁸⁷⁹

2. Az *ἐπιμερισμὸς*-nál [*epimeriszmosz*]⁸⁸⁰ valamilyen dologhoz vagy részhez egy másik dolgot fűzünk hozzá. Vagy: amikor a *nemcsak–hanem* (*nemcsak–de*) szócskákat használjuk, mint Cicero a Roscius-beszédben: „*Rosciusnak apja halála nemhogy nyereséget, de nyomorúságot jelentett.*”

III. A halmazás, *συναθροισμὸς* [*szünathroiszmosz*]⁸⁸¹ különböző jelentésű szavak halmazása, vagyis az, amikor sok fajtát gyűjtünk össze, mint Cicero a Maniliusért mondott beszédben: „*Fáradozás a munkában, bátorság a veszedelemben, serénység a cselekvésben, gyorsaság a végrehajtásban, bölcsesség az előrelátásban.*” És Terentius: „*A szerelemben ott van minden*

⁸⁷⁵ A részelés magyar terminus a *részekre osztásra* (*partitio, divisio*), a 19. sz. második felében használták, azóta feledésbe merült. A részelés különbözik a felosztástól: a részelés *egész-rész* viszonyon alapul, a felosztás *genus-species* viszonyon.

⁸⁷⁶ görög: *meriszmosz*, latinosan: *merismus*; latin: *partitio, enumeratio partium*; részekre osztás, részelés

⁸⁷⁷ görög: *dialüszisz*; latinosan: *dialysis*; elkülönítés

⁸⁷⁸ Az eredetiben *adverbium*, ami nem fedi pontosan a határozószó mai fogalmát.

⁸⁷⁹ *Margón*: Függelékek.

⁸⁸⁰ görög: *epimeriszmosz*, felsorolás (más értelmezés: *recapitulatio*, Fortunatianus terminusa, LausbergLR 442)

⁸⁸¹ görög: *szünathroiszmosz*, *diallagé*; latin: *frequentatio, congeries, consummatio*; halmazás

bűn: az igazságtalanság, a gyanakvás, az ellenségeskedés, a fegyverszünet, háború, majd ismét béke stb.” Továbbá Cicero a visszatérése után a polgárokhoz intézett beszédének elején: „Már maga a haza is, halhatatlan istenek! szinte elmondhatatlan, mennyi drágaságot, mennyi gyönyörűséget tartogat, Itáliának micsoda részei vannak, milyen nyüzsgők a városok, milyen szépséges a vidék, a föld, a termények, milyen csodálatos a város, mennyire műveltek a polgárok, milyen méltóságteljes az állam, milyen fenségesek vagytok ti!” És Szent Pál a rómaiakhoz írt 1. levelében hosszan sorolja a népek bűneit: „Akik teljesek minden hamissággal, paráznasággal, gonosszággal, kapzsisággal, rosszasággal; rakvák irigységgel, gyilkossággal, versengéssel, álnoksággal, rossz erkölccsel” stb.

Megjegyzés

Másképp a latinok ezt gyakorításnak nevezik, amely olyan felsorolás, mely az egészben szétszórt részeket egy helyre gyűjti össze, hogy annál súlyosabb és élesebb és vádlóbb legyen a beszéd. Lásd a Herennius-retorika 4. könyvét.⁸⁸²

IV. Fokozás (*ἀνάβασις*, [*anabaszisz*])⁸⁸³ esetén nem azonos jelentésű szavakat kötünk össze, hanem fokozatosan haladunk a legalacsonyabbtól a legmagasabb felé,⁸⁸⁴ mint Cicero a Deiotarius király érdekében mondott beszédben.⁸⁸⁵ „Mi ez a szemérmetlen, nyers, mérhetetlen kegyetlenség?” Ugyanő a Sulláért mondott beszédben: „Terveimmel, fáradásaimmal, életem kockáztatásával, sokaság, fegyverek és hadsereg nélkül, mindössze öt ember elfogása és elásása árán megmentettem a várost a tűzvészől, a polgárokat az öldökléstől, Itáliát a feldúlástól, a köztársaságot a pusztulástól.”

Megjegyzés

E három, a felosztáshoz tartozó alakzatnak felel meg olykor a *παράδιαστολή* [*paradiasztolé*],⁸⁸⁶ azaz amikor minden ígéhez vagy főnévhez hozzátesszük a tulajdonságát is, mint a Catilina elleni 2. beszédben: „Végre a vakmerőségében őrzöngő, bűnért lihegő, bűnös módon a haza vesztére törő, titeket és a

⁸⁸² „A halmazás az egész ügyben szétszórt érveket egy helyre gyűjti össze, hogy minél súlyosabb, élesebb és vádlóbb legyen a beszéd...” RhetHer 4, 40, 52.

⁸⁸³ görög: *anabaszisz*; tkp. *klimax*; fokozás

⁸⁸⁴ **Margón:** Ezzel ellentétben a *κατάστασις* [*katasztaszisz*], azaz ereszkedés.

⁸⁸⁵ **Margón:** Latinul *ascensio*.

⁸⁸⁶ görög: *paradiasztolé*; latin: *distinctio*; pontosítás

várost tűzzel és vassal fenyegető Catilinát vagy kivetettük, vagy elküldtük, vagy szavainkkal üztük el, hogy maga távozzon a városból.” És a Catilina elleni 1. beszédben: „A vigyázásban a legéberebb, a megérzésben a legjobb szimatú, a végrehajtásban a legbátrabb” stb.

XIV. FEJEZET

Az okok (causae) érveiből eredő alakzatokról

I. Ennyit a felosztáshoz kapcsolódó alakzatokról. Következnek az okokhoz kapcsolódó alakzatok, melyekből három van: a magyarázat (*aetiologia*), az áthárítás (*metastasis*) és a fokozás (*climax*).

II. Az *aetiologia*⁸⁸⁷ egy történés okának vagy magyarázatának felidézése, mint: *Ebben a korban több gonddal és szorgalommal kell foglalkoznunk a tudománnyal. Ok: Ez válik ugyanis az államnak és az egyháznak is hasznára.* De erről az alakzatról, amelyet korábban, a XI. fejezetben tárgyaltunk, már bővebben szoltunk; ezért a felesleges ismétlések elkerülése érdekében ide nem toldjuk be.

1. Ide tartozik a *δικαιολογία* [*dikaiologia*]⁸⁸⁸, amely az *αἰτιολογία* [*aitiologia*] egyik fajtája, amikor a kötelességgel vagy méltányossággal indokolunk vagy mentegetőzünk, hogy tudniillik joggal, tisztességesen cselekszünk, mint: *A kötelesség, a hűség, a könyörület, sok jó ember példája, a régi szokás, őseink intézménye indított arra, hogy vállaltam e munka fáradalmait.* Továbbá: *Noha a barátom, a barátságnál előbbre való az igazság.*

2.⁸⁸⁹ Ettől az alakzattól nem áll távol a szükségszerűség, azaz *ἀναγκαῖον* [*anagkaion*]⁸⁹⁰, tudniillik amikor a szükségszerűséggel okolunk meg valamit, mint:⁸⁹¹ *Sosem mertem volna megkísérelni ezt, ha a szükség nem kényszerített volna rá. Elhagyta a barátját, nem jószántából, hanem a törvények parancsától kényszerítve* stb.

III. Az áthárítás (*metastasis, translatio*)⁸⁹² esetén más személyre vagy dologra hárítjuk át az okot. Avagy magasabb vagy a beszélő számára előnyösebb évrre hivatkozunk. Például: a parancs megszégésével és áthágá-

---

⁸⁸⁷ görög: *aitiologia*, latinosan: *aetiologia*; latin: *ratiocinatio*; okoskodás (megokolás). Lanham szótára idevonja az enthümémát: Szokratész halandó, mert ember; vö. LanhamHRT.

⁸⁸⁸ görög: *dikaiologia* 'mentegetőzés, védekezés', tkp. a státustanban a harmadik ügyállás: *quale sit?*

⁸⁸⁹ **Margón:** Függelékek.

⁸⁹⁰ görög: *anagkaion* 'szükség', tkp. a státustanban a harmadik ügyállás: *quale sit?*

⁸⁹¹ **Margón:** A tisztességre alapozott kifogás.

⁸⁹² görög: *metasztaszisz*, latinosan: *metastasis*; latin: *transmotio*, LanhamHRT: 1. gyorsan átsiklani valamin, 2. visszatérni egy támadásra, egy előzőleg támadó személyre.

sával vádolt Ádám áthárítja a vádat, az asszonyt okolja a bűnért, az pedig ismét továbbhárítja a kígyóra. Cicero a Marcellus-beszédben: „*Vigyáznod kell magadra, Caesar, nem is magad, hanem a köztársaság miatt.*” Továbbá: „*Nem hozta be az ellenséget a kúriába: hanem úgy vélte, a legtöbben inkább tudatlanságból és téves, hamis félelemből, mint mohóságból vagy kegyetlenségből kerültek bele a polgárháborúba.*” Ugyanő a Catilina elleni 2. beszédben: „*S ha van valaki, aki engem hevesen vádol, az nem az én bűnöm, hanem a koré.*”

Ide tartozik a mellébeszélés (*color*) és a rágalom (*calumnia*).

1. A mellébeszélés,⁸⁹³ görögül *χρῶμα* [*chróma*]⁸⁹⁴ a kétséges ügy vagy téves cselekedet ravasz és valószínű mentegetése. A mellébeszélés kétféleképp történhet: általánosan és speciálisan, itt speciálisan az adott ügy vagy tett mentegetése. Például: Cethegus, amikor C. Sulpitius praetor nagyszámú kardot és tört talált a házában, azzal védekezett, hogy ő mindig a kiváló fegyverek szerelmese volt. Így Terentiusnál is: Miután a bírák elé került, mondja, olyan zavar fogta el szegény félénk embert, hogy nem tudta az előre kigondoltakat előadni. Így beszél mellé Sinón is Vergiliusnál:

*Mert ha Minerva ajándékát megsértik, enyészet
Lesz Priamus birodalma s Phrygia népei sorsa.*⁸⁹⁵

2. Rágalom az, ha a helyes szavakat és tetteket szerzőjük eredeti szándékát elferdítve, hamisan értelmezzük, mint Cicero *A kötelességekről* c. munkájának 1. könyvében: „*Noha harminc napos fegyverszünet volt, éjjel az ellenség feldúlta a földeket, mondván, a fegyverszünet a napokra és nem az éjjelekre szól.*” Továbbá:⁸⁹⁶ a farizeusok úgy értelmezték, hogy Krisztus királyságra tör, mivel megengedte, hogy köré gyűljön a tanulni vágyó sokaság, és ugyanezek a farizeusok a szokásokat a velük szomszédos bűnökre vitték át. Mivel pedig az általános szokás szerint élt, mértéktelenséggel vádolták, lásd Máté 9. stb.

IV. A fokozás, azaz *gradatio*⁸⁹⁷ okok és következmények összekapcsolása, ahol lépésenként jutunk az egyiktől a másikhoz, úgy, hogy az utolsó szót mindig megismétljük. Például:

*Zord harag ok civakodni; civódás hozza a kardot.
Éles karad sebet ejt; a sebek hozzák a halált már.*

⁸⁹³ **Margón:** Függelékek.

⁸⁹⁴ görög: *chróma*; latin: *color*; színezet (a RetLex tágabban értelmezi)

⁸⁹⁵ Vergilius: *Aeneis* 2, 189, Lakatos István fordítása.

⁸⁹⁶ **Margón:** Luk. 23.

⁸⁹⁷ görög: *klimax*, *epiploté*; latin: *gradatio*, *ascensus*, *catena*; fokozás

Így Pál a rómaiakhoz (Róm. 3–4): „*a háborúság békességes tűrést nemz, a békességes tűrés pedig próbatételt, a próbatétel pedig reménységet*” stb. Korábban a 9. fejezetben már érintettük ezt az alakzatot, ahol tárgyaltuk az ismétlésnek ezt a fajtáját.

XV. FEJEZET

A körülmények és a jelek érveiből eredő alakzatokról

I. Láttuk az okok érveiből származó alakzatokat; következnek a körülmények és a jelek érveiből eredő alakzatok, melyekből kilenc van: a hely leírása (*topographia*), az idő leírása (*chronographia*), a személy leírása (*prosopographia*), a szemléletesség (*hypotyposis*), az érzelemkeltés (*pathopoeia*), a következtetés (*rationcinatio*), a kitérés (*digressio*), az áttérés (*transitio*), a közbevetés (*parenthesis*).

II. A hely leírása⁸⁹⁸ valós és látható helyek leírása, ezzel szemben a topothesia⁸⁹⁹ költött és kitalált helyek leírása. Cicero a Verres elleni 6. beszédében⁹⁰⁰ így írja le Segestát: „*Segesta igen régi város Sziciliában, bírák, amelyet, úgy tartják, Aeneas alapított*” stb. A topothesisre példa Vergilius I. énekében: „*Itt mély rejtek a rév; a sziget...*”⁹⁰¹ Továbbá az alvilágnak és Cacus házának a leírása ugyancsak tőle az *Aeneis* 6. és 8. énekében. Ovidiusnál az *Átváltozások* 2. könyvében az Álom lakóhelye és az 1. könyv elején a Nap palotája.

III. Az idő leírását⁹⁰² gyakran használják a költők díszítés és gyönyörködtetés céljából, mint Vergilius az *Aeneis* 4. énekében:

*S éjszaka lett; szelid álom omolt a világon az élők
Fáradt teste fölé*⁹⁰³

Ilyen az *Átváltozások* 8. könyvében az éjszaka leírása. Továbbá Vergilius *Eklogáinak* 3., *Georgicájának* 2. könyvében a tavasz leírása:

---

⁸⁹⁸ görög: *topographia*; helyleírás

⁸⁹⁹ görög: *topothesia*, latinosan: *topothesia*; képzeletbeli hely leírása, a *topographia* fajtája

⁹⁰⁰ A Verres elleni 6. beszéd, az a második tárgyalás 4. beszéde, amely Verres műkincsrablásairól szól, ezért a *De signis* (A szobrokról) címen is emlegetik. Azért hatodik, mert Pécsi hozzászámítja a *Divinatio in Q. Caecilium* és az első tárgyalás *Verres ellen* című beszédét. Cicero tehát hét beszédet mondott Verres ellen: egyet a vádló jogának elnyeréséért, egyet az első tárgyaláson; ezt a kettőt el is mondta. És ötöt megírt a második tárgyalásra, de előadásukra nem is került sor, mert a pert az elsővel megnyerte; vö. Adamik Tamás 2011/2012, A törvényszéki beszéd az ókori Athénban és Rómában. *Jog, Állam, Politika* 3, 107–112.

⁹⁰¹ Vergilius: *Aeneis* 1, 159, Lakatos István fordítása.

⁹⁰² görög: *khronographia*, latinosan: *chronographia*; időleírás

⁹⁰³ Vergilius: *Aeneis* 4, 522–523, Lakatos István fordítása..

*Fákon a lomb a tavasznak örül, tavasz-égnek az erdő,
duzzad a föld, nemző magot esd méhébe tavasszal.*⁹⁰⁴

IV. A személy leírása⁹⁰⁵ lehet valós vagy kitalált személy ábrázolása, ahogy Vergilius írja le Polyphemust az *Aeneis* 3. énekében:

*Nincs szörnyűbb, otrombább rém, oly nagy, vak azonban,
Hántott szálfafenyőt tart hát kitapintani léptét.*⁹⁰⁶

Cicero a visszatérése után tartott szónoklatában így írja le Rabiust: „Iszákos, lusta, erőszakos ember, zsiros hajjal, összeragadt szakállal, nehézkesen pislogó szemmel, lihegő pofával, fojtott, vibráló hanggal.” Thuküdidész művének 1. könyvében így írja le Themisztoklész: „Themisztoklész másoknál inkább, különösen csodálatra méltó volt, hiszen éles elméje miatt nem szorult figyelmeztetésekre, nem habozott sokat, váratlan helyzetekben is a legjobb megoldásokat választotta”⁹⁰⁷ stb. Így írta le Plutarkhosz, Cornelius Nepos, Suetonius a jeles férfiakat stb. Képzelt alaknak, az Elégedetlenségnek a leírást találjuk Ovidius *Átváltozásainak* 2. könyvében:

*„Sápadozik rút képe, soványra van aszva a teste,
két szeme kancsin néz, fogait rőt rozsdá rútítja.”*⁹⁰⁸

Apellész a következő képpel állt bosszút az őt ért rágalmon.⁹⁰⁹ Ott ül a Hiszékenység hosszú fülekkel, és két nőcske állja körül: a Tudatlanság és a Gyanakvás. Sietve érkezik a Rágalom, dühödten és haragosan: baljában lán-goló fáklyát tart, jobbjaival egy ifjút rángat magával a hajánál fogva, aki kezét az égnek emelve könyörög a halhatatlan istenekhez. Előttük megy az Irigység, sápadt és sovány férfi, kíséri őt az Álnokság, a Hamisság, a Bűnbánat.⁹¹⁰ Szekéren ül a Kapzsiság, a szekér négy kereke négy vétek: a kicsinyesség, a kegyetlenség, az istentelenség, a halál megvetése. Két ígás állat húzza: a Makacsság és az Erőszakosság, ezeket egy kocsis hajtja: a Bírvány.

⁹⁰⁴ Vergilius: *Georgica* 2, 323–324, Lakatos István fordítása.

⁹⁰⁵ görög: *proszógraphia*, *éthopoia*, *mimészisz*; latin: *notatio*, *imitatio*; jellemrajz

⁹⁰⁶ Vergilius: *Aeneis* 3, 658–659, Lakatos István fordítása.

⁹⁰⁷ Pécseli Thuküdidész *A peloponnészoszi háború* című művének első könyvéből ezt a részt idézi Themisztoklészről, igaz, nem szó szerint: „mindenki másnál jobban megérdemelte a csodálatot. Mert képes volt rá, anélkül, hogy korábban vagy utóbb bármilyen komolyabb tanulmányt végzett volna, hogy egy szóban forgó ügyben természetes belátása alapján, rövid gondolkodás után ő mondja ki a legtalálóbbs véleményét, s ő látta meg előre a legvilágosabban, hogy a jövőben mi fog történni” (1, 138; Muraközy Gyula fordítása).

⁹⁰⁸ Ovidius: *Metamorphoses* 2, 775–776, Devecseri Gábor fordítása.

⁹⁰⁹ Apellész, a képről, Scultetusról. **Margón:** Scultetus 146. zsoltármagyarázata.

⁹¹⁰ **Margón:** Bernát az *Énekek énekéről*, 39. prédikáció.

A Kapzsiság, mivel nem engedik többet felbérelni, megelégszik egyetlen szolgálával.

V. A szemléletességnél⁹¹¹ úgy írjuk le szavakkal a dolgot, hogy szinte szemünk előtt látjuk.⁹¹² Cicero: „*Mit gondoltok, micsoda futkosás lett a városban? micsoda sikoltozás? majd micsoda asszonyi zokogás? Azt mondaná, aki látja, hogy bevették a trójai falovat, és elfoglalták a várost. Vázákat visznek tartójuk nélkül, némelyiket az asszonyok kezéből csavarják ki, sok kaput betörnek, letépik a zárat.*”⁹¹³ A Milo-védőbeszédben is választékosan írja le Milo és Clodius úti előkészületeit, előbbit kocsiájában ülve, feleségével együtt úti köpenybe burkolózva, amazt pedig lóháton, válogatott cin-kosaival távozva a villából, és egy magaslatról rátörve stb. Így írja le Vergilius a *Georgica* 4. énekében a méhek megújulását, akik a halott bikából születnek újjá:

*Ámde ha váratlan mégis minden rajod elhull
s ifjú családot a törzsből nincs fiasítani módod.*⁹¹⁴

Így írja le Ovidius képszerűen az *Átváltozások* 1. könyvében a víz-özönt, a 2.-ban a vihart.

VI. Az érzelmekeltéssel⁹¹⁵ hevesebb és nagyobb érzelmeket jelenítünk meg. Avagy: hevesebb érzelmek kifejezése, akár szánalomra, akár gyűlöletre indítanak: ahogy a körülmények, a nem, az idő, a hely, a személyek és az életkor megköveteli. Például Euryalus anyja fia halálát siratva az érzelmekeltést így használja:

*Hát így lát szemem, Euryalus? Vénségem egyetlen
Gyámola, itt tudtál egyedül, mondd, hagyni, te szörnyű?*⁹¹⁶

Gyakrabban találunk erre példát a tragédiákban.

VII. A következtetésnél⁹¹⁷ a dolgot valamilyen jellemzőjére vagy körülményeire alapozott feltételezéssel bővítjük. Például: Hogy mekkora kegyesség és mekkora szeretet volt Dávidban fia, Absalon iránt, noha az lázadó és kegyetlen volt, apja vesztére tört, láthatjuk abból, hogy oly keserű-

---

⁹¹¹ görög: *hüpotüposzisz*, latinosan: *hypotyposis*, *enargeia*, latinosan: *enargia*; latin: *evidentia*, *illustratio*, *demonstratio*; szemléletesség

⁹¹² Latinul *demonstratio* vagy *descriptio*. Ld. erről a Verres elleni 6. beszédben [helyesen: 2. tárgyalás, 4, 52, 5: *De signis*] az elfoglalt város képét.

⁹¹³ *Murgón*: Fabius [Quintilianus] is a 8. könyv 3. fejezetében.

⁹¹⁴ Vergilius: *Georgica* 4, 281–282, Lakatos István fordítása.

⁹¹⁵ görög: *pathopoiia*; érzelmekeltés

⁹¹⁶ Vergilius: *Aeneis* 9, 481–482, Lakatos István fordítása.

⁹¹⁷ *ratiocinatio* (LanhamHRT: érvelés kérdések feltevésével)

en és fájdalmasan siratta annak pusztulását, s oly nagyon hiányzott neki. Továbbá: Hogy megszabadítson minket, embereket az ördög és a pokol borzalmas zsarnokságából és fogságából, és Isten oltalmába juttasson, Isten egyszülött fia a mi gyengeségek bántalmaitól gyötört testünket felöltve elszenvedte a kereszthalált. Ebből megérthetjük, milyen átkos és borzalmas dolog a bűn, milyen nyomorúságos az ördög hatalmában és szolgaságában lenni, milyen félelmetes az Isten haragja, és milyen kimondhatatlan az Atyaisten jósága irántunk, hogy oly csodálatos módon akart megőrizni és megmenteni bennünket.⁹¹⁸ Továbbá abból, hogy a bűnös asszony hívatlanul berontott a farizeus előjárók lakomájára, és az ő szemük láttára a megváltó Krisztushoz szaladt, és megkente a lábát és könnyeivel öntözte, hajával törölgette, megérthetjük, milyen nagy volt az ő bűnbánata, mekkora fájdalom és keserűség volt benne bűnei miatt, hogy kiűzött belőle minden szemérmet és félelmet. Így Ovidiusnál⁹¹⁹ is abból lehet megérteni Polyphemus nagyságát, hogy haját nem fésűvel, hanem boronával fésülte. Továbbá Vergilius *Aeneis*ének 3. énekében:

*Hántott szálfafenyőt tart hát kitapintani léptét és
a habok közepéig is elment,
Csakhogy az oldala sem lett nedves, olyan meredek volt.*⁹²⁰

VIII. A kitérésnél⁹²¹ egy másféle, de az ügy szempontjából hasznos dologra térünk ki, soron kívül tárgyalva azt. Másképp *excursus*, *egressio*, *expatiandi genus*.⁹²² Például Cicero a Deiotarus királyért mondott beszédében: „*De mielőtt magáról a vádról szólnék, hadd szóljak a vádlók reményéről, akik, noha sem tehetségük, sem gyakorlottságuk, sem az ügyben való jártasságuk nem tűnik különösebbnek, mégis nem minden remény és megfontolás nélkül érkeztek e tárgyalásra.*”

⁹¹⁸ **Margón:** Luk. 7, 37, 38.

⁹¹⁹ Ovidius: *Metamorphoses* 3, 768.

⁹²⁰ Vergilius: *Aeneis* 3, 660, 664–665, Lakatos István fordítása.

⁹²¹ görög: *parekbaszisz*; latin: *excursus*, *expatiandi genus*, *egressus*, *egressio*, *excessus*, *digressus*, *digressio*; kitérés (tkp. a Quintilianus által részletesen tárgyalt hetedik beszédrész 2:4,3,1–17)

⁹²² **Margón:** Görögül *παρέκβασις* [*parekbaszisz*].

Megjegyzések

1. A kitérés megtörtént dolgokból, helyek, vidékek, személyek leírásából; mesék, történetek, emellett közhelyek stb. elmondásából indul ki.

2. Három dolgot kell minden kitérésnél elkerülni: 1. ne essen túl messze a kitűzött tárgytól, 2. ne legyen túlságosan idegen és távoli, 3. ne csúfítsa el a beszédet az esetlen visszatérés a tárgyra.

3. A tárgyra való visszatérés neve *ἐπάνοδος* [*epanodosz*].⁹²³ Például: *Most pedig folytatom a tárgyamat. és visszatérek feladatomhoz és dolgomhoz* stb. Így tér ki Cicero az Archias-beszédben a műveltség dicséretére, a Roscius-beszédben az apagyilkosságra. Így Vergilius Georgicájában Octavius dicséretére és Orpheus történetére tér ki.

IX. Az áttérésnél röviden emlékeztetünk arra, mit mondtunk eddig és mit fogunk ezután. Görög neve *μετάβασις* [*metabaszisz*] és *μετάστασις* [*metasztaszisz*].⁹²⁴ Fabius Quintilianus közbeszólásnak (*interfatio*) nevezi, mint Cicerónál:⁹²⁵ „Mivel már szóltam a háború fajtájáról, szükséges, hogy szóljak néhány szót a nagyságáról is” stb. „A Piso elleni beszédben röviden szükséges, hogy szóljak néhány szót a nagyságáról is” stb.⁹²⁶ Így Vergilius:

„Ennyit a föld bevetéséről meg a csillagos égről.
Már ezután, Bacchus, téged zenglek”⁹²⁷

X. Közbevetésnél⁹²⁸ magyarázat céljából szúrunk be olyasvalamit a beszédbe, amit el is hagyhatnánk a beszéd szerkezetének sérelme nélkül. Ovidiusnál:

*Végét kívánod szerelemnek?
(Fél az a munkától), ami kell, s szabadulsz!*⁹²⁹

Ide tartozik az *ἐπεμβολή* [*epembole*], ami mellékmondatoknak (*membrum*) vagy szószerkezeteknek (*comma*) a beiktatása a megkezdett körmondat alanya és állítmánya közé.⁹³⁰

⁹²³ görög: *epanodosz*; latin: *regressio*; értelmező ismétlés

⁹²⁴ görög: *metabaszisz*, *metasztaszisz*, latinosan: *metabasis*, *metastasis*; átvezetés

⁹²⁵ Cicero: *De lege Manilia* 8.

⁹²⁶ Cicero: *In Pisonem* IV., Pécselinél tévesen *audi* (halld) van *aude* (merj) helyett.

⁹²⁷ Vergilius: *Georgica* 2, 1–2, Lakatos István fordítása.

⁹²⁸ görög: *parentheszisz*; latin: *interpositio*; közbeszúrás

⁹²⁹ Ovidius: *Remedia amoris* 144, fordította Adamik Tamás.

⁹³⁰ Ez itt grammatikai alany és állítmány. Mindkét terminus már Martianus Capellánál megvan.

Megjegyzés

Közbevetést ritkán és röviden alkalmazunk: a gyakori és hosszabb közbevetések összezavarják és megakasztják a beszédet.

XVI. FEJEZET

A hasonlóból eredő alakzatokról

I. Ennyit a körülményekből eredő alakzatokról, most pedig azokról, amelyek a hasonlóból származnak. Három fő alakzat van: a hasonlítás (*comparatio*), a megszemélyesítés (*prosopopeia*) és a szereplők beszélgetése (*dialogismus*).

II. Az összehasonlítás vagy syncrisis⁹³¹ alkalmazásával hasonlót a hasonlóval, kisebbet a nagyobbval vagy fordítva: nagyobbat a kisebbel vetünk össze, inkább díszítés és bővítés, mint érvelés céljából. Az összehasonlítás által ugyanis minden dolog kisebbé vagy nagyobbá lesz, mint Vergiliusnál:

*Ó, hétszeresen boldog, kit a végzet
Trója magas bástyái tövén, a szülők szeme láttán
Már ledöfött.*⁹³²

Cicerónál is: „*Ha valaki fegyverrel kényszerítene arra, hogy elhagyjam a házam, beperelném; hát ne pereljem be azt, aki nem enged oda visszatérni? Nem engedelmeskedik atyjának, és másra hallgat?*”

III. Az összehasonlítás lehet képzelt és lehet valós példán alapul. Képzelt, mint Cicerónál a Catilina elleni beszédben: „*Herkulesre! ha tőlem úgy félnének a szolgálaim, ahogy tőled retteg az összes, azt gondolnám, hogy el kell hagynom a házamat.*” Képzeli csak a helyzetet.

Valós példával történő összehasonlítással, a tárgyunkhoz hasonló példával azt érjük el, hogy a tárgyunk ahhoz közeleink vagy ugyanakkorának vagy nagyobbának tűnjék. Például:⁹³³ „*Bizony a kiváló férfiú, Scipio magánemberként is megölte Tiberius Gracchust, noha az csak közepesen veszélyeztette a köztársaságot. Hát akkor mi, konzulok, eltűrjük Catilinát, aki tűzzel-vassal el akarja pusztítani az egész világot?*”

⁹³¹ görög: *szünkriszisz*; latin: *comparatio*; összehasonlítás (gondolatalakzat és érvforrás)

⁹³² Vergilius: *Aeneis* 1, 94–96, Lakatos István fordítása.

⁹³³ **Margón:** Cicero a Catilina elleni 1. beszédben.

IV. Ide tartoznak a hasonlóból, kisebbből vagy nagyobból származó érvek. Továbbá a példasor (*paradigma*) vagy példák,⁹³⁴ és a hasonlóság, melynek fajtái a kép (*imago*) és a parabola.

V. A példasor vagy példa biztató vagy elrettentő példa elbeszélése. Nagy erő van a példákban, akár rábeszélnek valamire, akár az erény követésére lobbantják fel a lelkeket. Például: *A delfinek nem engedik a kicsinyeiket kísérő nélkül csatangolni: mennyivel inkább kell az embereknek kicsiny fiaik mellé gyermekkísérőt biztosítaniuk.* Továbbá: *Minden fa táplálja, amit terem; hogyan táplálná az anya tejével gyermekeit?*

VI. A hasonlóság, *homoeosis*⁹³⁵ alkalmazásánál egy külső, hasonló dologgal vetjük össze a tárgyalt dolgot, és ezzel mutatjuk meg, milyen is. Vagy: amikor egy dolgot a hasonlósága alapján vetünk össze egy másikkal. Például: *Egy nap süt mindenkinek, éppígy egy tanár szava elég minden diáknak.* Továbbá: *Ha a fát csak kivágod, újra kihajt; de ha gyökerestül téped ki, nem terem újra. Éppígy, ha teljesen kiirtod a gonosztságot, nem tér vissza.*

VII. A kép (*imago*)⁹³⁶ olyan beszéd, amely testeknek és természeteknek a hasonlóságát mutatja meg.⁹³⁷ Vagy: amikor hasonló alakokat vetünk össze, mint Vergiliusnál: „*arca s alkata isteni volt*”⁹³⁸ és „*Libyának Ostorait – Scipiók, villám-ikrek!*”⁹³⁹ Továbbá: „*Bivalyerősen mentek a csatába, vad oroslán módjára rohanva. Ez viszont mindennap tarajos kígyó módjára tekereg a fórum közepén.*”⁹⁴⁰

VIII. A példabeszéd (*parabola*) különböző fajtájú avagy eltérő dolgok összevetése, mint Vergiliusnál:

*Mint sebesült bika bög, mely rosszul kapta a taglót
S oltárától elszabadulva kirázza nyakából.*⁹⁴¹

Továbbá: „*Miként a hattyúk is nyáron vannak velünk, a telet megérezve elbújnak, éppígy a hamis barátok is csak az élet napos óráiban van-*

---

⁹³⁴ görög: *paradeigma*; latin: *exemplum*. Arisztotelész meghatározása szerint retorikai indukció: „A példa ugyanis hasonló az indukcióhoz, az indukció pedig a gondolkodás alapja. | A példának két fajtája van: az egyik megtörtént események elmondása, a másik ilyen események kitalálása. Ez utóbbinak egyik fajtája a parabola, a másik a mese, például az aiszóposzi mese. ArisztRet 1393a Pécseli illusztrációi a parabola típusba tartoznak.

⁹³⁵ görög: *homoiószisz*, tkp. *homoiotész*; hasonlóság

⁹³⁶ görög: *eikón*, *parabolé*; latin: *imago*, *similitudo*; hasonlat

⁹³⁷ **Murgón:** Az alak alakhoz való hasonlósága: ikon.

⁹³⁸ Vergilius: *Aeneis* 1, 589, Lakatos István fordítása.

⁹³⁹ Vergilius: *Aeneis* 6, 842–843, Lakatos István. fordítása.

⁹⁴⁰ RhetHer 4, 49, Adamik Tamás fordítása.

⁹⁴¹ Vergilius: *Aeneis* 2, 223–224, Lakatos István fordítása.

nak velünk, a bajok viharát megérezve elbűjnak” stb.⁹⁴² Több efféle példabeszéd van Salamon mondásai közt és az evangéliumban.

Megjegyzések

1. Idetartoznak a tanmesék (*apologi*),⁹⁴³ melyekben néma állatok és élettelen dolgok emberi módon beszélnek. Közismert példák Aesopusnál.

2. Idetartozik a mitológia, azaz mesés elbeszélések előadása, mint Cicerónál a Roscius Amerinusért és a Piso ellen mondott beszédben a fúriákról, akiket a bűnök nagysága miatt feltámadó lelkiismeret-furdalás fájdalomnak nevez.

IX. A megszemélyesítés (*prosopoeia*)⁹⁴⁴ során egy élettelen dolgot élőként mutatunk be,⁹⁴⁵ mint Cicero a Catilina elleni beszédben a hazát. Így Pál a Római levél 7. fejezetében a törvényt személyesíti meg: „Avagy nem tudjátok-e atyámfiai, mert törvényismerőkhöz szólok, hogy a törvény uralkodik az emberen, amíg él?” stb. Továbbá Prodikosz⁹⁴⁶ Xenofón⁹⁴⁷ tanúsága szerint az erényt és a gyönyört egymás vetélytársaiként, versengőkként írta le. Így személyesíti meg Horatius a szerencsét, Lukianosz⁹⁴⁸ a rágalmat és a műveltséget, Ausonius az alkalmat. Így személyesítette meg Erasmus az ostobaságot stb. Leginkább költők élnek ezzel az alakzattal.

X. A szereplők beszélgetése (*dialogismus*)⁹⁴⁹ vagy beszélgetés, amikor egy személyhez hozzáillő beszédet képzelünk, például bátor férfihoz, zsarnokhoz, öreghez, ifjúhoz, gyermekhez. Vagy amikor egy beszélő alakot képzelünk magunk elé. Ilyenek a történetíróknál a képzelt szónoklatok, a költőknél a beszédek. Ilyen ez is: A bölcs, aki úgy véli, hogy a köztársaság kedvéért minden veszélyt vállalnia kell, gyakran mondja magának:⁹⁵⁰ Nem annyira magamnak, mint a hazának születtem, életemet, amivel a sorsnak

---

⁹⁴² RhetHer 4, 48, Adamik Tamás fordítása.

⁹⁴³ állatmese, fabula (LanhamHRT)

⁹⁴⁴ görög: *prosopopoia*; latin: *fictio personae, personificatio*; megszemélyesítés

⁹⁴⁵ **Margón:** A Herennius-retorika szerzője *conformatiónak* nevezi a 4. könyvben.

⁹⁴⁶ Prodikosz (Kr. e. 5. sz.) görög szofista filozófus Keosz szigetéről; morálfilozófiával, grammatikával és vallásbölcsellel foglalkozott.

⁹⁴⁷ Xenophón (Kr. e. 430/427 k. – 355/354 k.) több műfajban jeleskedő görög író; leghíresebb művei: *Emlékeim Szókratészről*, *Anabaszisz* című katonai emlékirata és *Hellénika* című görög történeti munkája.

⁹⁴⁸ Lukianosz (120?–180?) neve alatt 82, többnyire prózai mű maradt fenn; filozófusként írt, de nem volt igazi filozófus, hanem inkább szatirikus; átvette a korabeli platonizmus szkepszisét is.

⁹⁴⁹ görög: *dialogismosz*, latinosan: *dialogismus*; beszélgetés (LanhamHRT példája olyan, mint a kapcsolt egyenes beszéd, vagyis a partner beszédének a beleillesztése az előadó szövegébe.)

⁹⁵⁰ **Margón:** Nézd meg a Herennius-retorika 3. könyvét!

tartozom, elsősorban a haza javára kell adnom. Biztonságban, tisztességben táplált, felnevelt, megerősítette gondolkodásomat.

Megjegyzés

Ide sorolható az *ἠθοποιία* [*éthopoia*]⁹⁵¹ vagy *ἠθολογία* [*éthologia*], amely valamilyen beszélő személy erkölcsét vagy érzéseit jeleníti meg, mint Hóseias 11, 8. és 9. a megszólaló Isten érzéseit fejezi ki.

XVII. FEJEZET

A nemből származó alakzatokról

I. Eddig a hasonlóságból származó alakzatokról. Következnek a nemből származók. Ilyenek a *γνώμη* [*gnómé*] vagy szentencia, felkiáltás [*epiphonema*] és *noema*.

II. A *γνώμη* [*gnómé*] vagy szentencia az életből vett bölcs mondás: tömören mondja el, hogy az élet milyen vagy milyennek kellene lennie. Másképp: erkölcsi szabály vagy az életből vett példa. Mint: *Ne bízz a kérdezősködőben, mert az egyúttal fecsegő is.* Vagy: *Illő, hogy a király ismerje a törvényt.* Így a Példabeszédek könyvében 24, 17.-ben: „*Mikor elesik a te ellenséged: ne örülj.*” Továbbá: *Mindenki jobbat kíván magának, mint másoknak.* Ilyen a következő mondás is: „*A jó élet valamennyi elvét az erényre kell alapoznunk, mert egyedül az erény független, minden más ki van szolgáltatva a szerencse uralmának.*”⁹⁵² *Nehéz az erényt tisztelni annak, aki eddig mindig jó szerencsét élvezett.*⁹⁵³

Megjegyzések

1. A szentenciák a nemből származnak, tudniillik a közhelyből, az erényből, az igazságosságból, a bölcsességből és a többiből.

2. Ide tartoznak a törvények, a közmondások, az ítéletek (*κρίσεις* [*kriszeisz*] vagy *κρείται* [*khreiai*]), a híres emberek mondásai, azaz az *aphothegmata*.

3. Vigyázni kell, hogy ne túl gyakran vagy sűrűn használjuk őket a beszédben. Elegánsabb és szebb, ha díszítésre használjuk a gyöngyöket a ruhán, mintha teljesen beborítanánk velük a ruhát.

---

⁹⁵¹ görög *éthopoia*, latinosan: *ethopoeia*, *mimészis*; latin: *notatio*, *imitatio* 'erkölcsrajz', 'utánzás, ábrázolás'; jellemrajz

⁹⁵² RhetHer 4, 17, 24, Adamik Tamás fordítása.

⁹⁵³ Uo.

4. Kerülni kell az illőségen kívüli, összevissza helyeken való használatukat. Például az illőségen kívüli, felesleges, ha valaki egy kerítőnek vagy egy bolondnak mondogat komoly szentenciákat vagy paradoxonokat.

5. Az *epiphonema*⁹⁵⁴ olyan mondás, amelyet egy már ismert vagy bebizonyított ügyszökhöz teszünk hozzá a hatás fokozása céljából. Például Vergiliusnál: „*Haj, sok bú-baj után született meg a római nemzet!*”⁹⁵⁵ Egy bebizonyított dologhoz fűzi hozzá Cicero: „*Akiknek a büntetlenül hagyása, Caesar, a te kegyességedet dicséri, azoknak a beszéde kegyetlenségre ingerelne téged?*”⁹⁵⁶ De ezt az alakzatot már tárgyaltuk korábban, a 19. fejezetben.

IV. A *noema*,⁹⁵⁷ vagyis a kigondolás, célzás egy gondolatra, amikor rejtve utalunk arra, amit a hallgatóság kitalál, mint Ovidiusnál: „*a vitéz vért-jét ékesszavu nyerte.*”⁹⁵⁸

Továbbá: Hortensius azt mondta, hogy soha nem kellett kibékülnie anyjával és nővérével, ebből megértjük, hogy soha nem is vezett össze velük.

Ide tartozik ez a Cicero-idézet a Roscius-védőbeszédéből: „*Jobban szeretem a kötelesség terhét hordozni, mint az egyszer rám bízott dolgot hűtlenül elhagyni vagy erőltlenül elengedni.*” Továbbá: Livius 1. könyvének 4. dekádjában, jól ismerve a görögök súlytalan fecsegését, ezt írja: „*Így viseltek az athéniai háborút Philippus ellen írásban és szóban.*”⁹⁵⁹ Innen a mondás: *A háborút fegyverrel és nem szóval vívják.* Így Jeromos is: „*Az én hazámban a paraszti élet a szokás; a has a minden, napról napra élnek; annál szentebb valaki, minél gazdagabb. Ráadásul, ahogy a népi mondás tartja, megtalálta a zsák a foltját,*”⁹⁶⁰ ezzel arra a püspökre utal, aki hajlamos átvenni a nép romlott erkölcsét.

---

⁹⁵⁴ görög: *epiphónema* 'kijelentés'; meghökkenítő összegezés

⁹⁵⁵ Vergilius: *Aeneis* 1, 33, Lakatos István fordítása.

⁹⁵⁶ Cicero: *Pro Ligario* 10.

⁹⁵⁷ *noema* 'homályos beszéd' (olyan, mint a preszuppozíció)

⁹⁵⁸ Ovidius: *Metamorphoses* 13, 383, Devecseri Gábor fordítása.

⁹⁵⁹ Livius: *A város alapításától fogva* 31, 44, Murakózy Gyula ford., az eredetiben tévesen szerepel 1. könyv.

⁹⁶⁰ **Margón:** Levél Chromatiushoz.

XVIII. FEJEZET

Az ellentétes dolgok érvforrásaiból származó alakzatokról

I. A nemből származó alakzatok után következnek az ellentétből származók:

1. a szembeállítás (*contentio*, ἀντίθεσις [*antithesisz*]), 2. a felcserélés (*commutatio*), 3. a megfordítás (*inversio*), 4. az áthárítás (*reiectio*), 5. a helyesbítés (*correctio*), 6. megelőzés (*occupatio*), 7. a megengedés (*concessio*), 8. a megkülönböztetés, 9. a képzelt beszélgetés (ἀντιποφορὰ [*antypophora*]), 10. a közössé tétele (*communicatio*).

II. A szembeállításnál⁹⁶¹ az ellentétek révén nagyítjuk a szavakat vagy a gondolatokat, vagy nyilatkoztatunk ki valamit. Vagy: ellentétekre alapozva nagyítjuk a beszédet. Görögül ἀντίθεσις [*antithesisz*], Fabius Quintilianusnál a 9. könyv 3. fejezetében *contrapositum*. Lehet egyes szavakban, mint: *Menekülés közben meghalni szégyen, csatában dicsőség*. Továbbá: *A tömegnek tetszeni hamis dicsőség, nem valódi*. Lehet egész gondolatokban vagy beszédben is, mint Cicerónál az Archiasért mondott beszédben: „Itt van egy igen tekintélyes, vallásos és hiteles férfi, M. Lucullus, aki azt állítja, hogy nemhogy véli, de tudja; nemhogy hallotta, de látta; nemhogy ott volt, de maga tette.” Ugyanő a Catilina elleni 2. beszédben: „Ki tűrheti el ezt? Gyáva emberek leselkednek a bátrakra, ostobák a bölcsre, részek a józanokra, alvók az éberekre.” Ide tartozik a következő is:

*Minden józanság elül, úr lesz most az erőszak,
Testvéred, míg gyűlölöd, ellenséget ölelsz épp!*⁹⁶²

Megjegyzés

Ehhez sorolandó a teljes gondolatokban vagy beszédben alkalmazott szembeállítás is.

III. A felcserélésnél⁹⁶³ egy gondolat értelmében megfordul.⁹⁶⁴ Például Cicero ezt mondja: „A uralkodásban szolgaság van, a szolgaságban pedig uralkodás.”⁹⁶⁵ Ugyancsak őt idézve, a törvényről joggal mondható, hogy a hivatalnok a beszélő törvény, a törvény pedig a néma hivatalnok. Így idézi Themisztoklészt *A kötelességekről* 2. könyvében: „Jobb szeretem, ha egy

⁹⁶¹ görög: *antithesisz*, *antitheton*; latin: *contrapositum*, *contentio*; ellentét

⁹⁶² Ennius: *Annales* 8, Constantinovits Milán András fordítása.

⁹⁶³ görög: *antimetabolé*, *khiaszmosz*; latin: *commutatio*; keresztszerkezet

⁹⁶⁴ **Margón:** Görögül ἀντιμεταβολή [*antimetabolé*] vagy μεταθέσις [*metathesisz*].

⁹⁶⁵ Cicero: *Pro Deiotaro* 11.

*férfinak van szüksége pénzre, mintha a pénznek egy férfira.*⁹⁶⁶ Idetartozik ez is: *Azért egyél, hogy élj, ne azért élj, hogy egyél. Rabolsz, hogy elszórjad, elszórod, hogy rabolhass stb.*

IV. A megfordítással⁹⁶⁷ (*inversio*) megmutatjuk, hogy az ellenünk felhozott bizonyíték valójában mellettünk szól. Görögül *ἀντιστροφή* [*antisztraphé*], Hermogenésznél *βίαιον* [*biaion*] vagy *retorsio*. Például: Amikor egy keresztyén a ciprusi püspöknél vendégeskedett, böjt idején nem akart húst enni, és azzal indokolta, hogy ő keresztyén. Spiridion püspök erre megfordította az érvelést: Épp azért kellene húst enned, mivel keresztyén vagy, és nem ragaszkodsz babonásan a napok és az ételek közti különbségtételhez. Más: Suidas írja Leó császárról, hogy az egyik tanácsosa azzal az ürüggyel akarta lebeszélni a császárt a tudományok művelőinek támogatásáról, hogy a kincstárban nincs elég pénz a katonák zsoldjára. A császár viszont megfordította ezt, mondván: „*Bár olyan lenne az állam helyzete, hogy ne lenne szükség katonákra, csak a tudósokra!*” *O nemes erkölcsű f-kegies természetű és igaz értelmű fejedelem monda! kinel illy kedves volt az f-zepe-etteó és valofagoskeppen megh nómóffető deaki bölczefégnek tanulafa és gitrapodafa de ollyritka ma ez, mint az fekete hattju auagy fejér hollo.*⁹⁶⁸

Megjegyzés

Ez nem is annyira alakzat, inkább érvelési forma, amit mi is érintettünk a következtetésen alapuló ügyállásnál.

V. Az áthárításnál⁹⁶⁹ az ellenfelünk által felhozott dolgot kigúnyoljuk vagy visszautasítjuk, mint méltatlan és oda nem illő dolgot. Görögül *ἀποδιόξις* [*apodioxisz*], ami a *praecisio* rokona. Cicerónál: „*De ezeket te magad is hasztalanságoknak tartod, lássuk azt, amit elkezdtünk.*”⁹⁷⁰

Hasonló: *Ez a dolog hogy tartozik ide? Alkalmasabb lesz máskor szólni róla stb.*

---

⁹⁶⁶ Cicero: *De officiis* 2, 71.

⁹⁶⁷ görög: *antisztraphé*, latinosa: *antistrophe*; latin: *conversio, inversio*; megfordítás

⁹⁶⁸ A latin nyelvű retorikában kivételesen magyar nyelvű szövegbetét. Talán a lapszéli jegyzetet szedte bele a nyomdász. A helyesírási hibák és következtetlenségek alapján feltehető, hogy nem értett magyarul a nyomdász.

⁹⁶⁹ görög: *apodioxisz*; latin: *eiectio*; áthárítás

⁹⁷⁰ Cicero: *Pro Roscio* 19.

Megjegyzés

Az áthárítást akkor használjuk, ha el akarunk kerülni egy ellenünk felhozott kisebb-nagyobb érvet, aminek a részletesebb tárgyalása akadályozhatná ügyünket.

VI. A helyesbítés⁹⁷¹ eltörli azt, amit mondtunk, és egy alkalmasabbal helyettesíti. Cicerónál a Milo-védőbeszédben: „*Hogy miféle törvényeket – ha ugyan törvényeknek és nem a városra vetett tűzcsóváknak nevezhetnénk.*”⁹⁷²

De ezt az alakzatot már korábban, az 5. fejezetben tárgyaltuk.

VII. A megelőzéssel⁹⁷³ vagy előzetes feltételezéssel a kimondatlan ellenvetésre felelünk.⁹⁷⁴ Azaz magunk hozzuk fel azt, amit ellenünk lehetne vetni, és hamarabb megsemmisítjük, mielőtt ellenünk vethetnék. Görögül *πρόληψις* [prolépszisz] vagy *προκατάληψις* [prokatalépszisz]. Például Cicero: „*S nehogy csodálkozzék esetleg valaki ezen a kijelentésünkön, mivelhogy a szellemnek valami más képessége van ebben az emberben, és nem a szónoki beszéd elmélete vagy gyakorlata.*”⁹⁷⁵ Így Vergilius is: „*Ám titeket, teucrok, nem vádolkak.*”⁹⁷⁶

VIII. Megengedésnél⁹⁷⁷ elismerünk valamit az ellenfélnek, aztán olyasmit hozunk fel, ami vagy fontosabb, mint a korábbi állítások, vagy teljesen súlytalanná teszi mindazt, amit elismertünk.⁹⁷⁸ Például Cicero a Flaccus-védőbeszédben: „*Átengedem a görögöknek az irodalmat, elismerem jártasságukat sok művészetben, nem vitatom beszédük kellemét, elméjük szellemét, beszédük bőségét: végül pedig, ha bármi mást maguknak tulajdonítanak: de a tanúságtételek szentségét és hitét ez a nép sosem tartotta be.*” De erről az alakzatról korábban a 11. fejezetben már szoltunk.⁹⁷⁹

IX. Megkülönböztetés⁹⁸⁰ esetén valamit megengedünk, miközben egy hozzá közeli jelentésű dolgot tagadunk. Például: nem bátor, hanem magabiztos; nem bölcs, hanem ravasz; nem takarékos, hanem fősvény. Továbbá: *Az igazságot szorongathatják, de elnyomni sosem lehet* stb.

---

⁹⁷¹ görög: *epanorthószisz*, *diorthószisz*; latin: *correctio*; helyesbítés

⁹⁷² Cicero: *Pro Milone*. Boronkai Iván fordítása.

⁹⁷³ görög: *prolépszisz*, *prokatalépszisz*; latin: *anticipatio*; megelőzés

⁹⁷⁴ **Margón:** Ezt az alakzatot korábban részletesen tárgyaltuk.

⁹⁷⁵ Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása. **Margón:** Az Archias-védőbeszéd bevezetésében.

⁹⁷⁶ Vergilius: *Aeneis* 11, 164, Lakatos István fordítása.

⁹⁷⁷ görög: *epitropé*; latin: *concessio*; megengedés

⁹⁷⁸ **Margón:** *παρομολογία* [paromologia].

⁹⁷⁹ **Margón:** *παράδιαστολή* [paradiasztolé].

⁹⁸⁰ görög: *paradiasztolé*; latin: *distinctio*; pontosítás

X. A képzelt beszélgetés vagy szembeállítás⁹⁸¹ során ellenfeleink állítását megelőlegezzük, hogy felelhessünk rájuk, mint Cicero: „*Megölted-e Clodiust, Milo? Igen, a cselszövő és bűnös polgárt.*” Szintén Cicero: „*Nehéz háborút viselni, de hűséggel és kegyességgel teljes.*”⁹⁸² Másik példa: *Keserű a tanulás gyökere, édes a gyümölcse.*

XI: Közössé tételnél (*communicatio*) ugyanazt a jelzőt kapja két ellentétes dolog, avagy két ellentétes dolgot kötünk össze.⁹⁸³ A fősvénytől éppúgy távol van az, ami a birtokában van, mint az, ami nincs. Platón azt írja, hogy mindkettő igen jó: a mérsékelt szabadság és a korlátozott szolgaság, és mindkettő igen rossz: a korlátlan szabadság és a mértéktelen szolgaság.

De úgy vélem, tanításomnak és összefoglalásomnak rendje szerint már eleget szoltunk a leginkább használatos alakzatokról, amelyekkel a tanulóknak tisztában kell lenniük ahhoz, hogy megértsék az ékesen szólás mesterének erősségeit.

XIX. FEJEZET

A retorika második könyvének

utolsó része

Az ékesszólás a beszédnek szerint

*A három beszédnem*⁹⁸⁴

Eddig tartott az ékesszólással általánosan foglalkozó rész, hátravan a beszédnek szerinti, amely nemek szerint tárgyalja mindazt, ami a beszédet díszíti, és ezeknek a tanát meghatározott anyaghoz köti. Amint az életben, úgy a beszédben is gyönyörködtető és szem előtt tartandó a díszítés. Hiszen nem illik ugyanaz a beszédnem minden dologhoz, ügghöz, személyhez, időhöz. Ezért mondja Gellius: „Igazodni kell ugyanis a személyekhez és a dolgokhoz, és ezek természete és változatossága szerint kell változnia a beszédnek is: a kis dolgokról alacsonyan, a nagyokról súlyosan, a középekről nem túl egyszerűen, és nem túl fennköltten kell szólni. Bármilyen úgy-

---

⁹⁸¹ görög: *hūpophora*, latinosan: *anthypophora*, *hypophora*; latin: *subiectio*; közbevetett dialógus. „Subiectio esetén azt tudakoljuk az ellenfelektől, vagy azt kérdezzük önmagunktól, hogy mit hozhat fel az ellenfél saját védelmére és mit ellenünk; aztán hozzáfűzzük azt, amit mondani kell, vagy nem kell mondani, vagy ami javunkra válhat, illetve árthat ellenfelünknek...” RhetHer 4, 23, 33.

⁹⁸² Részlet az egyik töredékesen fennmaradt beszédből.

⁹⁸³ **Margón:** görögül: *συννοικείωσις* [*szünoikeiószisz*].

⁹⁸⁴ A stílusnemekről van szó, három stílusnem van: egyszerű, középső, fennkölt.

ről vagy tárgyról lehet illő módon szólni, tehetség és tanulás”⁹⁸⁵ kérdése. Páratlan bölcsesség tudni azt, hogy mi illik az adott helyhez és időhöz. Épp erről értekeznek sokat és nagy gonddal az ékesszólás atyja, Cicero *A szónokról* c. művében, arra tanítva, hogy a beszédet az illően szólás megőrzése ékesíti, hiszen a beszédnek a dolgokhoz és a személyekhez illőnek és megfelelőnek kell lennie, ez mutatathatja meg a szónok igazi ékesszólását.⁹⁸⁶

II. A nemek szerinti ékesszólás szerint tehát három beszédnem van: ezeket a görögök ideáknak vagy karaktereknek nevezik.

III. A beszédnem a beszéd formája, amely megfelel a dolognak, az időnek, a helynek, a személyeknek és más körülményeknek. Vagy: amely által a dolog ékességének megfelelően a köznapi dolgokat egyszerűen, a fenségeseket fennköltén, a közepeseket pedig mérsékeltén tudjuk elmondani.

IV. Három fő beszédnem van: egyszerű, fennkölt és közepes. A beszédnemeknek, illetve a formáknak különbözősége nem máshonnan származik, mint a jellemek különbségéből, amelyek a dolgok változatosságának megfelelően más és más beszédmódot kívánnak és tartanak meg. E beszédnemekben három fő dolgot kell a szónoknak tekintetbe vennie: a szavakat, a gondolatokat és az alakzatokat. Hiszen minden beszédnemben megvannak a szavak, a gondolatok megfelelő díszítései, továbbá az alakzatai, ahogy azt nemsokára megmutatjuk.

V. Az egyszerű beszédnem megelégszik a tiszta és világos beszéddel, s csak takarékosan használ alakzatokat és mondatbeli díszítéseket.⁹⁸⁷ Ez nem sokban különbözik a közvetlen társalgástól, ezért a tanításhoz és a filozófusok vitáihoz is alkalmas. Hívják még így is: szabatos (*tenus*), lényegre törő (*attenuatus*), egyszerű (*submissus*), lehet a neve letisztult (*tersum*), sima (*limatum*), továbbá attikai. Ilyen beszédnemet találunk Plautusnál és Terentiusnál. Ilyent találunk Cicero némely levelében, melyeket családtagjaihoz, Atticushoz, Brutushoz, Quintus fivéréhez írt, továbbá néhány beszédében, melyeket Quinctius, Roscius, Caecinna érdekében mondott.

---

⁹⁸⁵ *Ingenium (natura) et ars* viszonya: az ókori irodalomtudományban, amikor egy alkotót értékelték, mindig azt vizsgálták, hogy van-e benne született tehetség (*ingenium*), illetve birtokában van-e a szakmájához szükséges műveltségnek, mesterségbeli tudásnak (*ars*).

⁹⁸⁶ **Margón:** Lásd Quintilianus *Szónoklattanának* 12. könyvében a 10. fejezetet.

⁹⁸⁷ **Margón:** Célja a tanítás.

Ennek szabályai

1. A szavaknak ebben a beszédnemben világosaknak és eredeti jelentésükben használtaknak kell lenniük, a mindennapi beszéd szokása szerint, de nem teljesen díszítés nélkül.

2. A mondatoknak pontosaknak kell lenniük, a dolgot világosan leírva, de nem szabad fennkölteknnek lenniük.

3. Vigyázni kell, hogy ez a beszédnem ne váljék szegényessé, aszottá, szárazzá, vértelenné, amit joggal nevezhetnek soványnak, mint például: *Egy ember bement a fürdőbe, aztán azt mondta a másíknak: a szolgád megütött engem. Az meg azt mondta: utánanézek. Ez meg utána lármát csapott, és egyre jobban ordított, miközben sokan hallották.*

4. Ez a beszédmód ne használjon magas vagy fennkölt alakzatokat, csak visszafogottakat és egyszerűeket, mint meghatározás, felosztás, megelőlegezés, következtetés, elkerülés, áttérés, elhallgatás, habozás és hasonlók.

Példa az alacsony stílusnemre

Történt egyszer, hogy a barátom elment a fürdőbe. Miután lezuhanyozott, kezdtek ledörzsölni; aztán éppen amikor elhatározta, hogy lemegy a medencébe, hát ez váratlanul így szólt hozzá: „Hé, fiatalember, a szolgáid az előbb szemtelenkedtek velem; szolgáltass elégtételt!” Az ifjú elpirult, hiszen korához képest oly szokatlanul vonta kérdőre egy idegen. Az meg még hangsabban megismételte ugyanezt, és még megtoldotta mással is. Ez épp csak ennyit válaszolt: „Engedd meg legalább, hogy utánanézzek a dolognak!” Mire az olyan hangnemben kezdett kiabálni, hogy könnyen az arcába kergethették a vért bárkinek: olyan arcátlan és sértő dolgokat, amik nem a napóránál,⁹⁸⁸ inkább a színpad mögött és más hasonló helyeken használatosak. Az ifjú zavarba jött. Nem is csoda, hiszen még tanítójának szavai csengtek a fülében, és nem szokott hozzá az efféle gyalázkodásokhoz. Ugyan hol is láthatott volna egy ilyen szégyenérzetétől megfosztott pojácát, aki azt hiszi, hogy nincs már egy fikarcnyi becsülete sem, amit elveszíthetne, és már mindezt megtehet anélkül, hogy jó hírének ártana?”⁹⁸⁹

---

⁹⁸⁸ Az eredeti Herennius-retorikában *solarium* 'napóra' szerepel, mint a Forum kedvelt társalgóhelye (RhetHer 309), a Pécseli-retorikában azonban *solatium* 'vigasz' szerepel, akár Pécseli tájékozatlansága, akár nyomdahiba, akár rossz szövegahagyomány miatt.

⁹⁸⁹ RhetHer 4, 10, 14, Adamik Tamás fordítása.

VI. A fennkölt beszédnem a köznap beszéd fölé emelkedik, hosszú körmondatokból áll, sűrű díszítésekkel és nagyításokkal, és alkalmasabb arra, hogy megindítson.⁹⁹⁰ Vagy: súlyos és fennkölt szavak és gondolatok bővített és díszes szerkezetéből, és teljes, gazdag összetételéből áll. Másképp fennköltnek vagy súlyosnak nevezik, ilyenek Cicero filippikái, a földtörvényről szóló beszédei, a Catilina elleni beszédei, a Milóért és Rabiriusért mondott beszédei, illetve a Verres, a Piso és mások elleni beszédei.

Ennek szabályai:

I. A szavaknak ebben a beszédnemben igen súlyosaknak és igen díszeseknek kell lenniük, akár eredeti, akár átvitt jelentésükben használjuk őket.

2. A mondatoknak súlyosnak és nagynak kell lenniük, és Istenről, vallásról, erényekről és más jó vagy rossz dolgokról kell szólniuk.

3. Súlyosságot hordozó, nagyításra, díszítésre alkalmas alakzatokat kell használnunk ebben a beszédnemben, mint leírást, kérdést, szóismétlést, összehasonlítást, párbeszédet, fokozást (*climax* és *incrementum*), felosztást, finomítást.

4. Vigyázni kell, hogy ez a beszédnem ne váljék dagályossá vagy pöffeszkedővé, keresett fellengzősségétől duzzadtta, szokatlan szavaitól riasztóvá.

Példa a fennkölt stílusnemre

„Hát van köztetek, bírák, olyan, aki eléggé megfelelő büntetést tudna kigondolni annak, aki az ellenségnek akarta elárulni hazáját? Mily gonosztságot lehetne e bűnnel egybevetni? Mily méltó büntetést e gázságra föltalálni? Azokat, akik szabad embert bántalmaztak, akik családjukat megbecstelelítették, másokat pedig megsebeztek vagy megöltek, őseink a legsúlyosabban büntették: erre a tetre, mely a legborzasztóbb és a legbecstelenebb, különleges büntetést nem hagytak hátra. Az egyéb gonosztettek esetében egyeseket vagy keveseket ért jogtalanság más bűne folytán, ám akik erre a bűntetre vetemedtek, egyetlen tervükkel valamennyi polgárt rettenetes bajjal készek tönkrezúzni. Ó, elvadult szívek! ó, véres gondolatok! ó, emberségből kivetkőzött emberi fajzat! Mit merészeltek tenni, vagy mit forgatnak elméjükben! Hogy miként tör be ujjongva az ellenség városunkba, felforgatva őseink sírjait, ledöntve a falakat! Hogy hogyan omlik le a borzalmas tűz-

---

⁹⁹⁰ **Margón:** Célja megindítani a lelket.

vésztlől felégetett város, miután kifosztották templomait isteneinknek, lemeszárolták legjobbainkat, másokat szolgaságba hurcoltak, családanyáinkat és szabad polgárainkat kiszolgáltatták az ellenség rút vágyának? E bűnösök csak akkor hagynak fel tervük végrehajtásával, ha már látják legszentebb hazánk siralmas hamvait! Szavakkal nem tudom kifejezni, bírák, hogy e tett mily becstelen, de mégsem nyugtalankodom, mert ti nem szorultok rám. Államunkat hön szerető lelketek könnyen megtanít titeket arra, hogyan vessétek ki azt, ki árulón tört mindnyájunk életére, abból a városból, amelyet ő a legocsmányább ellenségek rút uralmával kívánt elpusztítani.”⁹⁹¹

VII. A közepes beszédmód némileg a fennkölt mögött maradvá gyakran használ alakzatokat, de díszítése visszafogottabb és szerényebb.⁹⁹² Alkalmasabb a gyönyörködtetésre. Másképp arányosnak (*aequabile*) nevezik. Ilyen található Cicerónál az Archiasért, a Marcellusért, a Manilius-féle törvényjavaslatért, a Cornelius Balbusért mondott beszédeiben, a visszatérése után tartott beszédben, a filozófiai munkáiban stb.

Ennek szabályai

1. A közepes beszédnem szavai kellemesek és válogatottak legyenek, akár eredeti, akár némileg átvitt jelentésben használjuk.

2. A mondatok szellemesek és világosak legyenek, feleljenek meg az emberek véleményének és erkölcsének, és elsősorban a kellemesség elérésére használjuk őket.

3. Vigyázni kell, hogy ez a beszédnem ne váljék következtelenné és szétfolyóvá, azaz ne hullámozzon meder és part nélkül ide-oda, az alacsony alakzatot kerülve ne csapjon fel túl magasra, vagy a dagályost kerülve ne apadjon el teljesen.

4. E beszédmód alakzatainak arra kell szolgálniuk, hogy kellemesek legyenek, és a hallgatóságot gyönyörködtessék. Ilyenek: a szóismétlés, az átvitel, a felcserélés, a fokozás, a következtetés, a megbeszélés, a bölcs mondás, a szóképkép, a helyesbítés, a kérdés és hasonlók.

Példa a középső stílusnemre

„Látjátok, bírák, kikkel háborúskodunk: szövetségeseinkkel, akik megszokták, hogy értünk harcoljanak, és birodalmunkat velünk együtt erőnnel és igyekezettel őrizték. Ezek saját magukat, gazdagságukat és erejüket szük-

---

⁹⁹¹ RhetHer 4, 9, 12, Adamik Tamás fordítása.

⁹⁹² **Margón:** Célja a gyönyörködtetés. Másképp arányosnak nevezik.

ségképpen ismerik, ugyanakkor azonban közelségünk és minden dolgunk közössége folytán azt is megismerhették és felbecsülhették, mire képes minden téren a római nép. Amikor úgy határoztak, hogy ellenünk háborút kezdenek, kértem én, miben bízva igyekeztek vállalni ezt a háborút, jóllehet tudták, hogy szövetségeseink legnagyobb része hűségesen kitart mellettünk; jóllehet látták, hogy nincs sok katonájuk, nincsenek alkalmas hadvezérek, és nem áll rendelkezésükre állami kincstár? Egyszóval, semmi olyan feltételük nincs meg, ami a hadviseléshez szükséges. Még ha szomszédaikkal viselnének háborút határkérdések miatt, még ha úgy vélnék, hogy az egész harc eldőlhet egyetlen csatában, akkor is minden tekintetben felszereltebben és felkészültebben kellene támadniuk. Hogyan kísérelhették meg akkor, hogy ily csekély erőkkkel magukhoz ragadják a földkerekség uralmát, azt az uralmat, melyet minden nép, király és nemzet – részben erőszaknak engedve, részben önszántából – elfogad, mert a római nép legyőzte fegyvereivel vagy nagylelkűségével. Kérdezhetné valaki, ugyan miért? Hát Fregellae lakói nem szánták rá önmagukat önként ugyanerre? Éppen ezért nem lett volna szabad ezeknek elhamarkodottan dönteniük, hiszen látták, hogyan jártak amazok. Mert akik nem jártasak a történelemben és nem képesek rá, hogy minden ügyükre korábban történt eseményekből keressenek példát, tudatlanságból igen könnyen tévedésbe esnek. Azok viszont, akik tudják, mi történt másokkal, mások sorsából könnyen megítélhetik saját döntéseiket. Tehát minden ok nélkül, minden remény nélkül fogtak fegyvert? Ki hiszi el, hogy ilyen ostoba legyen valaki: meg merje támadni a római nép birodalmát, ha semmi sincs, amire támaszkodhatnék? Következésképpen szükségszerűen létezett valami ilyesmi. Mi más lehetett az, mint amiről beszéltek?⁹⁹³

Megjegyzések

1. Mivel nem lehet e három beszédnemből egy valamelyiket is végig alkalmazni a beszédben, néha váltogatni kell őket, olyannyira, hogy nem létezik olyan beszéd, amelyben ne fordulna elő mind a három. Ezért az ékesszólást tanulónak serényen kell igyekeznie, hogy megtanulja okosan és művészien, a tárgynak megfelelően vegyíteni őket, hogy az alacsony dolgokról világosan és érthetően, a fennköltekről és a közepesekről az időnek és a helynek megfelelő méltósággal tudjon szólni.

---

⁹⁹³ RhetHer 4, 11, 16, Adamik Tamás fordítása.

2. Továbbá ezeknek a beszédnemeknek az ismerete kettős hasznot hoz: Először is jobban átlátjuk a neves írók erényeit, akiknek az olvasása előmozdítja a tanulmányainkat. Aztán jobban látjuk, közülünk kinek melyik beszédnemre van inkább hajlama. Így azok, akik természettől dagályosak és fellengzősek, attikai stílusú szerzők olvasásával mérsékelni tudják magukat; azok pedig, akik szárazak és soványak, a gazdagabb szerzők olvasásával erőt tudnak magukba szívni.

A háromszorosan legnagyobb és legjobb Isten segítségével és jóvoltából befejezzük végre munkánkat.

Tegye meg ő, aki az ékesszólásnak, azaz a bölcsesség bölcsen szólásának igazi és kimeríthetetlen forrása, hogy e retorikai oktatásunk az ő legszentebb nevének dicséretére, a keresztyén egyház épülésére, és az ékesszólás minden tanulójának hasznára és javára válhassék.

Amen.

Utószó

Pécseli Király Imre: *Isagoges Rhetoricae libri duo* Bevezetés a retorikába két könyvben

„A logika, mint a *gondolkodás* tudománya, végül is nem kötődik egy bizonyos nyelvhez. A retorika viszont, mint az *ékesszólás* művészete, elválaszthatatlan a beszéd vagy az írás anyagától, a *nyelvtől*. És ez a nyelv a vizsgált időszakban a latin volt” (Bartók 1991: 19). A „vizsgált időszakban”, vagyis még 1630 és 1700 között is olvastak, írtak, beszéltek latinul, természetes, hogy a huszonnégy éves Pécseli Király Imre latinul írta meg retorikáját 1612-ben, európai színvonalon, majd újra kiadta 1639-ben. Ma már nemigen értenek az írástudók latinul, ezért le kell fordítani, közérthetővé kell tenni értékeinket, hogy ne merüljenek el a feledés homályába, és – ami fontosabb – hogy tanuljunk belőlük. Mert van mit tanulni a régi mesterektől.

„A késő-reneszánsz évtizedeiben a protestáns értelmiség, külföldi tanulmányai és utazásai révén, széles körű nemzetközi tájékozódással és műveltséggel rendelkezett” – írja Pirnáth Antal *A magyar irodalom története* II. kötetében (Klaniczay 1962: 55); majd így folytatja: „A heidelbergi egyetem éppen azokban az évtizedekben élte fénykorát, amikor a magyarok által leginkább frekvált külföldi főiskola volt. Mint az egész németországi, sőt többé-kevésbé az egész európai kálvinista tudományosság központja, a heidelbergi szellemi élet számos pozitív indítást adhatott a magyar prédikátor-írók számára. Heidelberg tanítványai igen alapos nyelvi, retorikai és poétikai képzettséget szereztek, s a kulturáltabb német iskolai viszonyok hatására felébredt pedagógiai igényességük. Ez többjüket arra ösztönözte, hogy még németországi tartózkodásuk során tankönyveket szerkesszenek és adjanak ki a hazai iskolák számára. Pécseli Király Imre például retorikát (Oppenheim 1612), Kórodi Bedő Dániel latin prozédiát (Heidelberg 1616) állított össze, s ebbe a sorba illeszkedik Szenci Molnár Albert nagy jelentőségű szótára és nyelvtana is. Tankönyveivel, majd hazatérése után személyes oktatómunkájával számos volt heidelbergi diák járult hozzá a magyar kálvinista iskolázás színvonalának emeléséhez.” Közéjük tartozott tehát Pécseli Király Imre is.

Pécseli Király Imre életével (1590 k. – 1641 k.) minden róla szóló tanulmány rövidebben-hosszabban foglalkozik, most csak a legfontosabb eseményeket idézem fel, emlékeztetőül. 1590 táján született. Pápán és So-

morján végezte hazai iskoláit, majd a komáromi iskola rektora lett. 1609 májusában indult el a kálvinista heidelbergi egyetemre, Komárom város ösztöndíjasaként. Ösztöndíja egy évre szólt, de még két évig meghosszabbította tanulmányait: 1609-től 1912-ig Heidelbergben tanult Szenci Molnár Albert környezetében. Négy heidelbergi disputációjáról tudunk. 1612-ben Oppenheimben jelent meg retorikájának első kiadása. Klaniczay írja: „a szó-tár- és grammatika-író Molnár saját eszméinek követőjét láthatta a retorika-író Pécseli Királyban” (Jenei–Klaniczay–Kovács–Stoll 1962: 252). A triviumban – vagyis a mindenki számára kötelező nyelvi-logikai alapképzésben – a grammatikai stúdiumot a retorika, majd a dialektika követte, joggal gondolhatjuk, hogy Molnár Albertnek lehetett egy olyan koncepciója, hogy létrehozza munkatársaival ezt a hármas egységet. Pécseli retorikájának harmadik, bővített és javított kiadása 1639-ben jelent meg Nürnbergben, a második kiadásról nem tudunk.

Hazatérve Komáromban tanított, majd 1615-től lelkészkedett, míg nem a háborús események miatt menekülni kényszerült. 1622-től kezdve az érsekújvári református vallású végvári katonaság prédikátora volt. 1630-ban megjelentetett egy ábécéskönyvet: *Abecedarium Latino–Hungaricum seu elementa linguae Latinae et Ungaricae. Papae, typis Matthaei Bernhardi. Anno MDCXXX* (RMNy II, 1484). Terjedelme 32 oldal. A kis könyv a gyakorlászövegeket latinul és magyarul tartalmazza (Mészáros 2001: 35). Valószínűleg 1641-ben halt meg.

„15 verset ismerünk tőle, ebből tízet az *Istenes énekek* függeléke között, ezzel is jelezve, hogy a legnépszerűbb költők közé tartozott” (Klaniczay 1962, 86–87). *A magyar irodalom történetében* mint költőről emlékeznek meg Pécseliről, retorikai művét csak megemlítik. A későbbi kutatás – az 1970-es évektől – már méltatja mint irodalomelméleti-retorikai szerzőt: feltárják retorikája keletkezésének körülményeit, mintáit, elemzik egyes részleteit, de a retorika egészének értékelésével adósak maradtak (az Imre Mihály által szerkesztett kötetben retorikája egy hosszabb részletének magyar fordítását közlik – RetRef 2003: 265–334). Két feltétel teljesült mára: egyrészt olvashatjuk magyarul retorikája teljes szövegét, másrészt rendelkezésünkre állnak a klasszikus retorikák szintén magyar fordításban, magyarul olvashatjuk tehát Pécseli klasszikus mintáit.

***

Imre Mihály fontos megállapítást tesz „Melanchthon retorikájától Buzinkai Mihályig” című tanulmánya elején. Azt hangsúlyozza ugyanis, hogy a német

reformációnak megvoltak az erős humanista, következésképpen klasszikus gyökerei, bár a „magyar szakmai közvélemény” nem számolt eléggé ezzel a komponenssel (Imre 2003: 404). Ezt a megjegyzést nemigen tudom értelmezni, hiszen a humanizmus és a reformáció közötti folytonosság ismeretes volt mindig. A reformáció humanista gyökereiről Fináczy Ernő is tájékoztat bennünket egyetemes neveléstörténetében (1919/1986). Részletesen ír a humanizmus és a reformáció kapcsolatáról Walter Ong 1958-ban megjelent Ramus-monográfiájában, többek között bemutatja az Itáliában is tevékenykedő Rudolphus Agricola (1444–1485) munkásságát és későbbi óriási hatását a reformáció retorikaszerzőire.

Melanchthon retorikái is „antikizáló humanista hagyományokra” épültek (1519, 1521, 1531), úgyhogy ennek a másfélszáz évnek a retorikáit a klasszikus hagyomány továbbéltetése jellemezte (Bartók 1991: 10; Imre 2003: 399. kk.). Ez a kapcsolat igazolható Pécseli Király Imre retorikájával is, sokat hivatkozik ugyanis Arisztotelészre, valamint a retorika latin klasszikusaira, Ciceróra, Quintilianusra és mindenekfelett a *Rhetorica ad Herennium* szerzőjére. – A C. Herenniusnak ajánlott retorikát sokáig Cicerónak tulajdonították, ezt teszi Pécseli is; ám Kr. e. 80 táján írta egy Cornificius nevű szerző (ld. a 2001. évi kiadás utószavát); ezt a négy könyvből álló művet kétezer éven át használták, a földkerekség leghosszabb életű tankönyve, s még ma is hasznos olvasmány.

Pécseli klasszikus auktorismerete lenyűgöző, akár saját maga gyűjtötte példáit, akár kortársaktól vette át őket. Azt a tényt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az egyházatyákat, így Szent Ágostont is idézi.

A klasszikusok fentebb közölt névsora nem véletlen, érdekességgéppen felsorolom a Joachim Knapé által az *Allgemeine Rhetorik*-ban tárgyalt szerzőket: Arisztotelész, *Rhetorica ad Herennium*, Cicero, Quintilianus, Notker Teutonicus, Friedrich Riederer, Petrus Ramus, Johann Christoph Gottsched, Chaïm Perelman (Knapé 2000). Az első német retorika 1022-ből való, szerzője Notker Teutonicus, természetesen latin nyelven írta; az első német nyelvű retorika 1493-ban jelent meg, szerzője Friedrich Riederer (Knapé 2000). Az első magyarországi latin nyelvű retorikát Pécseli Király Imre adta ki, az első magyar nyelvű retorika szerzője Medgyesi Pál, 1650-ben jelent meg egyházi retorikája: *Doce predicare*, azaz *Taníts prédikálni*. Óriási az intervallum az első németföldi és az első hazai latin nyelvű retorika között. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem használtak volna nálunk latin nyelvű retorikákat: a 12. századi *Esztergomi diákjegyzet* megőrizte a *Rheto-*

rica ad Herennium negyedik könyvét, bizonyítva, hogy a kezdetektől volt nálunk retorikaoktatás (Mészáros 1973).

„A tanítás anyaga a protestáns tanulmányi rendekben a sokféle árnyalati különbségek mellett is megegyezett abban, hogy a vallástanon és az egyházi éneken kívül mindenütt főtárgyakul a latin grammatikát és retorikát tanították, a legnagyobb iskolákban azonfelül (a Szentírásra való tekintettel) a görög nyelvnek, sőt a héber nyelvnek oktatásáról is gondoskodtak” (Fináczy 1927/1986: 288). A reformáció korában hihetetlenül sok retorika született, csak német nyelvterületen 450 mű 800 kiadásáról tudnak (Imre 2003: 434). Nálunk tanítottak a fontosabb külföldi művekből, de a 17. század elején már jelentkeztek a trivium tárgyaival a magyar szerzők is. „Retorika kevesebb jelent meg, mint logika, hazai szerkesztésű mindössze négy. 6 külföldi szerző 10 művének 20 kiadásáról, 3 magyar szerző 4 munkájának 7 megjelenéséről tudunk” – írja Bartók István (1991: 10), s tanulmánya végén egy táblázatban foglalja össze a korszak logikai és retorikai műveit. Tulajdonképpen két magyar szerző írt retorikát az 1600-as években, a ciceróniánus Pécseli Király Imre és a rámista Buzinkai Mihály. Bartók István „tisztéletbeli” magyar szerzőnek tekinti a német ajkú, de hazánkban élő Andreas Graffot (szíves ímélbeli közlése), jómagam nem vettem őt fel a magyar szerzők közé a tankönyvünkben szereplő retorikatörténeti vázlatban (Adamik – A. Jászó – Aczél 2004).

Pécseli „az első olyan hazai szerzőnk, aki átfogó, az egész retorikára kiterjedő elméleti művet írt” (Imre 2003: 445). Retorikájának első kiadása a komáromi diákoknak készült (*in usum Scholae Komaromiensis*), harmadik kiadása már az egész nemzetnek (*in usum Scholarum Hungariae*). Ezt a célt mindegyik méltatója kiemeli, s nagy jelentőségűnek tartja nemzettudatunk kialakulása szempontjából.

Retorikája kezdőknek készült, ezért kerüli a hosszabb elméleti fejtegetéseket, s viszonylag rövid. Kecskeméti Gábor is utal arra, hogy a protestantizmus 16. századi tankönyvei viszonylag vékonyak, mivel szerzőik a retorikatanítás gyakorlatára összpontosítottak (Kecskeméti 1998: 31–32, vö. Bartók 1991: 9).

Pécseli Király Imre tehát az egész nemzet számára írta retorikáját, mégpedig kezdőknek, ezért retorikája gyakorlatias, praktikus. Vizsgáljuk meg módszerét, szerkezetét, majd a két könyv tartalmát.

Módszere. Az egyes fejezetek elején összefoglaló áttekintést ad, majd részletez. Pécseli követi a *Rhetorica ad Herennium* módszerét: rövid, korrekt meghatározásokat ad, s a meghatározásokat egy-két példával világít-

ja meg. Ez a világos módszer tette a *Rhetorica ad Herennium*ot évszázadokon át használt, népszerű tankönyvvé, s ezért jó tankönyv Pécselié is. Kifejtései után összefoglalja a szabályokat, s a „megjegyzések” címszó alatt gyakorlati tanácsokat ad (minden bizonnyal így tanították őt is professzorai). Elméleti tételeit klasszikus szerkesztésű mintabeszédekkel vagy beszédvázlatokkal, azaz klasszikus beszédek ismertetésével illusztrálja. A diákok ugyanis inkább mintákat követve sajátítják el a szónoklás mesterségét, nem annyira elméleti alapon, elméleti tételek alkalmazásával. Szóhasználati tanácsokat is ad, pl. „A bevezetésben a megszokott szavakat és kifejezéseket kell használni. Ügyelni kell arra is, hogy a bevezetéshez illeszkedjék az ige, amivel az érzelmet jelöljük: *örvendek, fájdalom, csodálkozom, hálát adok, óhajtom, tartok tőle, könyörgök, búsulok stb.*” (1, 2, 6). Részletezi a tájleírás, a jellemzés, a metaforálás lehetőségeit. Ebből arra következtethetünk, hogy jó gyakorlati szakember lehetett.

Retorikájának szerkezete. Pécseli két könyvből álló retorikájának szerkezete a következő: I. könyve az inventiót és a dispositiót tartalmazza; II. könyve az elocutiót, azaz a stílust. Tulajdonképpen a retorika két pillérét tárgyalja, ezek a *res* (inventio, dispositio) és a *verbum* (elocutio), azaz – ahogyan később Babits is hangsúlyozza – a „gondolat és a szó” (Babits 1978; vö. Adamik 2004: 34–35). Ezen az alapon különbözteti meg Quintilianus – az ő nyomán Pécseli is – a gondolatalakzatokat és a szóalakzatokat. Ily módon Pécseli retorikájában kialakul egy logikus struktúra. (Az alakzatoknak ezen felosztása a retorika rendszerén alapul, ezért ez volna az egyetlen elfogadható felosztás ma is.)

„Pécseli Király retorikájának beosztása, szerkezete, arányai szoros megfelelést mutatnak Matthaeus Dresser népszerű retorikai tankönyvével” (KecskemétiMRH 83). Ez a megállapítás igaz, ám az is igaz, hogy a retorikák rendszere kétezer éven át – bár voltak közöttük kisebb-nagyobb eltérések – egységes volt (Corbett 1969: XII): az inventio és az elocutio mindig nagyobb hangsúlyt kapott. Quintilianus 12 könyvből álló *Szónoklattanában* öt könyvet szánt az inventiónak (3–7. könyv), ehhez kapcsolta a dispositiót; négy könyvet az elocutióknak (8–11. könyv), s ide kapcsolta a memoriát és a pronuntiatiót. Ezek az arányok öröklődhettek. A négy könyvből álló *Rhetorica ad Herennium* első könyve a szerkesztéssel, második könyve a törvényszéki beszéddel és a bizonyítással, harmadik könyve a tanácsadó és a bemutató beszéddel, valamint az elrendezéssel, az előadásmóddal és az emlékezőtehetség fejlesztésével, negyedik könyve a stílussal foglalkozik. Látható, hogy az inventio és az elocutio mindig nagyobb figyelmet kap, mivel

fontos és jól tanítható (az előadásmód nagyon egyéni). Pécseli tehát a klasszikus retorikák szokásos felépítését követi, abban a tekintetben, hogy a hangsúlyt az inventióra és az elocutióra helyezi.

A *Rhetorica ad Herennium* röviden tárgyalja az ügyeket és az ügyekhez kapcsolódó beszédfajtákat, majd a szerkezet bemutatásával kezdődik, ezt követi Pécseli. Ő is először az ügyekről és a beszédfajtákról ír röviden, a beszéd szerkezetét tárgyalja, majd a beszédfajtákat ismerteti, ezután a szónok feladatait követi, ezek: inventio, dispositio, elocutio; a memoriát és a pronuntiatiót azonban elhagyja. Ez gyakran előfordul a korabeli és a későbbi retorikákban is, a retorikák ugyanis nemcsak a szónoklatra, hanem az írásművekre is vonatkoztak. Ezt a folyamatot megerősítette a retorika és a poétika összefonódása, minden bizonnyal Horatius *Ars poetica*-jától kezdve, majd erőteljesen kibontakozva a reneszánsztól; a folyamatot részletesen leírja Edward Corbett a *Rhetorical Analyses of Literary Works* (Irodalmi művek retorikai elemzése) c. tanulmánykötet előszavában (Corbett 1969; vö. Bán 1971: 8; Ueding 2011: 113). Arról se feledkezzünk meg, hogy a könyvnyomtatás felfedezése után és elterjedése korában vagyunk: a nyomtatott szöveg előtérbe kerülése is befolyásolhatta a szóbeliség viszonylagos háttérbe szorulását (Ong 1958).

Ez után az általános jellemzés után tekintsük át Pécseli retorikájának tartalmát.

1. KÖNYV

I. Feltalálás (*inventio*)

A retorika meghatározása. A kor jellemző felfogása szerint „a retorika általában a világi szónoklattant és annak alkalmazását jelenti, és azon belül is különösen az elocutiót” (Bartók 2004: 207). Igaz, hogy a kor klasszikus alapú retorikaiban nagy teret kap az elocutio, de hasonlóan alapos az inventio tárgyalása is. Argumentáció és stílus – két pilléren áll, ahogy ma is hangsúlyozzák, metaforával kifejezve: a retorika szíve és lelke (Pécseli is a retorika szívének nevezi az inventiót).

A retorika szabályrendszer, hangsúlyozni kell azonban, hogy induktív úton, tapasztalat alapján létrejött szabályrendszer (ezt a megállapítást Edward Corbett is szükségesnek tartja hangsúlyozni, nyilván azért, hogy kivédje a preskriptív – ostoba, de korunkban divatos – vádat, Corbett 1969: XI). Érdekes az a tény is, hogy a mai pszichológiai és szociálpszichológiai kísérletek megtámogatják a klasszikus retorika megállapításait, részletesen

tárgyalja ezt a kapcsolatot az amerikai Martha Cooper *Analyzing Public Discourse* c. könyvében (Cooper 1989).

Pécseli a következő meghatározást idézi: „*ars bene dicendi*”. Ez lényegében Quintilianus meghatározása. Quintilianus ugyanis megvizsgál mintegy tizenöt retorikameghatározást, végül Kleanthészét fogadja el: *rhethoricen esse bene dicendi scientiam*, azaz „*a retorika a jó beszélés tudománya*” (*Szónoklattan* 2, 15, 34). Ez a meghatározás a szónok erényeit is magába foglalja: „Mert a beszéd minden erényét egyszerre felöleli, egyszerűsmind a szónok erkölceit is, mivel jól csak a becsületes ember beszélhet” (2, 15, 34). A jó tehát mind a művészi, mind az etikai jót jelenti. (Quintilianus azután a tizenkettedik könyv elején hosszasan ír arról, hogy szónok csak becsületes ember lehet, illetőleg csak becsületes emberből válhat jó szónok, vö. Adamik 1998, 84–93). Quintilianus arról is ír, hogy a retorika *ars*, azaz művészet, érdemes ennek a fejezetnek a lezárását idézni:

Azt, hogy a retorika művészet, röviden be lehet bizonyítani. Vagy elfogadjuk azt, amit Kleanthész állított, hogy „a művészet olyan képesség, mely segítségével egy bizonyos módszert, azaz rendszert követve létrehozunk valamit” – s aligha kétféle majd bárki is, hogy a jó szónoklatban módszeresség és rend van –, vagy azt a mindenki által elfogadott definíciót vesszük alapul, hogy a művészet hasznos életcélok elérését szolgáló rendszerek ismeretén alapszik, s akkor látni fogjuk, hogy mindez a retorikát is jellemzi. Nemde akárcsak a többi művészet, a retorika is elméleti és gyakorlati részből áll? Elképzelhetetlen, hogy a retorikát ne vegyük művészet-számba, ha a dialektika az (s ezt mindenki nyilvánvalónak tartja), hiszen attól inkább csak faj, mint nem tekintetében különbözik. De arról sem szabad megfeledkezni, hogy amit egyesek nem művészetként üznek, abban van valami művészi jelleg, s hogy művészet az is, ha valamit jobban csinál az, aki azt tanulta, mint aki tudatlanul áll hozzá. A szónoklás tudományában viszont nemcsak a tanulatlant szárnyalja túl a tanult, hanem még a tanultabb is a tanultat, hiszen másként nem volna annyi szabálya, és olyan nagy híré oktatói sem lennének. Ezt mindenkinek be kell látnia, legfőképp nekünk, akik a szónoklás értelmét az erényes férfitől elválaszthatatlannak tartjuk (2, 17, 41–43).

A beszéd végső célja a meggyőzés: a gyönyörködtetés és a megindítás elsősorban, valamint a rábeszélés. A klasszikusok alapján áttekinti a retorika részeit, ezek: a feltalálás, az elrendezés, a kidolgozás, az emlékezetbe vésés és az előadásmód.

A beszéd szerkezete. Pécseli hat beszédrészt ismertet, ezek: bevezetés, elbeszélés, tétel, bizonyítás, cáfolás és befejezés. Ez a hatos felosztás a *Rhetorica ad Herenniumban* jelentkezik először, s innen öröklődik évszá-

zadokon át, s használatos ma is. (Ehhez a hat beszédrészhez Quintilianus hozzátett egy hetediket, a kitérést; ezt Pécseli az alakzatok között mutatja be.) Felsorolja a beszédrészeket, majd alaposan bemutatja őket.

Részletesen ír a bevezetésről: a közvetlen és a közvetett bevezetés megkülönböztetése is a herenniusi retorikából származik, de Pécseli Ciceróra és Quintilianusra hivatkozik, természetesen helyesen. Ezután a bevezetés céljáról értekezik, ezek: a jóindulat elnyerése, a figyelem felkeltése és a tanulékonytétel. Az elbeszélésnek három fajtáját különbözteti meg, ezek: polgári peres, kitérő (tkp. gyönyörködtető) és távol eső, azaz inkább a gyakorlatot szolgáló. Helyekről és időről, valamint személyekről lehet elbeszélést szerkeszteni. A helyekről és az időről szóló elbeszélés háromféle lehet: mesés, történeti és valószínű; a személyekkel foglalkozó elbeszélésbe dialógusokat is lehet beépíteni. Tulajdonképpen a klasszikus retorikában benne volt a műfajelmélet csírája: a mese, a történetírás, a valószínű pedig a regény. (A dialógusok beépítése azt jelzi, hogy a retorika az írásművek megalkotására is vonatkozik. Nyilván ezért tárgyal később párbeszédén kívüli és párbeszédbe beépülő alakzatokat, l. lentebb.)

A tétel az ügy fő része, összefogja a beszédet, nem lehet elhagyni. (Tudnunk kell, hogy Arisztotelész azt tanította, hogy a beszédnek két nélkülözhetetlen része van: a tétel és bizonyítása; de ír a bevezetésről és a befejezésről is, tehát a szónoki beszéd négy részét tárgyalja.) A tételhez csatlakozhat a tételosztó, akkor van rá szükség, ha hosszabb a beszéd.

A bizonyítás és a cáfolás tárgyalásában helyezi el Pécseli a bizonyítást, vagyis az érvelést. A bizonyítást a beszéd szívének nevezi. Az érvek anyagát és az érvek formáját kell tekintetbe venni: az érvek anyaga a logikai bizonyítás, az érvek formája az elrendezés. Külső és belső érveket különböztet meg, a belső érvek között sorolja fel a szokásos általános érvforrásokat, azaz toposzokat, ezek valósak vagy valószínűek, azaz a valós érv látszatát keltik (érdekes, hogy a példát külső érvnek veszi, de ez más retorikákban is előfordul). Az érveknek a szónokok által használt formái a szillogizmus, az enthüméma, az indukció és a példa. Okosan felhívja arra a figyelmet, hogy a szónoknak nagyobb szabadsága van a bizonyításban, mint a logikusnak; a szónoknak inkább enthümémára van szüksége, ritkán van szüksége teljes szillogizmusra (az enthüméma Arisztotelész terminusa: csonka és/vagy valószínűségeen alapuló szillogizmus; a görög *en thümo* kifejezésből származik: 'ami a gondolatban van'; a kihagyott részeket a hallgatóság kiegészítheti, ezáltal együtt gondolkodik a szónokkal). Az epikheiréma ötrészes szerkeze-

tét tanítja, de ezt a terminust nem használja. A cáfolás olyan, mint a bizonyítás, csak ellentétes előjelű, nem építő, hanem romboló.

A befejezés a beszéd utolsó része, művészi lezárása. Ismerteti típusait, hangsúlyozza az érzelemkeltés fontosságát. A beszédrészek ismertetése után tér rá a beszédfajták részletes tárgyalására.

A beszédfajták. Arisztotelész nyomán az ókori és a későbbi retorikák három beszédfajtát tárgyalnak: a törvényszéki, a tanácsadó és a bemutató beszédet. A beszéd célja ugyanis a hallgatóságra irányul, a hallgatóság pedig múltbeli vagy jövőbeli eseményekről ítélkezik (*Rétorika* 1358b); a múltbeli eseményekkel foglalkozik a törvényszéki beszéd; a jövőbeliekkel pedig a tanácsadó beszéd; a bemutató beszéd többnyire a jelenhez kapcsolódik. Arisztotelész felosztását az utódok elfogadták, bár voltak viták (vö. a *Retorikai lexikon beszédfajták* szócikkével). Kétségtelen tény, hogy vannak vegyes típusú beszédek, a *kevert nem* terminust is használják (Imre 2003: 421; illetőleg *hybrid genres*, vö. Sloan 2001: 361), hiszen például a törvényszéki és a tanácsadó beszédben lehetnek bemutató elemek. Ez természetes, be kell mutatni ugyanis a cselekedeteket a bírák előtt, hasonlóképpen, egy tanácsadó beszédben is elsősorban tetteivel jellemezzük a javasolt vagy az elvetendő személyt. A beszédfajta megítélésekor azonban mindig a beszéd célját kell figyelembe venni. Kecskeméti azt írja, hogy mindig megállapítható a *primarium genus* (vö. Kecskeméti 1998: 77–78). Ezt kell tenni a prédikációk esetében is: egy prédikáció lehet pusztán bemutató beszéd, de ha célja a buzdítás, az *exhortatio*, akkor tanácsadó beszéd.

Melanchton nyomán a protestáns retorikák felvették a tanító beszédet, ezt teszi Pécseli is, sőt: első helyen ezt ismerteti. Tehát a *genus iudiciale*, *genus deliberativum*, *genus demonstrativum* mellé bekerült retorikájába a *genus didascalicum*, vagyis a tanító beszéd (Kecskeméti 1998: 73; Imre 2003: 414, 424, 447). Felvételét a protestáns prédikátorok tanító szándéka indokolta, de a későbbi retorikák indokolatlannak tartották a tanító beszéd megkülönböztetését, s nem vették fel a beszédfajták közé. Tulajdonképpen felvétele feleslegesnek bizonyult, mivel a tanítás szándéka benne volt/van a tanácsadó beszédben. A tanácsadó beszédnek ugyanis két fajtája van: a *suasoria*, vagyis a meggyőzés, a rábeszélés/lebeszélés céljával készített beszéd, valamint a *parainesisz*, vagyis az életviteli tanácsokat adó beszéd, ennek kétségkívül tanító jellege volt. De egyéb oka is lehet annak, hogy a tanító beszéd mint beszédfajta nem különült el.

A beszéd tétele logikai szempontból mindig ítélet – írja Ravasz László; feltehetjük kérdés formájában is, ez élenkítő gondolatalakzat. A lé-

nyeg, hogy mindig ítélet megvitatása a beszéd, soha nem fogalommagyarázat. A tanító beszédben ezzel szemben azt látjuk, hogy a tétel fogalom magyarázatát kéri, Pécseli példája: Micsoda az Isten? Micsoda az egyház? Mi az: erőszakot erőszakkal hárítunk el? Ez ellentmond a beszéd dinamikus jellegének, ezért sem sikerülhetett a tanító beszéd állandósítása.

„...a beszéd abból a kényszerből születik, hogy rövid idő alatt sokat kell mondanunk, s úgy kell beszélnünk, hogy beszédünkben minden benne legyen, ami kell, de semmi fölösleges teher ne nyomja a gályát. Ezt pedig csak akkor érhetjük el, ha beszédünk magva egy *tétel*. Tétel alatt értem azt az ítéletet, amely a beszédnek tárgyát adja meg, s magában foglalja annak egész anyagát. Minden, amit a tételben elmondunk, a tételből következzék, s a beszédben mindazt mondjuk el, ami a tételből következik. Tétel csak ítélet lehet, de fogalom soha. Ugyanis a fogalom olyan, mint a geometriában a pont: nem fejez ki tért. Mindent el lehet mondani róla a szerint, ahogyan felbontjuk vagy határoljuk, jobbra vagy balra indulva végezzük a kapcsolásokat. Az ítélet azonban az a viszony, amely két fogalom kapcsolatából támad, s mint ilyen egészen határozott logikai mennyiséget ad. [...] Azt, hogy ez a tétel nem lehet más, csak assertorikus ítélet, nem is kell hosszasan fejtegetnem; hiszen a beszéd lényege az állítás; azért születik, hogy feleletet adjon; nem azért beszélünk, hogy találgassunk, habozzunk, kérdezzünk, keressünk, hanem hogy kijelentsünk, megvalljunk, állítsunk, utat mutassunk. Lehet, hogy tételünket kérdésben fogalmazzuk meg, de ez csak szónoki figura; ...” (Ravasz László: A beszéd mint műalkotás).

Elsőként a tanító beszédet ismerteti Pécseli. Részletesen ír az egyszerű témáról és az összetett témáról. Az egyszerű témához kérdéseket ad meg, majd ezen kérdések alapján ismerteti a barátságról szóló beszédet (Cicerónak *Laelius avagy a barátságról* c. műve alapján). Hasonló ismertetéseket ad az összetett témához: Vajon viselhet-e háborút a keresztyén ember?; Vajon rossz-e a halál? (Cicero *Tusculanumi beszélgetéseiből*).

A törvényszéki beszéd fajai a vád- és a védőbeszéd. Ismerteti a három ügyállást: a következtetésen, a jogosságon és a törvényen alapuló ügyállást, azaz röviden szólva: van-e ügy?; mi az?; milyen? Ezután következik a három ügyállás részletes bemutatása. A következtetésen alapuló ügyállás ismertetése alapos, lényege a tett feltárása, tényének megállapítása; két mintabeszédet csatol hozzá, egy vád- és egy védőbeszédet. A jogosságon alapuló ügyállás tárgya: helyesen tették-e vagy helytelenül? Ehhez csatlakozik a belgákról szóló pró és kontra beszéd. A törvényen alapuló ügyállást meghatározáson alapuló ügyállásnak is mondják, mivel fontos része a meghatározás. Hatféle ügyállás tartozik ide: a meghatározás alapján, a törvény betűje és szelleme alapján, az ellentmondó törvények alapján, a kétértelműség alap-

ján, az okoskodás alapján, a kifogás alapján. A meghatározás a legerősebb érv, s ennek kapcsán utal a többi dialektikus érvre. Az ellentmondás felismerése és feloldása is fontos az érvelésben. A kétértelműségeket a grammatika és az érvforrások segítségével lehet eloszlatni. Az okoskodás az érvforrások alkalmazását jelenti. Pécseli a törvényszéki beszéd kapcsán felsorolja az érvelés lehetőségeit, benne van tehát retorikájában, igaz nem olyan részletesen, mint számos egyéb retorikában. A kifogáson alapuló ügyállás a klasszikus retorikákban a negyedik ügyállás, Pécseli beleilleszti a harmadikba.

A tanácsadó beszéd célja a rábeszélés, illetőleg a lebeszélés, Pécseli a *suasoria* beszédfajtaát általánosítja, s Arisztotelész alapján ismerteti. Tárgyalja sajátos érvforrásait, ezek a tisztességes, a hasznos és a lehetséges. Ezek speciális, a körülményekből adódó érvek (nem dialektikus, nem az általános érvforrásokból adódó érvek, nem a toposz-logika alkalmazása). Mintaként Cicero egyik philippicáját ismerteti: megadja a beszéd szerkezetét, gondolatmenetét. Két mintabeszédet is közöl, az egyikben Cicero követése mellett érvel, a másikban a magyarok a lengyelek segítségét kéri a törökök ellen.

A bemutató beszéd ismertetésében részletes szempontokat ad a személy dicséretére, egy mintabeszédet is csatol a részletes tanácsokhoz: Thuküdidész görög történetíró dicsérete Aphthoniosz nyomán. Ezután következik a tettek és a dolgok dicsérete. Függelékként részletezi a vidékek, városok stb. dicséretét. Két mintabeszédet közöl itt is, az egyik Dávid tetteről, aki legyőzte Góliátot, a másik a tisztségviselők dicséretéről. A dicsérő beszéd, a laudatio ellentéte a korholó beszéd, a vituperatio, erre is ad mintát Pécseli, ez a gögösség kárhoztatásáról szóló beszéd.

A mintabeszédek. Nagyon fontosak Pécseli retorikájában a mintabeszédek: terjedelmes mintákat a három klasszikus beszédfajtára és a három stílusnemre közöl. A kezdőknek különösen hasznosak, mert mintát látnak, s gyakran elemző utalások segítik őket a szövegek margóján. Ezek a beszédek nagyrészt német retorikákból származnak, közérdekű erkölcsi kérdéseket taglálnak, vagy pedig a kort izgató történelmi eseményekre reflektálnak, ilyen például az utalás a németalföldi szabadságharcra, a törökellenes küzdelmekre. A török veszedelemről sok beszéd szólt a korszakban, fontos retorikai tárgynak tartották (Imre 2003: 415, 416, 447). Olykor nem a teljes beszédet, csak szerkezetét, gondolatmenetét ismerteti. Ilyen a halál jó voltáról szóló beszéd, mely Cicero *Tusculanumi beszélgetéseiből* származik, de a legtöbb beszéd forrása Johannes Schollius (KecskemétiMRH 84). Az egyszerű (alacsony) stílusnem mintabeszédének forrása Lüsziasz beszéde a

nyomorék védelmében. Ezek a beszédek klasszikus szerkezetűek, a bevezetésben gyakran alkalmazzák a szerénység toposzát, az alakzatok közül pedig a kérdések különböző fajtáit.

Mintabeszédei:

Törvényszéki beszédek:

Vádbeszéd és védőbeszéd a következtetésen alapuló ügyálláshoz:

a vádbeszéd egy gyilkos ellen, aki a szónok rokonát ölte meg;

a védőbeszédet a gyilkossággal megvádolt személy mondja; cáfolja a gyilkosság tényét.

Két ellentétes beszéd a jogossági ügyálláshoz:

a belga rendek védelme a spanyolok ellen, törvényesen szakadtak el a spanyol királytól;

a belga rendek vádolása: nem törvényesen szakadtak el.

Tanácsadó beszéd:

Mintabeszéd, amely Cicero követéséről győz meg.

Kérelmező beszéd: A veszélyben forgó Magyarország szónoklata III. Zsigmond lengyel királyhoz, melyben a magyar előkelőségek azt kérik, hogy a lengyelek lépjenek szövetségre velük, és nyújtsanak segítséget a törökök ellen.

Bemutató beszéd:

A görög történetíró, Thuküdidész dicsérete Aphthoniosz nyomán.

Dávid tettéről, aki isteni erővel felfegyverkezve legyőzte Góliátot.

A tisztségviselők erényeinek dicsérete (méltóság, szükségesség és hasznosság).

A gögösség kárhoztatásáról.

A három stílusnem:

Minta az alacsony stílusnemre.

Minta a fennkölt stílusnemre.

Minta a közép stílusnemre.

Az érvforrásokról. Ez a fejezet rövid összefoglalása a már több helyen is tárgyalt érvelésnek. Az érvforrás Quintilianus terminusa, azokat a helyeket (görög: *toposz*, *topoi*; latin: *locus*, *loci*) jelenti, ahonnan érveket meríthetünk. „Mindazok a hihető dolgok, amelyek az érvelés nagy része alapul, ilyen forrásokból erednek” (*Szónoklattan* 5, 10, 19; a *fons* ’forrás’ szót használja, így terjedt el az *érvforrás* terminus a retorikákban). Arisztotelész 28 érvforrást vagy helyet sorol fel *Rétorikájában* (1397a–1401a), részletesen tárgyalja őket a *Topikában*. Arisztotelész külső vagy művészetén kívüli és belső vagy művészetén belüli érveket különböztet meg (1355b vége). A belső érvek lehetnek speciális érvek, ezek a beszédfajták speciális érvei (jogos–jogtalan, hasznos–káros, jó–rossz), valamint általános, azaz mindenütt felhasználható érvek, ezek az általános érvforrásokból vagy helyekből merí-

tett érvek (*toposzok*), érvelési közhelyeknek (*loci communes*) is nevezik őket.

Cicero egy teljes művet szentel a „helyek”-nek: *A helyek (Topica)* című Cicero-művet Kisdi Klára fordításában olvashatjuk a *Cicero összes retorikaelméleti művei* c. kötetben. (Tehát Cicero *Topicája* nem veszett el, mint ahogy Melanchthon fordítója állítja, ld. Imre 2003: 61). Tulajdonképpen Cicero *Topicája* a későbbi retorikai érveléstanok forrása; ezt bizonyítja az a tény is, hogy Melanchthon is idézi. Cicero *Topicájának* egyik jelentős továbbvivője az ókor és a középkor átmenetének nagy egyénisége, Boethius; majd pedig a reformáció hajnalán újrafogalmazta Rudolphus Agricola.

Cicero *Topicájának* a fejezetei a következők: Az érvek és helyeik; Meghatározás, felosztás, szófejtés; Azonos szócsalád szavai, nem, hasonlóság; Különbőség, ellentét, következmény, előzmény; Okok, hatás, okozat; Összehasonlítás; Az ügyön kívüli érvforrások: a tanúságok; A határozott és a határozatlan kérdés; A kérdések fajaihoz illő helyek; A három ügyfajta; Az ügyállás, A szónoki beszéd részei (CicÖRM 691–720).

Agricola a következő toposzokat tárgyalja: „Definitio, genus, species, proprium, totum, partes, coniugata, adiacentia, actus, subiecta, efficiens, finis, effecta, destinata, locus, tempus, connexa, contingentia, nomen, pronuntiata, comparata, similia, opposita, differentia” (Agricola, *De inventione dialectica libri tres, Libri I.* cap. XXXVIII, 139; közli Ong 1958: 340). Walter J. Ong toposz-logikának (*topical logic*) nevezi az érvelési közhelyekkel való érvelést (Ong 1958: 104. kk.). Agricola rendszere nagy hatású volt, de tulajdonképpen az egész toposz-logika Cicero *Topicájára* megy vissza.

Walter J. Ong is ír arról, hogy ezek a toposzok az emberi gondolkodást tükrözik: ezek a lehetőségek léteznek az elmében. Martha Cooper pedig modern kísérleti bizonyítékokat hoz fel (Cooper 1989: 76–80, 101). Polányi Károly arról ír, hogy létezik az emberek elméjében egy tudás (*tacit knowledge*, vö. a *Retorikai lexikon* szócikkével: *hallgatólágos dimenzió*). Azt is megfigyelhetjük, hogy a toposz-logika kezdeményei megvannak a kisgyerek bontakozó nyelvi tudatosságában (*language awareness*), alkalmazza a toposz-logika csíráit, sajátos megoldásokkal definiál, feloszt, összehasonlít, megokol stb. (Adamikné 2006: 214. kk.).

Saját retorikámban a következő toposzokat tárgyalom Corbett–Connors csoportosítása alapján: definíció (meghatározás, felosztás, osztályozás/kategorizálás, s ide vettem a részekre osztást); összehasonlítás (hasonlóságok, különbségek, fokozatok, itt tárgyalom az analógiát); viszonyok (ok-oztat, előzmény-következmény, ellentétek, ellentmondások); körülmények

(múltbeli és jövőbeli tények, a lehetséges és a lehetetlen, a személyekből és a dolgokból vett érvek). Az első három csoport érvei kvázi-logikai érvek, a negyedik csoport érveinek nincsen logikai alapjuk (Corbett–Connors 1999). Perelmannál (1982) más csoportosítás olvasható, de a részletek azonosak. Hangsúlyozni kell, hogy a retorikai érvelést mindegyik szerző valószínűségi érvelésnek nevezi, mivel különbözik a formális logikától; bár a toposzok egy részének van formális logikai alapjuk, de a formális logika absztrakt és személytelen, nem függ semmilyen hallgatóságtól; a retorikai érvelés lazább (*copia*, azaz szóbőség jellemzi), mindig személyes, és mindig egy bizonyos hallgatósághoz szól.

Függeléként – mintegy összegezőként – Pécseli ír az érvforrásokról. Legfontosabbnak azt tarja, hogy a szónok a határozott tételről áttér az általános tételre. Ez valójában azt jelenti, hogy nagypremisszával érvel, vagy cáfolhatatlan igazsággal, vagy – ha enthümémát alkalmaz – erős valószínűségű állítással: gyakran gnómával, szentenciával. Ezt így nem írja le Pécseli, de az írók bölcs mondásainak alkalmazását hangsúlyozza. Arisztotelész nyomán retorikán kívüli (röviden: külső) és retorikán belüli (belső) érveket különböztet meg (*Rétorika* 1355b). A külső érvek lényegében tekintélyérvek. A reformáció retorikáira jellemző a tekintélyérvek erőteljes alkalmazása (Kecskeméti 1978: 44). Ez igaz Pécseli retorikájára is: az érvelési közhelyek vagy érvforrások tárgyalása viszonylag szegényes (egyébként ezt a vázlatosságot indokolhatja gyakorlati jellege, pontosabban az a tény, hogy kezdőknek szánta könyvét), bár a beszédajták tárgyalásakor ismertet több érvelési közhelyet, s az alakzatok egy részét is az érvelési közhelyekhez, vagyis a toposz-logikához kapcsolja.

Az érzelmekről. Dressert idézve abból indul ki, hogy a retorikának nemcsak az a feladata, hogy tanítson vagy bizonyítson, hanem az is, hogy megindítsa a lelkeket. Röviden ír az érzelmekről, s ezzel lezárja retorikája első könyvének első részét. Az első könyv második része az elrendezésről szól.

II. Az elrendezés (dispositio). Lehet általános és speciális. Az általános az egész beszéd szerkezetére vonatkozik: ismerteti a hatos felosztást. A speciális elrendezés az egyes beszédrészek megszerkesztésére vonatkozik. A bizonyítás szerkesztéséről ezt írja: „az első helyre erős bizonyítékokat szoktak állítani, a gyengébbeket pedig a csatasor, a csapat közepére állítják, a végére aztán ismét szilárdakat helyeznek.” Ez tulajdonképpen a nesztóri sorrend, melyet mindig is tanácsoltak a retorikák (a bölcs Nesztór helyezte el így a harcosait a trójai síkon).

2. KÖNYV

III. A stílus (elocutio). Az elocutio tárgyalását három részre osztja: ezek a választékosság (*elegantia*), az elrendezés (*compositio*) és a méltóság (*dignitas*), ez utóbbi tartalmazza a trópusok és a figurák leírását. Csak a *Rhetorica ad Herennium* használja a *dignitas* terminust ékesség értelemben, ez nyilvánvalóan a herenniusi retorika hatása. A trópusok és a figurák leírásának, csoportosításának nagy hagyománya volt évszázadokon át, ez mindig részletes a retorikákban. Pécseli retorikáját a stílusnemek és a stíluserejnek ismertetése zárja le (a stílusnemek és a stíluserej tanát is a herenniusi retorika dolgozta ki, vö. Adamik 1998).

A választékosság. A Herennius-retorika szerint a stíluserej az illőség, a világosság, a nyelvhelyesség és az ékesség. A választékosság alatt a latinosságról és a világosságról van szó, az elrendezés alatt az illőségről és a megfelelésről, a méltóság alatt a díszes, azaz ékes ábrázolásról. Pécseli követi tehát a négy stíluserejt, csak kissé más csoportosításban. A latinosság a helyes nyelvhasználatot jelenti, a barbarizmus (helytelen szóhasználat) és a szolecizmus (helytelen grammatikai szerkezetek) kerülését. A világosság a megfelelő szóhasználatot, a helyes grammatikai szerkesztést jelenti.

Az elrendezés. A hangok, a szótagok és a szavak összekapcsolását tanítja ebben a részben. Alaposan ír a szórendről, a körmondat szerkezetéről. Ezen a ponton néhány szót kell ejteni a latin mondatfelfogásról, a *sententia* terminus ugyanis nem azonos mai *mondat* terminusunkkal. Egy tanulmány összefoglalását idézem: „We assume that sentence is a string of words which is segmentable inside the whole communication and satisfies a set of syntactic conditions. Ancient grammarians do know prosodic, logical, rhetorical, semantical structures inside sentence: but they never join these structures with syntactic ones. Sentence does not appear as a relevant concept in their theories: their conclusion must be related to their Philosophy of Language which has been greatly predominant in Europe up to the 18th century” (Charpin 1988: 57). Ezért a *sententia* terminust szövegnek, kijelentésnek fordítottuk. A körmondat jelentése a mai értelmezésben azonos a hosszú, sajátos szerkesztésű mondattal. A klasszikus felfogás szerint fő jellemzője a ritmus, nem az ünnepélyes hosszúság, ezért akár pár szavas rövid egységből is állhat, ahogy Pécseli is tárgyalja.

A méltóság. A trópusok és a figurák bemutatása részletes, gazdag példaanyaggal, bámulatos klasszikus auctorismerettel; csoportosításuk érdekes és logikus.

A retorikatörténet kétségkívül nagyhatású, de megosztó alakja Petrus Ramus (Pierre de la Ramée, 1515–1572). Volt, ahol követték, dicsőítették; volt, ahonnan egyszerűen kitiltották. Mint hugenottát mérszárolták le a Szent Bertalan-éjen, mártírhalála is növelte népszerűségét. Az európai retorikusok rámistákra és ciceróniánusokra oszlottak; a rámista hatás különösen Angliában volt jelentős, de nálunk is voltak követői, például a második latin nyelvű retorikánk szerzője, Buzinkai Mihály. Ramus pedagógiai újításai kétségkívül jelentősek, elismerően ír róluk Fináczy Ernő, s azt is értékeli, hogy összevonta a dialektikát és a retorikát (Fináczy 1919/1986: 128). Walter Ong ezt az összevonást azzal indokolja, hogy a dialektikai és a retorikai érvelés mindig is átfedésben volt, észszerűnek tűnt egységesíteni. Ám azt is elismeri, hogy a retorika szegényedett ezzel a lépéssel (Ong 1958: 270). Ramus retorikája fokozatosan épült ki. Először Omer Talon, Ramus tanítványa írt retorikát 1545-ben, címe: *Omer Talon's Training in Oratory*. Valószínűleg maga Ramus is közreműködött az 1548-ban megjelent *Rhetoricában*, az ő műve az 1562-ben, majd 1569-ben megjelent *Rhetoricae libri duo, Petri Rami praelectionibus illustrati* (részletes ismertetésük Ong 1958: 271. kk.).

A dialektika és a retorika összevonása azonban kifejezetten károsan befolyásolta a retorika sorsát. Ramus újítása ugyanis – Chaïm Perelman szerint – végzetes hatást gyakorolt a retorikára. Ramus kivette ugyanis a retorikából az inventiót és a dispositiót, s mindkettőt a dialektikába utalta. Így a retorikában csak az elocutio, azaz a stílus maradt, a memoriával és a pronuntiációval pedig nem törődött. Perelman élesen fogalmaz: Ramusnak ezen újítása vezetett a retorika degenerációjához (Perelman 1982: 3): egyrészt csak a stílust tárgyaló retorikákhoz, másrészt ahhoz a felfogáshoz, mely a retorikát azonosította az előadásmóddal, szűkebben felfogva a beszédtechnikával (ez a felfogás máig él a hazai tanárság körében). Szerencsére, a retorika a 20. század második felében feléledt, s az érdeklődés a régi retorikák iránt is feltámadt, elegendő itt csak a tübingeni retorikatörténeti kutatásokra, a *Historischer Wörterbuch der Retorik* című monumentális munkára és a toposzkutatásra utalni.

Pécseli egyértelműen ciceróniánus, bár ismerhette Ramus munkásságát. Kecskeméti Gábor azt írja, hogy Pécseli munkásságában a rámizmusnak nyoma sincs (KecskemétiMRH 81), de lehetséges, hogy a négy alaptrópus kiemelése, valamint a metonímia első helyen való tárgyalása rámista hatásra történt (l. lentebb).

A trópusok

Quintilianus szerint „A szókép valamely szónak (*verbum*) vagy kifejezésnek (*sermo*) előnyös átvitele saját jelentéséből más jelentésbe” (*Szónoklattan* 8, 6, 1). A görög *troposz* (latin *tropus*) terminust Cicero említi először (*Brutus* 17, 69), erre Pécseli is utal. A trópus mind a szó, mind a szöveg jelentésének átvitele lehet (tehát nemcsak a szóé, a magyar *szókép* terminus kétszeresen is félrevezető: 1. nemcsak szó jelentésátvitele lehetséges, hanem nagyobb nyelvi egységé is; 2. az átvitel nem mindig képszerű, pl. a nemzetségnév használata a személy neve helyett, l. alább). A quintilianusi meghatározáson alapul Pécseli retorikájában a szóbeli és a szövegbeli trópusok két nagy csoportja.

Szóbeli trópusok

A szóbeli trópusok közül kiemelkedik a négy alaptrópus, Pécseli az elsődleges és a másodlagos trópus elnevezést használja.

Elsődleges trópusok. A négy elsődleges trópus a metonímia, a szinekdoché, a metafora és az irónia. (Az irónia érvényesül szóban és a szónál nagyobb egységben is, ezért van két helyen.) A négy alaptrópusra való redukálás Petrus Ramustól származik. *Petri Rami Rhetoricae Distinctiones in Quintilianum* (Petrus Ramus retorikai eltérései Quintilianusszal szemben) című 1549-ben megjelent művének 109. pontja ekképp szól: „Elocutio et eius Species. Elocutio igitur est orationis exornatio, cuius species duae sunt. Tropus et Figura. Tropus est elocutio, qua propria significatio in aliam mutatur: a verbo τρέπω, id est muto. Tropi Genera. Tropi genera quatuor sunt, Metonymia, Ironia, Metaphora, Synecdoche.” (Az ékesség és fajtái. Az ékesség tehát a beszéd feldíszítése, amelynek két faja van, a trópus és a figura. A trópus olyan ékesítés, amely a tulajdonképpeni jelentést más jelentésbe változtatja át, a τρέπω, azaz változtat igéből. A trópus nemei. A trópusnak négy neme van: metonímia, irónia, metafora, szinekdoché.) Ezt az egyszerűsítést a korabeli aprólékos kategorizálás indokolta. A négy alaptrópus megkülönböztetése meglehetősen el volt terjedve a korabeli retorikákban (Bartók 1992: 209), s él a mai külföldi retorikákban is (A. Jászó 2014; saját retorikámban is alkalmaztam, Adamikné 2013).

Érdekes, hogy Ramus a metonímiát teszi első helyre, s Pécseli is a metonímiával kezdi a trópusok ismertetését (talán ezen a ponton is Ramust követte). Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy a metonímia a definíció okaihoz kapcsolódik, ezek a causa efficiens (a létrehozó ok), a causa materialis (az anyagi ok), a causa formalis (az alaki ok), a causa finalis (a

cél-ok); a definíció pedig a legerősebb érv, mindig kiemelt helyen szerepel a toposz-logikában. Nagyon fontos az a tény, hogy ekkor még a stilisztika a retorika része volt, s élt a retorikai érveléssel való kapcsolata: tudatában voltak a toposz-logika és a stíluseszközök kapcsolatának.

Részletesen ismerteti a metonímia fajtáit. A metonímiához kapcsolja a metalépsziszt, ez így van a legtöbb retorikában, de a metalépszisz nem ok-okozati viszonyon alapul, hanem előzmény-következmény viszonyon, és soha nem egyetlen szó.

A szinekdoché az egész-rész (beleértve a nem-faj) kapcsolatán alapul, tehát más a logikai bázisa, mint a metonímiáé, ezért a retorikák mindig külön kezelik, helyesen. (Több mai stilisztika a metonímia alfajának tekinti a szinekdochét, nyilvánvalóan nem látják a köztük lévő gondolkodásbeli különbséget: más-más toposzhoz tartoznak.) Az antonomasztia besorolása a szinekdoché alá logikus, Pécseli a megjegyzések alatt utal erre, de a főszövegben is van antonomasztia: a nemzetségnév a személy jelölésére, pl. *Péleidész Akhilleusz* helyett.

A metafora a hasonlóságon alapul (az összehasonlítás toposzán). Érdekes, hogy – mai kiemelésével ellentétben – a harmadik helyen szerepel (nyilvánvalóan azért, mert az összehasonlítás toposzán alapul, s ez a definíció – s a hozzá kapcsolódó felosztás – toposza után szokott következni a retorikákban). Érdekes a metafora alapját képező jelenségek részletes felsorolása, ezt a mai kognitív metaforaelmélet forrástartománynak nevezi (utaltam is erre a kapcsolatra a lábjegyzetben).

Az ironia trópusként való kezelése meglepi a mai stíluskutatókat, pedig logikus – az ellentét toposzán alapuló – besorolásról van szó. Ide tartozik az az eset is, amikor „Vénuszt ... csúnya lánynak nevezik.” Erre az névcserére a külföldi retorikákban nincsen külön terminus, a hazai stilisztikák enyelgésnek nevezik, „szerető gorombaságnak” (Zlinszky kifejezése, közli Szathmári MSÚ 208). Retorikámban az enyelgést az ironia alfajának tekintem (Adamikné 2013).

Másodlagos trópusok. Ide tartozik a hangutánzás (*onomatopoeia*), a képzavar (*katakhreszisz*) és a szócsere (*hüppallagé*). A hangutánzás trópusként való kezelése indokolt: „a dolgot a hangjáról nevezzük meg”, vagyis a szinekdoché működésének logikáját követi. Érdekes, hogy képzavarnak tekinti az olyan eseteket, amelyeket ma eufemizmusnak nevezünk, pl. a zsugorít takarékosnak, az ostobát egyszerűnek mondjuk. Ha jól meggondoljuk, ez a besorolás is logikus, az eufemizmus is „kilóg” a mai rendszerezésekből, mint a hangutánzás.

Szövegbeli trópusok

A szöveg trópusai: az allegória, a közmondás, a talány, az irónia és számos alfaja, valamint az utánzás, az antifrázis, a körülírás és a túlzás.

A figurák

Quintilianus szerint: „Az alakzat, ahogyan az elnevezéséből is világos, a beszédnek bizonyos alakja, amely eltér a közönséges és elsőként adódó formától” (*Szónoklattan* 9, 1, 4). A trópusok esetében jelentésátvitel (fordulat) van, az alakzatok esetében nincs jelentésátvitel. „A *schema* szó elsődlegesen és tulajdonképpen a ruhát, a test külső díszítését jelenti. Ebből kiindulva a rétorok átvitt, nem tulajdonképpen értelemen a beszéd ruhájára, díszítésére és megjelenésére használják.” Pécseli grammatikai és retorikai alakzatokat különböztet meg. A grammatikai alakzatokat nem részletezi, mivel ezek a grammatikusokra, az ortográfiára és a prozódiaira, illetőleg a szintaxisra tartoznak. Találó, hogy a zeugmát ráértésként értelmezi, és grammatikai alakzatnak tartja (ma a szóalakzatok között tartjuk számon). A retorikai alakzatok felosztása tehát a retorika res–verbum-felépítésén alapul: gondolatalakzatokat és szóalakzatokat különböztet meg.

Szóalakzatok

Pécseli először a szóalakzatokat mutatja be: az ismétlés tizenkét fajtáját. Ide tartozik még a kötőszóhiány és a kötőszóismétlés, a hasonló esetvégződés, a hasonló szövegvégződés, a hangok hozzátoldása, megváltoztatása, elvétele és áthelyezése, az egymásból képzett szavak összekapcsolódása, a szókihagyás, az elhallgatás. Ezután következik a gondolatalakzatok érdekes tárgyalása.

Gondolatalakzatok

A gondolatalakzatoknak két nagy csoportjuk van: jelentésalakzatok (párbeszéden kívül és párbeszédben) és a beszéd bővítésére alkalmazott alakzatok.

A jelentésalakzatok csoportjában a párbeszéden kívüli alakzatokhoz tartozik például a felkiáltás (exclamatio), ez érzelmi kitörés, jogos ide sorolni. A párbeszédben elhangzó alakzatok között tárgyalja az egyszerű kérdést és az érzelmmel átitatott kérdés sokféle funkcióját.

A beszéd bővítésére alkalmazott alakzatok az érvforrások szerint vannak csoportosítva. Ezek nem annyira ékítik a beszédet, inkább dúsabbá teszik. A beszéd szíve az érvelés, de a logikai felépítés olyan, mint a csontváz. Az érzelmeket nem mozgatja meg, éppen ezért ki kell egészíteni, dű-

sabbá kell tenni. A bővítés eszközei pedig a gondolathoz kapcsolódnak, vagy megfordítva: bizonyos gondolatokhoz bizonyos figurák jobban illenek.

Ilyenek a meghatározáshoz, a felosztáshoz, az okokhoz, a körülményekhez és a jelekhez, a hasonlókhoz, a nemhez, az ellentétekhez kapcsolódó alakzatok. A meghatározáshoz például illeszkedik a szónoki meghatározás (finitio); a felosztáshoz a halmozás, az ok-okozati viszonyhoz az indokolás, a körülményekhez a hely- és a személyleírás, a hasonlóból származó érvekhez az összehasonlítás (ide veszi a megszemélyesítést), a nemből származókhoz a gnóma, az ellentétéhez a szembeállítás. Sok besorolás érthető és elfogadható, némelyikük azonban elgondolkoztató.

Bán Imre könyvének Pécseliről szóló fejezetében megemlíti az alakzatokat, s ezt írja: „Részletes felsorolásuktól már meg kell kímélni a modern olvasót” (Bán 1971: 21). Pontosan a modern olvasónak van szüksége az alakzatok részletes bemutatására. Az ok a következő: a liège-i retorika (*Rhétorique generale*, 1970) erősen megkavarta a trópusok és a figurák rendszerét azáltal, hogy nem vette figyelembe az osztályozásuk alapját képező retorikai rendszert, pontosabban a toposzok rendszerét, hanem a strukturalista nyelvészet szempontjait vitte rá osztályozásukra, azaz egy másik tudományét. A magyar *Alakzatlexikon* munkatársai is követték ezt az osztályozást, a *Retorikai lexikon* nem vette át ezt a modernnek kikiáltott rendszert.

Időközben pedig a retorika rendszerének ismerete feledésbe merült, mégpedig az a tény, hogy a retorikusok tisztában voltak a toposzok (érvelési közhelyek), azaz az emberi gondolkodás és a trópusok/figurák összefüggésével.

A stílusnemek. A három stílusnem ismertetése történik ebben a fejezetben, ezek az egyszerű, a közepes és a fennkölt stílus, természetesen az illőség követelménye szerint alkalmazva. A három stílusnemet egy-egy rövid beszéddel illusztrálja.

Függelékként megpróbálom egy listán áttekinteni a trópusok és a figurák rendszerét. (Pécseli latinos helyesírással adja meg a görög eredetű terminusokat – ez ma is szokásos a bel- és külföldi szakirodalomban –, a listán meghagytam a latinos formákat, s utánuk írtam a magyar terminusokat. A lábjegyzetekben megadtam a görög terminusokat a mai helyesírási szabályzat szerinti magyaros átírásban. Ha már létezik magyar átírás, azt kellene használni mindenütt, ezt az elvet követtük a *Retorikai lexikonban*.)

Összegezésként azt mondhatjuk, hogy a huszonekét éves Pécseli Király Imre európai színvonalon álló, igényes, alapos retorikát állított össze, melyet még a 18. században is használtak iskoláinkban. Mind rendszerével, mind példaanyagával tanulságos a ma bölcsészeinek is.

Trópusok (tropi) és figurák (schemata, figurae)

TRÓPUSOK

Szóbeli trópusok

- Elsődleges trópusok (4): metonymia (metonímia)
metalepsis (metalépszisz)
synecdoche (szinekdoché)
antonomasia (antonomaszia, elnevezés)
metaphora (metafora)
ironia (irónia)
- Másodlagos trópusok: onomatopoeia (hangutánzás)
catachresis (képzavar)
hypallage (szócsere)

Szövegbeli trópusok

- allegoria (allegória)
paroemia, adagium (szállóige, közmondás)
aenigma (talány)
ironia: asteismus (áttételes, kifinomult élc)
diasyrmus (kisebbítés)
charientismus (finomítás)
mycterismus (csúfolódás)
sarcasmus (szarkazmus, durva gúny)
mimesis (mimézis, utánzás)
antiphrasis (antifrázis, ellentétes jelentés)
periphrasis, circuitus, circumlocutio (körülrás)
hyperbole (hiperbola, túlzás)
superlatio (túlzás)

FIGURÁK (figurae, schemata), alakzatok

Grammatikai alakzatok

- prothesis (szóeleji hangbetoldás)
apharesis (szóeleji hangkiesés)
syncope (hangkiesés)
zeugma (ráértés)
syllepsis (értelem szerinti egyezés)
synthesis (egyesítés)

Szóalakzatok

ismétlés (12):

- repetitio (ismétlés)
- anaphora (anafora, előismétlés)
- epiphora (epifora, utóismétlés)
- complexio (átkarolás)
- epanalepsis (keretes ismétlés verssorban)
- anadiplosis (ismétlő kettőzés)
- epizeuxis (ikerítés)
- epanodos (visszatérés)
- antanaclasis (ismétlés más-más jelentésben)
- climax, gradatio (ismétlő kettőzés részek határán)
- tautologia (tautológia, ugyanazt mondás)
- polyptoton (esethalmozás, azonos szó különböző esetekben)
- polysyndeton (kötőszóismétlés)
- asyndeton (kötőszóhiány)
- homoeoptoton (hasonló esetvégződés)
- homoeoteleuton (hasonló szóvégződés)
- paronomasia (hangváltoztatás jelentésváltozással)
- parigmenon (képzett szóalak)
- eclipsis (szókihagyás)
- aposiopesis (elhallgatás)

Gondolatalakzatok

Jelentésalakzatok: párbeszéden kívül és párbeszédben

Párbeszéden kívül (7): ekphronészisz (felkiáltás)

- átok
- epiphonema (hozzákapcsolt felkiáltás)
- parrhesia (szabados szólás)
- apostrophe (odafordulás)
- epanorthosis (kiigazítás)
- praecisio (elharapás)
- paralipsis (mellőzés)

Párbeszédben (8): erótesisiz (kérdés)

- prolepsis (magunk felelünk a kérdésünkre)
- aporia (habozás)
- proanartesis (halasztás)

paradoxon
    adynatus (lehetetlen)
        oxymoron (képtelen ellentét)
causa (indoklás)
anakoinószisz (megbeszélés)
    communicatio (általános megbeszélés)
        speciális megbeszélés
    eskü
permissio (megengedés)
concessio (részleges megengedés)

A beszéd bővítésére alkalmazott alakzatok

A meghatározás (definitio) érveiből származók
auxesis (auxeszisz, nagyítás)
    általános
    speciális: hüperbolé (hihető nagyítás)
        jelzők
tapinosis (kisebbités)
hüpokoriszmosz (kicsinyített alak)
litotész (kicsinyítés tagadó formában)
synonymia (szinonímia)
expolitio (finomítás)
finitio (meghatározás)
A felosztás (divisio) érveiből származók
distributio (felosztás)
    dialüszisz (indokoló felosztás)
    epimeriszmosz (hozzátoldás)
congeries (halmozás)
incrementum (fokozás)
Az okok (causae) érveiből származók
aetiologia (magyarázat)
    dikaiológia (indoklás méltányossággal)
    anagkaion (szükségszerűség)
metastasis (áthárítás)
color (mellébeszélés)
    általános
    speciális
columnia (rágalom)
climax (fokozás, itt ok-okozati lánc)

A körülmények és a jelek érveiből származók

- topographia (helyleírás)
  - valós helyek
  - topothesia (költött helyek)
- chronographia (időleírás)
- prosopographia (személyleírás)
  - valós személy
  - kitalált személy
- hypotyposis (szemléltetés)
- pathopoeia (érzelemkeltés)
- ratiocinatio (következtetés)
- digressio (kitérés)
  - epanodosz (tárgyra való visszatérés)
- transitio (áttérés)
  - metabaszisz (átvezetés)
- parenthesis (közbevetés)
  - epembolé (membrum v. comma közbevetése)

A hasonlókbból származók

- comparatio (összehasonlítás)
- syncrisis (hasonlítás)
- paradigma (példa)
- homoestasis (hasonlóság)
- imago (kép)
- parabola (példabeszéd)
  - apologi (tanmesék), mitológia,
mesés elbeszélések
- prosopopeia (megszemélyesítés)
- dialogismus (beszéltetés)
- + éthopoiia (jellemrajz)

A nemből származók

- gnóma (bölcshozmondás)
- epiphonema (felkiáltás)
- noema (értelem; gondolat: belátás; szándék – célzás)

Az ellentétes dolgokból származók

- contentio (szembeállítás)
- commutatio (felcserélés)
- inversio (megfordítás)
- reictio (áthárítás)

correctio (helyesbítés)
occupatio (megelőlekezés)
concessio (megengedés)
paradiastolé (megkülönböztetés)
antypophora (képzelt beszélgetés)
communicato (közössé tétel)

Felhasznált irodalom

1. A klasszikus retorikák magyar fordításban

Arisztotelész 1999, *Rétorika*. Ford. Adamik Tamás. Budapest: Telosz Kiadó.

Cicero, Marcus Tullius 2012, *Cicero összes retorikaelméleti művei*. Főszerk. Adamik Tamás. Pozsony: Kalligram.

Cornificius 2001, *A szónoki mesterség. A C. Herenniusnak ajánlott retorika*. Ford. Adamik Tamás. Budapest: Magyar Könyvklub.

Quintilianus, Marcus Fabius 2008, *Szónoklattan*. Szerk. Adamik Tamás. Pozsony: Kalligram.

Pseudo-Longinos 1965, *A fenségről*. Ford. Nagy Ferenc. Budapest: Akadémiai.

2. Retorikai és egyéb háttérolvasmányok

Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2004, *Retorika*. Budapest: Osiris Kiadó.

Adamik Tamás főszerk. 2010, *Retorikai lexikon*. Pozsony: Kalligram.

Adamik Tamás 1998, A retorika fogalma és struktúrája. *Műalkotás – esztétikum – közönség az antikvitásban*. Összeállította Havas László. Debrecen:

Adamik Tamás 1998, *Antik stíluselméletek Gorgiasztól Augustinusig*. Budapest: Seneca Kiadó.

Adamikné Jászó Anna 2006, *Az olvasás múltja és jelene*. Budapest: Trezor Kiadó.

Adamikné Jászó Anna 2013, *Klasszikus magyar retorika*. Budapest: Holnap Kiadó.

Babits Mihály 1978, Irodalmi nevelés. *Esszék, tanulmányok. I.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 87–99. (eredetileg: 1909)

Charpin, François 1988, La notion de phrase: L'héritage des anciens. *L'héritage des grammairiens latins de l'antiquité aux lumières*. Édité par Irène Rosier. Louvain: Peeters, 57–68.

Cooper, Martha 1989, *Analyzing Public Discourse*. Prospect Heights, Illinois: Waveland Press.

Corbett, Edward P. J. ed. 1969, *Rhetorical Analyses of Literary Works*. London–Toronto: Oxford University Press.

- Corbett, Edward P. J. – Connors, Robert 1999, *Classical Rhetoric for the Modern Student*. Fourth Edition. New York – Oxford: Oxford University Press.
- Finácz Ernő 1919/1986, *A reneszánsz kori nevelés története. Egyetemes neveléstörténet III*. Budapest: Könyvértékesítő Vállalat (reprint kiadás).
- Finácz Ernő 1927/1986, *Az újkori nevelés története. Egyetemes neveléstörténet IV*. Budapest: Könyvértékesítő Vállalat (reprint kiadás).
- A. Jászó Anna 2014, A négy mestertrópus – történeti és kognitív szempontból. *Tudomány, technolektus, terminológia*. Szerk. Lengyel Klára – Veszelszki Ágnes. Budapest: Éghajlat Könyvkiadó, 213–229.
- Knappe, Joachim 2000, *Allgemeine Rhetorik*. Stuttgart: Philipp Reclam Jun.
- Mészáros István 1973, A XII. századi esztergomi diákjegyzet. *Pedagógiai Múzeum 2. sz.* Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2–71.
- Mészáros István 2001, A magyar olvasástanítás története a kezdetektől 1777-ig. *A magyar olvasástanítás története*. Szerk. Adamikné Jászó Anna. Budapest: Osiris Kiadó, 11–43.
- Ong, Walter 1958, *Ramus. Method, and the Decay of Dialogue*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Perelman, Chaïm 1982, *The Realm of Rhetoric*. Notre Dame – London: University of Notre Dame Press (a francia eredeti: 1977).
- Ravasz László 1938, A beszéd mint műalkotás. *Legyen világosság III*. Budapest: Franklin-Társulat, 32–42.
- Sloane, Thomas O. ed. 2001, *Encyclopedia of Rhetoric*. Oxford, New York etc.: Oxford University Press.
- Szathmári István 2008, *A magyar stilisztika útja*. Budapest: Mundus Kiadó.
- Ueding, Gert 2011, *Klassische Rhetorik*. 5. Auflage. München: Verlag C. H. Beck.
- Ueding, Gert 2009, *Moderne Rhetorik*. 2. Auflage. München: Verlag C. H. Beck.

3. Irodalom Pécseli Király Imréhez

- Bán Imre 1971, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*. Irodalomtörténeti füzetek 72. szám. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bartók István 1991, XVII. századi logikai és retorikai irodalmunk kritikátörténeti tanulságai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1–24.
- Bartók István 1992, Buzinkai Mihály retorikai munkássága. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 203–220.
- Bartók István 2004, „Retoricati sumus” – Retorikafelfogások a régi magyar irodalomban. *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*. Szerk. Bitskey István – Oláh Tibor. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 198–211.
- Bitskey István szerk. 2003, *Retorika, interpretáció, szövegértés a régi magyar irodalomban*. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézete.
- Imre Mihály szerk. 2003, *Retorikák a reformáció korából*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

- Jenei Ferenc – Klaniczay Tibor – Kovács József – Stoll Béla 1962, *Régi Magyar Költők Tára: XVII. század*, 2. Budapest: Akadémiai Kiadó, 250–256.
- Kecskeméti Gábor 1998, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet*. Budapest: Universitas Kiadó.
- Kecskeméti Gábor 2007, „A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás” *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*. Budapest: Universitas Kiadó.
- Kecskeméti Gábor 2013, Pécseli Király Imre ismeretlen művei: új kontextusok 17. századi irodalom- és esztétikánkhoz. *Irodalomtörténeti Közlemények* 117. 88–108.
- Klaniczay Tibor szerk. 1962, *A magyar irodalom története II*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vasáry Dániel 1907, *Pécseli Király Imre élete és énekei*. Esztergom.

Adamikné Jászó Anna

Technikai megjegyzések

Pécseli retorikájának ez az első teljes fordítása. Korábban részletek jelentek meg Mikó Gyula fordításában (RetRef 263–335), ám úgy láttuk, hogy első hazai retorikánk megérdemli a teljes fordítást. A fordítás szempontjából a legnagyobb nehézséget az jelentette, hogy Pécseli példanyaga igen sokrétű: a klasszikus irodalmi és retorikai szerzők éppúgy szerepelnek benne, mint bibliai és egyházatyáktól való idézetek, illetve humanista és protestáns szerzők. Ezek egy része jelöletlen idézet, amelyek azonosítása nagy feladatot jelentett. Az irodalmi példák esetében a meglévő műfordításokat használtuk. Sokszor azonban az irodalmi idézet a retorika céljának megfelelően a trópusokra és az alakzatokra hozott példa, ilyenkor újrafordításra volt szükség. Ezeket és az eddig le nem fordított versek fordításait Constantinovits Milán András készítette el, és Adamik Tamás ellenőrizte. A bibliai idézeteket a Neovulgata alapján fordítottuk (Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgata alapján, Szent Jeromos Bibliatársulat, 1997).

Külön gondot fordítottunk a retorikai terminológia pontos és következetes használatára. A magyar terminológia tekintetében a *Retorikai lexikon* volt az irányadó (Kalligram, 2010). A görög betűs terminusok után szögletes zárójelben megadtuk a magyar helyesírási szabályoknak megfelelő átíratot. A szakirodalmi hivatkozásokat a lábjegyzetekben adtuk meg, a gyakoribb és a fontosabb munkákat rövidítve, a rövidítések feloldását a fordítás végi irodalomjegyzékben adtuk meg.

Pécseli az eredeti munkában számos oldaljegyzetet használt. Ezeket tördelési okokból nem tuduk megtartani. Közülük a forráshivatkozásokat a szövegbe illesztettük, a többi pedig lábjegyzetbe került ***Margón:*** jelzéssel.

Constantinovitsné Vladár Zsuzsa

Rövidítések

Retorikák és szakkönyvek

ArisztPoétika = Arisztotelész 1963, *Poétika*. Fordította és a jegyzeteket írta Sarkady János. Budapest: Helikon Kiadó

ArisztRét = Arisztotelész 1999, *Rétorika*. Ford. Adamik Tamás. Budapest: Telosz Kiadó.
(Alapkiadás: Gondolat Kiadó, 1982)

CicÖRM = Cicero 2012, *Cicero összes retorikaelméleti művei*. Szerk. Adamik Tamás. Ford. Adamik Tamás, Csehy Zoltán, Gonda Attila, Kiski Klára, Krupp József, Mezei Mónika, Polgár Anikó, Simon L. Zoltán. Pozsony: Kalligram

CicÖP = Cicero, Marcus Tullius 2010, *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei*. Ford. Nótári Tamás. Szeged: Lectum Kiadó.

CicVM = Cicero 1987, *Cicero válogatott művei*. Válogatta és az utószót írta Havas László. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Fumaroli = Fumaroli, Marc, 1999, *Histoire de la rhétorique dans l'Europe moderne.1450–1950*. Paris: Presses Universitaires de France.

HWR = Ueding, Gert hrsg. 1992–2015, *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

KecskemétiMRH = Kecskeméti Gábor 2007, „*A Böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás*” *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*. Budapest: Universitas Kiadó.

KMR = Adamikné Jászó Anna 2013, *Klasszikus magyar retorika*. Budapest: Holnap Kiadó.

LanhamHRT = Lanham, Richard A. 1991, *A Handlist of Rhetorical Terms*. Second Edition. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

LausbergLR = Lausberg, Heinrich, 1960, *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. München: Max Hueber Verlag.

Osiris-Retorika = Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2004, *Retorika*. Budapest: Osiris Kiadó.

Quint = Quintilianus, Marcus Fabius 2008, *Szónoklattan*. Szerk. Adamik Tamás. Ford. Adamik Tamás, Csehy Zoltán, Gonda Attila, Kopeczky Rita, Krupp József, Polgár Anikó, Simon L. Zoltán, Tordai Éva. Pozsony: Kalligram.

RetAlex = *Rhetorica ad Alexandrum*. Kr. e. 4. sz. közepe, valószínűleg Anaximenész állította össze egy könyvben, vö. *RetLex*.

RetLex = Adamik Tamás főszerk. 2010, *Retorikai lexikon*. Pozsony: Kalligram.

RhetHer = Cornificius 2001, *A szónoki mesterség. A C. Herenniusnak ajánlott retorika*. Ford. Adamik Tamás. Budapest: Magyar Könyvklub. (Alapkiadás: Cornifici: *Rhetorica ad C. Herennium*, Akadémiai Kiadó, 1987)

RetBar = Bitskey István szerk. 2003, *Retorikák a barokk korból*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó .

RetRef = Imre Mihály szerk. 2003, *Retorikák a reformáció korából*. Debrecen: Debreceni Egyetem. Harmadik, javított kiadás. (Alapkiadások: 1998, 2000)

RWestT = Golden, James L. – Berquist, Goodwin F. – Coleman, William E. 1984, *The Rhetoric of Western Thought. Second Edition*. Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt, (Alapkiadás: 1976)

Perelman – Olbrechts-TytecaNR = Perelman, Chaïm – Olbrechts-Tyteca, Lucie 1958, *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*. Paris: Presses Universitaires de France.

PerelmanER = 2009, *L'empire rhétorique. Rhétorique et argumentation*. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin. (Alapkiadás: 1977)

PerelmanRR = Perelman, Chaïm 1982; *The Realm of Rhetoric*. Notre Dame – London: University of Notre Dame Press.

SzvorényiÉ = Szvorényi József 1858, *Ékesszólástan, vezérletül a remekírók fejtegetése- s a szépi-írásművek kidolgozásában*. Harmadik kiadás. Pest: Heckenast Gusztáv.

VarroDeLL = *De Lingua Latina. Varro on the Latin Language. I-II*. With an English translation by Roland C. Kent. Crambridge – London: Harvard University Press, 1938.

Tartalom

Az igen tekintélyes, nemes, serény és tudós bírának, hadnagyoknak, szenátoroknak.....	9
Epigrammák a szerzőhöz.....	14
A szerző nyolcsorosa Könyvéhez.....	17
Üdv és köszöntés Magyarország tanulói ifjúságának	17
Általános bevezetés a retorikához	19
Bevezetés a retorikába	25
I. könyv	
Első rész: a feltalálásról	25
I. fejezet	
Az ügyek fajtájáról általában	25
II. fejezet	
A beszéd részeiről és elsőként a bevezetésről	28
III. fejezet	
Az elbeszélésről	36
IV. fejezet	
A tételről	39
V. fejezet	
A bizonyításról.....	42
VI. fejezet	
A cáfolásról	46
VII. fejezet	
A befejezésről	49
VIII. fejezet	
A tanító beszéd.....	50
Az egyszerű témáról	52
Az összetett témáról.....	55

IX. fejezet	
A törvényszéki beszédről és az ügyállásokról	
általában	58
A törvényszéki beszéd részei: a vádbeszéd és	
a védőbeszéd	59
X. fejezet	
A következtetésen alapuló ügyállásról	62
A következtetésen alapuló ügyállás mintái,	
azaz példái melyekből a szónoki gyakorlat	
mikéntje világos lesz	68
1. A vádbeszéd	68
2. Magának a vádlottnak a védőbeszéde	70
XI. fejezet	
A jogossági ügyállásról	72
Minták, azaz a jogossági ügyállás két ellentétes	
beszéde	79
Első beszéd	79
Második, az előzővel ellentétes beszéd	82
XII. fejezet	
A meghatározáson és törvényességen avagy törvényen	
alapuló ügyállásról	84
I. A meghatározás alapján	85
II. A törvény betűje és szelleme alapján	86
III. Az ellentmondó törvények alapján	88
IV. A kétértelműség alapján	89
V. Az okoskodás alapján	90
VI. A kifogás alapján	91
XIII. fejezet	
A tanácsadó beszédről	92
Mintabeszéd, amelyben Cicero követését	
javasolja	101
Másik minta a kérelmező beszédre	
A veszélyben forgó Magyarország szónoklata	
I. Zsigmond lengyel királyhoz	105

XIV. fejezet	
A bemutató beszédről.....	108
Mintabeszéd	
Thuküdidész történetíró dicsérete a görög	
Aphthoniosztól.....	120
XV. fejezet	
A tettek és a dolgok bemutatásáról	122
Példák avagy minták a tettek és a dolgok	
bemutatására.....	126
Első példa: Dávid tettéről, aki isteni erővel	
felfegyverkezve legyőzte Góliátot	126
Másik példa valamely dolog, azaz most	
a tisztségviselők dicséretére	129
Másik mintabeszéd a gögösség kárhoztatásáról.....	133
XVI. fejezet	
Az érvforrásokról	136
XVII. fejezet	
Az első könyvnek avagy a retorikai feltalálásnak	
a második része az érzelmekről.....	138
Második rész: az elrendezésről	142
II. könyv: A retorika második könyve, benne a	
Harmadik rész a stílusról.....	147
I. fejezet	
A választékosságról.....	147
II. fejezet	
Az elrendezésről (compositio)	151
III. fejezet	
A fenségről avagy a szóképekről, és először	
a metonímiáról.	161
IV. fejezet	
A színekdochéről.....	166
V. fejezet	
A metaforáról	170
VI. fejezet	
Az iróniáról	175
VII. fejezet	
A másodlagos és nem tulajdonképpeni szóképekről.....	176

VIII. fejezet	
A szöveg trópusairól	178
[IX. fejezet]	
Az alakzatokról vagy a figurákról	183
Az ismétlésnek 12 fajtája van	185
X. fejezet	
Azokról a gondolatalakzatokról, amelyeket nem a párbeszédekben alkalmaznak	192
XI. fejezet	
A párbeszédekben alkalmazott gondolatalakzatokról ...	197
XII. fejezet	
A beszéd nagyítására alkalmazott alakzatokról, és elsőként a meghatározás érveiből eredőkről	204
XIII. fejezet	
A részelés (divisio, részekre osztás) érveiből eredő alakzatokról	208
XIV. fejezet	
A okok (causae) érveiből eredő alakzatokról	210
XV. fejezet	
A körülmények és a jelek érveiből eredő alakzatokról	212
XVI. fejezet	
A hasonlókából eredő alakzatokról	217
XVII. fejezet	
A nemből származó alakzatokról	220
XVIII. fejezet	
Az ellentétes dolgok érvforrásaiból származó alakzatokról	222
XIX. fejezet	
A retorika második könyvének utolsó része: az ékesszólás a beszédnemek szerint	
A három beszédnem	226
Példa az alacsony stílusnemre	227
Példa a fennkölt stílusnemre	229
Példa a középső stílusnemre	230

Utószó: Pécseli Király Imre: Isagoges Rhetoricae libri duo.....	233
Technikai megjegyzések	259
Rövidítések.....	260
Tartalom	262

A Bevezetés a retorikába első hazai retorikánk.
Pécseli Király Imre (1590 k. – 1641 k.) komáromi
rektor és református lelkész írta latin nyelven
1612-ben. Harmadik, bővített kiadása 1639-ben
jelent meg, ennek magyar fordítását tartja
kezében az olvasó. Igen népszerű tankönyv volt,
még a 17. században is használták.
Fontos olvasmány ma is stíluskutatók,
irodalomtörténészek és neveléstörténészek
számára. Jó szívvel ajánljuk minden
magyartanárnak, retorikatanárnak és
kommunikációtanárnak is.

ISBN 978-963-8144-50-8

9 789638 144508